

Norvegiában 5800 nm.-ön 1,100,000 lakos van 24 városban, 30 mv. 41,500 udvarban. E kis népességnek oka a durva ég. Némelly vidéken (Norlanden Finmarkt) csak 24, máshol 190—196 ember számláltatik egy négyszegül mértföldre. Az ég, kivált keletnek igen durva, csak a partokon szelidecske. Levegője egészséges, nyára rövid, égető. A föld tele mocsárokkal, erdőkkel, pusztákkal. A Kjölenhegység egy ága (Dorrefield) északi 's délire osztja Nt. A fogas, ágos part (az északi foktól Lindenesig) sok szigettől fedetik. Némelly vidékéken jó baromtenyészés van, gabona közel sem terem elég, éjszaken nem ritkán a népesség nagy része szárított halakkal 's fenyőhajliszt-kenyérrel tengődik. Főkereskedés van hajózákkal, kivált Angolhonba. A deszka kivitel maga 1,200,000 ezüst tallért szokott különben évenként adni. Kivitetnek még: vas, réz, szurok, gyánta, só, vaj, bőr, hamu, szárított halak 's kivált heringek. A többi szűkségek úgy hozatnak be. A bel terménység most rosszabb keletűek a külföldön mint hajdan; a kereskedés hanyatlott, különösen a középtengerre, mely régente igen haszonhajtó volt. A bányák munkátlán hevernek, 's most Svédhonból vas is vitetik be. A bevétel volt 1828: 689,850 spec. ezüst és 2,323,297 spec. czedula; a kiadás 720,973 spec. ezüst, és 2,301,694 spec. czedula. Az országos adósság eltörlésére (8,750,000 for. a bankczedulák nélkül) jó fogások tétettek. A szárazí erő 10,000 emberre határozaték, de béke idején csak 2000 tápláltatik. A hajósság 1821-ben 2 fregat, 3 brig, 8 soner, 46 algyusajka és 51 algyuladikból állott, 560 algyural és 5500 hajóssal. A lakosok, normannok és finnappok, mind lutheranusok; nyelvök a dántól nem igen különbözik. A nép erős, nyiltszivű, becsületes, közéletmetű, hoszudat, telt, komoly képű, erős csontalkatu, bátor 's teleményes, szolgálatra kész, vendégszerető, a szabadságért és honért lángoló. Felosztatik nemességre (mellynek tartását azonban az 1821-ki storting megtagadá), papságra, polgárookra, parasztokra. Az ország 2 grófságra osztatik (Jarlsberg, Laurwig), 2 igazgató kerülettel, és 16 amt-ra 43 Vogtei-jal; vagy 5 püspökségre és 4 stift-re (Aggerhuus, Christiansand, Bergen, Drontheim, Norrland Fimarkkal együtt). — A normannhoni literatura majd csupán időszaki 's futó írásokból áll, melyek között az utolsók többnyire az ország alkotmányát 's helyzetét illetik. Vannak nj költők is, köztök az 1821 meghalt Zettlitz. A „Saga“ című folyóírás az ósnormann nyelvnek van szentelve. A németül író *Steffens* (naturphilosoph.), 's *Dahl*, a festő, normann születésűek. L. „*Voyage pittoresque aux Alpes Norvégiennes*“ (1826, 4.). 55.

NORWICH, Norfolkshire fővárosa Angolországban, 's egy püspök széke az itt már hajózható Yare mellet utszái rendetlenek; 8800 ház és 37,200 lakos van benne. 45 temploma közt a székes egyház legjelesebb. Hajdani vára tömlöcz gyanánt szolgál. A város egy gazdasági társasággal és vakok intézetével bir. Norwich már a 14 század elején is híres volt gyapjuszövegeteiről, melyek Worstedstuffnak nevezettek. Hollandi szökevények telepedtek le itt több ízben, 's megveték alapját Angolországban a posztó, pamutzövet és harisnyagyárók utóbbi virágzásának. Ezen Worstedstuffok (Worstednek hosszu gyapju nevezetik, mely gerebenezve 's megfónva gyapju szövetekre és harisnyákra fordítatik) melyek alatt mindenféle gyapju szövetek értetnek, majdnem egészen külföldre vitettek. A külföld nagyon keresvén ezen árukat, a szövöszekek annyira munkában voltak, hogy a belföldi fonal már nem volt elegendő, hanem ezen felül Irlandból kellett sok gyapju fonalat hoztatni. De miolta a pamutzövetek ára leszált 's különféle tartományokban a norwichi szövet bevitele megtiltatott, egymás után megszűntek a külföldi vásárok: a miért meg is kevesedék Norwich népessége. Most leginkább shawlt készítenek a lakosok, mely az indiai után csináltatik. és a világ minden részeibe széthordatik. Későbbén pamutgyárók is állitattak fel, 's egy idő oltá, kender és len vászon is szövetik benne

Még egy igen nehéz nemű Calmuckot is készítenek, melyre a' más gyárok hulladékai, a' különben is veszendők, fordítanak. X.

NOSAIRIUSOK vagy Nossairiusok, egy mahomedi felekezet, a' schiták pártjából, mely a' Hedzsira 270 évében alapítottat és nevét Nosrayától vette, Kufa tartomány egy helyétől; hol első feje született. A' Nosairiusok a' keresztes háborúk alatt nagyon elterjedtek Syriában és Mesopotamiában, 's hatalomra nézve az Ismaelitákkal vetekedtek. A' Törökök győzdelme által Syriában a' Semmak körül a' Libanon hegy-ség vidékére szorítottak, hol most a' Törököknek adózói, de egyébiránt önlétező népséget tesznek. Főhelyek Sasita, 8 órányira Tripolis-tól, (Tarablüs) egy régi erősség 250 házból álló helységgel, és széke az ő világi scheikjeknek, ki mint örökös fejedelem 's a' nagy udvar va-zallja uralkodik. A' 800 falu vidéke, melyben ezen tetemes népség, a' tripolisi, damaski és hamahi helytartó alatt lakik, nem igen termékeny, azonban gabonát, kertgyümölcsöt, figét, szedret, narancsot és bort, mellyet nekik szabad inni, elegendőt terem. Pamutot, selymet, gubacsot, buzért és más fűszer árukat is termesztene, 's meglehetősen kereskedést űznek vele. Erkölceik durvák, és a' pogány szokások maradványa által, mely a' Lingam tiszteletére emlékeztet, megromlottak; mert ámbár a' soknősség tilalmas nálok, mégis bizonyos innepekben megengedik a' különböző nem önkényes összevegyülését, és Hinduk szerint több osztályokra oszlanak, melyeknek egyike a' másikat nyomja. A' Törökök, kiknek vitézül ellentállanak és az ő legközelebbi szomszédjaik az Ismaeliták, megvetik őket, ámbár hitjek nem sokban különbözik az utolsók vallási nézeteitől. Valamint ezek ugy ők is Ali tiszteletőji, lélek vándorlást hisznek, de poklot és paradicsomot nem. A' keresztényeket szeretik, sőt a' keresztény innepeket és szokásokat is megtartják a' nélkül, hogy ezeknek jelentését egészen esmernék. Egyébiránt isteni tiszteletjekben még most is sok nyoma van a' hajdani Előásiaiak természetisztelésének. Bizonyos állatok és növények szentek előttök, és az asszonyi szülő részek, mint minden nemzés képe, tisztelet tárgya nálok. A' Törökökkel sok bucsujáró helyet és kápolnákat bírnak közösen, melyekben isteni tiszteletjek nagy lármával gyakoroltatik. Egy lelki fő, a' Scheikh Chalil vigyáz fel azokra, 's ez mint próféta jár köztök fel 's alá. Azon vélemény, hogy a' Nosairiusok a' syriai Sabiusok vagy János keresztények, Niebuhr és az a'leppoi francia conaul Rousseau tudósítása által egészen megzafoltott. X.

NOSOLOGIA azon orvosi tudomány, mely a' betegségekkel magokkal foglalatoskodik, különösen pedig nevezetőkkel és felosztásokkal. Némellyek a' Pathologia szó értelmét adják egészen neki, mások csak annak része gyanánt tekintik.

—j—a'

NOTABILISEK (les notables), általjában minden rendek legnagyobb fontosságu férjfiái valamelly statusban. Franciaországban, a' hol egyedül volt ezen kifejezés szokásban, az ország rendek valamelly surrogatumát értették alatta, mellynek tagjait azonban maga a' király nevezé ki 's hívá össze. Ezen status régiebb történeteiben gyakran említnek a' notabilisek, kiknek első fontos öszvegyülése 1558 tartott. 1626 óta nem volt többé ilyen gyűlés 1786-ig, a' midőn Calonne minis-ter és generalcontroleur jött azon gondolatra, hogy a' notabiliseket öszvegyűjtván, általok több rendeleteknek, mellyeket ő szükségeseeknek tartott, megadassa a' hibázó nyomatékot. Az 1786 Dec 29-kéről szóló öszvehívó levelek által 7 kir. kerczeg, 9 herczeg 's franciaországi pair, 8 tábornagy, 22 nemes, 8 statustanácsos, 4 requétemester, 11 érsek, 37 főbíró, a' pays d' états 12 követje, n' civillieutenant, 'a 25 felsőségi személy a' királyság különbféle városaiból, mind öszve 144 személy hivatott össze. A' gyűlés 1787 Febr. 22-től fogva Mart. 25-kéig tartott, 's azután eloszlott. Munkálódása fő következményei gyanánt ezek tekin-tethetnek: I., A' tartományi gyűlések a' notabilisek által javaltatott for-

mában vitettek be. 2. A' financz tanács az ő kívánságok szerint intéztetett el, 's e' szerint a' bevétel és kiadás felszámítása 's a' kegyelemosztogatások és nyugpénzek felvetése évenként kihirdetendő volt. 3. A' szakmány (robot) megszüntetett. 4. A' száraz vármok eltöröltettek, 's a' kereskedés az ország belsejében felszabadítatott. 5. A' sóadó kicsinyenként megszüntetni rendeltetett. 6. A' gabona-és más belső kereskedés szabadnak nyilatkoztattatott. 7. Javítások minden megyében, 's évenként legalább 4 milliora menendő kimelés. 8. Gazdálkodás a' királyné 's a' hercezek udvarában. 9. 50 mill. kölcsönzése évenként. 10. 50 mil. adónak olly tárgyakra rovása, mellyek által a' nép legkevesbé terheltetik. 11. A' tartományi gyűlések ne egyezzenek meg új adóban, míg a' kimelés 40 milliót nem teend. Így végződött azon férjfiak gyűlése, kiktől sem a' jó akaratot, sem az erőt és észet némelly jeles idea kivitelére, nem tagadhatni meg. A' notabilisek második gyűlése 1788 Novemberben a' végre tartatott, hogy az egybe hivandó Etats généraux formájáról tanácskozzanak.

NOTARIUSOK, jegyzők (a' latin nota szótól, melly jegyet tesz) a' Romaiaknál elejente azon rabszolgák vagy szabadon bocsáttattak voltak, kik (bizonyos rövidítésekkel, jegyekkel élve) sebes írók gyanánt használtattak, kivált a' senatus gyűléseiben. A' romai birodalom későbbi idejében a' nyilvános hivatalok írnokai vagy titoknokai viseltek notarius nevet. Az újabb időben notariusok, jegyzők, a' status által rendeltett azon nyilvános tanúk, kiket a' magán személyek, munkálataik nagyobb hitelesítésére használhatnak, sőt bizonyos esetekben használni tartoznak, 's kik a' status igazságszolgáltatási szerkesztéhez nagyobb vagy csekélyebb viszonyban álltak 's állanak még ma is. Angliában és Hollandban mindig csekély munkakörök volt. Németországban a' jegyzők kineveztetése a' császári jusok közé tartozott, munkakörököt azonban minden egyes tartomány törvényszolgáltatási szerkezete igyekezett megszorítani. A' császári jegyzők (Notarius publicus s. caesareae majestatis) jusiai 's kötelességei 1. Maximilián császár 1512-ki rendelete által határozottak meg. A' Németbirodalom megszűnte oltá minden német fejedelem saját collegiuma által neveztet ki jegyzőket, kiknek jusiai az egyes statusokban szűkebb tágabb korlátok közé vagynak szorítatva, csupán abban egyezvén meg mindenütt; hogy mint hiteles 's nyilvános személyek némelly törvényes tetteket, tanúk jelenlétében teljesíthetnek, 's azokról hiteles oklevelet készíthetnek. Legnagyobb fontosságok a' jegyzőknek Franciaországban volt a' revolutio előtt. Ezen hatáskört az újabb francia törvénykezési rend is meghagyá nekik, pontosan meghatározott változtatásokkal. Az újabb francia polgári igazságszolgáltatás elrendeltetése részint ítélő, részint nem ítélő intézeteken alapul. A' nem ítélő intézetek közt fő helyen áll a' jegyzőség. A' francia jegyző nyilvános tanu, személyi és tárgyi értelemben. Ő általa a' status bizonyít, 's az ő bizonyítványa a' status 's az egész társaság végett adatik ki és őriztetik. Ő teszi fel a' szerződéseket, kötelező leveleket, egyezségeket, 's minden önkényes törvényhatóság alá tartozó okleveleket, mellyek 150 franknál többől szólnak. A' jegyzői bizonyítványoknak teljes hitel adatik, 's ellenek a' tanubizonyosság el nem fogadtatik. Tartalmok törvényes erővel bír. A' jegyző minden törvényes tettet belajstromozza, 's a' levelek őrzésére nézve mind a' feleknek mind a' közönségnek felelletel tartozik. Elvesztvén a' hitelező kötelező levelét, megtalálja annak eredeti mását a' jegyzőnél. A' jegyzőknek osztálynál is fontos foglalatosságok van, mert noha halál esetében a' hagyományt a' bekebirők pesztlik le, mégis ők készítik az inventariumot, ők igazgatják 's hitelesítik meg az osztályozást. A' jegyzők minden egyes első folyamodásu törvényszékek területében egy testet képeznek, 's egy collegiumot (Chambre des notaires) választanak magok közül, 1 — 9 (Parishan 15) tagból állót, mellynek előlölője, syndicus, tudósítója, titoknoka, 's pénztár-

noka vagyon. Ez a collegium nem csak a belső policzliát tartja fen a jegyzők között, hanem az ezek ellen hivatalviselési vagy tartozási pontban harmadik személyek által támasztott vitáztatokat is szépségesen elsimítja. (L. „*Dictionnaire du notaire*“ Paris 1821-24, 4 köt.) — Nálunk a jegyzők a vármegyei, szabad kerületi és városi magistratusok egyik egészítő részét teszik: a tanácskozásoknál, törvénykezéseknél ez előadni valókat ők adják elő, a végzeteket ők jegyzik fel, s ők adják ki az illető feleknek. Van azonban hazánkban is egy neme a jegyzőségek, melly a németországihoz egyenlőmellyben hasonlít. Értelm a királyi tábla hitese jegyzőit, kiknek a törvény tetemes munkakört enged. Ők inthetnek, idéző leveleket átadhatnak, tanuvallatást tarthatnak, sőt jószág-birtokba is iktathatnak az ország minden vidékén, akár nemesek, akár nem.

NÓTELENSÉG, canoni értelemben az egyházi személyek feleségtelen állapotja, mellyre ők az egyház törvényei által köteleztetnek. Már az első keresztény századokban sok keresztényeknél uralkodott az a rajoskodó vélemény, hogy a nemi ösztön kielégítésétől való tartózkodás valami felsőbb erénynek bélyege, s érdemmel teljes lemondás. Ez okozta, hogy sok tanítók, kivált a püspökök, nem házasodtak meg, vagy ha már előbb házások voltak, lemondtak a feleségeikkel való házassági társalkodásról. Hanem erről a korábbi időkben semmi törvényes rendelkezés nem állt fenn, s az egyháziak nótelensége egyáltalán nem volt közönséges, s még házasság püspökök is találkoztak. Csak a 4-dik században kezdett a püspökök nótelensége köz szokássá válni, s több ezen században tartatott zsinatok korlátok közé szorították az egyháziak házassági szabadságát. Midőn a 4-dik században keletkezett szerzeteskedés előbb keleten, azután pedig nyugaton is pártolókra talált, általa a nótelen élet különös szentségének ábrándozása mindig tovább terjedt. Magok az egyháziak is azt vélték, hogy nem maradhatnak a szerzetesek megett, s a nép mind inkább hozzá szokott a kegyességet és egyházi méltóságot a monostori megtartóztatással elválhatlanul egybekötöttnek gondolni; s így fejlett ki a közvélemény, melly lassanként nem csak a püspököket, hanem az alsóbb rendű egyháziakat is nótelenségre kinszeríté. Azonban még mindig nem volt róla törvény, s az alsóbb rendű papok közül még sokan éltek házasságban. Csak VII. Gergely pápa. a 11-dik század második felében tette a nótelenséget minden papnak köteletségévé. De ő sem vihette ki e tervét tökéletesen; sok helyen, kivált Németországban, nyugtalanságot okozott a házasság tilalma, s még fél század kíváncsatott arra, hogy a nótelenség a nyugoti egyházban egészen bevetetett. Azolta a catholica egyház szorosan megtartá a rendeletet, ámbár az újabb időkben találkoztak már papok, kik ezen kinszerítés ellen kikeltek, mellyet sem a biblia nem parancsol, sem a hivatal nem kíván meg. A reformatio kárhoztatá a nótelenséget, mint a természeti jogokkal ellenkező rendeletet, s a protestans papoknak megengedettett a házasság. A görög egyházban csak az érsekek és püspökök, kik legtöbbször a szerzetesek közül választatnak, kötelesek nótelen életet élni; a papák, sőt protopapák is szabadon házasodhatnak meg, hanem csak egyszer. A legújabb időkben Würtembergben, Badenben, Mexicóban s Columbiában vetetett kérdés alá, ha célirányos-e az egyháziak nótelensége.

X.

NOTRE-DAME, régi franczia nevezete a szűz Mariának, mint a németnél: „*Unsere liebe Frau*“, a magyarnál „a szűz a nya“. Így mondatnak Frankhonban a Mariának szentelt templomok is, nevezetesen a parisi nagy főtemplom, kinek csúcstalán két nagy tornya nevezetes a róla való szép kilátásért s nagy harangjai miatt. A templomban magában négy szor oszlop van, s 54 kápolna, jeles kar, s számos emlékek és festettképek.

55.

NOTTINGHAM, Angolország legkellemesebb és termékenyebb grófságának Nottinghamshirenek fővárosa. Trent folyó mellett fekszik egy dombon, 's egy vára van, melly Newcastle herczegé, vásárpiazza egy a' legnagyobbak közül Angolországban. Utszáji keskenyek, 5077 ház 36,200 lakos van benne. Fő helye az angol harisnya kézműveknek 3000-nél több harisnyaszövője van, kik közül egynehányan a' pamut harisnya párját $\frac{1}{2}$ guineen készítik A' harisnyák szövése műszerek által megy végbe, mellyek a' selyemcsipkék szövésére is használatnak. Ezenkívül pantalon, keztyűt, sőt nem réolta pamut csipkét is szőnek a' legfinomabb fonálból. Az itteni rajzongyár jeles árut készít, melly leginkább képirók által használatnak. Ostor-gyártói, fazekasai és aleserfűzői is vannak.

X.

NOTTURNO I. SERENADE.

NOVAJA SEMIJA (új föld), 4455 nmfnyi tartomány, 2 szigetből álló, Matotsnoi ut által elválasztottakból 's az archangeli kormányzathoz tartozókból. A' déli sziget nagyobb az éjszakinál. Nyáron orosz vadászoktól és halászoktól kerestetik meg ezen vidék, kik itt hattyukat, ludakat, halat, farkasokat, nyargalóczokat, fejrmedvéket, kőrókákat 's tengeri borjukat fognak. A' föld majd mindig fedve van hóval, jéggel 's Oct. 15-kétől Februar végéig éjtől fedetik, de világot nyer a' számosb éjszaki fénytől. Az éjszaki parton magas hegyei vannak. Azon homályos hír járván, hogy Nowgorod kereskedése régi idejében gazdag ezüst bányákban dolgoztatott itt, Rumjoenzoff korlátnok bányásztudósokat küldte 1807-ben önköltségén e' szigetekre, köztök egy németet is Landloffot. Matotsnoi szorosba eveztek 's innét berándulgattak a' szárazra. A' föld mohval fedett 's csak ritkán pillanta elő egy egy alacson fű. Kővé vált fa bőségbn volt. Megvizgálák az ezen szoros éjszaki részétől 6 mértföldnyire fekvő ezüstbőlt, honnan a' hajdani orosz ezüsthajósságnak kikellende mennie. De semmi bánya vagy ércmenetre nem találtak. Az öböl partja többnyire talak rétenyből, csillám rétenyből 's macskaezüstből áll, melly miatt támadt talám az ezüsthánya hír. Ludloff véleménye szerint a' matotsnoi ut déli széle legtáplálóbb része Novaja Semljának; mert több halas folyón kívül találhatók ott még tengeri borjuk, kőróká, jég-medvék 's nyargalóczok, a' sziklatetőkön pedig számtalan sok madár faj tartózkodik. 1819-től 22-ig pontosabban megvizgáltatá e' két szigetet az orosz kormány.

55.

NOVATIUS-oknak Novatius romai presbyter követőji nevezettek, ki a' Decius császár alatti keresztényüldöztetés alkalmával azt állítá, hogy azokat, kik a' világi bajoktól való félelem miatt lemondanak a' kereszténységről, még akkor sem szabad abba felvenni, ha töredelmesen akarnak visszatérni. Ezért elvált az engedékenyebb orthodoxusok egyházától, és követőji 252 olta tulajdon községetek képezének, 's azon hirhen álltak, hogy nem szigorú tagot nem szenvednek meg magok közt, és leginkább Olaszországban és Afrikában divatoztak a' 6. századig. X.

NÖVÉNYALKALI I. ALKALI.

NÖVÉNYEK, műszeres lények, hasonló lényektől származók, magokat táplálók, hasonlókat nemzők, mozgástalanok. A' növények (mint az állatok) merő és folyó részekből állanak, azokhoz tartoznak a' sejt-szövet, edények, rostok és a' bél, ide a' nedvek és a' levegő. Az edények vagy lég vagy nedvedények, nedvhozók, nedvivők, és pedig a' nedvhozók vagy párolgók vagy taplálók, a' nedvivők vagy béliek vagy a' felbőr vizedényei. A' hozók vagy erősen a' hám alatt fekszenek, vagy mélyebbecsken a' sejt-szövet alatt, néha a' bélbe futnak. Az elvivők ellenben majd nem csak a' sejt-szövet és bél között futnak 's a' hámra nyílnak ki. A' növény folyórészei vagy csepegőfolyók, az állati vér helyét kipótolni látszó, vagy ringékonyfolyók. — Birnak a' növények összehúzóerővel, ingerlékenységgel, visszapótló és más több erővel, az állathoz hasonlóval, de annál tökéletlenebb fokuval. Idegeik nem

létén, érzékenységet, érzést nem tud adonithatunk nekik, valamint mozgáshijánnyal is vannak. — A' növények táplálódása leginkább a' gyökér felszívta nedvek által történik, noha a' levelek és a' növény külszíne sem egészen táplálalmunkátlanok. A' felszívott nedvek az edényekben keringenek és pedig az ingerlékenység hatása által, mint az állatokban a' vér, és tápnedű. — A' növények lélekzése is nevezetes. Ez a' beszívásban és kipárázásban áll. Ha a' zöld levél vízben napsugárra kitétetik, rövid idő múlva körül lesz léghólyagcsákkal véve, felmozdulókkal 's a' víz színén elpattogókkal. Felfogatván, 's megvizsgáltatván, savitógáznak bizonyodnak be. A' melegség nem csal ki a' levelekből savitót. — Hogy nappal savitót párádznak (lélekzenek) ki a' növények majd általjában elismeretett, hogy éjel szénsavanygázt és fojtót bocsátanak védi Ingenhous és Ackermann, tagadja Senebier és Spallanzani. A' légnekemen kívül nedű-gőzőket is bocsát el a' növény és pedig a' vizsgálás szerint egy közép nagyságu fa naponként mintegy 30 fontot. — A' növények szagát az újabb chemia nemgázneműnek bizonyítja, 's innét a' növények állórészeihez nem is számítja. Fourcroy megmutatá a' szaganyag hibázatát, 's a' szag olly tulajdonsága a' növénynek (testnek) mint a' nehézség, a' szálékonyság szerint divatozó, honan a' legszálsóbb anyagok legszagosbak. A' növények ize alapanyagának viszonyán és a' hőség fokán látszik alapodni, hova a' napvilág is nem kevés befolyással van. A' növények színeről azt mondhatni el, a' mit szagokról mondánk. A' napsugár szint ad a' növényeknek, a' világhijány halványokká, színtelenekké, sápadtakká teszi őket. A' savanyak és kalik befolyással vannak a' színek minőségére. A' szintelep a' sejtszövetben látszik lenni.

Az elemoldás azt tanítja, hogy a' növények eredetileg gyulóból, szénből és savitóból állanak. A' közelebbi növényanyagok különbsége csak amazoknak viszonyától függ. Így ered a' kivonati elv (principium extractivum), a' nyálka vagy mézga, a' czukoranyag, a' valódi só vagy savany, a' kövér vagy sim-olaj, a' szál vagy valódi olaj, a' kámfor, a' gyánta, balsam, mézgagyánta, a' rugékony mézga vagy gyánta, a' keményítő, az enyv, a' fa vagy a' rostos rész, a' timany vagy tannin. Ezen anyagok közül némellyek képesek egymásba áltmennni. Így az izetlen nyálka átvátozik czukorra vagy savannyá. Az áltmenetel tűz, víz, lég, savany, alkalik által történik, 's reá a' növények ize, színe, szaga egyre változik. A' növények nevedése ezen átmeneteleken alapul 's így látszik történni. A' víz és szénő feloldatik elemrészeire, új egyesületekbe megy 's a' merő részeket képi. A' gyuló elhagyja tehát a' savitót, a' szénővel egyesül és olajt, gyántát szül. Egyszersmind a' savitó kifejlik a' vízből és szénsavanyból, 's a' sugár és melegséggel (hevővel) egyesülve savitógáz gyanánt elrepül. Ezen anyagok által szaporodnak a' növényrostok, a' mi a' nőlést teszi, mellynek közelebbi törvényei azonban esmeretlenek. A' növények nemzéséről l. Nemzés. A' növények nemzőrészei alapul szolgáltak Linnénél a' növényosztályozásra, mellyet l. Fűvésztudomány alatt. A' növények természeti osztályozásáról l. Decandolle ezen munkáját: „*Organographie végétale*“ (2. rész. 60 rézzel). A' növény geographiáról l. „*Dissertatio de sedibus plantarum originariis*“ (1816), „*Grundzüge einer allgem. Pflanzengeographie*“ (németül Berlin 1823), és „*Atlas der Pflanzengeogr.*“ (Berlin 1824), Schouwól.

Növénybetegségek az életerő túlbősége vagy szűke által származnak. Az első rendbe tartozik a' nedvbőség, a' virágok teljessége, midőn a' himszálak szirmokká változnak által, a' gyuladás, az utolsó rendhez a' fogyás, rosda, ragya 's a' doh.

NÖVÉNYBONCZOLAT. Hiresek ebben Sprengel, Kiefer, Moldenhawer, Link, Treviranus, Richard és Mirbel. I. A' növények általános alkata. Első ősidom a' golyó vagy hólyag-idom, már a' kép-

zönedűben látszó, a' fák hámából kiizadó. Ezen hólyagok öszveléprén sejtszövetet képeznek, az egész növényországban elterjedtet. Ezen hólyagok oldalai (falai) lyuktalanok 's átizzadás által közlik nedveiket. A' hólyagok egymást meg nem érven. közmeneteleket hagynak, a' tősfáknál nevezetesen nedűhordókat. Ezen köztérek azonban gyakran hibáznak, mert az őket képző hólyagcsák olly egyidomulag vouattatnak egymáshoz, hogy tökéletes négy, öt hat szegű térek támadnak. A' sejtszövet, nem a' tápnedűk felmenetelére szolgál, hanem a' nedvek magokban tartására 's kidolgozására. Azért találattik benne a' tulajdon olajos és gyántáros nedvek tömleje. Ezek néha hasonlóak a' többi sejtüregekhez, csak valamivel dagadtabbak, néha tulajdon csatornák. A' sejtszövet csudálatos közösülésben van a' levegővel a' tökéletesebb növényeknél. A' növény, színe felé rendetlenebb lesz, hézagokkal tele, ezekben levegő van, 's tulajdon alkatu nyílások által közlödést tesznek a' gőzkörrel. Ezen hasadéknylások leginkább ott találattik benne, hol zöldfelület fedezi a' növényeket, leginkább pedig a' levelek alszínén. Ezek lélekeznek, vagy levegőt szíznak és párádzanak ki. — Második ősidom az egyenes vonalu, rost-vagy tulajdonképen csőidom. Igen nagyitva nedűvel telt csőeknek tetszenek a' rostok, nem egyre futóknak, hanem itt ott meghegyesülőknek, vakon végződőknek, p. o. a' fák hámjában, könyében 's a' levelek idegeiben bordáiban. Őseredetek már a' képzőnedűben feltetszenek, hol tők vagy dárdák idomában csomókba jegesednek (mintegy). Ezen csók a' legfinomabb fedőhartyával bírnak, legkisebb átmérőjük az ősidomok között, igen terjedhetők, szilárdak, Főrendeltetések a' felmenő nedvek vezetése. Harmadik ősidom a' sodor idom, mivel eredetileg sodrott rostokból áll, hengeres csók falait tevőkbl. Ezen idom, csomókban, vagy egyenkint jó elő; a' közönséges fák törzsökében a' könyet és fát képi. A' pálmáknál, füveknel 'stb. elszórva állanak a' sodorcsomók a' sejtszövetben. A' sodormenetek minden részbe mennek, a' levélkocsánon ált a' nedűcsőkkel együtt a' levélidegekbe hatnak, a' virágnyélen ált a' szirmokba, himszálakba, a' gyümölcs-gomba, az anyába 's a' csírameneten ált a' magba is. Mig eredetiek, nincsen egyéb falok, mint a' melly azon sodrott rostoktól képezeték. De nem mindig eredeti idomnak, gyakran gyűrűedények, lépcsőmenetek, pontolt csatornák gyanánt tűnnek fel. Átmenetel is van tőlök a' sejtszövethez. Munkálatja ezen 3. idomnak a' légmenek, gőzek és a' növényről kifejlett léganyagok képzése, 's tovább vitele. — II. Az egyes növényrészek alkata. A' gyökér leggyengédebb szálainak színe igen finom szőrrel van körülvéve, a' hegyeskék pedig taplós fedezetűek, mellyek által a' föld nedve beszívatik. Különbön a' gyökér közepén egész hosszában nedűcsők és sodormenetel járnak által, bél nélkül. A' törzsök minden kétszikes növénynél kört futó rétegekből áll, mellyeknek külseje a' kéreg, másodika a' hám, harmadika a' köny, negyedike a' fa, legbelől a' fiatalokban a' bél van. A' levelek alkata egyszerűn meg van magyarázva, azt mondván, hogy itt a' törzsök körréteges részei egymás mellett egy felületen fekszenek. A' nedűcsők és sodormenetek mindig jobban elszélednek a' levél idegeiben. A' köztök fekvő sejtszövet a' felszín felé mindegyre sürűdik és rendszeren kenőcsidomu anyaggal vonatik be. Az alszinen lazább 's azon légüreket nyeri, mellyekhez a' hasadéknylások utat engednek a' léganyagoknak. — A' virágoknál a' csésze többnyire ugyanazon alkatu a' levelekkel, a' bokréta pedig igen finom sejtszövetből áll, mellynek belszíne finom szőmcsökké vagy halmokká emelkedik. A' sodormenetek egyenkint 's igen kis átmérővel vonulnak a' szirmok alján el, hasadéknylásnak nyoma sincs. A' himszálak hasonló alkatuak, de a' porhon alkatása minden részétől különböz. Egészen sejtüresek, 's tulajdon idomu testet tartanak, himpornak nevezett. Az anyabibe igen gyengéd szőrrel fedett, melly észrevehető nyílás nélkül szinte úgy felszívja a' termékenyítő anyagot, mint a' gyökérszálak szőrei a' föld tápnedvét.

A' gyümölcs, gom vagy telep, csupa képzőnedűvel telt hólagcsákat bir a' fogamrás előtt, annak utána pedig a' jövőendő növény, pont gyanánt tün elő 's a' csiranedvnek mondott lében uszik, melly néki első tápnedvül szolgál, míg gyökerei 's a' kifejlendő szik képesek lesznek táplálni. —j—a.

NÖVÉNYVAJ. Igy neveztetnek a' gyógyszerárokban azon különféle magvakból egyszerű sajtolás által nyert olajak, mellyek az ő sűrű tulajdonságok miatt inkább vajhoz, mint olajhoz hasonlitanak. Ide tartozik leginkább a' cacaovaj és muscat-balsam. —j—a.

NOVÈRE (Jean Georges), balletmester, az újabb francia táncz teremője, szül. Parisban Mart. 27. 1727. Az atya, a' ki XII. Károly segédje volt, hadi pályára szánta őt; de a' fiu műérzete a' muzsikát és a' tánczot választá. A' tánczban a' nagy Dupré alatt mivelé magát, 's már 1740 legnagyobb tapsal lépett fel a' fontainebleani udvari színházban. Azután Berlinbe ment, hol nagy Fridrik és Henrik herczeg által igen becsültetett. Miután 1749 oltá felváltva Parisban és Lyonban tartózkodott 's több hires balletet feltalált volna, 1760 „*Lettres sur la danse et sur les ballets*“ (Lyon, 2 köt.) adá ki, 's e' munkája megalapítá irói hírét azon művészetben, mellynek gyakorlásában ő olly nagy volt. Leveleiben azt tanítá, hogy a' táncz, kifejezést és caractert kívánó művészet. Erre a' würtembergi udvarhoz hivatva, balletjei által egynehány évig szépitette azon innepeket, mellyek az europai udvaroknál tartattak közt a' legválogatottabb 's legfinomabbak közé tartoztak. Nagy hire következésében Bécsbe is meghivatott, hol Mária Theresia császárné kedvezésekkel tetézte őt. Bécsből utazást tön Mailandba, Ferdinand főherczeg menyegzőjére. A' londoni meghívást nem fogadá el, hanem első balletmester lón Parisban a' muzsika kir. academiájánál. A' revolutio fergeges ideje alatt vagyona nagyobb részét elveszté, 's ő maga Londonban tartózkodott. 1807 egy új munkát adott ki „*Lettres sur les arts imitateurs en général et sur la danse en particulier*“. Öszves munkái Petersburgban 1803 jelentek meg. Meghalt St.-Germain-en-Layeban 1810 Nov. 9. Kéréssel halála előtt „*Dictionnaire de la danse*“ on dolgozott. Pantomimicai balletjei derék festmények 's tettek által valának jelesek. Leghíresebb tanítványai: Gardel, Gollet és Vestris. *lm.*

NOVITIATUS, I. PRÓBA ÉV.

NOWGOROD, orosz kormányáság 2578 nsz. mf. 960,000 l. 's Nowgorod-Weliki (nagy új város) fővárosával, a' Wolchowznak az Ilmentóból való kifolyásánál 1552 h. 10,000. l. (a' 15. századb. 100,000 l.) érseki székhely. Nowgorod már a' középkorban hatalmas és híres volt, 's középpontját teré a' Hansa és a' Normannok Nyugotásiával és a' Byzantiumiakkal való kereskedésének. Sz. Katalinszékes egyházában, a' chersoni vagy korszuni ajtók nevezetese, mellyeken bibliai és más tárgyak 's feliratok vannak, 's mellyeket Adelung Fridr. német remekműnek tart. Későbbi származásu benne az ugy nevezett svéd vagy sigtuni ajtó, melly hasonlóképp nevezetes remekmű a' középkorból. *X.*

NOX, egy istenség a' Rómaiaknál. I. Éj.

NUBIA, Afrika tartománya a' kel. hossz. 44° — 56° és az éjsz. sz. 13° — 24° alatt (12 — 15,000 nsz. mf.) keletről az arab tengeröböllel és Abex vagy Habes tenger partjával, éjszakeről Egyiptommal, nyugotról Darfural, délről pedig Abyssiniával határos. A' Nilus (az egyesült Bahr-Abiad és Bahr-Azrek) folyja keresztül, melly itt a' Takazet veszi fel, és egy felszigetet a' régi Makroët (l. e.) képezi. A' tartomány éjszaki részén igen nagy homokpuszták vannak, mellyekben rabló vándornépek leselkednek a' karavanok után. Délszakon nagy sykomorok és óriási mimosák, pálmazsilva fákkal 'sat. váltják fel egymást. A' tartománynak csak azon része, melly Egyiptommal határos, Habes vagy Ujarabia tengerpartjaival, állt a' török Dschidda-basaság alatt. Most Mehemet Ali egyiptomi alkirály birja Nubiát. A' tartomány belsejében vannak egynehány tulajdon országok, mellyek közt Dugola és Sennaar legnagyobbak, 's az egyipto-

ni alkirálynak adót fizetnek. Dongolában vagy Dungalában fekszik a' hasonnevű főváros a' Nilus mellett, 's azt mondják 10,000 családnál többet foglalt magában, Sennaar ország (4000 láb a' tenger színe felett) 5400 nsz. mf. 1 1/2 mill. l.; egy negertörzsök uralkodik benne, melly a' szomszéd arab népségeket adózókká tévé; királyja 14,000 emberből álló sereget tart. Sennaar fővárosa 100,000 l. az Azrek mellett fekszik, élénk kereskedést űz, kivált az Arabokkal. Sennaar zöld síkságait oriai nagy ságu baobad fák árnyékozzák; nagy mocsárai a' levegőt megrontják, de a' vegetatiót igen előmozdítják. Erdeiben számtalan majmok laknak. Nubia éghajlatja általában kiálthatlan forró és csak a' keleti hegyek közt mérséklettebb valamivel. Termékei özönében nevezetesek: az elefánt, teve, ló, zibetmacska, papagáj, giraffa, oroszlán, tigris, hiéna, párducz, vízi ló, krokodil, sennalevél, eben- és berzsenyfa, bambusz nád, méz, gabona, dohány, czukor, riskása, tef vagy tuf, egy neme a' kölesnek, mellyből gyakran kenyeret sütnék, kender, bor, dinnye és arany (bányából és folyékból). A' Nubiaiak negertörzsökből valók, és nagyobb részint Jakabkeresztények. Alsónubiában egy ága lakik a' régi Berbereknél, kiket az Arabok Ejszakafrikában találtak, midőn ezt meghódították. L. Burckhardtól „*Travels in Nubia*“ (London 1819) és Gauthól „*Neu entdeckte Denkmäler von Nubien*“ (Stuttg. 1821 és 1828 rézm.) X.

NUGENT (gróf), austriai hadvezér, a' ki 1817 mint a' nápolyi szárazföldi sereg főkapitánya I. Ferdinand szolgálatjába lépett. Nemzetsége Scotiából származik; az atyja prágai kormányzó volt, 's II. József követte a' berlini udvarnál. N. 1813 az Eugen alkirály elleni hadi munkálatokat igazgató. Kijelentvén Murat, hogy kész a' Franciaország elleni szövetség részére állni, N. annak meghatalmazottjával Livron tábornokkal 1814 Febr. 7. egyezsége lépett azon állás felől, mellyet a' két sereg, mint többé nem ellenséges, elfoglaljon. N. Most Bellegarde gróf segítségére akart sietni, de a' nápolyi tábornok Reggioiban ellene állt az ő átmenetelenek az Enzán, 's N. csak olly fenyegetéssel, hogy fegyveres kézzel nyit magának utat, nyerhetett szabad átmenést. Ezen körülményeket emlékiratba foglalá 's ezt a' bécsi congressus alatt, Campo-Chiaro herczeg, Murat ügyviselőjének vádjára felelet gyanánt adá át lord Castle-reaghnak. Ezen iratnak nagy befolyása volt Murat sorsa eldöntésére, mert világosságra hozá annak kétszínűsködését. E' táborozásban mindazáltal egyesülve maradtak az austriai seregek a' nápolyiakkal, 's Reggio-nál egyesülve verték meg a' francia sereget, a' mit Murat magának tulajdonított, noha a' dicsőség Nugentet illeté. Midőn Murat 1816, Napoleon Elbából megszökése után az álarczot leveté, N. az austriai sereg jobb szárnyát vezérelte, melly Toscanát elfoglalt. Mig Bianchi Muratot nyomban követé, az alatt N. Roma felé haladt előre, hová Maj. 4. érkezett. Maj. 12-kei hirdetésében felszólítá a' nápolyi népet, hogy a' királyszékrablót hagyja el, azután megindult, Lepranonál és S. Germanonál szép győzelmeket nyert, 's Nápolyba Bianchival együtt ért. Nápolyban hajóra szállt egy austriai seregosztállyal, 's Franciaországba ment, hol a' Rhöne torkolati megyében vevé át a' parancsnokságot. 1815 Aug. visszatért Nápolyba 's átvevé a' nápolyi hadak fővezérségét. Következve a' francia szolgálatrend eltörlése 's az austriainak bevitele által nagy elégedetlenséget okozott a' seregben. Kiűtvén a' lázadás Monteforte-ban Jul. 2-kán 1820, 5-kén azt tanácslá Medici miniszterrel együtt a' királynak, hogy távozzék el az országból. Ez annyira felingerlé elenek a' népet, hogy ők ketten csak külföldre szökés által menthették meg életüket. Utóbb kikérte elbocsátását Ferdinand királytól, 's visszalépett az austriai szolgálatba, részt azonban a' nápolyi táborozásban nem vett.

lm.

NUKAHIVA, v. Madison szigete, (a' h. 138° 's a' d. szél. 8°) legnagyobb Australiában a' Marquis szigetektől éjszakra fekvő 8 Washington sziget közt, mellyeket 1791 Ingraham északamerikai hajóska-

pitány fedeze fel. E' szigetcsoportot 's kivált Nukahivát Krusensterntól tanultuk közelebről megismereni, ki Maj. 1804 vala ottan. Nukahivát Ingraham Federalislandnak, Marchand Isle-Bauxnak Hergest, Sir-Henry Martinsislandnak, Robert pedig egy amerikai hajóskapitány Adamislandnak nevezte. 18,000 l. közül 5900 harczoló. A' sziget legnagyobb hossza, délkeletről a' nyugoti csucsig 17 mf tesz. Éghajlatja igen forró ugyan, de még sem egészségtelen. Mivel már magától termékeny földje csak a' tropicus esőzés által nedvesítetik meg: igen nagy szükség következik, ha ezen esőzés hosszabb ideig kimarad. Hal, disznó, kókusdió, kenyérgyümölcs, gyökerek és czukornád a' fő termékei. A' Nukahiwaiak a' déli tenger szigetei fejeirebb törzsökéhez tartoznak, melly a' Malajaktól származottnak mondatik. Legszebbek minden Australiaiak közt. Ugy látszik, egy nép sem ment a' tátovírozás mesterségében annyira, mint ők. A' minő jó indulatuknak látszanak, olly alattomos gonoszoknak 's kegyetleneknek is mutatkoznak. Gyakran viselnek háborut, hogy emberhust ehessenek. A' királyoknak itt nincs olly nagy tekintetek mint más hol. Papjaik sérthetetlenek, de vallásokról majdnem semmit sem tudunk. Tulajdonképi soknösség nem fordul elő, de a' házasságtörés igen gyakori. 1815 Északamerika vevé ezen szigetet hatalma alá, és egy erősséget állita fel benne. Délszakra a' szép Tschitschagoff kikötő jeles benne.

X.

NUMA POMPILIUS, Parma második királyja, K. e. 714—672 (vagy a' város 'é. u. 39—80) uralkodott 4-dik fíja volt Pompilius Pomponius egy jeles Sabinusnak és férje Tatiának, ama Tatiusz leányának, ki egy ideig Romulussal együtt volt király. Midőn 13 évig élt honjában nőjével, ennek halála után e' falura vonult, hogy életét csendes magányban töltsse, mellyből Romába királyjává nevezetése ragadá ki. Numa nem bírt Romulus hadakozó characterével, de megvolt benne egy nagy törvényadó, 's igazságos és bölcs uralkodó minden tulajdonsága. Roma zsenge szerkezetét leginkább az által erősíté meg, hogy azt a' vallásos intézetekkel egybefügésbe hozá. Numa, sokkal feljebb emelkedett kortársainál azon belátásával, hogy egy halandó sem teheti magát az istenekkel másként közösülésbe, mint ideában; (a' mint Plutarchus Numa életében megmutatja) ő volt a' romai isteni tisztelet alkotója. A' Pontifexek Flaminiek és Vesták collegiumának felállításá, a' KALENDARIUM (l. e.) megjobbitása a' dies fasti és nefasti meghatározása, a' vagyon biztosítása végett a' terminusok vagy határkövek tiszteletének behozatala, a' czéhek alapítása, 's az emberáldozatok eltörlése neki tulajdonittatnak. Ő alatta záratott be Janus temploma legelsőben. A' rege EGKRIA (l. e.) Nymphát a' Cericia berekben Numa barátnejának és tahácsadójának mondja. Nemelleyek Pythagoras tanítványává akarák őt tenni, noha életék ideje legalább 2 századdal különbözik. Egy leányt Pompiliát hagyta maga után ki Numa Marciushoz ment férjhez 's az Ancus Marcusok, Roma 4 királyjának anyja volt.

NUMANTIA, város Spanyolország azon részében, melly a' Romaiaktól Hispania Tarraconensisek neveztetett. Lakosai a' romai hatalom ellen való bajnok ellentállásokkal halhatlan hírt szereztek magoknak. — Azon ellentállás, mellyre a' Romaiak Spanyolországban legelső felléptök olta akadtak, még Carthago feldulatása után sem szűnt meg, noha előbb a' nevezett város táplálta benne az ellentállás szellemét. Viriathus tervet készíté egy közönséges rendülésre Spanyolországban, és a' Celtiberiusokat is reá bírá, hogy abban részt vegyenek. De ezen terv kivitele nem sikerült, 's míg a' Celtiberiusok legnagyobb része nyugodalomra visszatért, azt határozzák Numantia lakosi, kik a' celtiberi Arevaesekhez tartoztak, hogy bajnokul fogják magokat védelmezni. A' városnak egy meredek dombon fekvése a' Duero mellett, ott hol ebbe egy másik folyó (Punts) ömlik, csak egy oldalról engedé meg a' rohanást, melly része azonban mesterség által volt megerősítve. A' Romaiaknak Pompe-

jus Aulus praetor alatt R. é. 616 tett első próbái sikeretlenek voltak, 's mégis nagy veszteségbe kerültek nekik. Még gyalázatosabban fejeztetett be Hostilius Mancinus consul 617-ki megtámadása, a' ki capitulatio-ra kényszerítettén, midőn ezt a' senatus helyben nem hagyá, a' Numantiaiaknak átadatott, hanem ezek által szabadon bocsátatott. A' következett romai hadi vezérek ovakodtak csatába ereszkedni ezen néppel, mely csak 8000 harczoló férfit állított ki. Végre második Scipio Africanus, ki ezen melléknevet Carthago feldúlása által nyere, 60,000 emberrel küldetett Numantia ellen. Ez felévé magában, hogy kiéhezteti a' várost, mely eddig még mindig kapott élelmet a' Duéron, és a' zendülésre hajlandó szomszéd Celtiberiusokra is számot tartott. Mintán Scipio a' bevitt egészen meggátia, és a' lakosokat legnagyobb kétségbeesésbe dönté, a' megmaradtak hódoltak a' győztesnek. Sokan megölték magokat az átadás előtt, övéikkel együtt, vagy a' lángok közé önkényesen rohantak. Így esett el Numantia (R. é. u. 621. — K. e. 133) 14 hónapos ostrom után, midőn már 14 évig bajnokul küzdött a' romai hatalommal. A' város elpusztított, 's az mely későbbben helyére építettett soha sem lön elvezetes. — A' mai „Soria“ (6000 l.) tartatik a' régi Numantiának.

X.

NUMERUS A' BESZÉDBEN I. PROSA.

NUMIDIA, Afrikában mintegy a' mostani Algier, hajdan egy hatalmas királyság. A' Tusca (Guodilbarbae és Molochath (Mulvia) folyók közti tartományt foglalá magában; mint birodalom pedig Ampsage folyótól a' Molochathig terjedő tartományokat. Az utolsó, Massasyilia név alatt is, SYPHAX (l. e.) tulajdonképi tartománya volt. Későbbben Mauritaniához jutott, és az igen termékeny Mauritania Caesariensis volt. Numidia tartománya tulajdonkép Massyliának neveztetett és MASSINISSÁÉ (l. e.) volt, ki elsőben ada neki történeti fontosságot. Felváltója Micipsa volt (148—119 K. e.) Ez az országot ön fíjaira Adherbalra, Hiempsalra és JUGURTARA (l. e.) testvére természeti fíjára hagyván. Jugurtha a' Romaiakkal 112—106 K. e. viselt háboruban vesztes lön. Azután Hiempsal fíja Juba (l. e.) uralkodott. Caesar egész Mauritaniát (l. MAURUSOK) romai tartománnyá tévé, azonban elejente mégis megtartá ez tulajdon királyjait. A' Numidiak félt harczolók voltak, és a' könnyű lovaságra igen alkalmasok. Az éjjeli megtámadást szerették. A' Romaiak infraeni nevet adtak nekik, mivel nyereg és fék nélkül lovagoltak.

NUMISMATICA I. PÉNZTUDOMÁNY.

NUNCIUSOK vagy legatusok a' pápa követei. A' 4. század óta ügyviselőket tartottak a' romai püspökök a' császári udvarnál apocrisariusok és responsalisoknak neveztetetteket, de ekkor még nem tudtak nekik közvetlen befolyást szerezni a' birodalom egyházi ügyeibe. Csak a' 9. században (midőn már nagyon nevedett a' romai szék hatalma) kezdett a' pápa a' tartományi zsinatokra és az udvarokhoz, ha valami nevezetes tárgy fordult elő, rendkívüles legatusokat küldeni. A' 11. században II. Miklós és II. Sándor pápai hatalom helytartóságával felruházott legatusokat küldöttek ad visitandas provincias, a' keresztény statusokba, az eretnység elnyomása végett E' rendszabást VII. Gergely és felváltóji állhatatosan használák a' pápai hatalom megalapítására. Ezen legatusok zsinatokat hirdettek, hol ők magok ültek elől, 's nem csak a' feljebb vitt tárgyakban ítétek, hanem a' házasodást engedelem-osztogatást 's minden nemű egyházi perlekedések megítélését is ön jusaik közé számlálták, sőt nem sokára minden fontosabb egyházi ügybeli rendelkezést azon tartományokban, hol székek volt. Hogy ezen mindig messzebb terjedő pápai beavatkozás ellen jusaikat megőrizték, több érsekek és püspökök önmagokat neveztetették ki e' méltóságra. De ez mit sem használt; a' legatusok e' mellett is megjelentek, 's nem gátoltathattak azon lépések, melyek a' pápát lassanként az egész kereszténység fejévé, főpásztorává tették. Mivel azonban a' legatusok sok visszae-

lést engedtek meg magoknak, azon voltak némelly fejedelmek, hogy országjokat tőlök egészen menten tartsák. E' végre Anglia a' 12-dik században a' canterburyi érseket mindenkori pápai legatussá nevezette; 's szép Filep francia király a' 14 század elején el is fogatott egy legatust. Ez szolgáltatott okot arra, hogy a' pápa ezen követek személyét, szinte mint ön magát sérthetetlennek, csálhatatlannak jelentené. Németországban az érsekek egész a' 16-ig századig meggálták az állandó pápai tribunalok felállítását; hanem ekkor, a' reformatio miatt, már ezt is megengedheté magának a' pápa, mint a' tridenti egzhazi gyűlés végzeiteinek teljesítésére szükséges rendszabást. Így a' állandó pápai követség támadt Nuntiatura név alatt. Bécsben 1583 keleti Németország, Kölnben nyugoti Németon. Luzernben 1586 a' Schweiz Brüsselen 1588 Németalföld számára. Ezen legatusok teljes pápai hatalommal gyakorlák kerületjekben az egyházi fő bíróságot, 's minden érseki jusokat. Így folyt ez II. József császárig, kinek felszólítására a' mainzi, trieri, kölni és salzburgi érsekek mind ezen visszaélések ellen kikeltek, elesmerve különben a' pápa felsőségét. Azonban ezen nagy lelki lépés is sikertelen maradt, míg végre a' francia revolutio a' kölni és brüsseli nunciaturát egészen megszünteté; a' bécsi pedig és a' müncheni az illető országok annyira megszoríták, hogy az ő megegyezések nélkül semmit sem tehetnek; csupán a' luzerni nuncius bír maradványaival egy olly hatalomnak, melly az újabb mivelődés haladása ellen haszontalan küzködik. A' salzburgi, prágai 's esztergomi érsekek született legatusoknak czimeztetnek, de azért semmi elsőségek sincs egyéb érsekek felé. Egyébiránt azon legatusok, kiket a' pápa idegen udvarokhoz küld időről időre, nem egyebek politikai ügyviselőknél.

Im.

NÜRNBERG, *Norimberga*, a' német művészség annyavárosainak egyike, már a' 11. században vásári szabadságot nyert és vám 's pénzverő jogot; azután mint bíróalmi város (a' franki kerületben) mesterségi szorgalma és kereskedése által híres, valamint a' császár, bíróadalom és német nemzet körül volt érdemei által. Megtartá ő szabadságát 1803-ban a' bíróalmi békekiküldöttség határozása okozta változásokban, de egyenetlenségbe jutott a' hohenzollerni házból való 's a' várost védendő várgrófokkal, és a' porosz királyokkal, melly az újabb időkben egyre súlyos lön, a' Burkusok a' város birtokának egy részét magoknak tulajdonítván, mignem végre N., egész birtokával együtt a' német frigyacta által a' bajor királynak átadának 's ettől Sept. 15. 1806 elfoglalták. Eleinte a' pegnitzzi kerület fővárosa volt, most a' bajorhoni Rezatkerülethez tartozik. N. homokos, de mivelés által megtermékenyített, kellemes vidéken fekszik; a' Pegnitz által 2 félrésze osztatik, északi vagy sebaldira, és a' nagyobb déli vagy lörinczi részre, Sz. Sebald és Sz. Lörincz templomaitól úgy nevezettek. A' város kerülete a' falakon belől, hol sok köztér és kert van, 1 1/2 órányi, 's a' 200. többnyire szegletes utczában van 3284 ház, 39.085 lakos, közte 1052 katona, 2508 cathol. és 9 zsidó (az 1828 számolás szerint). A' falakon kívül, de a' vonalak közötti, külvárosi 's elszórt házak száma 843; — 5770 lakossal. A' lakosok többsége lutheranus. Nürnbergben többször csalódik az ember, mintha előbbi századokba tetetnék vissza, mint egyéb német helyeken. Találni házakat, mellyeknek külső idoma változatlan góthias, belső elrendelése is nagyon emlékeztet az ősek szokásaira. Ide tartozik az ő vár is, *Reichsfeste* név alatt, külsejére nézve egészen ép, különbféle századbeli részeket mutató, de romtalanul. Egy hegyen fekszik 's igen tágos kilátást ad. Benne van a' közönséges képgyűjtemény (549 darab) sok üvegfestéssel 's Dürer A. emlékére egy jegykönyvvel. A' 275 látnyi tanácsház, egy a' legkitünőbbek közül Németonban, 2 emeletű, nagy teremű, mellyben megújított képek vannak, kivált Dürer, Hirschvogel 's másoktól stb. Építést és mivgarabok által jelesek: a' góth sz. Lörincz templom, sz. Sebald, — sz. Jakab 's az új izslésben vizont

újra épített Aegidien egyház (1711—18). A' szónok- vagy dominicanegyháznál találhatók a' nem csekély városi könyvtár, Aegidienegyháznál a' gymnasium, mely előtt 1826-ban a' 300 éves reformatio innepén feltették Melanchtonnak Burgschmid készítette képe, ki 1526 a' gymnasiumot megszentelé. A' sok mivelő, jóltevő és segítő intézet között jeles 1) a' sokmivű tanoda (polytechniconi iskola) 1823 oltá; 2) Campe javallására 1824 alkotott városi conservatorium a' régiség és nürnbergi ritkaságok számára; 3) a' miviskola a' várbán, jeles mivgyűjteményekkel, többek közt az Aeginetek gipszöntetével. Vannak magános gyűjteményei is. Minelötte tengeri út volt esmeretes Keletindiába, N. első kereskedő város volt Németthonban, 's egy az első közül Európában, az Olaszthonból jött keleti jószágokat tovább küldve éjszakra. A' város állapotja virágzott, mivszorgalma nagy volt. De a' tengeri út feltaláltván Keletindiába, a' kereskedés hasznaira más tartományok is figyelmesé lévén, a' pusztító 30 éves háboru beköszöntvén, 's N. városi belső alkotása az idő szellemétől elmaradván, lehanyatlott magasságáról 's ma középszerű város gyanánt tengődik hajdani díszének árnyában. Készít czikkelyeket sárga rézből, aczélból, vasdrótot mindennemű kovácsműket, esztergályozatokat, tükröket, hurokat, hanga-eszközöket, földképeket, rézmetszeteket 'stb. Gazdag és szép Bestelmeyer tára. A' nürnbergi jószágok, portékák olcsósága, melyek egész Európába, sőt Amerikába 's Indiába is elküldetnek, a' nürnbergiek 's a' thüringi erdő lakosainak mértékletes életmódjától származik. Az önkészítményekkel valón kívül meglehetősen küldő és váltókereskedést is üz N. A' társasági mulatás végett jól van a' muzeuma elkészítve. Egyesületei között megnevezük Dürerét. Általában a' miveltiség és közszellem fő kincsei ezen nevezetes városnak. A' hajdani birodalmi város évi jövedelme 800,000 forintra becsülteték. A' városnak egy jól mivelt 23 nsz. mf. tevő birtoka volt, 40,000 lakossal, — benne volt az ugynevezett birodalmi erdő. A' város adóssága 1797-ben mégis mintegy 9 millio forint volt, melyel a' város többnyire önpolgárainak tartozott, 's a' bevételek nem voltak elegendők a' kamat-fizetésre. N. régi történeteiről tudósításokat ad a' „Nürnbergi Taschenbuch“ (2 rész, 12, 1821—22; új kiad. 1829, rezekkel). A' nürnbergi mivészek és mivkedvelők 30 évnél idősebb egyesülete e' munkát adja ki: „Die nürnbergi Künstler, geschildert nach ihrem Leben und Wirken.“ — Nürnberg mivészi hire tréfára is ada alkalmat, — olly töltésért létesítve a' képzetnek és renyhéknek, melyel a' tudományokat úgy lehet a' fejbe tölteni, mint hordóba a' bort. És a' nürnbergi töltésrékkel itt ott üzetik is alattomos kereskedés. 55.

NUTKASUND, egy öböl Éjszakamerika éjszakeleti partján (49° 35' éjsz. szél) Quadra Vancouver szigeténél (700 nsz. mf.) a' Charlottensundban; tengeri vidrafogásról híres. Itt az Angolok 1790 oltá 2000 lakosu gyarmatot birnak. X.

NYAKKÖTŐPER, I. RONAN.

NYÁL azon szag és iztelen, egy kevéssé kékes és ragadós nedv, mely az ugy nevezett nyálmirigyekben választatik el 's vezető csők által a' szájlüregbe vitetik. Az arcz mindenik oldalán nyálmirigy van, a' fül-tömörigy, álkapeza- és nyelv-alatti mirigy. Eh és rágás alatt, némelly indulat mellett, némelly betegségben (higanykór), a' szájlüreg ingerlésére több nyál választatik el. Azonban az elvlasztás mindegyre történik, 's tudatlanul, álomban is lenyeletik a' nyál. Fő haszna a' rágás alatt van; sikositja, átjárja az étkekeket, 's alkalmasabbakká teszi az elnyelésre, a' sós részeket feloldva az izlésnek nagy elősegítője. —j—a.

NYÁR (aestas), általában az esztendőnek kedvezőbb része, egy 6 vagy 7 hónapig tartó időszakasz. Évgvizsgálói értelemben ezen szó szorosabb jelentésű; az évgvizsgálói nyár t. i. egy, bizonyos határok közé szorított időköz, mely minálunk akkor kezdődik, midőn a' nap éjszakfelé a' legnagyobb magasságát eléri Junius 21-ke (körül), 's végződik,

ha ez azon egy évben másodszor ér az egyenlítőbe; (a' mi körülbelől September 23-dikán történik). — A' mi nyárunk a' naptávolába, azaz azon időbe esik, mikor a' föld legtávolabbra esik a' naptól's egyszersmind legkisebb sebességgel mozog; innen van, hogy nyáron a' napnak látszóató átmérője kisebb mint télen, 's hogy a' nyár 93 $\frac{1}{2}$ napig, tehát valamivel tovább tart, mint telünk. Jóllehet a' nap nyáron távolabb van tőlünk mint télen, még is akkor melegebben süt, mivel sugarai sokkal egyenesebb irányban sütnék a' földnek éjszakai félgömbére, 's mivel nyáron sokkal tovább van a' láthatáron mint télen. — A' legnagyobb hévségnek akkor kellene a' szerint lennie, mikor a' nap a' nyárinapálláspontot (l. NAPÁLLÁSPONTOK) eléri, de a' közönséges tapasztalás tanítja, hogy nem úgy van a' dolog; hanem hogy a' legmelegebb napok inkább Augustus havába szoktak esni, és pedig a' földnek egész éjszakai oldalán, még 10, 12 foknyira a' Sarkkörön túl is. Ez bizonyosan onnét van, hogy a' nap Kisasszony haváig már hosszabb ideig nagyobb erővel hatott, 's hogy ezen hatásának következtében fel is olvad egy része azon jégnek, melly a' sarkkörön túl örökké találtatik; 's így akkor az onnan fuvó szelek nem olly hidegek, mint télen. — A' földnek déli oldalán akkor van nyár, mikor nálunk tél van, t. i. midőn a' nap délfelé áll legtávolabban az egyenlítőtől; a' földnek hév öveiben pedig örökké nyár van, mivel ottan soha nem fagy 's az esztendő részeit nem lehet egymástól megkülönböztetni. A' nyár mindenütt azon része az esztendőnek, melly a' növényeket életre hozza 's érleli, 's melly egyáltalában az ő kelleme 's jótévő mérésklete által, az egész természetben életet 's örvendezést terjeszt el.

A. F.

NYÁRAD magyar-német falu Baranyavármegyében, Mohácstól $\frac{3}{4}$ orányira. Ennek határa volt Szolimán török császár táborának csatatére 's harcztutáni telepedéshelye a' mohácsi veszedelemkor. Némelly sánczok nyomai 's Szolimán sátorhalmá még ma is láthatók.

54.

NYÁRJEGYEK. Neve azon csillagképeknek, melyekben a' nap nyáron mulat. Noha az éjnap egyenlítő pontok előhaladása miatt, a' nyári napálláspont ma már egészen más ÉGJEGYBE (l. e. esik, mint valaha: még is a' mi kalendáriomainkban még most is a' régi nyárjegyeket tartottuk meg, 's e' szerint a' földnek éjszakai részén a' Rák, Oroszlán 's Szűz, a' déli részen pedig a' Bak, Vízöntő 's Halak nevű csillagképek viselik a' fen megírt nevet. Valóban most a' nyári napálláspont a' Kettős csillagzatba és a' téli napálláspont a' Nyilas-csillagzatba esik; úgy hogy a' föld éjszakai oldalán a' Kettős, Rák és Oroszlán, a' déli oldalon pedig a' Nyilas, Bak, és Vízöntő-csillagképeket kellene Nyárjegyeknek nevezni.

Albert Ferencz.

NYÁRPONT, azon pont az eclipticában, mellyben a' nap, esztendei kerengésében, a' legnagyobb távolságát az egyenlítőtől éjszakra felé eléri. Az időpont, mellyben ez történik, egyszersmind kezdete az évizsgálói nyárnak. A' nyárpont valaha a' Rák csillagzatba esett, minél fogva az éjszakai napállás-avagy naptérítő pont a' Rák-naptérítő pontnak neveztetett; de most az éjnap egyenlítőpontok előhaladások miatt azon pont a' Kettős-csillagzatba van helyeztetve. Erre azonban a' közönséges kifejezésben, nem figyelmeztünk, 's ezért az éjszakai naptérítőkör még most is rákinak nevezetetik. A' nyárpont egy a' nyári napállásponttal. Ő a' TAVASZPONTTÓL (l. e.) 98 foknyira van; 's az egyenlítőtől éppen annyira éjszaka felé, a' mennyit a' Naput háránt-sága (obliquitas eclipticae) téssen; t. i. 23° 28 percznyire. — A' Nyárpont a' földnek déli részére nézve délpont, mivel, ha a' nap őt elérte 's nálunk a' nyár kezdődik, ottan akkor a' tél kezdete áll be. Alb. F.

NYAVALYA (kór, betegség). Az EGÉRSÉG (l. e.) hiánya betegség. A' beteg ember mivelteti szabálytalanok, észre nem hangzók; az érzés (közérzés) háborodott, nem ritkán fájdalom van jelen. A' be-

tegség nem ritkán a' természet ereje által meggyógyul, néha hosszú folyatuvá lesz, más betegségbe megy által, vagy halállal végződik. Minél nemesebb részen, műszerben van a' betegség tanyája, annál veszedelmesebb az az életre nézve. Így p. o. az agy fő műszer a' műszerzetben, innét az ő nyavalyái mindig veszedelemmel járnak. A' többi műszerekkel nagy összeköttetésben levő műszer betegsége, szinte gyors és nagy kártékonyt látat a' testben. A' gyomor p. o., mint a' táplálás előműhelye, szenvedvén, ez egész test hamar kezd lankadni, mert rossz tápnedű készítettvén, a' vér is hiányos lesz, 's belőle a' részek nem pótolthatnak elegendőleg ki. A' betegségek sokféle tekintetből osztályoztatnak. Nevezetes felosztások az általános és helyi betegségekre; amabban az egész műszerzet szenved, ebben egyes rész, vagy részek. Azonban a' műszerek között nagy lévén az egybefüggés, egy rész szenvedése az egész testre behatással van. Más felosztás szerint a' betegségek gyulladásosak, lázok, ürülésiek, rekedések (retentiok), rozsvegyék (cachexiák) idegkórok, bőrkiütések (bőrvirágzatok). A' betegségek lehetnek még sebes folyatuvak, és húzamosak. — Kór-hajlandóságnak mondatik a' test olly alakatása, mellynél fogva kis gerjesztő ok elég a' kór kifejtésére. Így van gyulladás, tüdősorvis, gutára hajlandóság. Nyavalya (kór) okoknak azok mondatnak, mellyek az egészségtől eltávozást szülik, 's lehetnek közeliak vagy távoliak; amazok az eltávozás minden okát magokban foglalják, ezek az első kórváltozást szükték, 's a' hajlandóságból átmenetelt tettek a' kórba. (KÓRKIEK I. SYMPTOMÁK). Nyavalya (lór) idom, a' tünetmények azon rendje, melly szerint ezen betegség minden többtől megkülönböztethető. Ezen tünetmények vagy együtt léteznek a' műszerzetben, vagy egymás után fejlődnek ki. Nyavalyászkodás a' kór-hajlandóság és kórkiütés között való állapot.

—j—a.

NYELV, esmert műszer a' szájjüregben, husos, bőrral fedett; gyökere a' szakacsonttal és karczynujtványokkal függ egybe, teste előfele keskenyedik és hegyben végződik. Fedőbőre a' száj takonyhártyájának folytatása, 's általjában igen bővelkedik edényekkel; felszínén nedves, részint mivel edényei választanak sok nedvet ki, részint mivel a' nyál hat rájok. Alatt a' bőr egy redőtképez (nyelvfék), melly az ujonan szülőtteknél gyakran igen előre járul 's bemetzendő (feloldandó). A' nyelv az izlés műszere. Az izlést (mint minden más érzést) az idegek vizsik végbe, és pedig leginkább az osztott ideg nyelvága 's a' nyelvgarat ideg. Ezen idegek szemölcsökbe végződnek a' nyelv felszínén és oldalain, 7—42 jókora nagyságukba; a' szemölcsökben az idegvégeknél edények is vannak. Maga a' nyelv csupa izmokból áll, csak hátul csonttal összekötöttekből, innét a' nyelv mindenféle mozgatható, minden idomra változható, az étkeket izlelheti, a' fogakhoz tolhatja, az ét. csőbe irányozhatja, a' beszélésre szolgálhat 'stb. Idegei számosak, úgy edényei is; az idegek közül a' felebb említettek szolgálnak csak az izlésre.

—j—a.

NYELV természeti tekintetben azon nevezetes sajátja az embernek, melly által a' lélek belsejét leghatározottabb, tökéletesebb és értelmesebben közli 's fejezi ki. Noha a' lélek már a' testtartás, az arcz és szemek mimicája, különösen pedig a' gesticulatiók 's tagmozgás 's így az izmok által is elárulja magát, 's a' szemnek kinyilatkozik: sokkal világosabban 's a' hallásra nézve épen sajátképen történik azonban ugyan ez a' lélekzati rendszer által, melly már a' sírásban, fohászhban és nevetésben kijelenti némüképen arányát, t. i. a' hanggá 's nyelvvé valósulást, és végre tetteleg mindenikében, egészen különböző uton, e' czélt el is éri. Az érzéssel a' tón és hang vagyon viszonyban; a' nyelvet ellenben az értelem szüli 's igazgatja. Csak mi az értelem ment keresztül, azt lehet elbeszélni. Minden érzelem, melly szavakban fejezi ki magát, reflectált érzellemmé válik, 's ha tiszta 's igen eleven, a' beszédet el-

fajta. Az ész minden ideájának, minekelőtte szóvá válnék, keresztül kell mennie az értelem birodalmán. Onnan van, hogy a' nyelv a' hallás által, különösen és legközelebb az értelemre hat, gondolatokat ébreszt, 's ezek által érzeteket 's ideákat. A' hangon alapul, 's a' lélekzet útjainak legszélsőbb végére vagy is oda van rendelve, hol ezen rendszer izmai a' kénynek leginkább engedelmeskednek; alkattatik pedig a' nyelv, a' szájpaddás szárnyai, és az ajkak által. De minden szó ugyan annyi reflexio, 's ugyan azon módon 's értelemben áll betükből, miként az egész organismus egyes organokból. Továbbá miként a' legkülönbözőbb organismusokban ugyan azon organokra esmerünk, a'ként a' számtalan szavakban is mindig ugyan azon betűkre találunk. Ezek rendszerint magán ésmássalhangszókra osztatnak. A' magánhangzók teszik az alapkövet, 's ugy állnak a' mássalhangzókhoz, miként a' szenvedő a' cselekvőhöz; ezek adják t. i. a' nyelv elveit, 's így a' pusztá hangot (mert a' magánhangzók nem egyebek) szóvá változtatják. Azon organok szerint osztatnak fel, melyektől alkotások leginkább függ 's ugyan ezektől veszik neveiket is: nyelvbetűk (linguales, d, t, l, n); ajakbetűk (labiales b, m, p, f, v.); szájpaddás vagy torokbetűk (palatinae, r, g, j, ch, k.). Módosítatik a' nyelv: a) a' hang által az énekben; b) az által, hogy nagyobb vagy csekélyebb mértékű levegő sebesebb vagy lassabb mozgásba tetetik; amannak fő foka a' kiáltás, emennek legalsóbb foka a' suttogás. c) A' hasból-beszélők nem a' nyelvvel és ajkakkal, hanem egyedül a' szájpaddás vitorláival 's a' mandolák által ejtenek hangokat, még pedig a' levegő beszívása közben. d) Ide valók a' beteges eltérések vagy szótlanság (alalia), vagy tökéletlen kimondás (paralalia). Amaz töbnyire a' siketségből vagy a' nyelv eszékeinek hibás voltából származik; emez vagy közönséges beszélesi nehézségben áll, — magilalia —, vagy csak némely szóknál fordul elő — balbuties, vakogás —, vagy egyes betűk hibás kimondásában mutatkozik, 's ekkor paralalia labialis, nasalis (naritas), lingualis, gutturalis, lamdacismus, rotacismus, sigmatismus nevek alatt esmeretes. Blaesitának mondják azon hibát, melly a' p és b betű összekeveréséből ered; végre batracholalia az, mikor a' beszéd nyelvdaganat (ranula) által annyira akadályozatik, hogy az ember kurtyolni látszik inkább mint beszélni. S. Oliviertől „*Ueber die Urstoffe der menschlichen Sprache*“ Nyelv I. subjective véve, valami lénynék azon tehetségét jelenti, mellynél fogva ez saját képzeményeit 's érzeteit, másokkal érzékileg 's észrevehetőleg közli. Objective véve a' nyelv alatt egy olly rendszer értünk, melly azon különféle jegyeknek foglalatlja, mellyekkel fogatainkat, képzeiteinket, 's érzelmeinket jeleljük meg. Ezen jegyek nevei szerint a' nyelv ismét megoszlik: a) Szónyelvre, vagy a' szorosa 's saját értelemben vett nyelvre, mennyiben ez a' gondolatok 's képzetek előadására articulált hangokkal él; a' szónyelvnek pótoló eszköze az írásnyelv, mennyiben ama' hangok írott jegyekben állítatnak szem elé; b) Tag-és arcz-vonaglási nyelvre; pótoló eszköze, távol lévő személyek között, a' képnelv 's képirás (?) (L. HIEROGLYPHIK). Az első nyelv, mennyiben fogatok 's képzetek tévők tárgyát, merő tagmozgásai nyelv lehetett. Miként a' gyermek karjai kinyújtásával vágyódását, tombolása, litése, feje elfordítása által kedvetlenségét, ujjal mutatóásával figyelme tárgyát jeleli ki; szintugy az első embereknel is tagmozgások voltak a' közlés eszközei. Honnan az eredeti írásnyelv nem írásbeli szónyelv. hanem írásbeli tagmozgásai nyelv volt. A' hanggal csak az érzetek kifejezésére vagy olly tárgyak előadására éltek, mellyek inkább a' hallás mintsem a' látás által valának észrevehetők, 's itt kezdődik a' nyelv szorosabb értelemben, mellynek eredetéről szólni akarunk. Ha ezt, a' hangok saját organok által valóított taglalatljának nevezzük, minél fogva a' gondolatok képzetek 's érzetek közöltetnek, ugy véljük, helyes magyarázatát adtuk. Egy hang sem lesz szóvá, míg a' nyelv, az ajkak, a'

fogak és szájpadrás által azon változást nem éri mellyet articulationak vagy tagolásnak nevezünk. Mivel pedig némely állatok is szert tehetnek azon ügyességre, hogy a' hangokat tagolhatják, szükség volt e' hozzávetést tenni, hogy ama hangtagolás csak úgy válik nyelvvé, ha általa gondolatok, képzetek 's érzetek fejeztetnek ki. 'S így a' papagáj nem (nyelvet) beszélni, hanem csak hangokat tagolni tanul. A' nyelv az emberi természet egyik legnagyobb elsősege, 's az istenségnek egyik legnyomósabb ajándéka. Valamint ész nélkül nem származhatik, ugy az ész nélküle parlagon, 's az emberi természet alacsony fokon maradna. — II. A' nyelv eredete 's kimívelődése. Midőn a' nyelvet a' teremtető megbecsülhetlen ajándékának nevezzük, nem akarunk azokkal tartani, kik azt, mint valamelly revelatiót, egyenesen az istentől származtatják. Az is egyoldalú nézetet árulna el, ha a' nyelvet kirekesztőleg a' természethangok utánzására vinnők vissza, mellyektől csak részenként 's csak külső elemeiben származik. Természetes, hogy az ember a' menykő ropogását, mint a' szellő suttogását, az orozólnán ordítását miként a' patak csörgedezését, hangjai által utánozni fogja. Egy nyelvet sem ismerünk, mellyben illy utánzó szók nem taláthatnának; de a' legrégibb nyelvek e' részben tán leggazdagabbak. A' Sanskrit nyelvben, mellynek ősz régiségéről többé senki sem kételkedik, a' macska wílala, a' tyúk kukada, a' szél vaiha, az állatok ordítása rudida, mi a' latin rudere-re emlékeztet. De meg kell jegyeznünk, hogy a' hangok, még pedig a' tagolt hangok is, csak közönséges képzetre tartozások és egyéb hangokhoz viszonyok által, mellyeket a' gondolkozás által nyerik, lesznek szavakká, és ennyiben tartoznak a' nyelvhez. A' nyelv sajátképen csak a' gondolkozás által lett, 's az emberi fogatok körének kiterjedése által bővült, 's kivált a' társaságos életben tett különféleség 's finomulásra szert; mert minden új találmánynak új szavat kelle adnia. Azonban az emberi szónyelv kifejlődését igen lassan haladólag képzelhetjük magunknak. Nem minden tárgyakat, mellyek az érzékeknek jelentkeztek, nem minden dolgokat, mellyeket a' szükség alkotott, nem minden tetteket, hatásokat, képzeteket 's gondolatokat lehetett határozott kifejezéssel megjegyezni. E' hiány pótlásánál ismét a' tagmozgási nyelvhez kelle folyamodniok, mint az akadozó szónyelv leghathatósabb segéd-eszközehez. A' legmiveltebb 's szenvedélytelenebb embereket vegyük is, mi képesek a' gesticulatiók, arcz-'s tag-vonaglások használására, midőn vagy nem szorgosan gyakorlott nyelven vagy elvont (abstract) tárgyakról beszélnek, hogy mondásaik értelmességét nevelhessék. Noha a' tagmozgási nyelv mindig legközönségesebb értelmességű volt, mégis örökké igen szegény maradt. 's soha sem vala képes összefüggő képzetek sorának előadását. 's szövevényes, több személyek 's eszközök által elkövetett cselekedetek elbeszéléset valósíthatni. Miért csak a' szónyelv a' gondolkodás nyelve, beszéd. A' gondolatnak szükséges vehiculuma a' szó. Mennél szűkebb körökben, 's minél szorosabban egyesültek az emberek, annál szorosabb szabatuakká levének a' fogatok jegyzésére választott hangok; mert csak a' hangokból lettek szók, mint képzetek és dolgok jelképei. A' nevedő embertömeg a' közönséget öregbíté, 's ez ismét a' hangok 's szók jelentése feletti kölcsönös értesítést tevé szükségessé. Ez vagy gesticulatiók vagy olly szók által történt, mellyeknek jelentése már elvont döntve. Így vevé fel egyik nemzetség vagy társasági kör a' másinak szónyelvét; így terjedett naponként a' szónyelvek köre. 's így történt, hogy ugyan azon nyelvben több egy jelentésű szók is taláthatnak. Az embernek időkénti kifejlődéséből világlik ki továbbá, miért eleinte csak érzéki fogatokat jelelnek, 's csak későbbén vitetnek át közönség 's értelmi fogatok jelelésére is. Csak a' *ψυχη, θυμος*, anima, virtus (atma a' sanscritban, lehelet) szók származtatásait kell vennünk, 's erről kételkedni nem fogunk. — Szinte az is hihető, hogy a' nyelvek eleinte egytaguak valának, miként a' régi nyelvek gyökérsza-

vai sejdítették. Ezen egyszótaguság a' délkeleti ásiai tartományokban maig-is fenmaradt; mert nem csak a' Chinaiak, hanem a' Tunkiniak 's Sianiak is, illy egyszótagos dialectussal élnek. A' magán-és mássalhangzók közötti idomzat, ugy látszik, leginkább az égallytól 's a' népek élésmódjától függ. A' melegebb tartományok lakói sokkal jobban kinyitják szájokat beszéles közben, mint a' hideg 's hegyes vidékeken élők. Vessük össze csak az Eskimos-ok nyelvét a' Déltenger-szigetek dialectusaival, a' lengyelt az olasszal 's jegyezzük meg, hogy maga a' Sancrit nyelv is teljes mássalhangzókkal, mivel szinte közép Asia hegy-sorain született. Egy más észrevételre megyünk át. A' nyelv csak társaságokban alakul; az elszigetelt egyes ember elfeledheti, ha önmagával vagy képzele szülte lényekkel nem foglalatoskodik. Ha a' nyelv társasági szükség szüleménye, ugy látszik, hogy a' parancsoló (Imperativus) mindig első legegyszerűbb kezdete. Azért egytaguabb ez majd minden nyelvben egyéb beszédrészeknél. (j, Dic, Fer, Fac, Menj, mondj, hozz, tégy). Egy elmés angol írónak ítéletét azonban, hogy a' felkiáltások vagy interjectiok 's az imperativok nem volnának eredeti állórészei a' nyelvnek, — helyben nem hagyhatjuk. Mert ezek sokszor nem egyebek, mint a' hangzó természet utánzása; mit az orai, vae, jaj, baj, eheu a' közönséges óh, ah 's több a' nép nyelvében használt mint: piff, puff, puff, dirr, durr 'sat. elégyé bizonyít. — III A' nyelvek különbsége. Mi egyik nyelvnek másiktól származását 's ismét egy közönséges előnyelvhez tartozását illeti, nem merjük eldönteni azon kérdést, valyon a' földünk minden nyelvei, egy anyától származtak e, vagy az égallynak leányai? De hajlók vagyunk hinni, sőt okkal hihetővé is tenni azt, hogy noha sok nyelvek egy ó alapnyelvtől látszanak származni, olyanak is vannak mégis mellyek egészen független származásuak. Valamint a' semiti-'s german-nyelvág között épen semmi atyafiság nincs, ugy a' Malaiak nyelve egészen különböző az Eskimos-okétól, miként az emberi nem e' két faja különbözik. Ha a' historia útján egyes nemzetségek összefüggését kinyomozhatjuk, könnyű feltalálnunk a' nyelvek kölcsönös felváltását is, bár melly befolyásokat tegyen is az égally. Tudjuk, hogy a' mai Britusok, mind a' Anglosaxoktól mind a' Normannoktól, 's a' hajdani Britanniaiaktól ugy, mint részint a' Dánoktól származnak, 's innen könnyen megfoghatjuk azon csudás keveréket, melly a' mai angol nyelvet teszi. De hogy ugyan ezen nyelvben annyi italicismus 's eredeti angol szavaknak olasz hajtogatása találtatik, az csak akkor lesz megfoghatóvá előttünk, ha tudni fogjuk, hogy a' Normannok 's Olaszok között nagy volt a' közösülés, 's hogy a' 11 és 12 században déli Italia angol hatalom alatt állott. Igen, ha a' legtávolabb hajdanban történt népvándorlások historiáját tudnók, mi sok homály változhatnék világgá, 's mi sok nyelvi összehangzás fekdühetnék lelki szemünk előtt. Ha fel akarjuk tenni, hogy az egész embertömeg eleve egy csekély terjedelmű tartományban örök békében lakott együtt, ugy tán lehető, hogy eleve egy világszerzte esmert közös Szőnyelv alakult. De épen ezen kell kételkednünk; mert mielőtt a' szőnyelv létezett, az emberek egyes familiákban, különféle helyeken éltek. A' mint számok szaporodott, azonnal rokonság, hajlandóság 's szükségtől ösztönözöttelve elszigetelt seregekbe egyesültek az egyes nemzetségek 's új lakhelyeken telepedtek meg. A' csekély szükségek 's a' mindennapi élelem könnyen megszerezhetése miatt, a' közösülés csekély volt. Az idő haladott, újabb nemzetségeket szült, 's újabb szükségeket; ellenségeskedések 's kora háborúk támadtak, a' közösülés, 's ez által a' közönséges szőnyelv terjesztése is akadályoztatott. Hogy sok egyformán hangzó szók különböző nyelvekben ugyanazon fogatot jelentik, még nem bizonyítja, hogy eleve csak egy alapnyelv létezett volna. Mert ezen szókat vagy a' történet szülheté, vagy csupa hangszók azaz olyanok lehetnek, mellyekkel csak a' hallásra ható tárgyakat jelentjük; vagy tán későbbi közösülés

által lettek közönségesekké; vagy végre olly szók, mellyekkel az érzelmeket, fájdalmat, rémület, csudalkozást fejezzük ki 's mellyek, természeteknél fogva, minden embereknek egyformák. Ah! csudalkozást, Uh! irtózást jelent, mindenütt 's mindenkor. Továbbá ha nem tekintjük is azon hasonlatosságot, melly a' nyelvekben részint közös elmeik (mágán-'s mássalhangzók) részint mivelődési módjok, részint végre a' nyelvek gazdagítása miatt találattik, mégis bátran merjük állítani, hogy, mivel a' munkás, magát a' beszédben kifejtő lélek, a' szót maga-közlésére használja, a' közlés pedig, mint külső, maga magában különböző is, a' lélek mind nemzetségekben mind egyes személyekben észrevehetőleg különbféleképp fejlődik ki, a' nyelvek-is különbféleké voltak még akkor is, ha alapnépet 's alapnyelvet veszünk fel. (L. Herdertől) „*Abhandl. über den Ursprung der Sprache*“ és Mondboddotól: „*Vom Ursprung und Fortgang der Sprache*“ (Schmidt fordít. Riga 1784—1785 2 köt.).—Továbbá a' nyelvet elosztják: 1) előre 's holtra. Holt azon nyelv, melly azon népnek elenyésztevel, mellynek sajátja volt, egy egész nemzet nyelve lenni megszűnt, bár különbféle nemzetbeli egyes embereknek még divatban vagyon is, p. o. ó-görög, latin, zsidó-nyelvek. Tudós nyelvnek a' holt akkor nevezetik, ha tudós világnak segédeszközül szolgál, mint névszerint a' két classica nyelv. Élő azon nyelv, mellyen egy még élő nép, mint eredeti sajátját, használja. 2) Fő- és mellék-nyelvekre; azok eredetiek, ezek más nyelvből származtak. Az atyafiságos nyelveket testvér nyelveknek nevezzük. Főnyelveknek tekintetnek Európában: a) az ó-görög b) latin c) az ó-német és d) a' sláv nyelv. Anyanyelv alatt, egyes személyekre nézve, azon tartomány nyelvét értjük; mellyben valaki belföldi szülőktől született; 's mellyel az idegen nyelv ellentétben áll. (V. ö. HIEROGLYPHÁK, IRÁSNEMESTERSÉG, IRÁS, GRAMMATICA).

NYELVTUDOMÁY I. GRAMMATICA.

—cs.

NYELV-VÁLTSÁG (*emenda linguae*) olly büntetés, mellyel a' másoknak pereit törvényes meghatalmazottság nélkül folytató, vagy az abba beiktatott ügyeletekben (*allegata*) sértő kifejezésekkel élő ügyész fenytetik meg. Ez csupán csak ügyészeket terhelő, 's 100 forintból álló büntetés.

—no—

NYELVVIZSGÁLAT, I. PHILOLOGIA.

NYILASJEGY, neve a' kilenczedik csillagzatnak a' jegy-avagy állatkörben (I. ECLIPTICA). Flamstead a' nyilasban 69 nevezetesebb csillagot számíla. — A' régi mesék szerint ezen nyilas Crotus, azon híres vadász, felette jó költő 's lovag, mellyet Jupiter, sok szép tulajdonságai miatt, a' csillagok közé tett. A' nyilas, mint Centaurus (fél ember és fél ló), rajzoltatik, melly egy nyilat és egy ivet tart kezében. — Némelylek ezen csillagzatot másként akarták nevezni; Schiller p. o. egy német nemes, a' 16-dik században Mityás apostolt, Harsdörfer Ismael prophétát akart belőle csinálni; de ezen újítások nem fogadtattak el. A' nyilas azonban még sok nevet visel, mellyek közül e' következők a' legnevezetesebbek: Arcitenens, Centaurus, Chiron, Crotus, Elkus, Ἰπποκλῆς és Semivir.

Albert Ferencz.

NYILVÁNOSSÁG, a' status helyes elrendelkezésének egyik főalapja; mert a' mi valamelly társaság részeseit illeti, azt azoknak tudniok kell. Különösen a' pénz dolgában felette szükséges a' köz-nyilvánosság; legalább a' constitutionális országokban erre különös figyelmet fordítanak. A' nyilvánosságot a' könyvnyomtatás feltalálása, 's az újságok és posták hozták nagyobb divatba, mellyek ugy szólván a' közvéleménynek csatornái, mellynek, ha az helyesen vezettetik, jóltévé befolyása van a' közdolgok eligazításába.

Kállay.

NYITRA, püspöki város, szép kies vidéken, hasonló nevű folyó mellett, Posonytól 10 mföldnyire fekszik, 512 házzal 's 5000 tót ajku lakossal. Épületei között nevezetesbek a' főtemplom, a' püspöki lak,

a' vármegyeház, a' gymnasium, a' papnevendékek lakhelye és a' piaristák collegiuma. Magas kősziklán épült vára, a' monda szerint, még a' honi királyokat megelőző agg időből való, 's számtalan harcveszélyeket állott ki, melyeket részint a' császári hadak, részint a' belső háborúk, részint az ozman seregek vontak reá. 54.

NYITRAVÁRMEGYE, egyike hazánk legnagyobb megyéinek, melyet éjszokról Morvaországnak egy kis része, Turóc és Trencsínvármegye, keletről Turóc- és Bars-, délről Komárom- és Posonyvármegyék, nyugotról pedig ismét Posonyvármegye és Morvaország határoznak. Felülete rakva van hegyekkel, melyek között nevezetesebbek az Osztri, a' kis és nagy Jávor, a' Gabor, Havrán, Klag, Tábor és Zobor. De ezek között szép térs völgyek is nyílnak meg, melyeken termékenyítve folynak keresztül némelly tetemesb folyamok, millyenek a' Nyitra, Vág, Zsitva, a' Blava, Dudvág és Miava. Az egész megyének kiterjedése 122 sz. mf., mellyen 1 sz. királyi-, 1 püspöki-, 38 városban, 415 fal. 's 32 pusztán 341,322 lakos számláltatik, kiknek legnagyobb része tót nyelven beszél, különösen a' Karpat borította éjszakibb vidéken. A' föld általában közép, néhol azonban jó termést szolgáltat buzában, árpában és zabban, sőt sáfrányban is, noha ez hajdan nagyobb szorgalommal ápolgatott, mint mai időben. Kővér legelőin számos juh, szarvas marha és ló tenyésztetik; erdeiben pedig majdnem mindennemű vadak bőven találhatók. Az ásványország kincseivel nem igen dicsekhetik. Savanyu vizei között legnevezetesebb a' dráhóvai és bussóczyi. Pöstyéni és hajmóczyi meleg források nagy számú vendégektől látogatottak meg évenként. — Emlekezetesebb helyei ezen megyének: Hollács, Leopoldvára, Nyitra, Privigy és Szokolca. 54.

ΝΥΜΗΑ (a' természeti historiában), I. BOGARAK.

NYMPHÁK, a' Görögöknél fiatal félistennék, Oceanus vagy Zeustől és másoktól annak leányaival (oceanidák) nemzetre, tulajdonkép földet áztató oceanidák, kik erdőket, folyókat, forrásokat és hegyeket fentartanak és táplálnak. Ezen tárgyak különbségességétől származik a' Nymphák különbözése is. Leimoniadok p. o. réti nymphák, Dryadok vagy Hamadryadok fanympahák, Oreádok és Orestiadok hegynymphák, leginkább Diana kisérei, kik mint vadásznék feltűrt ruházatban ábrázoltatnak; Najadok forrásnymphák, Potamidok folyónymphák, Limniadok tónymphák, Nereidák tengeri nymphák, Napaeák a' legelő völgyek nymphái 'sat, Tartózkodások helyéről is nevezetnek, p. o. dodonai, coryciai, nysaei, dictai nymphák. Nyseidáknak 'sat. Mindnyájan asszonyi közléplényt képeznek az istenek és halandók közt, 's a' nélkül, hogy halhatlanok volnának, tovább tart életek, mint más embereké. Mert, így mondja Hesiodus, 9-szerte él tovább a' varju az embernél, 4-szer a' varjunál a' szarvas, 3-szor tovább ennél a' holló, ennél 9-szer a' phoenix, és a' phoenixnél a' nymphák 10-szerte élnek tovább. Velek együtt meghal azon lény, mellyelők az éltető és tápláló nedveséget közölték. Ugy látszik, a' táplálás azon első fogatja, melly a' nymphák ideájában fekszik, okozá a' másikat, t. i. hogy mint dajkák és nevelők a' reájok bizott gyermekekkel ábrázoltatnak. Így nevelék Bacchust, Aeneast, sőt még magát Zeust is. Foglalatosságaik és mulatságaik vadászat, táncz, és asszonyi munka, mellyek végett néha türegekben gyűlnek össze. Mint egyéb elemi azellemek, ők is bírnak a' jövőndőlés tehetségével. Bizonyos Nymphák forrásainak még ezen felül felsőbb lelkesedési erejek is van. A' régiség költői és mivészei, ifjúi szépségben, könnyű öltözetben, majd Diana társaságában, majd tánczolv a' Faunokkal és Venussal ábrázolják őket. A' vízi nymphák gyakran csupán hamvvederrel és egy korsóval jelennek meg. Azon nagy tekintet miatt, mellyel a' nymphák, mint helybeli istenségek birtak, gyakran áldoztak nekik olajt, tejet, juhot, bárányt, kecskét, bort és

virágokat. A' nympheek vagy nymphaeák is (pompás épületek, ferdők mellett) nekik voltak szenteltetve. X.

NYOLCZLAPU, a' geometriában egy rendes test, mellynek felszíne 8 egyenlőoldalú háromszöget formál.

NYOMÓ SZERSZÁM, melly nyomás által a' vizet magasra felhajtja. Így szivattyúból áll, melly az ugynevezett agyban lévő vizet, a' bunkó ereje által, más, az aggyal mellesleg vagy felette öszveköttetésben lévő csökhöz hajtja. A' közönséges vízszivattyu (l. SZIVATTYU) nyomó szerszám. A' nyomó szerszámokat részint egyedül, részint szivó szerszámokkal öszveköttelve, különféle egyszerű vagy öszvetett erőmivékben használják, a' víznek magasra hajtására. Így a' fecskendők nyomó szerszámok, 's legtöbbsnyire kettősek. Nyomó sajtó, l. GYORSSAJTÓ.

NYOMON BÜNTETŐ TÖRVÉNYSZÉK, olly rendkívüles törvényszék, melly nyilvános lázadás esetében, vagy ha némelly vétkek igen elhatalmaznak, olly végre szokott állítatni, hogy a' lázadástól el nem állókat, vagy az elhatalmazott véteken kapottakat rögtön megítélje, 's ítéletét végrehajtassa. Nálunk illyen rendkívüles törvényszék felállítására a' nádorispány, ennek távollétében pedig a' helytartótanács előlölője ad engedelmet, az illető törvényhatóság eziránti felterjesztésének következtetésében; melly engedelmet a' törvényhatóság tüstént felolvastatni, 's 14 nap alatt minden alattvalóji előtt kihirdettetni köteles. Azonban ezen engedelem nálunk csak a' lázadás, elhatalmazott gyilkosság, rablás, utonállás és gyújtogatás ellen adatik, akár külön, akár együtt véve gyakoroltassanak azok, mit a' felterjesztésben világosan ki kell tenni. A' nyomon büntető törvényszék hatósága alá csak azok esnek, kik a' tetten kapatnak, vagy nyomban üldöztetvén elfogatnak, vagy a' kik gyilkoló fegyverrel állanak ellent az üldözőknek. Ha a' vétkes 20 évesnél ifjabb, 's előbb még nem követett el bünt; ha nem csábított, hanem ő csábított el; ha a' szákmány csekély volt, úgy hogy a' tetten rablási szándékot keresni nem lehet: akkor nincs helye a' nyomon büntető törvénykezésnek, melly különben a' rabnak a' törvényszék helyére hozatásától legfeljebb 3 nap múlva tartatik, 's az ítélet a' törvénykezés kezdetétől számítva 24 óra alatt végrehajtatik. Im.

NYSTAEDETI BÉKK Sept. 10. 1721, l. ÉJSZAKI HÁBORU.

NYUGOT, nyugoti része az égnak, azon része a' láthatárnak, hol a' csillagok lenyugosznak. — Ha valaki arcczal éjszak felé fordul, nyugot balra esik neki.

Albert Ferencz

NYUGOTI BURKUSORSZÁG. Így mondaték 1772 előtt a' lengyel Burkusország, mivel Ermelanddal együtt Burkushon azon részeihez tartozék, mellyekre a' lengyel korona 1525-ben, midőn a' porosz herczegséget Brandenburgi Albrecht rendmesternek adá birományul, magának jogot tarta fen. Danzig, Thorn és Elbing voltak benne a' fővárosok. 1772-ben II. Fridrik birtokába vette lengyel Poroszhoz, de Danzigon és Thornon kívül, Ermelandot keleti Poroszhoz kötö, de vele az egész Netzeckerületet egyesíté, 's a' tartományt nyugoti Burkushonnak nevezé, ellene téve a' keletinek. 1793 Danzig és Thorn is burkus kézre jutott. De 1807, a' tilisiti béke által, a' tartomány egy része Frankhonnak adaték által, melly azt részint a' városi herczegséghez ragasztá, részint Danzig városának birtokából köztársaságot alkota. Csak 1815-ben adá a' bécsi szövetség e' részeket vissza Poroszhonnak, melly a' Netze melletti déli kerületeket Posen tartományhoz csatolá, a' tulajdon nyug. Burkushonból pedig, előbbi neve alatt, egy különös tartományt képzett, melly a' balti tengerre, keleti Burkusországra, Lengyelhonra, Posen-, Brandenburg- és Pomeraniára dől és 466 néz. mf. tesz; a' katonákkal együtt 792.210 lakosu. A' föld részint homokos, nem igen termékeny halmozat, részint igen jó termősi sík és alomzat, melly régenté a' Visztulától nyereték el, 's rajta a' földmivelés bőven fi-

zeti a' munkát. Hegyei épen nincsenek. Főfolyó a' Visztula; azon kívül híres a' Drewenz, Sorge, Elbing és Motlau. Gabona, hüvelyes vetemény és kender olly bőségben termesztetik, hogy nagy részt ki is vihetni; sok gyümölcs is van, 's tetemes erdei elég kiviendő épület- és tűzfát adnak. Ló-, marha-, disznó-, és méhtartása diszlik, a' Visztula alacsonyán különösen szép és nagy lovak, 's jeles marhák teremnek. A' balti tenger, frisches Hafl, 's tavai, halakkal bővelkedők, pisztrángjaik távol is híresek. As ásványország szegény, kevés mocsár- érczre, fazekas agyagra, mészre, gyántakőre, 's bő torfra szűkülve. Gyárak és kézművek csak Danzigban jelesek; adva gyaipju-anyagokat, vásznat, csipkét, bőrt, papirost, üveget, fekete szappant; vas- és aczélhámorok is léteznek. A' kereskedés jeles Danzig (l. e.) és Elbing városokban. Lakosai protestansok és catholicusok, zsidó mintegy 10,000 van. Nyugoti Burkushon most 2 kormánykerületre oszlik, a' danzigi és marien-verderire, hasonló nevű fővárosokkal. 55.

NYUGOTI vagy NYUGOTROMAI CSÁSZÁRSÁG. A' nagy Theodosius, utolsó kényur az egész romai birodalom felett, rövid idővel halála előtt örökségileg megosztá tartományait két fíja, Arcadius (18 éves) és Honorius (11 éves) között, úgy hogy amaz keletet (l. BYSANTIUMIAK), ez a' nyugotot nyerte, mellyhez tartozék Olaszhon, Britannia 's Illyria fele, fővárosai Roma, Majland, azután Ravenna. Theodosius azt akarta, hogy kétfelé szakasztva is mint egy egész ország álljon a' hajdani birodalom, két feje legyen az egy testnek, 's mindenkor ügyes legyen a' két rész az egyesülésre; a' mély belátásu császár ugyanis tudta, hogy állandó létele csak így lehet a' két thronnak. A' császár halálakor (Jan. 11. 395) a' két gyám bele lépe jogaiba, Rufinus, egy galliai Arcadius mellé keleten, Stiliko, egy vándal, Hondriushoz. De Rufinus gyenge lett hamar az ügyes vezér előtt, Stiliko tervei pedig utóbb a' constantinopoli udvar cselein hajótörést szenvedett. Stiliko ugyan mindjárt megosztá Rufinus kívánságára a' tartományokat, sereget 's a' véghetetlen drágaságokat a' császári hagyományból, hanem az uralkodási hatalmat nem akará felezni a' miniszterrel. A' vezér ugyanis Arcadius seregeinek elejére vetette magát, azokat új urakhoz vezetendő, és magának mindenik hadsereg vezérletét megszerezendő. Már a' constantinopoli uton Thessalonicaig jött, midőn Rufinus, a' hőst és személyes megjelenését mindenek felett rettegve, ennek parancsolatot küldé, állapodjék meg, különben ha egy lépéssel személyében közelebb jó, azt ellenségeskedésnek tekintik. Stiliko elég ravaszan engedelmességet tettete, de egyszermind elhatározá versenyző társának elmozdítását. Gainas, egy goth general lön tőle megbizva, seregvezérré téve, 's Rufinus a' constantinopoli marsmezőn esett el, körülvéve a' megérkezett 's a' dologra elkészített seregtől, egy vakmerő katoná kardja által, Arcadius császár szemei előtt. De Stiliko ezzel csak távozott céljától. Eutropius, egy okos udvari ember, felső kamarás és első kedvencze Arcadiusnak, és az elmés, gyönyörű Eudoxia, császárné, nagyon örültek az olly könnyűen kapott uraságnak a' gyenge uron és férjen 's távol voltak a' veszedelmés vezérnek kedvezés-től. Arcadius maga is hajlandó volt magát a' mézes udvarinak 's az ingeres nőnek áldadni inkább, mint a' hadvezér erővel telt komolyságának, és bölcs de alkalmatlan vezetésének. A' hadisereg és Gainas, a' vezér, pártjokra hódítottak, minden el lön köyetve, hogy Stiliko a' közvéleményben leessék, azután pedig a' constantinopoli tanácstól egy határozat nyereték meg Stilikót a' birodalom ellenségének, 's a' keleti hon határaiban lévő nagy jószágait elvesztettnek nyilatkoztató; orozva is meg akarák gyilkoltatni, de az nem sült el. Ezen ellenségeskedés adá az első jelet a' teljes elválásra, 's az előre látó Theodosius szándoka megtört néhány ember szenvedélyén és az azt megakadályozni nem tudó fíjainak gyengeségén. Stiliko, a' derék vezér, nyithata talán utat a' karddal Arcadius palotájáig, de nem akará meggyújtani a' gyászos polgári háboru

falkáját, — csupán Honorius dolgainak, a nyugot kormányzásának szentelése magát. Gildo, a felzendült afrikai helytartó meggyőzötven önöccse, Mascezel által, ki két gyermek leölését vala testvérén megboszulandó, Stilikónak hada is szerencsés lévén Görögthonban a gothok ellen, eljegyzé leányát, Mariát a 14 éves Honoriusnak (393), de a lány 10 évvel több, 's mint szűz halt meg, — a történetírási tanuk szerint. Két évvel az eljegyzés után baj áradt Olaszhonra, melyet Stiliko csak korlátozni, nem pedig elhárítani tudott. Alarich, a nyug. Gothok királya, 397 megakadályoztatván Stiliko által Görögthon meghódításában, beszut forralt 's 400-ban berohant Olaszhonba. Honorius Majlandból, hol királyi lakja volt, a megerősített Astába futott a Tanarus mellé. Megszállva már egy gyalázatos hódolás feltételeit vala kénytelen aláírni, mikor Stiliko, a nyugoti seregeket összevgyűjtve az Adda hajjain áltuszott 's Olaszhont megszábadítja. Alarich tábora, ebben Görögthon elrabolt kincsei 's Alarich neje lön a győzedelmesek zsákmánya. A goth király még is Romára ment. Hasztalanul ajánlá Stiliko kincseinek 's nyének visszaadását a visszamenetelért, új csatára került a dolog Veronánál, hol Alarich teljesen megrereték, majdnem maga is elesett, 's kénytelen lön Olaszhont elhagyni. Honorius, mellette a hír koszoruzta Stiliko, győzedelmesen ment be ő Romába, mely tapsolya fogadá királyát, 's jelenlétét egy tanácshatározás által örökíté, a közönséges játékoknál a viadalküzdést megszüntetve. Néhány havi lakás után elhagyá Romát a császár, a megerősített Ravennában biztosabb életet élendő. Két évvel több Rhadagais ütött ált az Alpeseiken 200,000 német, sarmata 's más sereggel 's Florencziáig nyomult elő. Stiliko, ki eddig csak seregképzéssel foglalatoskodék a barbarok pusztításait meg nem gátolhatva, a veszendő orszáig 40,000 emberből álló seregével amannak ellene ment, a sereget sánczlánczok által bekeríté, a szorított Florencziát ellátá eleséggel, míg a barbarokat kikoplaltatá, utóbb pedig őket megtámadva, leveré. Rhadagais megfogatva kivégezteték, a többi foglyok rabok gyanánt adattak el. Így még egyszer mentve volt Olaszhon, de lökés után lökés éré a már megrendített birodalmat. A barbarsereg maradéka Galliába rohant (407), 's a Germanok (vandalok, alanok, svevok) hamar nrává lettek a 7 galliai tartománynak és a Rajnának. Britanniában elpártolt a sereg és császárt akara magának adni, 's adá is Marcust és Gratianust kevés hó után gyilokkal letaszítandókat, Constantin, egy közkatona, (névéért választva) tovább tartá magát, — Boulogneban kiszállt 's örömet hódolónak találá a barbarok alatt szenvedő Galliát. Sarus (goth) bizaték Ravennában meg Constantin leverésére 's fejének oda vitelére; megtámadá a gall-britannus király táborát Vienne-nál, de szerencsétlenül, serege hulladékait alig tudá áltvezetni a havasokon, melyek a két ország határát kezdék tenni. Constantin Spanyolhont is elfoglalá (408). De ekkor Stiliko feje is leesett. Alarich t. i. megnyeré Stiliko barátságát 's egy béke és egyesülési frigynél fogva az illyriai praefecturában a romai seregek fővezérévé téteték. Stiliko már régolta törekvék ezen praefectura keleti részét megnyerni 's Alarichnak Constantinopol kapuit mutatva őt Olaszhontól távol tartani. Tett is az mozgást Thessaliában és Epirusban, de Aemonából Honoriustól kifizetendő számolást küldé Ravennába 's kérelmet, adassék neki valamelly nyugoti tartomány örökösen által. 's ő Constantint meg fogja alázni. Nagy zajongás lön a romai tanácsban, Stiliko mégis végrehajtá, hogy a vad intó 4000 font aranyat kapott segédpénzül. A sereg is együtt boszonkodott a tanácsal ezen hajlékonyságért, 's Honorius gyűlölni kezdé és felni a vezérministert. Midőn pedig a császárnak azon gyanu sugaték be, hogy Stiliko a fíját Eucheriuszt akarja thronra emelni, megegyezett azon féjfiu elvesztésében, ki a birodalomnak egyetlen támasza volt. Így holt meg Stiliko (408), követve fíjától 's barátjaitól; Honorius pedig annak 2-dik leányától, Thermantiától, elválasztatá magát. A gyenge fejedelem ez olta tehetetlen kedven-

czek kezeiben volt; Stiliko halálát pedig az idegen, de vitéz hadsereg azzal boszulá meg, hogy 30,000 fővel Alarich zászlóihoz esküdött. Ravennában még arról tanakodtak, mit kelljen Alarich kívánságaira felelni, midőn az a' havasokon és Pón által jött, Riminiig jutott, az Apenninok meneteit elfoglalá, a' Clitimus partjain katonáinak engedé a' diadali tejfejrésű bikákat 's Roma falai alatt megszált (408), a' várost olly szorosán bekeríté, hogy a' legnagyobb éhség dühödött benne. Romai követek jöttek Alarichhoz, mondok: „ha becsületes hódolást megtagad, az egész népség ellene rohan“; a' király így felelt nekik: „minél sürűbb a' fű, annál jobb a' kaszálás“; midőn pedig az iszonyu válságot meghatározván, kérdezték: „ha ezt kívánod tőlünk, király, mit hagysz nekünk“? melyre felelt: „az életet.“ Mégis engedett némelly kívánságaiban, (I. ALARICH), 's télre Tusiába ment. Serege 100,000-re nevededett sőgora Ataulf Gothokkal és Hunnussal verén ált a' Dunától magát hozzá. — A' békealkudozás sikeretlen lévén Ostiás elfoglalá Alarich, Roma alá ment, Attalust császárrá nevezé (409) 's ezzel Ravenna alá ment. Már Theodosius keleti császár karjaiba akarta Honorius magát vetni, midőn vezérének Heraclianusnak okossága és ragaszkodása, testőrének pénzen nyert hívsége 's Attalus hamis rendelkezései álta thronját megmentve látá. Alarich maga letette Attalust 's bitorát Ravennába küldé. Ellenben megtámadá őt Sarus, császári vezér, sok emberét megölte 's mint birodalom ellenségét császárával minden frigyre méltatlannak ítélte őt. Ekkor viszont Roma ellen indult Alarich 's megvette azt Aug 24. 410 éjjelén, midőn áruló rabszolgák által egy kapu megnyitatték. A' világ ő fővárosa kirabolták, részint felégették, 's a' lakosok kincsein kívül sok becses romai és görög művek barbarizsmánnyá lettek. Ez 1163 ban történt a' város építése után Romulus által. Alarich déli Olaszthonba ment, azt rabolva 's Afrikába törekedve, de megholt 410. Két évvel utóbb elhagyá Ataulf, Alarich követője, Olaszthont; elvévén Placidíát, Honorius hugát, megterhelve Roma 's déli Olaszthon kincseivel, Galliába 's Spanyolhonba ment (412), hol a' nyugoti Gothorság alkotója lett. Olaszthon ismét szabadabban lélekzett, Roma dicsőn emelkedék fel hamvából 's a' birodalom talán uj erőre vergődheték, ha a' még 11 évig élt uralkodója maga sem lett volna erőtelen. Constantius, romai vezér megveré Constantint 's így Galliát visszanyeré a' császár, de az, mint Spanyolhon is, belső háboruk által egyre szabdaltaték. Britannia 's Afrika el voltak veszve, a' ravennai palotában egyenletlenség uralkodott. Honorius Aug. 24. 423 halt meg, 28 évi gyáva uralkodás után. Placidia Constantinopolban hallá meg e' hirt, hova gyermekeivel együtt szaladt a' ravennai zavarok elől. II. Theodosius keleti (ifju) császár védelme alatt III. Valentinian, Placidia és Constantius fija lön nyug. császár, hatodik évében. Placidia nevezeték ki gyámnak 's az maradt 25 évig, mely idő alatt a' császárság egyre közelebb vezettedék végéhez. Valentinian uralkodása alatt alkotá Genserich Afrikában a' vandal birodalmat (428). Másik veszteség nyugoti Illyria áltengedése volt keletnek, mellyen Placidia Eudoxiát, Theodos Athenais leányát, vette meg feleségül fijának (437). Ezután Atila, a' Hunnok királya, Genserich szövetséges társa jött feleségül kérve Honoríát, Valentinian hugát, (ki Constantinopolból, hova kamrássával Eugeniussal volt tulesmeretsége miatt száműzeték, magát 's olaszthoni júsát ajánlá a' hunnusnak), kérve egyszersmind annak örökségét. A' tagadó felelet háborút vont maga után; Atila Galliába rontott, hol Chalonsnál (450) a' híres vérütközet volt, Aetius és Theodorik goth király állva Atila ellen. — Utóbb (451) Atila Olaszthonba ment Honoríát 's örökségét kívánva; elrontá Aquileját, Padnát, Vincenzát, Veronát, Bergamot; kirablá Majlandot és Paviát midőn Valentinian követek által békét kére. A' romai püspöknek (I. Leo), a' romai követek szónokának beszéde rávette Atilát, hogy jó válságpénz mellett, melly Honoría örökségével felért, békét hagyja Romának. A' szép Idico iránt való szen-

vedélyből elfelejté Atila Honoriat az örökre tömlöczbe zártat hun királynévá lenni törekedtségéért. Atila halála után boldogul uralkodhatott volna Valentinian, ha kevesebb indulatoskodott volna. Heraclius (herélt) sugallásaira arulási gyanut látta Aetius gögijében, kit önkezeléssel le egy szóvita alkalmával a' romai palotában. A' büntető igazság utóléré a' gondatlan tyrant midőn Maximus tanácsnok nőjét megszegyenit; a' megbántott férj boszut állá 's Valentinianus az utolsó császár Theodosius magvából elhullott a' marsmezőn (Marz. 15. 455) kedvenczével Heracliussal együtt, a' megölt Aetius két pártosának kardja által, kik a' császári testőrben voltak. Rea Maximus kiáltaték ki a' tanácstól és seregtől császárnak. Ez a' fiját elhazasítá a' volt császár legidősb leányával, Eudoxiát pedig (Valentinian öszvegyét) vele egybekelésre kényszeríté. De 3 hó múlva a' nő gyűlöletének áldozatja lön, ki Genseriket hívá segedelemre Afrikából. Genserik Ostia öblében kiszált, Maximus futott, de Roma utzáján megkövezteték 's a' Tiberisbe dobatak, a' főváros 14 napig raboltaték és égetéstől és öldökléstől viszont Leo szónoksága által mentve meg; minden régi emlék, minden kincs, mely Alarichtól 45 éve oltá gyűjteték, a' győzők zsákmánya lön, kik azon felül még sok romait vittek magokkal Afrikába mindenik nemből. Mig ez Romában történt, Galliában Avitus (galliai), ki Valentinian alatt Gallia praefectusa, Maximus alatt a' galliai had fővezére volt, nyugoti császárrá koronáztaték Arlesben, Theodorik nyugoti gothkirály befolyásával (Aug. 15. 455). Ő ügyes és nagyemertű ember volt, megismereték Constantinopolban, de a' romai tanács és nép boszónkodva engedett. Innét uraságának első éve utolsó is volt. Theodorik kihajtá a' sveveket Spanyolhonból 's a' tartományt tulajdona gyanánt tekinté. Avitus maga is gyűlöletessé tette magát pompázása által. Innét uralkodása végét hirdeté neki Ricimer (Oct. 16. 457), az Olaszhon védelmére rendelt idegen seregek egyik fővezére, ki a' vandal flottán nyert győzedelme után diadalmasan jött haza, 's a' néptől szabadítónak köszönteték. Avitus, a' tanácstól halálra íteltetvén, fúlása közben elveszett. Most Ricimer akarattja szerint Majorian, Aetius alatt hős, lépe a' trónra (457), melyet erény és ésszel ékesite. Uralkodását nevezetessé teszük hasznos rendelkezései, különösen az adókra 's azoknak beszédésére nézve, az úgy nevezett városvédők (*defensores civitatum*) megújítása; — Theodorikot is megveré, az Olaszhonba ütött Genseriket is megkorlátozá. Csak hajóságának hibája nélkül történt elvesztése (406) gátolá a' vandal birodalom elrontásában. De Roma nem volt többé illy fejedelemre érdemes, 's Majorian a' közromlottság áldozata lön. Ricimer elvette tőle a' bibort 's öt nappal reá életét is, míg a' népnek az mondaték, hogy a' vérhasban halt meg (Aug. 7. 461). Livius Severus kiáltaték ki császárnak, de 461 ben letéteték. Az uralkodás ezen 5 és a' következő 2 (trónüres) évben Ricimer kezei között volt, ki azonban nem merészle felvenni az uralkodói czimet. De a' Vandaloktól szorittatva kénytelen lön kelet segedelmét kérni, melyet megnyert, ha Leo császárnak hagyatik egyedül a' nyugoti császár kinevezése. Így lön Anthemius, görög patricius, romai császárrá 's a' fővárosba nagy pompával ment be (Apr. 12. 467), Ricimernek feleségül adá a' leányát, 's Romának fenmaradására sok érdeket látszék egyesülni. De a' Vandalokkal változó szerencséjével folytatták a' háboru, sokba került; 's egyenletlenség fejlett ki Ricimer és Anthemius között. Epiphaniás, paviai püspök közbenjárására megbékültek nygvan, de nem sokára nagy hadsereggel (benne burgundiak és svevek) Roma előtt állott Ricimer, Olybrius tanácsnokot császárrá nevezte (Marz. 23. 472), Romát elfoglálá, melyet Anthemius a' neki hív maradt néppel 3 hóig védett. Anthemius Ricimer parancsára megöleték (Jul. 11.), a' város kiraboltaték 's a' nemes polgárok vérével fedeték; Olybrius császárnak betéteték. Egy hóval utóbb (Aug. 20.) meghalt a' zsarló Ricimer, nem sokára (Oct. 23.) az új császár is, 's Roma viszont ki lön téve a' barbarok kényének, kiket Gundobald, Ricimer kisöccse, vezetett. Gun-

dobald egyik katonáját, Glyceriust nevezé ki császárnak, de olly kevesé segíté, hogy az a' constantinopoli udvartól kinevezett Julius Nepos, Marcellin kisöccse által kinyomáték (472), 's helyette a' saloni püspökséget nyerte. J. Nepos kevéssel thronralépése után frigyet kötö a' Gothokkal Auvergnét átadva nekik, de Ravennából Dalmatiába lön futni kénytelen a' frigyes barbarok felzendülése miatt Orest vezérök alatt. Ot évig lakott ott mint bujdosó császár, migmen Glycerius Salonában öt megöleté 's érette talán a' majlandi püspökséget nyerte el. Orest fija, Romulus Augustus kiáltaték ki császárnak (476). De eljött ezen birodalom vége; a' szövetséges német seregek, herulok, rugioi stb. fellazadtak Odoaker vezérjek alatt, mivel Orest visszaveté azon kérelmeket, hogy Olaszhon földének egyharmada osztassék fel mindjárt közöttök. Pavia, hol Romulus volt, víva foglaltaték el, Orest megöleték, Augustus lemondott, Odoaker a' seregtől királynak kiáltaték ki, 's a' romai senatorok ezt nyilatkoztaták ki Zeno, keleti császárnak: „nem szükséges, 's öök nem is kívánják, hogy Olaszhon tulajdon császárok által igazgatassék tovább, azért öök a' nép nevében megegyeztek, hogy ha a' közös birodalom széke Romából Constantinopolba tétetnék, lemondának az öönurat választási jogról; a' köztársaság pedig Odoaker erényeire kész magát bizni 's alázatosan könyörög, adjon neki a' császár patriciusi czimet 's Olaszhon igazgatását.“ Illy alá hanyatlott Roma, hogy ön tanácsa mondott le maga életéről, önmeghatározása által temetteté el azon birodalom, melly a' világot megrendítette, érényben, gonoszságban, gyávaságban legnagyobb, legkitünőbb és örök híré férjfiakat nemzett, mostan pedig csak a' nagy test vala meg, utolsó vonaglásait tette 's fő városának tanácsa által mondaték öhajtó könyelműséggel a' halál. Zeno császár eleinte ugyan tudtára adá a' tanácsnak, hogy az akkor még élt Nepos a' valódi thronörökös; de majd megtetszék neki az egyedül uralkodói cím 's áltadatá magának a' nyugoti császár czimereit. A' letett Romulus Augustus, kinek első nevét a' görögök Momyllusra, másikat pedig a' romaiak gunykészen Augustulusra változtattak, Odoakertől 6000 arany évpénzel Lucill yarába száműzeték Campaniába. Nem sokára (486) a' Frankok alapíták Galliában (Frankhonban) országjokat. Így lettek a' barbarok, kik olly fokon a' mint a' régi romaiak lelke hanyatlott, felebb emelkedtek, zsoldosokból frigyesekké, ezekből Romának urává. Odoaker király 14 évig uralkodott Olaszhonban. Ekkor 491-ben Theodorik, a' keleti Gothok királya jött, megveré Odoakert és 393-ban a' keleti goth birodalmat alkotá Olaszhon classicus földén. A' romai birodalomból, minnekutána alkotójától Romulustól fogva 12 századig állott, semmi egyéb nem maradt hátra, mint hajdani fővárosának neve. Ezen birodalom szörny hanyatlásának történetéből világosak kidülésének okai. Az elhatalmazó erkölcstelenség megemésztt minden erkölcsi erőt, 's igazságosan lehet állítani, hogy az Honorius thronra lépése olta szünetlenül vonaglott. A' Diocletianus olta (284) kezdett birodalomsztási rendzer, mellyet Theodosius egészen végrehajtott, vala legközelebbi oka politicus tehetetlenségének és enyészésének, melly azon erkölcai gyengeség mellett semmikepen nem vala akadályozható vagy elhárítható, — míg a' betörő vad népek felvilágosodva és mivelődve, nagyobb és lenyomó erőre kaptak. — A' romai birodalom eltűntével új folyama kezdődék a' dolgoknak, a' Gothoktól, Frankoktól éllongobárdoktól hozott ajándék-rendszer megváltoztaták azon nagy földön a' társaság minden viszonyát, melly századokon által köztársasági szerkezetében találta kevélységét; az idő ujonan támadt szelleme hatalmasan dolgozott az ellent nem állható romai (latin) nyelvre is, mellynek helyébe lassanként az olasz, spanyol, (portugall), franczia, (oláh?) 's angol nyelv léptek. 55.

NYUGOTI GOTHUSOK. A' hatalmas goth nemzet már korán el volt keletre 's nyugotira szakadva, az a' Pontus mellett lakozott, ez Daciában, azonban politicus egyesületek fenállott egész a' 4. század kö-

zepéig. A' szakadás által meggyengült keleti Gothok a' Hunnosoknak meghódolván, a' nyugotiaiak a' hegyekbe szaladtak, 's azután Thracia elpusztult téreit kapták lakul a' romaiaktól. A' népek egymás iránti állása nagyon megváltozott ez által. A' frigyesek neve alatt a' romai hadsereg nagy részét gothok képzék, 's addig maradtak csak békével, míg a' nekik tett ígéretek megtartattak. De Theodosius meghalván 's a' romai birodalom két részre szakadván: Alarich alatt Olaszhonba törtek a' Gothok. Rövid béke lön, újra háborut kezdtek a' gothok 's Romát meghódíták 410-ben. Alarich éppen Afrika meghódítását forgatá eszében midőn meghalt. Athaulf, alkövetője, más terveket vön elő 's Galliába fordult. Barcelonáig ért a' Pyraeneéken ált, hol 415 megöleték, követői pedig örök harcban az előbb bevándorlott népekkel és a' romaiakkal a' nyugoti gothországot alkoták déli Frankhonban és Spanyolországban. Ezen ország természetelleni kiterjedése a' pyrenaei hegyeken innétre, hol egyszersmind Toulouse, a' főváros és királyi lak volt, míg a' felszigeten a' Svevek függetlenül maradtak, lön a' belső gyengeség oka. Ehez járult még a' győzőknek szerencsétlen viszonya a' meggyőztekhez, hogy amazok Arianisták voltak, ezek catholicusok 's amazoknak kérlelhetetlen gyűllői. Így hideg fal maradt a' Gothok 's Romaiak között, ezeknek papjai erősebben csatolódtak össze 's Romához. Mind ezen rosz csira és mag mellett is, mellyhez gyakori trónváltogatás és királyvalastási zavar szövetkeztek, lételének első századában egyre tovább terjedt a' gothok hona a' felszigeten 's polgári alkotás által belső erőre vergődött. Eurich, az 5. király, ki 466—83ig, a' római birodalom egész elhunytával, nagy hódoltatást tön Galliában és Spanyolhonban, irt törvényeket adott az előbb csak szokástörvényekkel élt Gothoknak, mellyek az ő követőitől szaporítottak 's egy gyűjteménybe szedettek (L. Lindenborgtól: „*Codex legum antiquarum*“, és Cancianitól: „*Barbarorum leges antiquae*“ (Velence 1781 folyt. 4 rész). Követője, Alarich, romai alattvalóinak is szede törvényeket, mellyeket törvénytudó követek által gyűjtete ki Theodosius codexéből, az utóbbi császarok rendelkezéséből és más forrásokból, meghagyá a' provenciaiak régi jogait, de az öszveköto törvényerőt lelkéből ereszté ki. Mig ezen törvénykönyv ereje fenállott (a' 7 század közepéig) megmaradt a' nyug. Gothok és Romaiak különböző törvényszéke. A' nyug. Gothón gyengesége nyilván lön, midőn a' hódoltató frankokkal érintésbe jött a' Loirenál. Ekkor a' cathol. Clovis megtámadá és megveré Vouglé-nél (507) a' békes Alarichot azon szin alatt, hogy igazságtalanság az eretnek Gothokat Gallia legszebb részében hagyni. A' frankok ellenállás nélkül elfoglalák déli Gallia legtöbb városát 's a' nyug. goth uralkodás veszélyben forgott volna, ha Theodorik, a' kel. Gothok királya nekik nem segíté. Mig unokájának, Amalarichnak, gyámja volt, használta a' jó alkalmat 's elfoglalá a' még a' nyug. Gothok birtokában volt délgalliai birtokokat 's a' két Gothországot egyesíteni látszék. Holta után zavar támadt nyug. Gothonban, 's mindig kitetszőbb lett a' hitkülönbség az arianus gothok és cath. provencialiak között, melly utolsók majd szelid, majd kemény velek bánást láttak. Új erővel támadt fel az ország fíja, a' bátor és okos Leovigild alatt (568—86), ki a' Sveveket teljesen meggyőzte, a' törvényeket megjavítá. Toledot királyi lakká tette, a' nagyok hatalmát korlátozá, 's a' kir. hatalmat örökössé tenni törekvék. Nem kevéssé dicséretes fíja, Reccared, a' romai vallásra tért (589), 's így az ellenkezés megszűnt a' Gothok és Spanyolok (romaiak) közt, a' két nép egy lön. Ezen átlépés nagy befolyással volt az országlásra, 's alig hogy uralkodóvá lett a' cath. hit, az öszvetartani megtanult papság Romától nagyon független hierarchiát kezdé kifejteni. Az arian püspökök csendesben éltek volt megyéikben minden befolyás nélkül az országlásra, a' catholicusok hamar nyomos részvételre törekedtek, egyházok nyert felsőséget ingatlanná teendők. Az ország nagyai, a' világi tisztviselők (*virii illustres officii*

palatini), kik nemességet képeztek 's mint a' király törvényes tanácsadói n' nép személyviselési jogát magoknak tulajdoníták, nem maradtak többé első rend az országban; a' királyválasztás régi rende, mellynél amazok határoztak el, a' püspökök javára elváltoztatték; a' gyenge királyok alatt, kik gyakran papok által emeltettek fel, vagy azoktól az erőszakos thronra lépésért, megsértett esküért, bocsánatot voltak kérni kénytelenek, könnyű volt az egyházi rendnek előre emelkedni 's a' közterheket magáról lerázni. Ezen uralkodó befolyás legkitünőbb lön az egyházi gyűléseken, hol előbb csak hit és fenytéki dolgok vetettek fel, a' király átlépte után pedig politicus dolgok is jöttek mellékesen elő. A' papi befolyás ekkép megalapítván, a' világiaknak meg sem engedték a' tanácskozásokba avatkozás, amazok ezeket mindig leszavazván, és 663-ban azon rendelés hangzott, csak azon világiak járulhassanak a' gyűlésbe, kik a' püspökök által arra méltóknak találtnak. Belvillongások eredtek, az egyháziak által keltve, vagy élesztve; az Arabok megtelepedtek Afrika éjszaki partjain és Gothhon veszéllyel fenyegettették. Már 675 körül törekedtek az arabok árgyarmatozni Spanyolhonba; a' gyenge Roderich alatt megverték 711-b'n Xeres de la Frontera mellett a' Gothokat, a' király elesett, az Arabok az ország nagy részében elterjedtek. (V. ö. SPANYOLORZÁG). A' Gothok maradékai Asturia és Gallicia hegyei közé vonulva, új országokat alkottak, hol a' régi nyugotgothi országlásidom részint megtartaték, 's honnan utóbb a' Gothok előtörve az egyenetlen Araboktól egy tartományt a' másik után elvéve Spanyolhon és Portugallia által elő. A' gothalkötések nyomai legtovább látszóttak a' törvényekben, mivel ő jogaiakat magokkal hozák vissza a' győzedelmeseik. A' spanyol törvények legrégibb gyűjteménye, a' „Fuero jozgo“ az ő nyugotgoth törvényekből merítették 's belőle sok megtartaték a' most is élő castiliai és cataloniai országtörvényben. A' nyugotgothusi egyházi szokás is, a' 633-diki hit-gyűlésben alapított, hogy egyidom isteni szolgálat hozzassék be; sokáig átélte a' nyugoti Gothusok eltűntét. Ezen úgy nevezett „*Officium gothicum*“ a' pápák nagy törekedése ellenére is soká fen állott, nagy vitákra ada alkalmat, párvialatok és tűzvisgák által sem mozdítható könnyen el. Aragon engedett utóbb, Castilia is hajlott, de Toledóban mégis sok templom tartá meg az ő szokást. Az Arabok alatt keresztények (Mozarabok) még tovább csüngtek a' goth egyházi szokások, innét az „*officium mozarabicum*“. Ximenes bibornok lenyomtatattá ezen liturgia missaleját 's breviariumát. A' spanyol nyelv ma is mutat némelly maradványt a' gothból, noha a' győző Gothok a' győzöttek nyelvét fogadák el. (V. ö. Aschbachtól: „*Geschichte der Westgothen*.“ (Frankfurt. 1827). 55.

NYUGOTINDIA. Az atlasi tenger vizeiben, a' mexicoi öböl bemenetelénél, a' Honduras-öböl előtt 's a' caraibi tengertől mosatva fekszik azon szigetvilág, melyet Colombo Nyugotindianak nevezte. Egy nagy ívet képez, éjszakon Floridánál (28° sz.) kezdődött 's dél felé Trinidad szigettel végződött (11° é. sz.) Guianánál. E' szigetek-a' 70 Bahamasziget, a' 4 nagy Antilla, a' 70 kis Antilla vagy karaib, 'és a' 60 szűz-sziget — részint kopasz sziklák, egy nagy földtér romjai gyanánt tetszenek fel a' vizsgálónak, melyet a' földgolyónak egyenlítő alatti hatalmas gördülése vizárába temetett el. Ellenben az Antillák közül nem kevesen egyre nevednek és terjednek tovább a' végetlenül szaporodó tengeri állatok, korallok, habarniczák 'stb. által, melyeknek mészföldes lakosai a' tenger színén felül emelkednek 's több szigetet csupán ezek látszanak képezni. Vagynak azonban vulkaneredetűek is a' nyugotindiai szigetek közt. Mind e' szigetek a' hév ég alatt vannak, kivérén a' bermud és lucai-akat, a' levegőt mégis hivesen tartják a' tengeri szelek. Aprilistól Novemberig az egészségtelen, nedves időszak uralkodik, az úgy nevezett antillei tél; a' többi hónapokban tiszta a' levegő. De Majusban is van száraz idő, 's ekkor a' hév égali nyár teljes dicsőségében

látatja magát. A' réteket (savannakat) bársonyidomu zöld ékesíti; leirhatatlanul szépek az éjszakák; a' hold sokkal erősen világít, mint minálunk, a' Venus fénylik, mint egy második hold, 's lámpabogarak sokasága világítja meg az erdőket. Augustusban rekkenő lesz a' melegség; a' villanyos levegő irtóztató zivatorokban űriti ki magát 's a' gőzkör majd havakig tartó esőben. Földrengés és szélvész gyakorta változtatják a' föld idomát; a' nemző erő rendkívüli ezen vidékeken. De Colombo előtt alig volt 8 emlős faj honi itten, köztök volt a' pézsmadiszón 's a' raton; a' házi állatok Európából vitettek oda. Ellenben az erdőket legékesebb tollu madarak elevenítik, a' nagy arasztól a' kis veréb-papagájig. A' madarak és pillangók között középhelyet akarnak foglalni az aranytól csillogó apró colibrik; a' gyönyörű flamingo a' partokon lakik; a' fregáta madár távolra leng el a' tenger vízei felett. A' vizekben széptükrű kacsák pocsolnak. Csak az alligator ijeszti néha a' vándort. Kimeríthetetlen bőségben diszkesedik a' növényország, 's az éghajlattal is uzsoráskodó Europai egyesíté itt a' kelet terméseit a' nyugotéival. És nem csak növényeket 's állatokat hozza ide az ember az ó világból, hanem embereket is. Az europait és amerikaiit összekeverte a' negerrel, törzsököt törzsökbe oltá 's általa emberalfajtakatteremtett. — Mi Nyugotindiót a' birtokosok szerint különböztetjük meg, és pedig: I, SPANVOL. NYUGOTINDIA: a) CURA (l. e.) HAVANAH-val (l. e.), mely egy a' két világ első szálóhelyei közül, a' spanyol amerikai kereskedelem középontja, 's a' spanyol generalkapitány lakhelye (ki alatt 1819-ig Florida is volt). b) PORTORICO (l. e.), nagyságra negyedik az Antillák között, legdélibb. c) A' bo szűz sziget közül a' spanyolokéi: aa) A' passage vagy kigyó szigetek, összesen $6\frac{3}{4}$ n. m., 3000 lakossal. A' laktalan Bieque vagy Krabbszigeten szabad a' Spanyoloknak (mint az Angoloknak) fát vágni, vadászni, halászni, de növényzést alapítani nem. bb) La Marguarita, $16\frac{1}{3}$ n. m., 16.200 mf., lakossal; ezen sziget egészségtelen, de igen termékeny. A' 60 Filep alatt olly gazdag gyöngypadok, melyektől nevét vette a' sziget, ma már kimerítették. (Most Colombia köztársasághoz tartozik ezen sziget). d) A' spanyol rész Sz. Domingón, melyet a' parisi béke 1814. visszasaadtott Spanyolhonnak, de ez nem vala képes átvenni, azért végre HAITI (l. e.) foglalá el. Nagysága 824 nm., fővárosa St. Domingo. II A' hajdan francia HAITI (l. e.), mely 1820-ig egy királyságból és köztársaságból állott. III A' brittus Nyugotindióhoz tartoznak: a) JAMAICA (l. e.). A' kormányzó lakja Kingston 5000 feje, 1200 honi, és 11.000 neger lakossal. Ide tartoznak még: a' Kaiman vagy krokodilszigetek, tekenős békákkal gazdagok, és b) a' Bermuda (Ördög vagy Sommer) szigetek, 32° é. sz., 400-an, többnyire sziklásak, laktalanok, mind 108 nm., 5000 feje, 5090 neger lakossal, czedrus hajó-fájik vannak. Kormányzójok Sz. György szigetén lakik. A' legnagyobbik Bermuda, Hamilton öböllel, megerősíteték 1829 oltá, 's közép állóponthul rendelteték az amerikai vizekben, valamint rakelhelyül és fegyvertáral a' tengeri erő számára c) A' BAHAMA (l. e.) vagy Luca y isszigetek. Colombo ezek közül találta fel először a' Guahani (Guahani) szigetet és San Salvadornak nevezé. — A' Szűz szigetek közül az angolokéi. d) Spanish-Town vagy Virgin Gorda és Tortola, ketten 5. nm., 9000 lakossal, továbbá a' laktalan, de jó legelő Aneгада, 's más 12 kicsin sziget, melyek cselkereskedésekről hítesek. A' többi kis Antillák közül övek, e) Antigua ($4\frac{1}{2}$ nm., 50 000 lakos, melyek közül 30.500 fekete, 's ezekből 5500 meg van a' Herrnhuttek által térítve, jeles birtok, sok czukra (évenként 250 000 mázsa), indigo, dohány, gyömbér, fafajok, marhák, gyümölcsök 'stb. miatt; fővárosa St. Johns Town, a' szélalatti szigetek kormányozójának lakjával. Ezen kormányhoz tartoznak még: aa) Sz. Kristóf vagy S. Kitts szigete (3 nm. 32.000 lakossal, köztök 26.000 fekete), főváros Basseterre. Ezen gazdag szigettől kivitetik mintegy 600.000 font áru czukor, rum

és pamut. bb) Newis, 1 nm. 1000 fejer 's 8000 fekete lakossal, czukor-mivelőkkel, cc) Montserrat (2 nm. 1300 fejer, 10,000 fekete lakossal), czukrot termeszt, pamutot 's indigot. dd) Angvilla, Snake Island vagy Kigysziget, egy sóstóval (6 nm. 2100 lak. közülök 500 rab) Barbuda szigettel együtt egy alhelytartó alatt van. Terem czukrot, dohányt, kávé, pamutot 'stb. Dominica, 13 1/2 nm., melynek közepén magas hegyek emelkednek; gazdagon miveltetik, a' kormányzó lakja 's van 4400 fejer és színes lakosa, 21,000 rabszolga 's 30 coraibcsaládja, az őslakók maradákaiból; 200 növényzés jó czukrot és kávé ad. Oct. 21. 1817 egy szélvész által majdnem egészen elpusztították. Fővár. Rousseau. g) St. Lucie, szinte termékeny, 10 1/2 nm. egy vulkánal. h) St. Vincent, 6 1/2 nm. vulkáni, de termékeny földű. Fővárosa Kingston, lakhelye a' szélben fekvő kls antilli szigetek kormányozójának. i) Barbados 10 1/2 nm. 15,000 fejer, 3000 szabad színes és 59,000 fekete lakossal, egy helytartó lakhelye; Aprilban 1816, felzendültek itt a' feketék és sok üövényzést elrontottak. k) Grenada és a' Grenadillák. Az, a' kormányzó helye, 8 1/2 nm., 800 fejer, 1600 színes és 32600 feketével. A' lakosok catholicusok 's francziául beszélnek. 1762 Angolhon nyeré el. A' Grenadillák száma mintegy 30, részint miveletlenek. l) Tabago, a' legdélibb carai bi sziget, 6 1/2 nm. gazdag mindenféle természetményekkel. m) Trinidad, az Oronoco kiömlése felé, a' száraz földtől Paria öböl által választatik el; szélvéstől ment hajóállásu. Itt képződék előssör, már 1798-ban, Melville lord kedvezése alatt a' spanyol-amerikai zendülés tüzhelye, (78 1/2 nm., 40,000 lakos, köztök 21,000 rabszolga, 1500 indus). Levegője egészségtelen; földre részint vulkános (földi szuroktóval), de igen termékeny. Főhely: St. Jósef d'Orunna. — IV. FRANCZIA NYUGOTINDIA. a) GUADELOUPE (l. e.) b) MARTINIQUE (l. e.) Boyer-Peyseleau írta: „*Les Antilles Françaises, particulièrement la Guadeloupe*“ (Paris 1823, 3 köt.). A' dánokéi ezen Szűzszigetek: a) St.-Thomas, b) St.-Croix, hol Christianstadt a' kormányzó lakja, c) St.-Jean, 's egy rész a' Krabb-szigeten, összesen 8 1/2 nm., 43,000 lakos, köztök 37,000 rabszolga. Nov. 17. 1815 oltá a' st.-thomasi és sz. jeani kikötők minden europainak nyitvák. — VI. A' svédoké: a' magában terméketlen St.-Barthelemi sziget (2 3/4 nm. 6000 lak.). Főhely: Gustavia. VII. Németalföldéi ezen kis antillaiak: a) St. Eustach, 1 nm., a' kormányzó lakja (majd csupa kialudt vulkánokból áll), leskereskedése nagy, 420 fejer lakosa van 's 1200 rabsz., a' szinte olly nagy Saba sziklaszigeten 50 fejer család 's 130 rabsz. van. b) CURAÇAO (l. e.) Jövedelme, a' kereskedés rosz állásánál, csak 97,000 a' kiadás pedig 264,000, forint. Főhely: Wilhelmstadt, a' kormányzó lakja, St. Barbara szabad kikötő. Kisebb szigetek: Aruba, (rajta 1824-ben uncia számra találtatik tiszta arany), Aves, Bonaire. c) St.-Martin, 5 nm., 6100 lak., köztök 5000 fekete (a' hollandi részen 1815-ben csak 60 fejer és 200 rabszolga volt).

Valamennyi Antilla tesz 4670 nm. (a' négy nagyobb 4145,)2 900,000 lakossal, melyek között 1 millió szabad neger és 1,100,000 rabszolga. Őslakosok a' veresbarna carai bók, kik csekély számban léteznek még St. Vincent, Dominica, Tabago és Martinique szigeteken; a' fekete Carai bók negerekkel való vegyülésből eredtek. A' hegyek vadonaiban élnek az elszaladt, raboló Maronnegek. Az europaiktól 's feketéktől az ugy mondott színes emberek származnak, mint a' Mullatok, Terzerok, Quarterek 'stb. Az europaiktól származó honosok creoloknak nevezetnek. Az europa nyelveken kívül egy creoli nyelv is fejlődék ki. A' lakosok keresztények, kivéven a' meg nem térített negereket. — Melly fontos ezen szigetek mivelese 's a' rajtok való kereskedés: mutatják a' vámjegyzékek. Már 1790 előtt 6 1/2 millio st. fontnyi jószágot vittek ki e' birtokaikból az Angolok 1815 hajón, 21,000 hajoslegénnyel. Általában 110 millio tallerra becsülteték akkor minden nyugotindiai termés kivi-

tele; köztük a' franczia 46 milliót tett, a' spanyol 5, a' dán 1 1/2 a' németalföldi 8 1/2 millió tallért. Czukor 7 millió mázsán tul, kávé 930,000 mázsa viteték ki. Nagybritannia csupán rumon 2,454,000 st. fontot nyer. Európából leginkább gyarmukvek vitetnek be; — 's bor, liszt, mellyeknek közbecsét Humboldt 13,300,000 st. fontra teszi. Minél fontosabb Európára nézve Nyugotindia birtoka, annál nagyobb gondnal van Angolhon annak szabad, jogos igazgatására 's célirányos védő rendszerére. Az angol nyugotindiai szigetek kormányzása majd általában olyan mint Jamaicában és a' Bahama szigeteken, hol t. i. a' kormányzó a' király képét viseli 's végrehajtó hatalmu. A' törvényhozó gyűlés felső és alsó házra oszlik; amaz a' koronától kinevezett 12 tanácstagból áll, ez 26 képviselőjéből a' szigeteknek. A' bírói hatalom függetlenül gyakoroltatik tulajdon székek által. — Legnagyobb félelem van a' feketék zendülhetése miatt; innét feketé ezeredek alkattattak, de Európába (Gibraltár, Maltába 'stb.) tétettek által. A' fekete rabszolgák sorsa törvényesen van szelidítve. Szó van, hogy az angol uralkodás 20 millio fonton meg akarja vásárlani minden rabszolga szabadságát birtokaiban. A' Kreolok, kik bátorságok miatt az ellenállásra legelszántabak, valamint a' Mulattok és szabad Negerek minden igazgatásu tisztására bocsáttatnak; a' kormányzó mellett mindig van a' honnosokból egy igazgató tanács. Végre igazságosabb okfejeket követnek a' kereskedési szabadságban, 's a' gyarmatokkal olly kevéssé éreztetik az anyától függést, a' mennyire csak lehet. Spanyolhon leghátrább maradt gyarmatigazgatási politicájában. Innét nem esuda, hogy az új világban kiállhatatlannak találatték a' spanyol járom 's az öszvetörni 's lerázni törekvés fejét napfényre üté. Ezen függetlenség vágya nem mutatá ugyan olly hatalmasan magát a' spanyol Antillákon, mint a' nagyszárazon, de Hajtiból 's Trinidadból ment ki, 's a' parti kereskedés által mindig táplálékot nyert. Igen hihető, hogy, ha Spanyolhon, Anglia 's Frankhon azép nyomain nem javítja az ottani állapotot, Antilláit is elveszti. Hajtiban és Cubában kezdődék Amerika lenyomása, — ezer kegyetlenségtől, zsarlástól kísérve; a' körfutás itt végződhetik, megvilágosodva benne, a' mi setét volt. L. Bayley-től: „*Four years residence in the Westindies.*“ (London 1830).

55.

NYUGOTI PONT azon pontja a' láthatárnak, a' hol az az egyenlítőt keresztül vágja. A' tavaszi és őszi éjnap egyenlítő napokon, a' nap azon ponton nyugszik el; azon nappalokon kívül pedig más pontjain a' láthatárnak, mellyek télen jobban délnek, nyáron pedig jobban éjszagnak esnek.

Albert Ferencz.

NYUGPÉNZ. Ugy hozza az igazság magával, hogy azok, kik a' status szolgálatjában fáradoznak, idejeket, erejeket, egészségeket arra áldozzák fel, ha előregednek vagy tehetetlenek lesznek a' további szolgálatra, bizonyos szolgálatjuk idejéhez és érdemeikhez mért évpénz fizetés mellett eresztessenek nyugalomra. Ezt az igazságos elvet követik is rendszerint a' statusok, és bizonyos schemák vagynak kidolgozva, mellyek szerint jár a' fizetés a' hivatal, rang, character, szolgálat 's más egyéb személyes érdemek tekintetbe vétele után. Valamint minden más dologban, ugy ebben is történhetnek visszaélések; de a' mellyek okos vigyázat mellett könnyen kikerülhetők. A' fő dolog abban áll mindenkor, hogy inkább a' hasznos mint a' csupán gyönyörködtető szolgálatok jutalmaztassanak meg, 's ne egyedül az idő, hanem a' szolgálat belső erkölcai mivolta is tekintetbe vetessenek a' nyugdpénzrendelések.

Kállay.

NYUGVÁS, a' mozgás hiánya. Az egész világ egyre mozgásban, munkásságban lévén, általjában nem létez nyugvás a' világon; de viszonyi mozgás igen is létez, midőn t. i. egyik test a' másakra, egy testrészt más részecskére nézve nem változtatja helyét.

—j—a.

NYULAK SZIGETÉNEK nevezetett hajdan azon földdarab, melly

a' Duna közepén, Ó-Buda irányában tünteti ki a' habok közül zöldelő fejét, 's melly ma szokottabban Margit-sziget név alatt esmeretes a' Budapestiek előtt. Sajátsága a' nádoré, kinek itt szép mulatóépülete van. Az egész sziget egy gyönyörű kert, tavasztól késő őszig a' legbecsesb virágokkal diszeskedő, 's ezer kellemmel viruló. Azon épületromok, mellyek rajta több helyeken látszanak, hajdani — talán még mostani állapotjánál is ékeesebb voltát gyaníttatják. 54.

O.

O, az abc tizenötödik betűje, a' magánhangzók közt negyedik. Az irlandi nevek előtt (O') nemesi származást jelent.

OASE (koptus) nevet viselt már régieknél is az olly termékeny vidék, melly pusztaság közepette helyzetetett. Illy szigetek, mellyek az utazónak kut- és forrásvizek által enyhülést nyújtanak, Éjszakafríka homoktengereiben számosan találtnak. Ezek jelelik ki azon utat, mellyt a' kereskedő népeknek maga a' természet rendele, 's mellynek irányát a' karavánok mindenha megtartották. A' Zahara homokpusztában 32 vidék van, forrásokkal 's gyömöleszőz és árnyékozó pálmákkal bővelkedve, mellyek közül azonban csak huszon találtnak lakosok. — Egyiptomban öt oase, termővidék esmertetik, mellyeknek nagyobbika, a' három különvált szigetből álló El Karge, felső Egyiptom nyugoti részén, a' karavánok darfuri útjában fekszik. A' kiesiny, az El Wa, vagy El Kassar, a' körül fekvő pusztákön csavargó Arabok gyülekezési helye 's tanyája, elsőben Belzoni által lett valamennyire esmeretesebb, azután pedig Cailliaud által, ki egyszersmind Sivah tájékát is megvizsgálta. Browne (1792) Hornemann és Rennel, Sivath a' régi Ammoniumnak (ammoni jupiter oraculuna és temploma) tartják. Minutoli 1821 utazá be, 's tökéletesen leírá. Edmonstone („*Journey to the Oases of Upper Egypt*“ Lond. 1823) és Drovetti (Cailliaud utazásában, mellyet Jomard ada ki, Paris 1822) egy új nyugoti termővidéket — oaset — irtak le, hol egy templomnak hieroglyphákkal fedett omladékai találtnak. 54.

OBDUCTIO a' törvényes orvosi tudományban annyit tesz mint törvényesen rendelt és végzett halottbonczolás. (V. ö. **VISUM REPERTUM**).

OBEDIENTIA. Igy neveztetnek a' catholicus monostorokban minden hivatalok, mellyeket a' klastromi előljárók alattvalóikra (*obedientiarum*) bízna. X.

OBELISZK (obeliskos és obeloi, hegyes oszlop). Az obeliszek az egyiptomi építésmesterseg legrégibb 's legegyszerűbb emlékei közé tartoznak, 's olly magas, négy oldalú oszlopok, mellyek hegyők felé mind inkább keskenyednek, 's egy kis piramison végződnek. Már Herodotus, de még bővebben Plinius emlékezik rólok, ki első felállítójoknak Mestphres vagy Mestres thebai királyt tartja, de korát nem jegyzi fel, 's e' király sem Herodotusnál sem Diodorusnál elő nem fordul. Hihetőleg obeliszeket még Moses előtt kezdének építeni, legalább a' trójai had előtt egy pár századdal. Ma is találtnak még Egyiptomban obeliszek: egy álló és egy dőlt, Alexandriában az újváros és a' világító torony közt; egy Matareában a' régi Heliopolis romjai közt; egy Fajum vidékén, a' hajdani Arsinoe mellett; 8 vagy 10, Thebe dűledékei közt; kettő (legsebb) Luxornál a' nagy templom tornáczánál 'sat. Talpalatjok nélkül

50—150 lábnyi magasak, többnyire kifényesített vörös gránitból, néhány későbbiek fejez márványból 's más kőemekből készültek. Allapjuk legfőlebb 12 nsz. lábat tesz. Némelyeknek oldalain 2 hüvelyknyire bevészt 's különbözőféle színekkel festett hieroglyphpek vannak; némelyek egészen simák. Többnyire a' felső egyiptomi kőbányákban egy darab kőből faragtattak, mint az ottani régi kőbányák, melyekben részint már kivágott obeliszkpek most is hevernek, részint a' kivágottak helyei ma is látszanak, bizonyítják. Herodotus szerint az első a' napisten tiszteletére szentelve, 's a' napsugárok jelképei valának. Lehetének azonban bizonyos történetek emlékei, 's a' hieroglyphpek tartalma a' nap, és királyok dicséretét vagy szent tanúságokat tárgya. Nem annyira hihető, hogy napmutatók voltak volna, mivel hegyők éles árnyékot nem vetetett; Augustus császár mégis egyet, melynek hegyébe golyó tétetett, Mars mezején felállítatván, Manilius egész által napmutatóvá igazítottatott. Annyi bizonyos, hogy a' régi Egyiptomiaknál szabad helyek és templomok építésére szolgáltak. Mintán a' Persák Egyiptomot elfoglalták, nem emeltetének többé obeliszkpek. A' romai császárok többeket Romába, Arlesbe és Konstantinápolyba hozatának, melyek idővel többnyire ledöntettek, de később ismét összerakattak 's felállítottak. Augustus p. o. két nagy obeliszkpet vitetett Heliopolisból Rómába; első az, mellyről imént emlékezünk, második a' circus maximusban állott, 's Plinius szerint Semneserteus király által emeltetett. Midőn a' vad nemzetek Romát pusztíták, az is ledöntetett, 's három darabra törve hevert, míg V. Sixtus pápa Fortuna Domenico építőmester által a' Madonna del Popolo templom előtt 1589 ujra felállítottá. Caligula alatt ismét egy nagy obeliszkpet hozának Heliopolisból, 's a' circus vaticanusban állíták fel. Ez 1586 óta Péter temploma előtt büszkélkedik, egészen sima, 's keresztjével és aljazatjával együtt 126¹, egyedül ez maradt meg épen. Nehézségét 10,000 mázsára teszik. Azon kettőről, melyek Augustus mauzóleuma bemenetelénél állottak, 's egyike 1587 a' Sta- Maria Maggiore előtt felállítatott, azt tartják, Claudius hozatta volna Egyiptomból. A' legnagyobbat II. Constantius császár hozatta 's a' nagy circusban állította fel; az is ledöntetett az ötödik században, 's darabokban hevert, míg V. Sixtus 1588 János temploma előtt ujra felemeltette; ezen leg szebb metszés van. Nehézsége 13,000 mázsa, magassága talpaltal nélkül 140, ezzel együtt 179¹. A' „Cleopatra túlje“ név alatt esmeretes obeliszkpet, az egyiptomi basa 1820 az angol királynak ajándékozá. Ezt Londonban a' Waterloo piacon állíták fel. L. Zoega: „*De origine et usu obeliscorum etc.*“ Rom. 1797. Champollion az obeliszkpek rézre metszett képeit, hieroglyphpek magyarázatával együtt adá ki. J.

OBJECTUM. tárgy, ellenébe van téve a' subjectumnak, azaz valamely lénynnek, melly a' tárgyat előterjentheti 's megismerheti. Magában értetik, hogy minden subjectum más viszonyzatban objectum is lehet; sőt minden emberi subjectum teheti magát a' maga előterjesztése és megismerése objectumává. Objectiv tehát annyi, mint tárgyas, a' mi a' tárgyra vitelve gondoltatott, 's ellenében áll a' subjectivnek, azaz, személyesnek, vagy a' subjectumra tartozónak. Objectivitas, tárgyaság (a' philosophiában a' kívülöttünk lévő dolgok léte is), ellenébe van téve a' subjectivitásnak vagy személyességnek. Ha valyon valamely esmeret vagy előábrázolás objectiv-e vagy csak subjectiv, ez tetemes különbséget tesz. Első esetben a' tárgy igazi mineműségéhez, másodikban pedig csak azon előterjesztéshez van az szabva, melly a' felől valaki magának tett, a' mikor mindig az előterjesztés helyessége és igazsága felől való kérdést kell először elhatározni. Egyébiránt az, a' mi minden okos subjectum előtt helyes és igaz gyanánt tűnik fel, objectiv beccsel bír, 's az objectiv igazság olly esmeretet ad, mellynek elegendő okai minden helyesen gondolkozó embernek esze előtt megállanak. Ezen objectiv igazság esmeretét némelyek a' mi előterjesztésünk

logikai szükségességében és azoknak megegyezésében helyezték; mások az eszmélet készítésében, hogy magunkon kívül valami tárgyat észre vegyünk; ismét mások azon módban lelék azt, a' melly szerint minden előterjesztés az általánosnak ideájában, mint minden igazság alapjában, foglaltatik. — Az újabb aesthetica a' szépművészség ábrázolataiban is kíván objectivitást, mint azt, a' mire viszonylik a' sztil is; ellenben a' szépműnek subjectivitása az a' tulajdonság, melly személyes felfogáson 's individualitason épül, és csupa modorból áll elő; — amott tehát valami egyetemes igaz, szükségesképi, itt csak feltételesen igaz és történetes kívántatik. Csak az objectivitas eszközöl valódi ábrázolatot, a' subjectivitas pusztá előterjesztést; amaz ad képét, alakot és szemléltethetőséget, azért is a' plasticával rokon; ez szétfoszlóbb, homályos, és inkább a' muzsika benyomásához hasonlít. De még a' muzsikaiában is kell objectivitasnak lenni, következésképen a' lyricumban is: a' művésznek valamelly magán kívül lévő tárgyba kell magát által tennie. Természetes, hogy az objectivitas törvényét nem lehet minden művésznek egyenlő szorossággal elejébe szabni, sem az objectivitasnak nem lehet 's nem szükség a' subjectivitást elnyomnia, ez adván részvétet 's melegséget a' műnek. Ugy látszik, hogy némellykor az objectiv ábrázolaton csak olyat értenek, mellynél a' művész soha sem lép elő a' maga művében, vagy soha sem vegyi abba bele a' maga személyességét valamelly közbe szurt reflexio vagy az érzemény kitörése által. Hogy ez csak az epicus és dramai költésben találhat helyet, kérdést sem szenved. A. B. S.

OBJECTUM-ÜVEG, I. TÁRGYÜVEG.

OB-LIGO, obligoban állani, kereskedési kifejezés, annyit tesz, mint valakivel pénzbeli, azaz hitelezési és tartozási viszonyban lenni. 54.

OBOE (Hoboe, Hautbois) esmeretes fuvó hangszer melly több darabokból álló, lyukakkal ellátott 's többnyire puszpángfa egyenes csőből áll, melly alól egy kis tölcser formában végződik, 's feljúl szűk nádesőn fuvatik. Tiszta de éles hangja van. melly az egyvonású mély D vagy C-től a' három vonású D—F-ig terjed. Mint keresztül ható 's diszant hangu műszer leginkább tábori muzsikáknál használtaték; ezért neveztettek a' tábori hangászok hoboistáknak. Ezen hangszer újabb francia találmány; Jenner Nürnbergben javítá azt meg, 's billentyűket is csinált rá. A' hajdani *hoboe d' amour*, melly amannál egy tertáival mélyebb hangu volt, nincs már szokásban. —gy.

ÖBÖL, a' szárazföldre benyúló tengerszucs, mellynek végső fele néha karajt vagyis torkolatot, néha kikötőt képez, természetlő alkotottat. 54.

OBOLUS, görög ezüst és rézpénz, hatod része egy drachmának, mint egy 10 1/2 kispénz becsl. A' korábbi időkben ezek helyett kicsiny hegyes vas vagy réz darabokat használtak (*οβολος, οβειος* nyars) a' oserekereskedésben, mellyből 6 megtölté a' tenyeret, és szinte egy drachmát tett. Ezen név azután a' kis ezüst pénzekre is átruháztatott. A' Görögök a' holtak szájába egy obolust tettek, Charon béréül. Mint nehezek az obolus 6-od részét teszi a' drachmának, de ez maga sem birt általánosan egyenlő értékkel. X.

OBROTITÁK egy vend nép, I. VENDEK és MECKLENBURGI.

OBSCURANTISMUS, származik a' deák *obscurare* és *obscurus* szavaktól, mellyek beárnyéklást, meghomályosítást jelentenek. A' physical és erkölcsi világban, vallásos és political dolgokban használják az *obscurantismus* szót, azon igyekezetet, akaratot és tettet értvén alatta, mellyek szerint némellyek nem akarják, hogy az emberiség legfőbb javairól minél tovább terjedjenek a' tiszta esmeretek, vagy szántszándékkal is ellene szegeznek magokat minden olly igyekezeteknek, mellyeknek célja felvilágosodást gerjeszteni szóval, írásban, és tettekben. Tagadhatatlan idolog, hogy az embernek mind testére mind lelkére nézve szüksége van a' józan gondolkodásra, mellyben csak úgy ve-

het részt, ha tiszta, világos képzeteket gyűjtött előbb magának a' dolgok felől, mellyek a' külső embert a' belsővel megegyeztetik; de az is igaz más felől, hogy az egyoldalu felvilágosodás épen olly ártalmas lehet, mint maga az obscurantismus, mert mindenik tulságot tesz fel, 's az igazságot, melly csak a' középuton található fel, mindenik kikerüli. Az obscurantismus néha az emberi érzésekben alapul, mellyek erőt vévén a' setét tisztában gyönyörködnek; de nagyobb részt az egoismus szüli azt, melly ember társait nem örömet kívánja részesíteni abban, a' mit magára nézve jónak talál. A' félszeges, felvilágosodás és obscurantismus ki-gyenlítésére legtöbbet tehetnek a' kormányok, és a' törvényhozó hatalmak, mellyek követvén a' természet egyszerű törvényét, okról okra felebb építhetnek, 's azt, a' mit már az okosság összevordott, az emberiség történeteiben nem csak meg kimélhetik, hanem lassu folyásában csendes munkálkodni meg is engedik.

OBSEQUIUM, latin szó, jelent 1.) engedelmisséget, 's kiváltképpen azon feltételeetlen engedelmisséget, mellyel a' szerzetesek és apácák, klastromi felsőségeik iránt, fogadásoknál fogva tartoznak; 2.) börtönt, mellybe a' klastromok lakosai, bebizonyított makacsság miatt, engedelmisségi tanulás végett záratnak; 3.) a' többesben, 's magyaros végzettel (*obsequiák*) a' catholicusoknál engesztelő áldozat a' holtakért.

OBSERVANSOK, *Fratres de observantia*, I. FRANCISCANUSOK.

OBSERVANTIA, szokás, rendtartás; tulajdonképi értelemben olly szabály, mellyet valamelly társaság vagy közönség, tagjainak halk (*tacitus*) megegyezése következésében elfogadott.

OBSIDIAN, természetes üveg, jegesülés nyomát nem mutató, darabosan, szemekben találtató, csigatörésű, üvegfényű, fekete, szürke, homályos setét színű, közép vagy kisebb állászatú, kemény, 2—3 viszonyosulyu, 's telepkint találtatik a' munkás és kiégett vulkánok közelében, Islandban, Magyarhonban, a' lipari szigeten, Tenériffán, Mexicóban. Simithatósága miatt, lávaüveg és islandi achat-név alatt különb-féle ékességekre készítetik ki. Az „Edinburgi bölcselk. ujság” szerint (VIII, 1823) az obsidián azon kő, mint a' nem rég újra talált aethiopiai obsiankő.

Ó-RUDA m. város a' Duna jobb partján, Buda sz. kir. város tözomszédságában éjszak felé, mintegy 7400 lakossal, kik között igen sok Zsidó van. Hajdan nagyobb kiterjedésű volt, mint azt több falomladékok mutatják, mellyek még a' Rómáiak idejéből valóknak lenni látszanak. A' monda szerint, e' helységet Atila (Kitele) testvére, Buda alapítá. — Nevezetes itt a' Zsidóknak csinosan épült fényes zsinagógája. — Határával egyült a' KORONAJAVAK (I. e.) közé tartozik.

OCCASIONALISMUS, alkalomadás tanítása, az alkalmi okok rendszere, egy metaphysicai nézet, melly Descartes oskolájában fejlett ki, 's a' dolgoknak istenre vonatkozva tett hatását tárgyazza. Előbb ugyanis az a' vélemény uralkodott, hogy a' test hat a' lélekre, 's mozgulatokat hoz ebben elő, és megfordítva; így tehát mind egyiknek tulajdoniták tehettség, a' másokban változatokat okozni, 's ezen nézet a' természeti befolyás rendszerének (*systema influxus physici*) nevezteték. Descartes ezt elvetette dualismusa által, 's ezt az isten által igyekezett eszközteni, kit minden mozgulat okának álitott. Azonban ugy látszik, ezen pont felett maga sem volt világosságban. Követője, Louis de la Forge is, az istent teszi minden dolgok közönséges okává, de egyszersmind a' test és lélek kölcsönös összeválttatását is felveszi, úgy hogy a' kettő közül egyik sem hat a' másakra egyedül, hanem mindig együtt munkál mind a' kettő; egyik a' másikat ad mozgásra alkalmat. Descartessel egyértelműleg fejté ki Geulin az alkalmi okok rendszerét, melly szerint az egyik rész által a' másiban okoztatott mozgulatokat az isten hozza elő.

Im.

OCEANIDÁK, Oceanus és Tethys 3000 leánya. Ezek alatt, mint az orpheusi hymnusból is kitetszik, Oceanusnak minden asszonyi utódjai vétetnek, azaz, a' világfolyó oceanusból vezetett kut és vizerek minden istennéji; csak a' Nereidák, mint a' belső középtenger nymphjai, különböztetnek meg, ámbar ezek is Doris Oceanidától származnak, és innét a' sidoni Antipatertől szinte Oceanus leányainak hivatnak. X.

OCEANUS, (Okeanos) a' Titanok tegdühösbike, kinek születése a' tenger (Pontus) támadása idejébe esik. Pontusnál későbbben születvén, körülfolylja a' földgolyót, és megette az ég boltozatja ereszkedik minden oldalról a' földre. Azért neveztetett Oceanus Gaea és Uranus fijának. Tethyssel a' folyókat és az Oceanidák szent leány nemzetségét nemzé. Egy más rendszer szerint (V. ö. Homer Iliasa XIV, 201, 246) minden istenek és emberek atyja. Mint békés isten jelenik meg mindenütt; ő nem vön részt Kronos himtelenítésében, 's nem is taszított le a' Titanokkal a' Tartarusba. Vigyázékony nyugodtsága miatt Metist (az okosságot) tették leányává. X.

OCHLOCRATIA, póruraság, azon elfajulása a' democratiának vagyis népuraságnak, melly szerint nem a' nemzet egész közönsége, a' nép, hanem csak ennek alsóbb osztálya, a' pórság, vezeti az ország kormányát. —no—

OCHRA, Ockra, okra, különbféle színverő ércszavítatok, különösen ha a' természetben találtnak. Így van vasochra, dárdanyochra, bátranyochra 'stb. Nevezetesen ochrának mondatik a' festőszin gyanánt szolgáló vasochra, legyen bár mivi vagy természeti. Színe sárgába, veresbe, barnába eső. —j—a.

OCTAVE (Octava) a' muzsikában 1-ször a' felvett alaphangnak nyolczadik hangja a' diatonicai hangrendszerben. A' felső octavának hurja az alaphangéhoz képest félannyival rövidebb, az alsóé pedig még egyszer olly hosszú. — 2) A' diatonicai rendszernek valamennyi nyolcz hangjai; ezért nevezék őt a' Görögök Diapason-nak, azaz nyolcz hangot magában foglaló hangköznek. — 3) Hamis vagy tiltott octava két énekszónak vagy hangszerek octavákban történt folyamatja, melly üressége miatt a' fülnek kellemetlen. — 4) Lappangó v. fedezett octava, melly akkor tűnik elő, ha az octavában előlépő két hangnak közeit érdektelen hangok töltik ki. — 4) Az orgonában azon ugynevezett nyílt flautamű, melly csak egy vagy két octavával van feljebb a' principalisnál. —gy

OCTAVIA, C. Octavius és Attia leánya, Augustus császár testvére. Minden írók magasztalják ezen nevezetes romai asszony szépségét és nemes characterét. Első férje M. Marcellus halála után M. Antonius triumvir nője lön, hogy így ez és bátyja közt még jobban megerősítse a' barátságot. De Antonius nem volt képes az ő tulajdonságait méltányolni, és Cleopatra kéjkezeit felebb becsülé nője erkölcsi szépgénél. Férjhez menetele után Athenébe kíséré férjét, hol vele a' telet (39 K. e.) tölté a' nélkül, hogy azon pompás gyönyörűségekből, melyekre magát amaz adá, izlést találhatott volna. Békéltető közbejárása nélkül már akkor kiűtött volna a' polgári háború Octavius és Antonius közt, de ő elsőben is férjét csillapítá le esengő kéréseivel, ki bátyjának iránta való bizodalmatlanságáért megharagvók reá, 's ezután nem tekintvén az utazás nehézségeit, férje megegyezésével Görögországból Romába ment, és reá bírá bátyját, hogy Antoniussal személyesen összevöjvén, vele megbéküljön. Midőn Antonius a' Parthusok ellen akarna indulni, elkíséré őt Corcyráig; azután pedig annak parancsára Italiába tért vissza, hogy bátyjánál maradjon. Antonius és Octavius közt ujonnan egyenetlenségek támadtak. Octavius az egyetértés megszeghetésére ürügyöt keresvén, parancsolá testvérjének, menjen férje után, reménylvén, hogy az majd visszaküldendi. Ez valóban meg is történt. Antonius Leucopollában éledegelé a' gyönyöröket Cleopatrával, midőn

Octavia Athenéből küldött levelében jelenté, hogy nem sokára ajándékokkal és sereggel nála fog teremni. Ezen látogatás oly kellemetlen volt Cleopatrának, hogy addig nem nyugvék, míg Antonius, nőjének viszatérést nem parancsolá. Ez most is közbenjárólag lépe a két versenytárs közé. Octavius parancsolá neki, hagyja el olyan férj házát, ki vele oly utálatosan bánt: de ő mint nő és romainé, kötelessége érzetében kéré bátyját, hogy ne fogja neki pártját bosszonkodó férje ellen, 's a' világ 's két illy kedves személy boldogságát ne dulja fel egy asszony miatt, a' háboru szörnyetegei által. Octavius teljesítvén kívánságát, megmaradt ő Antonius házában és szorgosan 's nyájasan gondoskodék a' gyermekek neveléséről, kiket Antonius vele 's első nőjével 's Fulviával nemze. Octaviának ezen nemes magaviselete még jobban felboszontá a' Romainakat Antonius ellen. Végre elüzé magától férje 's megparancsolá neki, hogy házából költözzék ki. Ő engedelmeskedék, a' nélkül, hogy panaszkodott volna, és minden gyermeket elvívé magával, kivévén a' legidősbiket, Antillust, ki az atyjánál volt. Nem sokára tannja lön a' kiűtő polgári háborunak. Meghalt R. é. 742 (K. e. 12). Felette Augustus tartá halotti beszédet, de nem fogadá el azon tiszteletmutatásokat, mellyeket a' senatus akart neki adni. X.

OCTAVIUS vagy OCTAVIANUS, I. AUGUSTUS.

OCTROI vagy OCTROY, régi francia szó (az *auctoritas*-ból), annyit tesz mint szabadságengedés, helybenhagyás az országlás részéről; leginkább a' kereskedésre, 's ezt tárgyzó olyan kiváltságokra vagyis kegylevelekre nézve használtatik, mellyek bizonyos személynek vagy társaságnak adatnak. — Franciaországban az a' vám nevezetik octroinak, melly némelly városok kapuinál az élelmi szerektől fizetetik. — A' rajnai vám iránt 1804 kötött egyezés is Rajnahajózás octroi nevet viselt. —no—

O C Z A K O W (Otschakow, török neve Dzain Krimenda), orosz birodalmi város Chersonban, 80 házzal 's egy kis kikötővel, a' Dnepernek a' Fekéletengerbe ömlésénél. Mig a' Törökök birtokában volt nevezetes erősség vala, 's ezenkívül egy fellegvárral bírt, 25 lábnyi magasságu árkolatával. 1737 dühös ostrommal vetetett be az Oroszok által, kik ez alkalommal 18,000 embert vesztek. A' Törökök 70,000-nyi erővel akarák ugyanazon évben visszafoglalni, de seregekből 20,000-et veszve hátrálniok kellett. 1738 odahagyaték az Oroszok által, minekutána ezek erősségeit lerontották. A' Törökök 1743 ujra megerősíték, 's birtokában maradtak 1788 Dec. 17-ig. Ekkor hosszú ostrom után bevétetett a' Suwaroff vezérlette orosz sereg által, 's erőssége kíméletlenül szétdulaték. — Közéletében a' Bug vize torkolatjánál vannak a' régi milesiumi gyarmatnak, Olbiának, dűledékei. 54.

O C Z E Á N (a' görög OCEANUS-tól l. e.), a' nagy világtenger, melly a' földet körülhullámozza, 's azon különböző tartományok szerint, mellyeknek partjait érinti, részeire nézve különbféle nevet visel. (Vö. TENGHER). 54.

ODAITÉLÉS törvénykezési cselekedet, melly szerint bizonyos tárgy, egyik vagy másik peres félnek, bíróképen megítéltetik, 's megítéltetettnek kinyilatkoztatik (l. ÍTÉLET). Az ezt magában foglaló hiteles íromány o d a i t é l é s i l e v é l n e k (*litterae adjudicatoriae*) mondatik, 's közéletben az ÍTÉLETLEVÉL (l. e.) kifejezéssel vegyesen használtatik. —no—

ODALIKÁK. Így nevezetnek a' nagy szultán olyan hölgyei, kik sem fia magzat szülése által asseki megtiszteltetésben, sem megkülönböztetett szerelmi kedvezésnél fogva szultánnéi méltóságban nem részesülhetvén, de kizárólag a' hárem urának eldeleteire rendeltetve lévén, a' külső és belső kerti örök, a' bostandschik és heréltek által őriztetnek, 's ezen fényes rabságban a' kertek virágaiként korán elhervadnak. Őket a' keleti költők testi szépségekre nézve örömet a' tulipánnal és jácint-

tal, a' rózsával és czedrussal hasonlítgatják össze, 's sokkal inkább felmagasztalják ezen szerencsétlen rabnók bájait, mintsem azt valóban kellemek megérdemli. — Még a' nagy vagyis téli harem egy europai utazó által sem iratott le. Ez a' nagyuri kéjnek hozzáférhetlen szentsége. A' kicsiny, vagyis tavaszi és őszi haremét részenként Pouqueville és Clarke, egész kiterjedésében pedig Hammer J. esmerteté meg a' nyugotiakkal. Minden Europaiak között, még eddig csupán orvosok láthatták különös alkalmakkal a' belső osztályokat. — A' franczia és olasz költők, rímeikhez alkalmazva változtatgatók az odalika nevet, 's minden érzékiséget megszáditó varázserőt kapcsolának vele össze képezeleteikben. Innét származott, hogy ezek a' világtól elkülönözött rabhölgyek a' legingerlőbb szépség tárgyai gyanánt ábrázoltattak. — Ha új szultán jut az országlásra, az odalikák rendszerint az eski serailba utasztatnak, hol, mint kiszolgált gyönyörnők, herélek által őriztetnek, 's a' mult idők lehanyatlott édes örömei után sohajtozva szólnak sirjaikba. — Girodetnek egy jeles festménye, *Odalisque*, azon zajló érzetek vegyületét fejezi ki, melly egy, még ártatlan, szemérmes keleti hölgyet borít el akkor, midőn annak személye előtt jelenik meg, kinek mindenre szabadsága van. (Kőre metszé Comte Aubryle Parisb. 1823). — A' nevezet az *oda* szótól veszi eredetét, melly a' serail azon szobaosztályait jelenti, hol ezen fejedelmi ágyasok laknak. 54.

ODEON, Odeum, a' Görögöknél, későbbben a' Romainaknál is, a' költészi és hangászi versenyekre rendeltetett nyilvános épület. Az első odeum Athenében Pericles által állíttatott fel és későbbben népgyülekezetekre és ítélőhelynek is használtatott. Idővel még két más odeon is építtetett Pausanias és Herodes Atticus által. Roma csak a' császárok alatt nyert odeonokat. Az egyiket Trajanus, a' másikat pedig Domitianus állíttatá. A' városon kívül is építtettek a' Romainak odeonokat, nevezetesen Cataneában Siciliában, mellynek még ma is fen vannak maradványai. Az odeonok fedett épületek voltak, mellyekben a' nézőkkel átellenest egy szinpad állt, mellynek három fala tompa szegletben egyesült. Ugy látszik, az odeum és theatrum formája egy volt, csak hogy az odeonok kisebbek voltak. X.

ODERA (Viadrus), Németország legnagyobb folyóinak egyike, Morvában ered, Lieland városocskától nem messze, Haslicht falu határában, sziklás hegyek között, mellyek a' Kárpátokat a' Sudetekkel összekapcsolják. Oderbergnél porosz Sileziába foly be, határol szolgálván a' porosz és austriai birtok között, 's éjszaknyugot felé iv formában keresztül megy Silezián, Brandenburgon és Pomeranián. Ebben a' tartományban Garznál két fő ágra szakad, mellyek közül a' nyugoti félén lévő az Odera nevet megtartja, a' keleti pedig nagy Regelit nevet vesz fel, 's a' damanni tó felé aiet, mellyben a' másikkal vizszont egyesül. Innen a' tóvízzel együtt a' 15 nsmfnyi kiterjedésű Haff vagy Achter tóba, 's végre 92 georg míföldnyi futás után három nagy torkolaton (Peene, Swine és Divenow) a' keleti tengerbe ömlik. Folytában több — részint tetemes vizek egyesülnek vele. Nevezetesebb mellékfolyamai pedig, mellyek kereskedési nyomosságát észrevehetőleg nevelik, a' következők: balról a' morvai Oppa, a' silesiai Neisse, a' Breslaunál kiömlő Ohlau, az Óriáshegyen fakadó Weisztritz, a' hires Katzbach, a' Bober és a' lausitzi Neisse; jobbról: a' lengyelhoni Baftsch, az augustowi vajdaságban eredő s Küstrinnél kiömlő Warta (melly a' brombergi csatorna és Brahe által a' Visztulával összeköttetett hajózható Netzet fogadja el) és az Ihna. — Az Odera Ratibornál csak kisebb-szerű —, de már Oppelnél nagyobb sajkák által is járható, Breslaunál pedig már 1000 mázsa terhet megbír. Medre és partjai homokosak, vize folyást zavaros, 's színére nézve zöldesszürke; legnagyobb szélessége mintegy 800 lábnyit tesz. A' Havellel a' Finowcsatorna (a' potsdami kerületben), a' Spreevel pedig Fridrik-Wilhelm csatornája

köti össze. Egy harmadik csatorna mely 1746—53 ásatott, Uj-Odera nevet visel, 's jelenleg a' tulajdonképi (ó) Odera tekintetével bir, mert a' hajózás ezen gyakoroltatik, amaz pedig lassanként eltelik homokkal 's már most is csak vízezzébb időben, tavasszal és ősszel hajózható, nyáron pedig majdnem egészen kiapad. Küstrinnél kezdődik az ugy nevezett Oderaszakadás, mely alsó, közép és felső vidékre osztatik, 's buján nevelkedő fűvü réteiről 's gazdag marhatenyépsztéséről esmeretes. De ezen lapályos vidékre nézve veszedelmesek a' folyó kiöntései, 's hogy a' sebes víz pusztító áradásai megszüntethessenek, nagy költséggel készült gátok építették, melyek a' Frankfurtban lévő gátigazgatóság felvigyázata alatt vannak. Most ritkán történik, hogy a' víz gátot szakasszon, sokkal ritkábban mint az előtt, a' mi mindenkor nagy veszedelemmel 's károsodással jár, minthogy a' víz igen sok homokot hord magával. — A' halászatra nézve nevezetesebb az Odera az Elbenél, 's a' hal egyéb nemei közt fogasokat is táplál; rákkal pedig különösen bővelkedik. — Kereskedési tekintetben nem csekély fontossággal bir, minthogy a' keleti tengerrel egyenes összeköttetésben van, 's minden nemzet hajói által meglátogattathatik. Nagyobb virágzását mindazáltal szerfelett akadályozza azon körülmény, hogy a' Swine torkolaton behajózás, egy homok pad miatt, sok veszélyességgel van összekötve, noha ennek egy része a' porosz országlás által már 1818-ban megszüntetett, a' kikötő tetemesen megjobbítván; továbbá az által is, hogy a' stettini kikötőben a' terhezebb nagy hajókról, kicsinyekre kell átrakni a' portékát, 's mintegy 10 mföldnre ezen küldeni tovább. — Hidak Ratibornál, Kosel, Kórapitz, Oppeln, Brieg, Breslau, Groslogau, Krossen és Frankfurtnál találtnak csak az Oderán; de kompok, számosabb helyen járnak rajta keresztül.

ODESSA, tengeri kikötő 's egy új világkereskedés középpontja déli-Oroszországban a' Dniester és Dneper torkolatjainál, a' kis Adschai öböl északnyugoti végén az é. sz. 46° 29' 30" és a' nyug. h. 48° 17' 35" alatt. Oroszország már I Péter országlása, különösen pedig délkeleti Lengyelország megszerzése óta, egy Feketetenger melléki telepítvény után esengett. Midőn Katalin az 1791 békében Oczakowot és a' Dniesterig nyúló vidéket megnyeré, ezen helyet választá új kereskedési városnak, hol akkor csak néhány vándor családok sátorai állottak, 's mely ekkor Kodschabey nevet viselt. Első megalapításakor 1794, több ezerezer katonaság fordították dolgozásra. Sándor császár bevégzé Katalinnak elkezdett mivét, 's a' Franciaországból kivándorlott és orosz hadi szolgálatba állott Richelieut tette az új város igazgatójává, kinek felvigyázása alatt az rövid idő múlva diszlenni kezdett. Első lakosait néhány görög család tevé, de már 1804-ben 15,000-re ment azoknak száma. A' város hosszukás négyszegűen jó renddel van építve egy — a' kikötő felé hanyatló — domboldalon. A' vidék messze terjedő síkság, melynek termékeny földje, munkáltatását gazdagon jutalmazándja meg. Levegője bizonyos időszakokban egészségtelen. A' két nagy gát által képezett kikötőt, mely mintegy 300 hajót képes befogadni, erősségek védik. Annak egyik végén, az erősséggel átellenest, van egy kórház; az öböl déli részén pedig, egy kiálló fokon, a' világító torony emelkedik fel. A' város utzásai szélesek és egyenesek; házai csinosak 's majdnem mind két emeletűek. 8 templomai között legjelesebb az orosz főegyház. Egyéb épületei között nevezetesebbek az admirális lak., a' vámház, az ispotály, a' börze, a' játékház, hol felváltva orosz darabok, kisdéd olasz operák és görög szomorujátékok adatnak. A' város közepén egy szép nyilvános kert fekszik. A' tudományos intézetek között legfőbb a' francia lyceumok mustrájára felállított gymnasium, mely Richelieu nevet visel. Nevendékei katonaruházatot viselnek, 's altiszti ranggal bírnak, de tanitadásokért fejenként 750 rubelt fizetnek egyegy évben. Van egy jól elrendelt leányiskola, mely különös figyelmet fordít a' házi

mivelődésre is. Vannak továbbá kereskedési és hajózási iskolák, seminarium, törvényiskola, 's 1825 óta egy museum a' déli orosz régiségek számára. A' nagy fűvészkertben a' fák neveinek iltetése rendszeresen gyakoroltatik, 's számos ifjak nyernek oktatást a' kertészségben. Az újonnan alapított tengeri ferdők leginkább a' Lengyelek által látogatattak meg. A' lakosok száma 1822 mintegy 40,000 re ment kik nagyobb részint Oroszok, Görögök és Zsidók, de vnu sok más külföldi is, nevezetesen számos német kézművesek. A' társas életben nagy szabadság uralkodik, 's valamint egyéb mivelte helyeken, úgy itt sem korlátozza azt a' rang különbsége 's nem eszközöl fesszességet. Az élelem általában olcsó; de nem is lehetnek ott az élet főbb szükségére megkívántató tárgyak drágák, hol ha egy szem gabona 14-et ad, az aratás csak középszerűnek mondatik, 's hol ezen felül még város is kevés helyeztetik. Háta még a' földmivelés értelmesebben gyakoroltatnék! De a' vidékeken megtelepedett Svábok Bolgárok, Czigányok, lengyel és orosz parasztok, bután folytatják gazdálkodásokat. A' városbeli 's környéken lakó orosz férfiak, erős, izmos testűek 's magokviselete szabad és vidám. Ellenben az asszonyi nem általánosan véve rut, tisztátalan, rest és korán lehervadó, mit részint a' földalatti lakásban (Semljanka) hosszas tartózkodás és durva eledelek, részint a' szesz italokkal, különösen pálinkával való gyakori és mértékletlen élés okozhatnak. A' zsidó férfiak szennyes öltözetűek; nő személyeik gazdag, de nem legtisztább ruhákat viselnek; azonban igen sok szép déli testalkatúak találhatunk közöttük. A' görög férfiak tarka kevert viseletűek 's majd török majd ismét szerb köntösökben jelennek meg; a' hölgyek mind nemes szépségekre mind helyes testállásokra nézve tetszetősek, 's viseletekben egy könnyű keskeny fátyol által tüntetik ki magokat, melyet fekete hajfűrtjeik sódrásába fonnak, 's két oldalról szalag gyanánt bokrosan kötnek meg. — Az odessai kikötő 1817-ben 30 évig szabadnak nyilatkoztatott ki. A' belőle elszállított tárgyak között legnagyobb mennyiségű a' gabona, mely főképen Ukrainéből ökörszekereken hozatik ide; nyáron, a' midőn ez közönségesen történni szokott, egyegy nap több száz illy terhes szekér érkezik meg. A' buza leginkább Török-, Olasz-, Francia-, Spanyol- és Angolországokra vitetik. Triest, Livorno, Marseille, Barcelona és London a' legnevezetesebb helyek, melyekkel Odessa közvetlen összeköttetésben van; melyekből jobbadán csak fényűzési tárgyakat vásárol. Az évenként megérkező hajók száma mintegy 800, 's közöttük majdnem 400 orosz és 200 angol hajó találhatik. — A' belföldi művészi szorgalom még csak létesülendő, noha már is vannak néhány gyapju-, selyem-, és dohánygyárai, serfűző és pálinkaégető házai; de hibáznak a' szükséges számú kézművesek, 's általában a' műszorgalom még nem ébredett fel. A' literaturai közlekedés, mivel annak a' majdnem csupán csak kereskedői város körülményei épen nem kedveznek, igen csekély; de a' francia születésű Collin által felállított, 's orosz, francia, olasz sőt német munkákkal is ellátott könyvkereskedés által napenként jobban élesztetik.

54.

ODIN I. ÉJSZAKAI MYTHOLOGIA.

OECONOMIA I. GAZDASÁG.

OEDIPUS, Laios thraciai király és JOCASTE (I. e.) fija. Azt jövendölé a' jósló Laiosnak, hogy ha Jocasteval gyermeket nemz, ez egykor gyilkosa leendő; azért Laios, midőn fija születék, ennek bókáit keresztül szuraltván, a' oithaeroni hegyre parancsolá kitenni. De a' szolgáló erre ez bizatott, a' gyermeket Polybos corinthusi király pásztorának adá, ez pedig királyjához vivé, kinek magtalan nője, Merope felfogadá, és dagadt lábairól Oedipusnak nevezé. Felnevelkedék a' gyermek a' corinthusi udvarban, és bajnok ifjúvá képezé magát a' nélkül, hogy eredetéről csak valamit is tudott volna. Egyszer egy itas ifjú azt veté szemére, hogy nem a' király fija, és ezen kétség szüntelen mardosájszívét.

A' megkérdezett örökbefogadó szülők a' delphi oraculumhoz utasíták; ez azt felelé neki: „kerüld honod környékeit, mert másképp atyád gyilkosa 's anyád férje leendesz.“ Mivel Corinthust tartá szülőföldjének, kerüld annak határait, és Thebába Boetiába vándorlott. Phocisban, egy keskeny úton öszvetalálkozik Laios királlyal, ki Delphibe akart utazni, hogy az oraculumban kitett fija felől kérdezősködjék, 's kinek kocsisa neki morczan parancsolá, térjen ki. Oedipus vonakodék engedelmeskedni. E' miatt küzdésre kelt a' dolog, 's a' kocsis és a' király elhullottak Oedipus fegyvere alatt. Így beteljesítette tudta nélkül a' jövendőlés felét. Semmit sem sejdítve tovább folytatá utját. Ezen időben Theba környékén a' SPHINX (l. e.) dühösködék, melly egy rejtvényt énekle, 's mindenkit megölt, ki azt meg nem tudá fejtetni. A' rejtvény megfejtése még senkinek sem sikerült. Ezen szükségben Theba megmentőjének a' megírt kir. szék és a' királyné keze ígértetett. Oed. oda siet, megfejté a' rejtvényt, megszabadítja a' várost, 's elnyeri a' jutalmat. A' jóslat teljesítve vala. Így Theba, falai közt tisztelé Laios király gyilkosát, midőn a' tartományban döghalál hité ki, mellynek az oraculum megszűnését ígéré, mihelyt az el fogna távoztatni a' városból, ki az átkot a' tartományra húzá. Az elcsüggedt nép hajlani szabadítójához folyamodék, ki nem tudva, hogy ő a' vötkes, fíradhatlanul igyekezék azt felfedezni. Önmaga kinszeríté Tiresiaszt, a' látót, azon szerencsétlen titok felfedezésére; és a' legborzasztóbb fedetik fel előtte, hogy ő atyja gyilkosa és anyja férje. A' baldogtalan Jocaste, átkozva azon ágyat, mellyben férje férjet, fija fíjat nemze neki, felakasztá magát. Oedipus pedig, mind a' két szemét kiszurá, hogy kinyját 's vétkét ne láthassa tovább. Önmaga kíváná, hogy Thebából elűzessék. Ez későbbben és csak akkor történt meg, midőn Thebában kívána meghalni, uralkodni vágyó fiai, Etebeles és Polynices, kívánságára. Haragjában átkot monda ezekre, hogy örökségeken egykor fegyverrel osztozkodjanak. Leányai ellenben, Antigone és Ismene, gyermeki gyengédséggel kapcsolák magokat a' vak száműzetett atyához. Az elsőtől vezettette, Atticának Colonos helységébe ér, hol Theseus uralkodik, és az humanidák berkében megnyugszik, hová egy halandónak sem vala szabad lépnie. Megengeszteli a' borzasztó istennéket; a' nép sőt maga Theseus is oltalmába veszi. Ezenközben azt hirdeté a' pythiai Apollo, hogy boldog és meggyőzhetlen fog lenni azon tartomány, melly esmeretlenül hamvát fedetni. Azért igyekeztek most Thebába visszaödesgetni, de hasztalan. Halála közelgetését érezvén, csupán Thesenstől kísértetve, sirt keresé magának. Az istenek megengesztelődtek iránta; halála a' szenvedő ártatlanság halála volt. Temetése helye felett már a' régiek sem egyezhettek meg. — Oedipus története, mint valódi tragicus tárgy, különbféle formában dolgoztatott ki a' szinpad számára. Aeschylus és Euripides Oedipusa elvezett, Sophoclestől ellenben 2 darab maradt fen, mellyek Oedipus meséit tárgyzzák „Oedipus a' király“ és Oedipus Colonosban.“ Seneca is kidolgozá ezen mythust.

ODYSSEA, I. HOMER.

ODYSSEUS, I. ULYSSES.

OFFERTORIUM, a' catholica egyházban azon ének, vagy az egyházi muzsika azon része, melly a' mise alatt, midőn a' nép áldozatra járul, mondatik vagy orgonán adatik elő. Az offertorium a' misének első főrésze. A' pap borral és kenyérrel áldozik, melly a' megszentelés által ur testvére és vérvé változik, 's mellyben a' communional ó és a' gyülekezet is részesül. Ezen isteni adományokkal a' pap a' minden jó főökének áldozik, imádja őt, 's halát mond neki a' jelenlévők nevében.

OFFICIALIS, a' püspök helytartója (vicarius) a' világi törvényes (p. o. házassági) ügyekben; az egyházi és lelki ügyekben vicarius ellenben felszentelt püspöki címet visel. Az Officialatus püspöki törvényszék,

kivált világi büntetési esetekben, a' holott ilyen officialis ül elől 's mond ítéletet a' püspök helyett. lm.

OFFICINALIS (orvosi) mind az, a' mit egyszerűen, vagy elkészítve, vagy összetetten köteles a' gyógyszeráros, és pedig a' szerkesztés szabályai szerint, a' közönséges gyógyszerárban tartani. —j—a.

OG, basani király, kiról a' biblia is emlékezik, a' rabbinusi mondaék szerint egyike volt azon óriásoknak, kik a' vízözön előtt éltek, 's ki magát, a' világot elborító áradáskor, Noe bárkájának tetejére mászva mentette meg a' vízbefuladástól. Itt nem annyira könyörületességből adott neki Noe élelmet, mintsem inkább azért, hogy ez az isteni hatalom mindenhatóságáról a' vízözön után leendő embereknek élő tanúbizonyságot szolgáljon. Az Izraelitákkal viselt háborújában egy — 6000 lépésnyi területű hegyet emelt fel, 's épen az ellenség táborára akará lehajítani, midőn az — az Isten rendelése szerint a' hangyák által ki lévőre üregeztve — felibe omlott; egyszersmind pedig olly hirtelenséggel nőttek meg fogai, hogy bele hatottak az így helyezett hegybe, 's őt megakadályozák, abból fejét kihuzhatni, 's így könnyen halálos sebet ejthetett rajta Moses. Hogy óriási nagyságáról valamennyire képzelet adathassék, azt regélik a' rabbinusok, hogy Mosesnek, ki az ő mondaék szerint 6 réfnyi magasságu volt 's hasonló nagyságu harczbárdot viselt, mégis — hat réfnyi magasan kellett ugornia, hogy őt lábazarán megsebesíthesse, melly vágáson annak minden vére kifolyt. 54.

OGINSKI (Mihály Kazimir), lithvaniai nagyvezér, 1731 szül. régi jeles lengyel nemzetségből. Tetsző külsejével szeretetre méltó lelki sajátság 's szép elmetehetségek voltak összekapcsolva. A' művészetnek nem csak buzgó pártfogója volt, hanem maga is mesterileg játszott több hangszeren, 's a' rajzont és eczetet majdnem hasonló ügyességgel tudá vezetni. Neki tulajdonítatik a' lábhárfa behozatala. Slonim vára, hol ő egy kis fejedelem gyanánt élt, híres művészetnek 's rang és elme által kitűnő minden férjfiaknak gyülekezési helyül szolgált. Életkellemei közül csatába hívá őt 1771 a' honszeretet. Az egyesült lithvaniai sereg elején véres harcot küzdött a' Lengyelhonba nyomuló orosz sereggel. Ez által javainak jekoboztatását okozá. Ő maga kibujdosott hazájából, 's csak 1776 tért ismét vissza. Saját költségén ásata a' nevét viselő csatornát, melly két folyamnak egyesítése által, közösülést nyit a' keleti és fekete tengerek között. Minekutána temérdek jószágainak kétharmadát elveszté, visszavoná magát az ügyektől, 's Varsóban halt meg 1803, életének 72-ik évében. —no—

OGINSKI (Mihály Kleofás), lithvaniai nagykincstárnok, az előbbinek unokaöccse, 1765 szül. 19 éves korában országos hivatalba lépett 's országgyűlési követnek választaték, utóbb rendkívüli követségbe küldték Hollandba, 1793 pedig kincstári minister lön. Midőn Kościuszko 1794 minden hazafit a' felkelés szabadsági zászlója alá szólított, Oginski visszaadá a' ministerséget, 's feje lett egy önköltségén felfegyverzett vadászezereznek. Rémithetlen bátorságának 's tartós vitézségének ellenére is futni kinszeríté őt ama szerencsétlen harcz gyászos kimenetele, 's vagyona az orosz tábornokok zsákmánya lön. Most ügyviselőjökké nevezték ki őt a' lengyel hazafiak Konstantinápolyba és Parisba, 's itt mindenre felszánta magát honja visszaállításáért. De minekutána erre nézve minden reménység elenyészett: engedelmet kért 's kapott 1802 Sándor császártól Wilna mellé Zolesie mezé jószágára visszatérhetni. Itt élt több éve'ig a' tudományoknak, hangászatnak és kertészségnek, egyszersmind nevezetes történeteinek szerkeztetésével foglalatoskodván. A' tiltsiti béke után családjával együtt Franciaországba, innét pedig Olaszhonba költözött. 1810 senatorrá és titkos tanácsnokká tetetvén visszatért Oroszországba; de 1815 Olaszhonba ment, tartózkodása ezenüli állandó helyére, szerencsés nyugalma napjait hangszerzéssel töltve, mellyek közül némelylek, különösen a' lengyelek (polonaisek), kedvesen fo-

gadtattak. „*Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815*“ czimű munkája (Paris 1826, 2 kötet.) új nyilvánosításokat foglalnak magokban, különösen az 1794—98-ig terjedő időszakaszról. 54.

OGYGES-nek mondatik Attica, mely azon időben Acta nevet viselt, legrégibb uralkodójának, mintegy K. e. 1700 körül. Az Athenéiek benszülöttnek tarták. Más monda szerint a' Hecteneknek, a' tartomány legregibb lakosainak uralkodója volt, mely tartomány későbbben a' Beotiaiaktól Beotiának, előbb pedig ő róla gygiának nevezetett; még Theba építése is ő neki tulajdonítatik 's annak egy kapuja az ő nevét viselő. Azonban ezen utolsó nevét Amphion és Niobe Ogygia nevű leányától is származtatják. Ogyges uralkodása alatt történt az ogygai vízözön, mely egész Atticát elpusztítá. Larcher szerint K. e. 1759. Egy újabb vélemény azt tartja, hogy egy Ogyges nevű egyiptomi király alatt egy szerzetesgyarmat ment Beotiába, 's Atticában is elterjedt. Végre Calypsó szigete is Ogygiának nevezetett.

X.

OHIO, a' szép folyó, az éjszakamerikai egyesült státusok legnevezetesebb kereskedési folyama, mely délen a' Mississippibe ömlik. Monongahela és Alleghani folyók, minekutána Pennsylvaniában Pittsburgnál az Erie tavától dél felé egyesülnek, Ohio nevet vesznek fel. Ez délnyugati irányban folyik tovább, magához veszi a' Miami, Wabasch, Scioto 's más hajózható vizeket, 's 200 geogr. mföldnyi futása után 1000 öles szélességű medréből a' Mississippibe önti vizeit. — Az Ohio státus, melynek kiterjedése 1872 nsz. mföld, még 35 év előtt pusztaság volt, 's most mintegy 860,000 embert táplál, kik közül 100,000 csatarendbe állhat. Ez a' termékeny 's nagy erdőségektől (mellyeken tölgy, fenyő, jávor és a' pompás sykomore fa nevezszik) árnyazott tartomány az Ohio folyam éjszaknyugati partján nyulik el, 's éghajlatja igen egészséges. 1802 mint önállású szabadország vétetett fel az egyesült státusok szövetségébe. Határait Indiana, Pennsylvania, Virginia és Kentuck országok teszik, 's belsőképen 53 grófságra osztatik. Törvényhozó teste 36 szenatorból és 72 képviselőből áll. Belső kereskedését a' gőzhajókat hordozó Ohio vize és Erie-tó, két nagy csatornával együtt, tetemesen előmozdítják. Városai között nevezetesebbek: Columbus, az országlás helye, Chillicothe, 's Cincinnati, az Ohio mellett 2600 lakossal, nyilvános könyvtárral, tudományos társasággal és könyvkereskedéssel. A' kezdeti iskolákon kívül van ezen országnak 13 academiája avagy gymnasiuma, 's 5 collegiuma vagyis főiskolája. — Ohioban, melynek polgári alkotmányát Melish (ezen munkájában „*Travels throug the United States*“ Plilad. 1815) minden éjszakamerikai szabadországoké között legjobbnak tartja, keményen el van tiltva a' neger rabszolgaság.

54.

OILEUS, egyike az Argonautáknak, I. AJAX.

Ó KALENDÁRIOM, I. KALENDÁRIOM.

OKEN (Lajos), százsz-weimari nagyhercegi tanácsnok, rendes tanító a' müncheni egyetemben. Ezen különös és jeles természetvizsgáló 1807-ben Jenába hivaték tanítónak Göttingából, hol több évig tanita magános tanítóként. A' természeti philosophiát (az érthetlent), általános természetleirást, állattudományt, hasonlító boncztudománnyal, növény-állat és emberphysiologiát tanita itt nagy dícséret mellett. Az 1816-ki késő ősszel elkezdé kiadni az „*Isis*“t, mely encyclopaediai folyóirat volt, de a' természetleirással leginkább foglalatoskodék. Weimarban nagyobb sajtószabadság lévén nagy tódulások lön oda a' panaszolkodóknak, 's ha a' panasz közérdeketlű volt, felvéteték az Isisbe. O. ez által kiesett sok külnagyok kegyelméből. Végre a' weimari uralkodás választani kinszerité őt az Ississel felhagyás vagy a' tanítói székről lemondás között. A' wartburgi innepbe is bekeveredett, de minden hibától tisztának találataék. Azon idő óta Jenában élt, mint magános tanító, Issisnek 's természetleirásai munkáinak kiadásával foglalatoskodó. 1827-ben az újonnan felállított müncheni egyetembe ment 's először magántanító gyanánt 's

kedvetlen ada természetleirási oktatásokat. Munkás életének fő feladása egy általános természeti rendszer felállításában állott, mely mennyire sült el, idővel fog teljesen megítéltetni. A német természetvizsgálók és orvosok évenkénti összegyűlése az Isis mozgatása által kapott leginkább életre, 's így Okennak nem keveset köszön eredetéből. O. munkái között említni akarjuk ezeket: „*Grundriss der Naturphilosophie, der Theorie der Sinne und der darauf gegründeten Classification der Thiere.*“ (M. Frankfurt 1802, 2. kiad. 1829); „*Die Zeugung*“ (Bamb. 1805); „*Über die Bedeutung der Schedelknochen*“ (Bamberg 1807, 4); „*Über das Universum als Fortsetzung des Sinnensystems*“ (Jena 1808, 4); „*Erste Ideen zur Theorie des Lichts, der Finsterniss, der Farben und der Wärme*“ (Jena 1808, 4); „*Grundzeichnung des natürlichen Systems der Erze*“ (Jena 1809, 4); „*Lehrbuch der Naturphilosophie*“ (Jena); „*Lehrbuch der Naturgeschichte*“; „*Neue Bewaffnung, neues Frankreich, neues Deutschland*“ (Jena 1813); „*Naturgeschichte für Schulen*“ (Leipzig. 1821).

—j—a.

OKLEVELEK. A' LEVELEK (l.e.) közvagyis hiteles, és magán irományokra osztatnak, a' szerint a' mint bizonyos személyektől hivatal-jok 's törvényhatóságok erejénél fogva, és a' hiteles helyek által, — vagy pedig csak magán emberektől adattak ki. Az első rendűek tágas értelemben okleveleknek is mondatnak. Mind a' két nemű irományok vagy eredetiek, vagy másolatok; ezek viszont vagy hiteles vagy pusztá másolatok. Továbbá a' hiteles másolat vagy első, mely egyenesen az eredetiről iratott le, vagy ennek újabbi hiteles másolatja; a' pusztá másolat pedig vagy egyszerű, vagy láttamozott. Végre mind ezen előszámláltak avagy használat által megerősítették, vagy nem. — Általában az irományoknak, különösen pedig az okleveleknek törvénykezési erejéről e' következőket kell megjegyezni. Azon oklevelek, melyek belső vagy külsőkép hamisak, vagy használat által meg nem erősítették, semmit sem bizonyítanak. A' hiteles eredetiek, valamint szinte a' hiteles első másolatok is, tökéletes bizonytságot tesznek. A' jegyzőkönyvön kívül a' hulladék irományok között talált eredeti töredékleveleknek nincs teljes hitele. A' hiteles másolat hiteles másolatjának erejénél fogva szerezni ugyan semmit sem lehet, de a' birtokban lévőnek elégséges védelem, — valamint szinte azon hiteles másolat is, melyre nézve hebizonyíthatni azt, hogy eredetije a' levéltárban volt, de onnét valamiképe elveszett. A' vármegyék és más hiteles törvényhatóságok által kiadott irományok, a' magok nemében tökéletes erejűek. — A' magán irományok soha sem elég erősek arra, hogy szerintek nemesi javakat örökösen el lehetne idegeníteni, de az ingóságoknak átadása körül sikeresen használtatnak. A' pusztá másolatok inkább csak értesítenek, mintsem bizonyítanak. — A' nyomosabb 's nagyobb érdekű oklevelek nem eredetiben hanem csak másolatban kapcsolhatnak a' perhez, melyek azonban az azokat látni kívánó ellenféllel, a' peren kívül, magok eredeti valóságában is közöltetnek.

Kunoss.

OKLEVÉLTUDOMÁNY, I. DIPLOMATICA.

ÖKLÖZÉS, öklölviadal, egyik nemzeti sajáttsága az Angoloknak. Vannak öklözők, kik ezen ügyességekből élnek, 's vagy mások helyett viaskodnak pénzért, vagy nézők előtt mutatják magokat. Az öklözés a testnek fedezésében, 's az ellenség ökölrel lökdözésében áll. Vannak bizonyos szabályai, melyek közönségesen megtartatnak. Míg például az egyik a' földön hever, addig nem szabad a' másiknak őt ütnie. A' viaskodók rendszerint mezítelenek esipejekig. A' ki első nyilatkoztatja ki megszűnés iránti kívánságát, az a' meggyőzetett fél. Ezen britt nemzeti mesterséget, 's ennek főbb mestereit Pierce Egan „*Boxiana*“ című munkájában (4 köt. rézmetsz. London 1824) adá át az utóvilágnak.

OKOSKODÁS, logikai okoskodás. Az okoskodás akkor áll elő, midőn több ítéletek egy belső viszonyba állíttatnak egymáshoz,

nygy hogy az egyik következés gyanánt hozatik ki a' másikkból. Megkülönböztetik azonban a' valószínű okoskodásokat (mineműek az inductio és analogia), melyekben az egyetemes a' különösből következtetik, a' szükségképi okoskodásoktól, vagy tulajdonképi logikai okoskodásoktól, melyekben a' különös az egyetemesből jön ki. A' legegyszerűbb logikai viszony az ítéletek közt csak akkor talál helyet, midőn azoknak egyike közvetlenül hozatik le a' másikkból, mint következés, ugy hogy e' szerint az egész okoskodás két tételből áll, t. i. csak egy praemissából (így nevezik az alapító tételt az okoskodásban) és a' következetből (conclusio). Az illy okoskodást nevezték közvetlen következtetésnek (*consequentia immediata*) is. A' közvetlen okoskodások csupán két ítéletnek logikai formájára nézve való atyafiságban épülnek, melynek állatlatására semmi eszközölre szükség nincs. Mivel azonban elejétől fogva szokás volt azt az okoskodást tekinteni tökéletesebbnek, melyben egyik ítéletnek a' másikkól való következése egy, mind a' kettővel atyafias, harmadikban alapult: innen ugy vélekedtek, hogy a' közvetlen következtetés csak megrövidített okoskodás, és így valami, 's talán maga az okoskodás regulája, belőle kihagyatott. Mind kettő pedig ugy van egymáshoz, mint közvetlen és közvetett logikai egybefüggés. A' közvetett okoskodásról l. SYLLOGISMUS. Továbbá az okoskodások formálisok és nem formálisok, egyszerűek vagy összetettek. Az utóbbiakat nevezik okoskodási soroknak vagy polysyllogismusoknak: ezek ismét tökéletesek, világosan öszvetettek, midőn a' tételek mind kimondatnak, vagy elrejtve öszvetettek, midőn némelly tételeket ki kell pótolni; ezeket nevezik okoskodási lánczoknak, SORITSEKNEK (l. e).

A. B. S.

OKTATÓ IRÁSMÓD, stylus didacticus, mely azt tanítja, hogy kell az oktató írásokban, különösen pedig a' tudományos dolgokban helyesen használni a' nyelvet, mellyen írunk. Az oktató írásmódnak főbb tulajdonságai: az értelmesség, meghatározottság és rövidség. Ezért a' képekkel való élést benne csak ritkán kell használni, bizonyos igazságok előterjesztésére. — A' felsőbb nemű oktató írásmód a' népies írásmódtól abban különbözik, hogy nagyobb nyugalommal, méltósággal, pontossággal és szorosabb kapcsolatban adja elő tárgyait, mint emez, mellyben inkább a' gyenge elmékhez szólván az író vagy oktató, azoknak felfogási tehetségekhez kell magát alkalmaztatnia is. Egyébiránt az oktató írásmód különféle, a' mint az előadandó tárgyak nagyobb vagy kisebb fontossága kívánja, a' mint azok szóval vagy írásban terjesztetnek elő; sőt szónoki írásmódra változhatik, mely a' didacticus stylus egyik felsőbb nemét teszi. Felosztatik még az írásmódhoz képest tanítói és beszélgetési stylusra; amaz a' cromaticus vagy szorosan didacticus, emezt dialogicus stylusnak nevezik, mellynek egy ágát teszi a' catechisáló előadás és oktatás. A' dialogusi stylus inkább társalkodó, amaz inkább tudományos tonusu; lehet azonban ezt is levél formára venni. Az acromaticus stylust, mely rövid mondásokat töredék formában közöl, aphoristicus stylusnak is nevezik. Mások az oktató költeményt is, stylusára nézve, didacticus stylusnak nevezik, minthogy a' poesis és prosa között fog középhelyet.

Kállay.

OKTATÓ KÖLTEMÉNY. Közöséges értelemben minden költemények, melyekből valami hasznos tanúságot lehet venni a' gyönyörködés mellett, oktató költemények; de mégis rendszeren a' nagyobb nemű és értelmesen kifejtett költeményeket, melyek bizonyos fontos tárgyra figyelmeztetik és tanítják az embereket, szokták kiváltepenvaló tekintethen oktató költeményeknek nevezni, millyen p. o. Virgilius Georgiconja, Lucretius költeménye a' dolgok természetéről 'sat. A' gnomák, poetai levelek, mesék, parabolák, satyrák, epigrammák, az oktató költemények sorába tartoznak. — A' poesis és reflexio, kezét fog-

nak az oktató költeményekben, melyekben az újabbak közül Young, Haller és Pope szerencsés próbákat tettek. *Kállay.*

OLÁH (Miklós), szül. 1493 Erdély-Szebenben. Származását ő maga így adja elő: Hunyadi János, erdélyi vajda, azután pedig Magyarország kormányzója idejében Drakul vajda Havasalföld urává tette magát, minekután Dán ivadékat vagy megölette, vagy kikergette vala. E' nemzetséghez tartozék Argyesi Mamzilla, Hunyadi János testvérhúgának, Mariának, férje; a' kinek kisebbik fia, Stojan (magyarosan István), gyermek korában Erdélybe menekedett, midőn a' bátyja, Stan-
czul, Drakul parancsára elfogatnék és kivégeztetnék. Stojant I. Mátyás király több ízben akará fegyvererővel visszahelyezni az ősi méltóságba; de ő inkább kívánt Erdélyben maradni, a' hol feleségül vette Hunzár Borbálát, a' kivel két fia 's két leány gyermeket nemzett, Miklós t, Mátét, Orsolyát és Ilonát. Havasalföldről szakadta miatt e' háznép az Erdélyiektől Oláhnak nevezetett, és ez annak vezetéknévé vált. Oláh Miklós 1510 II. Ulászló király udvarába került; ennek holtá után 1516 Szakmári György, pécsi püspök és királyi korlátnok, titoknokává lett. Szakmári ösztönzéséből az egyházi pályára lépett, és már 1518 pécsi kanonokságra segítette őt pártfogója, a' ki, által menván az esztergami érsekségre, magával vitte Miklóst, és esztergami kanonokká tette 1522. Azután Szalkai László érsek ajánlására mind II. Lajos király, mind Mária királyné titoknokává lett Miklós 1526 elején. A' mohácsi csata idejében a' királyné mellett vala ő Budán, utána pedig követte azt Posonyba, 's anatriai Ferdinand pártjához szegődött, a' ki őt 1527 székesfejevári örkanonokká tette. Midőn 1531 az özvegy királyné, Mária, V. Károly császár intézete szerint, Németalföld (Flandria) kormányára menne: vele ment el Oláh Miklós, és 1542-ig tanácsnoka vala a' kormányzó asszonynak. Ekkor I. Ferdinand kívánsága szerint visszatért, és 1543 zágrábi püspökké 's királyi korlátnokká nevezetett, 1548 pedig az egri püspökszékre tetetett által. Az ő püspöksége alatt történt Eger várának jeles védelmeztetése Amhát basa ellen 1552 (I. Donó István). Mindjárt a' következett esztendő tavaszán, 1553 Máj. 7., az esztergami érsekszékbe ült Oláh Miklós. E' méltóságában gátot igyekezék vetni Luther tanítmánya terjedésének, és e' végre 1559 behívtá Magyarországra Victoria János Jézusszerzetbeli papot, a' ki Nagyszombatban fogott lakást magának és általa behivatandó szerzetes társainak. Ugyanott három ízben tartott az érsek zsinatot, 4560, 61 és 64. A' másodikból követek küldettek a' magyarországi papság részéről a' tridenti egyházi gyűlésre (I. DRASKOVITS György és DUDITS ANDRÁS), a' harmadikon pedig, Timon véleménye szerint, kihirdettetek ama gyűlés végzetei, de a' minek semmi nyoma nincs, mivel az 1564-diki zsinat actái elvesztek, az országos végzések pedig sehol sem tesznek e' dolgról említést. Ama pápai breve azonban, mely a' sz. pohárnak a' világiakkal közöltetését Magyarországon megengedé, kihirdettetett 1564 Maximilian király parancsára, de foganatja csekély és rövid vala (I. DRASKOVITS György). Az alatt, 1562, Nádasdi Tamás nádor holtá után, királyi helytartóvá nevezetett Oláh Miklós, és 1563 Maximilian királlyá koronázta Posonyban. Megholt 1568 elején Nagyszombatban, a' hol el is temettetett sz. Miklós egyházában. Sírkövén, egyéb czimjei mellett, Ferdinand király komájának is iratott, minthogy 1564 őt tartotta Prágában a' keresztvíz alá Ferdinand utolsó szülőltjét, Johannát. Tudományos műveltségét, mely nem vala csekély, egyedül öniparának és szorgalmának köszönheté Oláh Miklós; semmi tudományos intézetnek vagy tanítónak nem vala abban része, a' mint ő maga nyilatkozék Kálnai Imréhez intézett levelében, melyben a' többi közte e' vers-fogatot olvashatni:

„Si quid inest nobis, quod multum exile fatemur,
Hoc furtim taciti me docuere libri.“

Tanuji e' tudományos miveltségnek következő munkái: 1) „*Catholica ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita: de Sacramentis, fide ac operibus, de Ecclesia, de utraque justificatione, ac aliis, in Synodo tyrnaviensi 1560 explicata.*“ Kiadta Péterfi „*Sacra Concilia*“ című munkájában 11 kötet, 45—129 lap. 2) „*Hungaria, sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus.*“ Legelőszőr kiadta Bél Mátyás az „*Adparatu ad historiam Hungariae*“ ben 1 tized, 1 szám. 3) „*Attila*“, mellékelve találatik Bonfin régibb kiadásaihoz. Ezeken kívül irt ő: 4) Egy rövid krónikát 1464—1558, mely Bél Mátyásnál a' Hungariához van ragasztva. — Külföldi tudósok is nagyra becsülik Oláh Miklós tanultságát és tolla szüleményeit, nevezetesen Rotterdami Erasmus és Nannius Péter, a' mint kitetszik hozzá irt leveleikből.

Fábrí Pál.

OLÁHORSZÁG, ozmán védelem alatti tartomány, 1100 (mások szerint 1296) nsz. mf., 's a' török Moldván kívül (melly 570, mások szerint 803 nsz. mf. 450,000 lak.) 950,000 lakosa van. A' Duna, Moldva és Erdély között fekszik. Fővárosa BUKAREST (l. e.). A' Romaiak korában Oláhország Dacia egy részét tévé; a' 11- és 12-dik században Byzantzól függő fejedelmeket nyert, kik a' görög birodalom megbukta után majd a' magyar majd a' lengyel koronának hódoltak, a' mint t. i. ennek vagy amannak kedvezett a' szerencse, 's végre 1421 az Ozmánok adófizetői lettek. De mivel Oláhország önkényt hódolt az Ozmánnak: meghagyá ez neki fejedelmét (hoszpodár), szerkezetét, 's lakosainak vallások szabad gyakorlását, csupán 3 helyet tartva meg magának a' Dunán uralkodás biztosítása végett, Ibrailt, Giurgewot, Thurnult. Azon elsőségek, melyekkel a' Kapu a' hospodárokat felruházta, mindig csak ezeket és a' bojárokat tárgyzák. A' nép mind Oláhországban mind Moldvában a' bojárok rabszolgája volt, a' szó legszorosabb értelmében. 1716 sikerült Maurocordatos Miklósnak, a' Kapu dragománynak, e' méltóságra emelkedni. Akkor teljes elvadulás állapotjában sa nyargott Oláhország és Moldva; földjének 9/10-ed része parlagon hevert. A' görög hospodárok civilisálták az Oláhokat. Maurocordatos könyvnyomó intézetet állított fel és iskolát, mellyben szerh, görög és latinul tanítottak. Testvére, Maurocordatos Konstantin, felszabadítá az oláh jobbágyokat a' legszönyebb szolgaság alól, 's bevivé a' török buzát, melly most majdnem egyedül való táplálatul szolgál a' népnek. A' következett görög hospodárok a' bibliát, 's a' görög egyház liturgiáját oláh nyelvre fordíták. Ypsilantis Sándor, Ghika, Kallimachi és Karadza hospodárok törvénykönyveket nyomtattak, melyek még most is erőben vannak.

Oláhország bővelkedik gabonával, dohánnyal, lennel, lóval, juhval és sóval. A' föld leggazdagabb tartományai közé tartozhatnak, ha szerkezete jobb, 's lakosai szorgalmasabbak volnának. A' Kárpát ágai különféle irányzatokban futják meg e' tartományt, 's termékeny völgyeket képeznek benne, számtalan pataktól áztatottakat; 's e' mellett kies síkságokban sem lát Oláhhon hiányt. A' hegyeken tetemes fenyvesek nyulnak fel. A' kövér föld, csekély miveltetés mellett is, bőven terem gabonát. Gyümölcse, dohánya, bora jeles. Szarvas marha tenyésztése virágzik, 's ezért e' nemben derék kereskedést üz. Vadja és hala is bőven van, nevezetesen vizája, kecségéje, pontya, csukája, pisztrángja. Ásványországi kincseit senki sem kutatja. Lakosai vagy Oláhok vagy Czigányok. Az eredeti lakosok, Thunmann szerint, részint Albániaiak, a' régi Illyriusok maradéki, részint öszveelegyedtt Dacusok, Bolgárok, Szlávok, Góthok és Romaiak, kik magokat Romaiaknak nevezik. Nyelvek, az ő barbár nyelveknek a' lingua Romana rusticával történt öszvevegyültéből eredi. Nyári öltözetekben romai korbéli őseikhez hasonlítanak, a' mint ezek Trajan szobrán Romában látszanak. Romlott népfajt teaznek, mellynek fő bélyegei: vele született vadság, lusta-

ságra hajlandóság, bujaság és érzéketlenség. Itt nagyon számosak a Czigányok, szintolyanok mint egyéb tartományokban. A' hegyi lakosok, kiknek szabad fegyvert viselniük, Oláhországban és Moldvában Panduroknak neveztetnek, mely moldvai szó őr, határőrt jelent. A' lakosok mind a' görög hitet vallják. Az előkelő familiák tiszta görög nyelven beszélnek, 's görög szokásokat követnek, valamint minden egyéb miveltebb emberek is. A' franczia és német nyelv is tanultatik. Szerkezete eddig tiszta despotia volt. A' hoszpodárt a' Kapu nevezte ki, mely őt évenként megerősíté, 's tetszése szerint le is teheté; ez a' mult időkben rendszerint a' Konstantinápolyban lakott nagy görög familiából vetetett, 's 300,000 taller rendes adót fizetett évenként a' Kapunak, az eaztendönkénti ajándékon kívül, melyet firmanja megerősítéséért volt kénytelen a' Kapunak adni. Ezért azonban szabadságában állt a' tartományt tetszése szerint kirabolni. Biráskágyból vagy felség-sértés (Oroszozággal vagy Austriával tartás) gyanujából gyakran letetettek a' hoszpodárok; sőt ritkán haltak meg természetes halállal. A' kainardsii, jassyi és bukaresti egyezségek által orosz védelem alá kerültek a' fejedelemségek; de a' Dunaerősségek basái azután is egyre folytatták sanyargatásokat, 's a' török felvásárlók magokhoz ragadták a' tartomány minden termékeivel való egyedüli kereskedést. Azon egyezséget, mely szerint a' hoszpodár hét évig volt méltóságában maradó, 's ezen idő alatt meg nem sértethetett, gyakran szegte meg a' Kapu. Szintilly nyomasztók voltak a' tartományra nézve a' feudalis terhek, 's azon önkénytől függő szakmányok, melyeket a' paraszt a' földbirtokosnak szolgáltni tartozott. Ezen kedvetlen helyzetben Karadza, az utolsó fejedelem, szokás által menekvék meg 1818 Oct. a' letetetés elől, 's familiájával és kincsével együtt Genuába vette magát, Magyarországon és Genfen által. Helyébe a' Kapu 1819 Suzzo Sándor herceget nevezé hoszpodárrá. Hanem ez már 1821 Jan. 20-kán meghalt Bukarestben. Halála jelül szolgált egy véres lázadásra, mely előbb Oláhországban és Moldvában ütött ki, de csakhamar elterjedt Görögországban és az Aegaeumtenger szigetein is. (Vö. Görögország és Görögök lázadása, 's HETAIRIA). Az YPSILANTIS Sándor (l. e.) és Wladimirsko Theodor vezérlette lázadások lealáztatván, 's Kallimachi, az időközben kineveztetett hoszpodár elmellőztetvén, Jul. 16. 1822 görög helyett ben-szülőttet nevezé a' szultán hoszpodárrá, Ghika Gergely személyében; hanem ez, török testőrtől levén körülvetetve, még elődjénél is kevesebet tehetett. Évekig tartott sanyargatás után eltávoztak ugyan a' török seregek ezen tartományból, 's Ghika fejedelem átvevé a' kormányt; de helyzete bizonytalan maradt mind addig, míg Oroszország az ackermani egyezség megsértéséért 1828 a' Kapunak hadat izent, 's a' két fejedelemséget elfoglalván, Bukarestben külön kormányt állapított. Az adrianopoli béke által (1829 Sept. 14.) visszakerültek a' fejedelemségek a' Kapu főurasága alá, de saját szerkezetet és kormányt nyerve. A' hoszpodárok megtartják méltóságokat holtokiglan, 's csupán vétek miatt tetethetnek le. A' Duna bal partja körüli szigetek mind a' fejedelemségekéi. A' Duna bal partján nem birhat a' Kapu megerősített pontot; a' tartományban, kereskedőkön kívül, egy Török sem lakhatik. A' fejedelemségek semmi nemű termékadással nem tartoznak a' Kapunak; fizetik azonban az 1802 kiszabott adót, 's ezenkívül a' termékadásért kárpótlásul a' majd meghatározandó summát. Új hoszpodár kineveztetésekor az évenkénti adóval megegyező summa fizettetik a' Kapunak. A' fejedelemségek lakosai szabadon üznek kereskedést az egész török birtokban, a' nélkül hogy ezért akar minemű adóval terheltethetnének. A' hoszpodárok egészségi cordont is huzhatnak, 's Oláhországban 1830 már 7 vesztglóház és 5 lazareth állittatott fel. L. Jakovaky Rizos, Karadza fejedelem nagypostelnike (első minister) e' munkáját: „Hist. de

la Grèce depuis la chute de l'empire de l'occident jusqu'à la prise de Missolonghi."

OLAJBOGYÓK, az olajfának a' (különvetilek közt az olajfásokhoz tartozónak) szilvai domu gyümölcszei, kívülről feketezőld, néha fehéres vagy veresbarna húsmag, melyben a' kemény csontár vagy dió a' magbéllel együtt van. Nyersen kellemetlen, keserű ízűek, becsináltan megszűs elküldetnek. Főhasznok a' faolaj-adás. Az erre használtató gyümölcsök érettek, de ne túlértettek legyenek. Erre készült malomban gyengén eldaraboltatnak (dörzsöltétnék) 's azután a' sajtóba vitetnek. Az első, igen szelid nyomás a' legfinomabb, úgy nevezett szőlőolajat adja, fejr színűt, igen szelidet, édes izűt, csak a' husból csapogót. A' második, kevesse erősebb nyomásra, hol a' mag és haj is ad már olajat, a' második fajta jó. Erős nyomásra sem jöven [többé olaj], forró víz öntetik hozzá, megkevertetik, újra nyomatik, 's vízzel kevert olaj nyeretik. Az olaj könnyen elval és fen uszva lemeretik. Ezen fajta legrosszabb 's részint égetésre részint a' kézműhelyekbe használtatik. A' déli tartományokból évenként sok faolaj küldetik éjszakra tölgyhordókban. Igen jót kapunk Lombardiából a' Gardató mellől, csekélyebb a' délfrankhoni (provenci). A' soká eltartó faolaj üveg, jól elzárt edényekbe és hives helyre tetessék. A' faolajjal némely csalás történik. Tiszta, átlátszó, aranyszínű. jó szagu és édes izű nem pedig zavaros és fehéres olaj választassék. Megvizsgálendő, nincs e' más olajjal keverve, valamiscskét üvegpalczba teszünk, rázzuk 's a' meghamisított habozni fog. Igen ártalmas és veszedelmes ezen olajnak répagam vagy lenolajjal felcserélése, mely az édesség és fejr szia nyeres végett önedényekbe öntetik, az ön pedig (ezen rettenetes, alattomos mérég) általa felolvasztatik. A' gyógyításnál is súlyos, nevezetes szer a' faolaj. Zsírossága miatt beleplezi az erős ingereket az emberi testben, a' rostokat és edényeket sikosakká teszi 's a' nagyon feszült részeket lazakká. A' többi növényolajokkal együtt hatlanokká teszi az erős, égető mérgek erejét a' testben, a' megrágott beleknek védő fedelet ad, szelidíti a' hurutot, ha erős ingerektől vagy görcstől származik; szelidíti a' kőfajdalmat, Külről sok esetben jó szolgálatot ad, nevezetesen a' mérges kigyók csipéze ellen.

—j—a.

OLAJAK, kövér folyó anyagok, a' vízzel nem egyesülők, különben égők 's elpárolgók. Az állati olaj. Zsír. (l. e.) A' növényolajok részint hasonlók az állatiakhoz, részint különös tulajdonságnak, — kövérek, vagy illatosak. Ez utolsók aether-velődi-olajoknak is mondatnak. A' növényolajok létrészei gyuló és szénő; az illatosak az elsőből, a' kövérek az utolsóból birnak többet, 's a' savítóval lassanként egyesülvén megavasodnak. Illatos olajt nyerhetni az illatos növényrészekből vízzel való lepárlás által, néha sajtolva, mint citromolajat. Felolvadók borseszazben, többé kevesebb vízben, a' lángnál melegülés nélkül meggyulnak, perkeltek vagy avasok nem lesznek. Folyóságok, nehézségek különböző, úgy színek is. Némelyek nehezebbek a' víznél 's leülők. cukorral egyesítve vízzel vegyülők. A' szabad légen könnyen egyesülnek a' savítóval, szinesednek, sűrűdnek, gyántárrá válnak. A' tőlök átlajért test ellent áll a' rothadásnak. — Sok növénynél az illatos olajban van a' leghathatósabb gyógyerő. A' száraz, napos légen növő növények (szára, virága, gyökere, levele stb.) legtöbb illatolajt adnak. A' lepárlandó illatolaj a' forrásponton rendesen, néha előbb is átszáll, 's annál előbb, minél könnyebb. Némely növénynél csak gözferdő kell az illatolaj nyérésére. Rendesen víz is megy által, melyben a' nehezebb olaj leüllepedik, a' könnyebb fenuszik; 's könnyen elválasztható. A' nyálkás részekről megtisztított illatos olaj jól zárt üregekben tartassék. — A' zsíros olajok (nyomottak, sajtoltak) mind usznak a' vizen, a' papirosan átlátszó foltot hagynak hátra, a' papiros megmelegítésére ki nem menő, minthogy elszállítására sokkal nagyobb hevet kívánnak a'

viz forfokainál. A' borszeszben nem olvadnak fel, a' szelidek is csipős, égető izűek 's kellemetlen szaguak lesznek. Sokszor a' velek sajtolt héjtól lesznek rozsz izű és szaguak; a' régi megromlott, vagy éretlen magvak rozsz olajat adnak. Olly növénymagokból nyeretnek, melyek vízzel zavarva emulsiót adnak. Többnyire sajtoltatnak, mely végre a' magvak hámosan vagy hajtalanul összetöretnek, 's melegítve a' sajtoháhozatnak. Hideg nyomás által nem jó ki minden olaj, melegítve pedig ártunk az olajnak, mert előbb megavasodik. Az új olaj nyálkával kevert, zavaros, de az ülepedés után az alttól megtisztítható. Némelly növénygyümölcs és magból kifőzése által is nyerhető zsíros olaj, neve növényvaj. Némelly zsíros olaj kemény anyaggá szárad a' levegőn, mások egyre ragadósak maradnak. Az első kiszáradása előmozdítatik főzés által; — ezek sokkal nagyobb hidegséget (fagyot) kívánnak a' megfagyásra, mint a' ragadósak, melyek közül némellyik nyáron is vajidomává áll össze. Forrásra mind mintegy 600 foknyi F. hőt kívánnak. Az elszálásig felhevülve gyulnak csak meg, vízzel nem vegyülnek, 's együtt rázatva zavaros, tejidomú nedvet mutatnak, egymástól a' nyugalomban mindjárt megválандók. Tartós tejidomú nedvet nyerhetni, ha az olajos magvak vízzel dörzsöltetnek, neve tejzet (emulsió), benne az olaj a' nyálka által tartatik a' vízben felfüggesztve. A' melegen felolvasztják a' zsíros olajok a' gyántákat és kénkövet. Az égető lugsókkal egészen egyesülnek, az egyesületben felolvadók (szappanná) lesznek. Mészvízben zaklattatva megsűrűdnek. Ón, réz, arsenik (férjany) megtámadtatnak tőlök 's lassanként felolvasztatnak. Elégve kormot adnak, mivel a' savító hiánya miatt égetlenül maradt a' szénőnek egy része. Lavoisier vizgái szerint 19 1/4 gr. faolaj 62 szem savítóleget emészt meg elégeése közben, 's azonban 54 1/4 gr. szénsavanygáz 's 27 szemnyi víz képződik. A' megszénőtelenítés által illatos olajjá változhatók a' kövér olajok. A' perkelt olajok a' kövérekből származnak a' tűz hatására. Ezek égett, kellemetlen szaguak, erős, kesernyés izűek, setétes színűek, sűrűbbek. Párlás által növényolajokból és állati részekből nyerhetők. Különbözik mindnyájától az asvány, föld- vagy hegyolaj, mely közönségesen barnaveres vagy feketebarna színű, de van viztisza, fehér és sárga fajta. Legtöbb hegyolaj forr ki Derbent, Schamakin és Baku táján Mediában, Persiában fehér, fekete és sárga agyagrégekből. Minden csepegő nedűk (folyó anyagok) között legkönyebb a' fehér hegyolaj; szaga átható, kellemes, fűszeres, közelítő a' megtisztított borostyánkőolajéhoz. Felolvad az illatolajakban 's vitriol-aetherben, nem a' kövérekben vagy borszeszben, ha gyánta nem tétetik hozzá. Bizonyos távolságra a' lángos tüztől meggyulad már gőzkőre által és nagy füsttel ég kékelő lángban. Igen vékony és hamar elszál, foltot nem hagyva. A' szabad levegőn megsűrűdik, barna színt, kellemetlen szagot vesz fel. Vízzel szálítva fel, változatlanul megy által. A' barnaveres vagy feketébarna hegyolaj gyakoribb, Német, Olasz, Frankonban 's másutt is találhatók, a' fejtől nem valójára, hanem csak kellemetlen szagára; sűrűségére különböző. Nemcsak földrégekből foly elő, hanem kőrepedésekből is, és pedig gyakran olly helyen, hol kőszénnyom nem látható, mely különben a' hegyolaj anyja szokott lenni.

OLASZ ÉNEK I. OLASZ MUZSIKA.

—j—a.

OLASZ LITERATURA ÉS TUDOMÁNY. Vad nemzetek dúlásai sok ideig sötétséggel 's tudatlansággal nyomák e' szép hont, 's csak lassanként fejlődheték ki a' zavarok közt egy újabb műveltség csirája.

Első időszak. Nagy Károlytól III. Otto haláláig 1002. Nagy Károly becslése a' tudományokat, 's grammaticára nagy pisai Petrus Diaconus tanítá. Lothar, ki 823 lett király, több városokban iskolát állított. Ezek tanítói közül csak Dungalus említhető, kit nagy Károly még mint barátot, a' napfogatkozás okáról kérdezett meg. Külső, belső ellenség nem igen engedé előhaladni a' tudományokat, 's e' szomorú idő-

szak alig mutathat, néhány pápán és püspökön kívül, tanult embert; emlitendők mégis Warnefried Pál, Agnellus, bergamoi András, paviai Luitprand, mint történétírók.

Második idôszak, III. Otto halálától 1002, a' constanzi békéig 1183. Ekkor sem nagy elômenetelt tehetének a' tudományok, a' városoknak a' császárral, az egyházi hatalomnak a' világgal folytatott küzdései miatt. A' II. Század végén kezdôdött keresztthadak is kártékonyak valának. Az uralkodni vágyó VII. Gergely és III. Sándor javítának az iskolákon. Philosophiában vagy inkább dialecticában jeleskedének: Lanfrancus, Anselmus, Gerardus 's többek. Arezzoi Guido a' hangászatban nagy ujtásokat tett. Gyógytanban igen híres volt a' salerno-i iskola. Legrégibb emlékei ennek: „*De conservanda valetudine*“ és „*Medicina Salernitana*“ leoninus versekbe foglalt egészséget tárgyzó szabályok. Nevezhetô írók: Platearius, Saladinus, és néhány barát. A' törvénytudomány is új életbe lépett a' városok új szabadságával, 's minden városban tanítaték. Ez idôkori a' híres Gratian. A' történetírókat Muratori jegyezte fel.

Harmadik idôszak, 1183-tól a' 13 század végéig. Most már gyarapodni kezdének a' tudományok, a' keresztthadak új esmeretekre vezettek 's a' szellemnek magasb reptet adtak. Fejdelmek és köztársaságok vetélkedének új iskolák 's tanító intézetek alapításában; I. Fridrik császár különösen elômozdítá a' törvénytudományt, II. Fridrik maga is tudós, 's udvara tudósok gyülekező helye volt. A' pápák közt, III., IV. Ince és IV. Orbán mint alapos tudósok említettnek. A' bolognai egyetem a' 13 század elején 10,000 tanulót számlált. Mathematica, csillagászat emelkedni kezdének; ekkor találták fel a' szemüvegeket és magesztót. A' tudomány minden ágaiban sok írókat mutathat ez idôszak, 's ennek vége felé járta be Marco Polo, atyjával Matteoval, 's nagy bátyjával Nicoloval Asiát, 's hosszas utazásait nemzetével megismertette.

Negyedik idôszak 1390—1400. Szaporodtak, nevelkedtek az egyetemek, könyvtárak és pénzgyűjtemények; a' régiak jeles munkái leírattak. Petrarca és Boccaccio tudós nyomozásai által maradandó érdemet szereztek. Feltaláltatott a' papiros, a' tudományok egyik legnagyobb elômozdító eszköze. De csak hamar tapasztaltatott is, hogy sok leíró számtalan hibával másolá a' classicus munkákat; ezek helyre állítása szoros criticát kívánt. A' philosophia, csupán Aristotelesnek sokfélekép megbénított munkái, 's ennek arab magyarázója, Averroes, szerint tanítván, merô zűrzavar volt. E' nemből egyedül Petrarca érdemel dicséretet, külön nemű erkölcsi tárgyu latin munkáiért. A' csillagászat 's csillagokból jörendölés nagy divatban volt; különösen emlitendők itt Abano Pietro és Ascoli Cecco csillagászok, ez utolsó még azért is, mivel egy „*Acerba*“ című költeményéért mint eretnek megégettetett; továbbá Andalone del Nero, kit Boccaccio, mint korának legnagyobb egészét, dicsér; Paolo Geometra, ki maga találta eszközök által a' csillagok mozgásának törvényeit meghatározta, minden égi mozdulatokat ábrázoló miveket készített, 's legelső kalendáriumot írt. Jacopo Dondi olly mestereséges órát csinált, mely az órákon kívül a' nap, hold, és csillagok járását, hónapot, napot és innepeket mutatta. A' gyógytanulmányt sokan üték ugyan, de ez mégis nagyon tökéletlen állapotban vala. Törvény- és történettudomány mezején számos jeles férjfiak tündöklöttek. A' görög nyelv legelôször Florenczben tanítaték. Ez idôbe esnek a' legelső olasz novellák és románok is. A' nyelv is kezdé simulni a' régiak követése 's fordítása által, de az ékesszólás mégis csak kevés emléket mutathat.

Ötödik idôszak, 1400—1500. Belső zivatarok daczára is mind inkább virágzott az olasz literatura. Két eset nagyon segíté ezt; egyik Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglaltatása, mi miatt sok görög tudós Olaszországba vonult, másik Toscanában a' Medici ház emel-

kedése, mely a tudományokat és mesterségeket hatalmasan pártolta, 's vele királyok, pápák, herezegek, 'sat. vetélkedtek. Az első tudományos academiát Cosmo állította Florenczben, a' platoi bölcselkedés megújítására; hasonló egyesületek állottak fel Romában, Nápolyban és Velenczében is. Új világot derített a' könyvnyomtatás feltalálása, mely Olaszthonban hirtelen elterjedt 's tökélyesült. Nic. Malermi a' bibliát olaszra fordította; különben az ekkori theologusok nem igen érdemelnek említést. A' philosophiát nagyon kezdék emelni a' görög tudósok. Hadi tudományról legelső irt Rob. Valturio Hangászokolát Sforza Lajos állított Mailandban. A' gyógytan nem igen haladt előre, de annál inkább a' törvény- és történettudomány, melyek körében számos írók szereztek hírt.

Hatodik időszak 1500—1650. E' másodfél század alatt Olaszország nagyságának tetőpontjára hágott. Folyton virágzának a' régi egyetemek, sőt njakkal szaporodának, csak középszerű város is alig volt academia és könyvtár nélkül. A' Németországon kiűtött reformatioi zivatarok nem vihették Olaszországon felviláguláshoz közelébb a' theologiát, melynek megállapított tételeihez itt még annál nyakasabban ragaszkodtak; de a' philosophiának emelkedni kezdő szellemét nem leheté visszanyomni, a' scholasticusok és peripateticusok mellett egy mérszen gondolkodó új phil. felekezet támadt, mely a' babonassággal együtt minden vallást megvetett. Pomponazzi Pietro, ki azt tanítá, hogy halálon túl semmi sincs nagy számú hitetlen követeket hagyott maga után, kik közé derék literaturatorok is tartozának, mint cardinal Gonzaga, Contarenus, Paulus Jovius, Jul. Caes. Scaliger. E' gondolkodók által a' mathematica és physica is tökélyesbült. Galilei a' honi természetvizsgálóknak mustrául szolgált; Maurolico utat tört az opticában; della Porta feltalálta a' setét kamarát, Grimaldi a' sugaratörődést; Magini javítá a' gyújtó üveget, Torricelli légmérőt készített. Chémia, fűvész- és természettudomány jelles férjfiakat mutathattak, de ilyenekkel a' törvénytudomány kevésbé büszkélkedhetett; annál többet képzé a' historia. Velence a' 15 század végétől a' diplomatica közép pontja 's a' statistica fészke volt. A' keleti nyelvekre nézve legtöbbet tett XIII. Gergelynek a' libanoni Maronitákkal szövetekezése, kiknek Romában saját collegiumot állított 's használásokra egy arab sajtót engedett. Ez intézet vivé Romába a' keleti literaturát 's számos keleti kéziratokat. Így Olaszország nemcsak a' zsidó literaturának hanem a' többi keleti nyelveknek is fészke lett. Haladt a' régiségek, pénzek 'sat. nyomozása is. Honi nyelven követék a' régi classicusok írásmódját. A' critica is kezdé valahára felállítani bírói székét, de elvei még ingadozók valának.

Hetedik időszak, 1650 től újabb időkig. Eddig Olaszország tanítá Európát, de a' 17. század közepén lefelé kezdé szállani szellemi magasságáról. A' gondolkodás- és sajtószabadságának a' reformatio oltá mind inkább megsejtése, 's a' vagyonszágnak a' világkereskedés elvesztése által történt csökkenése fő okok itt. Az évszázadoktól növekedő erkölcsi romlottság lassanként elgyengíté a' physical erőt, 's szárnyát szégy a' szellemi fenlengésnek; a' külső hatalomnak hódolás szolgái gondolkodást szült. A' nemzet, melyet 1630—1749 különben is számtalan háboru rontolt, saját nagysága ellen is tompa egykedvűségbe süllyedt. Egyes pápák, hercegek sőt magánosok is pártolák ugyan a' tudományokat; XI. Kelemen, XIII. és XIV. Benedek, ugy XIV. Kelemen pápák, Tolomei, Passionei, Albani, Quirini, 's újabb időkben Borgia cardinálók méltó dicsérettel emlitendők; M. Teresia és Leopold uralkodása Lombardiára 's Florenczre jótékonyan hatott: de mind e' mellett, mathematicán 's physicán kívül a' tudományok igen hátra maradtak. A' politicában Machiavellin kívül fontos író nem volt; a' philosophia iskolai maradt, Olaszország sem új rendszert nem állított, sem a' külföld által felállítottakat be nem bocsátotta; a' theologia csak egyetlen gon-

dolködő főt sem mutathat. Egyébiránt a' propaganda derék orientalistákat képzett, 's ásiái grammaticákat adott ki. Az ékeesszólás, jelesen a' szép prosa egészen megcsökkent, míg Voltaire olta megfranciásodott. Történet- és földírás nem dicsekedhetnek jeles dolgozókkal. Leghíresb földírója Olaszonnak Vincentio Coronelli minorita, ki Velenczében cosmographiai academiát állított, de ez 1718 megszűnt. Egyedül a' mathematicai, phisicai s orvosi tudományokban találá most az olasz litteratura egész korunkig diadalait, melyekben jeles férfiakat számlál. Piazzai, mint Ceres feltalálója örökíté nevét, Volta minden physica- 's chemia-kedvelő előtt esmeretes.

Nyolczadik id ősz a k. Legújabb k o r. Olaszország legújabb literaturáját sem kiterjedésére, sem egyes részek mélységére nézve nem lehet hasonlítani a' szomszéd tartományokéhoz. Számos egyetemek, academiák, tudós és művészársaságok ápolják ugyan a' tudományokat, de ezek együtt vére nem munkáinak annyit, mint Mailandban a' lombard-velenczei intézet. Legközelebb áll ehhez a' turini academia és a' modenai tudós társaság; Nápolyról ritkábban hall a' külföld valamit; az Accad. de Georgofili Florenczben 's az Accad. archeologica Romában gyakrabban adják munkásságuk jelet. Éles elmű bírálatjával nem kis befolyasu a' „*Biblioteca italiana*“, noha félszegségtől 's nyereségtől nem ment. A' „*Giornale Arcadico*“ 's az „*Effemeridi letterarie di Roma*“ a' pápai birtokokon kívül nem találtak olvasó közönséget. Az „*Antologia di Firenze*“ külföldi árukat hord vásárra; a' „*Giornale enciclopedico di Napoli*“ pedig tanácsosnkn tartja olly árukkal foglalatostkodni, melyek minden ész-vámokon szorosan megvizsgáltattak, mint saját földje vulkani terményeivel kereskedni. Németország befolyása legtöbb haszonnal munkál az olasz literaturára. Keleti nyelvekre nézve kevés tétetett újabb korban. A' classica literaturára nézve azonban Majonak érdemeit a' külföld is megismeri; ő Cicero töredékeinek („*De republica*“) feltaláltaért minden évek haláját megérdemli. Sokan vállalkoztak régi classicusok munkáinak fordítására; de a' hűség szabályaival keveset gondolva. A' történetírók külföldön még inkább becsültetnek mint hazájokban. Említést érdemel a' kiválógatott görög és romai emlékek rajzolatának gyűjteménye: „*Raccolta di antichità greche e romane ad uso degli artisti, dis. et incise da Gio. Bignoli*“, melynek legközelebbi célja ugyan műkereskedés volt, de mivel az illendő és kellemes formák iránti izlést feltartja, 's ezen emlékeket, melyeket a' romai campagna classicus földjén inkább romlás fenyeget, mint akár melly éjszaki tartományban, megőrzi 's terjeszti, — a' vállalat mindig hasznos és dicséretes. Hasonlók a' „*Monumenti sepulcrali di Toscana*“, „*Raccolta delle migliori fabbriche, monumenti ed antichità di Milano*“, 's „*Fabbriche di Venezia*“ czimű gyűjtemények is, melyek a' középkori emlékek megismeretetésével foglalatostkodnak. — Saját literaturájánál önállóbban tartá fel magát Olaszország a' szabatos tudományokban, jelesen ezeknek physicai részében, hol legalább Franciaországgal mérközve, mathematicusai, csillagászai és természetvizsgálói által olly hirt szerzett, millyet a' szép tudományokban, kivérvén a' valóban képző művészségeket; nem elég hiven őrzött meg. Híres mathematicusok és mechanicusok Sangro, Flauti, Borgnis, Brunacci, Lotteri, Bordoni, égészek Plana, Brambilla, Inghirami, Oriani, Carlini, Piazzai, Cacciatore, de Cesaris. Zach, ki 1827-ig Genuában lakott, a' csinos „*Almanacho Genovese*“ által közlé kúropával az érintett tudományokbeli esmereteket; sajnálható, hogy a' szoros mathem. nyomozatoknak egy része némelly tudós társaságok iratai közt hever, melly innen nehezen mehet kereszttül az Alpeseiken. Híres physicusok Zamboni, Brugnattelli, Configliacchi, Bellingeri. Ranconi, 's ezek munkásságának szép tanuja a' rendesen járó „*Giornale di fisica, chimica, storia naturale, medicina ed arti*.“ Az „*Opusculi scientifici di Bologna*“ is csaknem kizárólag a' természettudomány széles kiterjedő ága-

zatinak van szánya. Említést érdemel az 1827. Egyiptomban megholt geolog Brocchi is, a' „*Conchyliologia subapennina*“ szerzője. Külföldi, nevezetesen francia és német írók munkáiból igen sokat fordítanak az Olaszok anyja nyelvekre. Az újabb olasz literatúrát legbővebben megismerteti a' „*Giornale dell' italiana letteratura*“ (Padua.) —v—

OLASZ MIVÉSZET, A' képirás mesterségét, szintugy Olasz-mint Németországba görög mesterek plántálák hajdan által. De természet, nemzeti character és sajáttságok, éghajlat és vallás egészen különbözőleg fejték azt ki e' két honban. Tüzes képzelő erő, vidám életkedv, vele született szép érzet, rajoskodó ájtatosság, a' szép természet és hajdani mivészre mekeinek szemlelhetésére mindenkor nyílt alkalom okozá, hogy Olaszországban a' képirás dicsően virágzanék, 's gazdagabb gyümölcsöt teremne, mint bár mely más hazában; Németországon pedig a' régi mesterek komolysága és szorgalma inkább a' belső életre és indultatra vala irányozva, ezek inkább bölcsekedők és költészek voltak, kik szavak helyett színeket választának, mint képirók, kik egy össze illőleg elrendelt, 's alakítólag tisztán képzett mestermívet elővarázsolni 's külső életbe állítani tudtak volna. Az Olaszok e' mivészre képzelmenyes stíljére nézve még mindig egy utólrhetlenek mint a' Görögök a' képfaragásban. Olaszországon a' képirók történetét közönségesen a' 12 száz. kezdik, noha már görög és byzantiumi mivészek sokkal korább dolgoznak ott. Nagy Leo alatt, 441. készült már egy nagy mosaikkép szent Pál templomában, 's e' korbeliek a' 42 első püspöknek ugyan ott látható képei is. A' 6 században sok festményeket nem halandók, hanem angyalok vagy boldogult lelkek mivéinek tartának. Ezek sorába tartozik Romában az Idvezítőnek ama fára festett acherepita nevű igen híres képe is, melynek látásához csak nagy bajjal juthatni. Azon, ha Lukács evangelista, kit utóbb minden képiró - czéhek pártfogóul választának, valóban képiró volt-e? sokat vetélkedtek; Romában jelesen a' Sta-Maria del Popolo, Sta-Maria in Araceli, 's a' szomszéd Grotta Ferrara-ban levő Madonnaképeket hiszik az evangelista ecsetje alól kerülteknek. 8 században az üveg-és zománczfejtést egy a' mosaik munkát aranyfenékre szorgosan üzik Olaszországban. Egyik legrégebbi műemlék Kristus a' keresztfán Florenczben, mely már 1003 meg volt. Theophanes, gör. mivész, 1200 táján Velenczében képiróoskolát alapított. A' valódi Olasz styl legelőször Florenczben virágzott, 's három fő időszakra osztható, u. m. 1) Cimabuetól Rafaelig, 2) Rafaeltól Carracciig, 3) Carraccitól jelenkorig.

Első időszak. Pisában ébredt fel az első műszorgalom. Giunta Pisano, Sienai Guido, Tafi és Buffalmacó előzék meg Cimabuet, ki 1240 Florenczben született. Ő hozza legelőbb be helyesebb idomzatokat 's több életet és kifejezést ada alakainak. Kortársai csudaként tisztelik. Tanítványa Giotto ezekben még felül mulá, 's alakain némi addig esmeretlen kecsét öntött el. Baráti valának Dante és Petrarca, 's történeti képirás mellett mosaikot, képfaragást, építőmesterséget, arczkép-és miniatürfestést egyenlő szerencsével üzött. Ő merészkedék először rövidítésekkel 's természetes redőzeteket rajzolni, de stíljé mégis száraz és feszes maradt. VIII Bonifacius Romába hívá, hol a' még ma is híres Navicellát festette. Követék Gaddi, Stefano, Maso és Memmi, ki Petrarca és Laura híres képeit festette. De csak Masaccio oszlatá el a' közép kor sötéttségét 's vidám hajnali pirt deríte a' mivészetre. A' florencziai köztársaság a' 15 század elején álla fénye fő pontján. Medici Cosmus minden tudományt és mivészetet pártola; akkor építé Brunelleschi a' nagy templom gömbtetejét; Ghiberti Lorenzo a' keresztelő kápolna híres bronz ajtáit önté; Donatello képfaragásban az volt. mi Masaccio képirásban. Ennek igaz neve Tommaso Guidi 's 1402 S. Giovanniban született. Csak tanítványi kezdek olajban festeni, 's eleinte csak fa táblákra vagy gipszel bevont falakra; a' vászonra festés később

keletkezett. Paolo Uccelli veté meg a' perspectíva-tan alapját. Lucca Signorelli, ki boncztudományt legelső tanula, 's Domenico Ghirlandajo, ki az aranyozással visszaélést eltöröltte, jelesek valának. Leonardo da Vinci nagy elméje a' mivészetet hirtelen tökélyre emelé. Általa nyéré a' florenczi iskola azon szigorú, komoly, 's csaknem busongó character-t, melyet utóbb a' Buonarrotti által felébresztett merésszéggel 's óriási erővel párosított. A' római iskola, alapítói közé számíltja Ode-rigi miniaturfestőt, ki 1300 holt meg; ez a' kéziratokat apró képscskék-kel ékesgeti. Guido Palmerucci, Pietro Cavallini és Gentile de Fabriano legügyesb követői valának. Perugia volt a' romai képirók fő fészke, kiknek itt már a' 13 században czéhök volt. Pietro Vanucci, másképp PERUGINO (l. e.) hozza először több kecsét és nemesebb formákat ez oskolába, melly általa némi érzelő, nemes, egyszerű ájtatos 's mesterkéletlen természetes character-t nyert, 's ez a' romai iskolának mindig sajátja maradt. Perugino nagy tanítványa Rafael hirtelen minden előbbi mestereket felül mulla, 's azok szigorú, kemény és száraz stíljét száműzé. — Velenczébe keletről jött a' mivészet megizlése. Andr. Murano és Vittore Carpaccio a' legkorábbi velenczei képirók közé számíltatnak. Giovanni és Gentile Bellino e' korból szinte jelesek; az első szül. 1424, mgh. 1514; a' második II Mohamed uralkodása alatt Konstantinopolyban huzamosabb ideig dolgozott. Ezek hozák be a' keleti tüzes színeket; stíljek egyszerű, arányosan tiszta volt, de idealra nem emelkedének. Andrea Mantegna (szül. 1431 Paduában, mgh. 1506) volt első, ki ő miveket kezde tanulni. Padua volt a' velezczei iskola főhelye. Giovanni, (később olly jeles, hogy Rafael maga is a' farnesinabeli festményei körüli füzérekét általa festetné,) Pellegrino és Pordenone előzék meg a' velenczei iskola két leguagyobb mesterét, Giorgionet és Tiziant. A' lombardi iskolának eleinte nem volt bizonyos széke, csak később lett Bologna az, előbb Imola, Conto, Ferrara, Modena 's más városokban tévelygett. Galasio (1220 körül), Alighieri, Alghisi, Cosimo Tura, Ercole Grandi, 's kivált Dosso Dossi (szül. 1479 mgh. 1560) valának a' legjelesb ferrarai mesterek. Bramante (szül. 1444 mgh. 1514), Lippo Dalmasi és főkép Francesco Raibolini (szül. 1450) másképp Francesco Francia a' bolognaiak közt díszlének. Ez utolsó annyira tisztelé Rafaelet, hogy midőn annak Sz. Ceciliáját látná, 's mesteriségét utolérhetlennek tapasztalná, mély bánatba esett, 's megholt. Itt említendő a' kedves imolaí Innocenzo is. De mindezeket sokkal felülhaladá a' hasonlithatlan Antonio Allegri da Correggio, ki a' lombardi iskola characterét, melly állandónl a' színek harmoniája, érzelemteljes kifejezés és valódi kellem által nyilatkozik, először megállapítá.

Második idős z a k. Itt következnek a' minden idők legnagyobb mesterei, kik mint a' négy iskola fejei, a' mivészet minden ágait legmagasb tökélyre emelték. Ezeket Olaszországban a' századtól, mellyben éltek, derék tanítványikkal együtt cinquecentistáknak nevezik. Miután Leonardo da Vinci a' florenczi iskolában az alakok idomzatait, a' perspectíva és világítás szabályait megállapította, 's tanítványa: Luini, Salino, Melzo, Baccio della Porta, (másképp Fra Bartolomeo, szül. 1469), Andrea del Sarto (szül. 1488 mgh. 1530), Baltasar Peruzzi és Razzi ez iskolát elhíresíték, — előterme ama rendkívüli mivész Michel Angelo Buonarrotti (szül. 1474, mgh. 1564). Egyenlő erővel 's mélységgel fogá fel óriási lelke a' képfaragást, építést és képirást. Nagy fresco festménye, a' végítélet, Romában a' Sixtini Kápolnában stíje magasságára nézve utolérhetlen marad. Szépség nem vonzá annyira, mint erő és nagyság. mivel abban Rafaelet el nem érheté, ezekben pedig maga egyetlen volt. Kedvencz költője Dante vala. Tanítványa 's követői: Rosso de Rossi, Dan. Volterra, Salviati, Angelo Bronzino, Alessandro Allori 'stb. De ezek mesterjek merész fordulatinak 's kurtításainak utánazásában igyen messze mentek, 's az egyszerű tiszta stíltől eltávoztak

Angelo szintugy soká élt a' mivészetre nézve, mint Rafael igen rövid ideig. 1580 Cigoli és Pagani új szellemet kezdének felkölteni. Visszatértek a' természethez, 's a' világos homályban jobb izlést kezdének behozni. Passignani, Allori, Comodi ezeket követék. — A' romai iskolában, minden mivészek feje, urbinoi Rafael Sanzio (szül. 1483 mgh. 1520) tűnik szemünkbe. Szelleme a' Vatican teremait ékesítő bibliai nagy fresco festeményeiben épen olly magasnak mutatkozik, mint a' Psyche életét ábrázoló farnesinabeliekben kedvesnek, bőképzeletűnek és eredetinek. Tanítványai a' merész: Giulio Romano (szül. 1492 mgh. 1546), a' komor Franc. Penni il Fattore, (szül. 1488 mgh. 1528), a' felemelkedett Bartolomeo Ramenghi másképp Bagnacavallo, Pieria del Vaga, Polidoro da Caravaggio, Gemigniani, Benvenuto Tisi, másképp Garofalo 'sat., mindannyian ügyes mesterek; de nagy mesterjek helyes utjához eltávozva, módoságokra botlának. Federico Baroccio (szül. 1528 mgh. 1612) törekedett ez ellen, 's Francesco Vanni, Pellegrini, 's a' két testvér Zuccheri tanítványival együtt új életet terjesztte a' romai iskolában, azonban ez utósók inkább tetszetős mint nagy miveket készítenek 's szinte módoságokra tántorodának. Muziano mint táj —, Nogari, Pulzone és Fachetti mint arcképfestők jeleskedének. A' velencei iskola fejei: Giorgione Barbarelli di Castelfranco (szül. 1477 mgh. 1511) és Tiziano Vercelli (szül. 1477 mgh. 1576). Az elsőnek arcképeit melegség és valódiság tüntetik ki; a' második a' mivészet minden ágazatában nagy, a' testszín összeolvasztásában utánazhatlan, derék történet- és arcképiró, 's első nagy tájfestő volt. Ariosto és Aretino barátaival valának a' vigkedvű, szerencsés Tiziannak. Spanyolország részére sokat dolgozott. Ő értette legelőször az áltlátszó színekkel festést. Csoportozatokhoz a' szőlőfürtöt vevé mustrául. Utánazói Sebastiano del Piombo, Qalma Vecchio, Lorenzo Lotto, Paris Bordone, és Pordenone, kivált színezésben mind jelesek. Schiavone, Giacomo da Ponte másképp Bassano, Robusti másképp il Tintoretto (szül. 1512 mgh. 1594) kit Tizian irigységből iskolájából eltiltott; Paolo Veronese (szül. 1532 mgh. 1588) a' velencei iskolának mind annyi diszei. Ez is majd elfajula, 's módoskodói más iskoláknál még rosszabbak valának, mivel az ő miveket 's az idealt soha sem tanulták. A' lombardi iskola feje az érzékeny és kedves Antonio Allegri, közönségesen CORREGGIO (l. e.) szül. 1494 mgh. 1534). Tanítványai Franc. Rondani, Gatti, Lelio Orsi, Franc. Mazzola il Parmegianino (szül. 1503 mgh. 1540). Gaudenzio Ferrari többekkel együtt a' majlandi iskola disze; Lavizzario tájfestésben majlandi Tiziannak neveztetett. A' híres Sofonisba Anguisciola (szül. 1530) hangászatban 's képirásban jeleskedett. Mint derék arcképfestőné Madridba hívatott, itt Don Carlost 's az egész királyi házat lefesté, 's Ersébet királynénak leczkéket adott. Van Dyk azt mondá, hogy e' vénségében megvakult asszonynak beszédéből többet tanult mint a' mesterek mivéből. Mgh. 1620. Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi, Maria Robusti, Elisa Sirani a' szép nemből mind e' korbeli derék mivésznek. Camillo és Giulio Procaccini hathatós képzőben erővel 's gyönyörű színezettel jeleskedének. Bolognában ekkor tájban híres volt Bagnacavallo, ki már Rafael tanítványi közt említettett. Fran. Primaticcio (szül. 1490 mgh. 1570), Nicolo dell' Abbate, Pellegrino Tibaldi, Passerelli, Fontana szinte derék bolognai mesterek.

Harmadik időszak. Ez a' három Carracciak korával kezdődik. E' derék mivészek arra törekvének, hogy a' tiszta stylt visszaállíthassák, 's a' régi mesterek, természet és tudományok tanulása által, a' mindenütt hanyatlott mivésztségnek új fényt adhassanak. Ettől fogva megszűnt a' 4 iskolára osztás, 's csupán két fő osztály allott fel, n. m. a' Carracci követői, kiket eclecticusoknak, válogatóknak, 's a' Mich. Angelo Caravaggio hívei, kiket naturalistáknak neveztek. Lodovico Carracci (szül. 1555 mgh. 1619) nagy bátyjok vala Agostino (szül. 1558,

mgh. 1601) és Annibale (szül. 1560 mgh. 1609) testvéreknek, ezek egymással szüntelen viaskodtak; midőn jelesen Farnese herczeg kép-tárának kifestési végett Romába hivatnának, itt is összekaptak, 's a' szelid Agostino visszalépve, tüzes elméjű testvérére Annibala hagyá a' díszes munkát, ki azt dicséretesen is elvégezé; azonban díjának legnagyobb részét levonák. Min nagyon megütődve, bu felejtésre Nápolyba utazott, de itt sem menekheték meg irigyei áskálódásától, kik azzal halálát siettették. Lodovico ez alatt a' híres bolognai porticust elkészíté. Bolognában a' nagy templom félbolthajtására egy óriási alaku Mariát 's egy angyalt festvén, ez utóó egy szerencsétlen redőzet által olly boldogtalanul ütött ki, hogy jobb lába épen a' bal helyére 's az amazéra esni látszanék. A' hibát közlelről nem lehet észrevenni, 's csak akkor tűnt az szembe, midőn a' nagy fa-állás már le volt bontva. Ellenségei keserű gunyai halálra szomoríták. A' Carracciaknak számtalan tanítványi valának. Cesare Aretusi (szül. 1575 mgh. 1642) igen híven másolá Correggio és Reni miveit, kis gyermekeket rendkívüli könnyűséggel festett. A' borghese palotában Aurorát ábrázoló frescoja, 's Münchenben Maria mennybemenetelét képzó olaj festménye világszerte híresek, Fran. Albani (szül. 1578 Bolognában, mgh. 1660), Guidoval örökös vetélkedésben élt. Amor-csoportozatai, 's négy elemei, melyeket a' Borghese ház számára festett, köz hirbe hozák. Domen. Zampieri, maskép Domenichino (szül. 1581 mgh. 1641) halhatatlan mestermiveket szerze. Azt hiszik, hogy a' napolyi képirók irigységből megégették volna. Giovanni Lanfranco (szül. 1580 Parmában, mgn. 1647) helyes világításban jeleskedett. Emlitendők még Bartol. Schidone, Mola, Al. Fiarini, Pietro di Certona, és Ciro Ferri. — A' naturalisták közt, kik a' természetet minden valogatás és mivelt szépségérzés nélkül, merész sőt gyakran vakmerő ecsettel utánazták, első Mich. Angelo Merigi, vagy Amerigi da Caravaggio (szül. 1569). Ez és utánzói: Manfredi, Leonello Spada, Guercino da cento 'sat., a' legalljasabb természetet vevék mustrául 's azt rabilag utánazták 's így a' mivéssét valódi méltóságát megszentelteleníték, noha tőlök erő és lángész meg nem tagadható. Romában ekkoriban (17 száz. elején) a' bambocciadokkal — pór tárgy festményekkel visszaélés igen elharapózott (l. LAAR PÉREK), 's e' romlott izlést több derék mivész, jelesen Mich. Ang. Cerquozzi követék. And. Sacchi hathatósan ellene dolgozott, Maratti Carlo híres tanítványával. — Pietro Liberi, And. Celesti, Rosalba Carriera (szül. 1675 Velenczében mgh. 1757), Fran. Trevisani, Pinzetta Tiepolo, és Canaletto, e' korból híres velencei képirók. Carlo Cignani (szül. 1628 mgh. 1719) erős de kellemes színezése által híresedett el; tanítványai közé különösen Marc Anton. Franceschini (szül. 1648, mgh. 1729) kecses és lélekteljes miveivel tündöklök. Giuseppe Crespi maskép Spagnuololetto szorgalmáért emlitést érdemel; de kár, hogy képei nagyon megfekedtek. A' Romaiak közt Pompeo Battoni (szül. 1708 mgh. 1787) diszlett 's a' híres Mengssel vetélkedett. Kaufmann Angelica mint gratiafestőné méltán nevezendő. Az olaszországi mellék iskolákból még említhetők ezek, jelesen a' nápolyból, Tómaso de Stefani. (szül. 1230), Fil. Tesauro, Simone, Co-lantonio di Fiori (szül. 1352), Solario il Zingaro, Sabatino (szül. 1480), Belisario, Caracciolo, Gius. Ribera Spagnoletto (szül. 1593), Spadaro, Fran. di Maria (szül. 1623), And. Vaccaro, Salvator Rosa (szül. 1615), Preti maskép il Calabrese (szül. 1613) és Luca Giordano (szül. 1632 mgh. 1705), kire sebes dolgozása miatt Luca fa presto név ragadt. A' Genuaiak közt: Semino (szül. 1485), Luca Cambiasi (szül. 1527), Paggi Strozzi, Castiglione (szül. 1616), Biscaino, Gaulli és Parodi különösen nevezhetők.

A' mostani olasz mivészek közt leghíresb képiró CAMOCINI (l. e.) Romában Landi derék arcképfestő, de színezete kevésbé hideg. Grassi valódi varász ecsettel bír. Benvenuti, a' florenczi-academia igazgatója

az első mívészek közé tartozik. Egy nagy historiai festménye különös figyelmet gerjeszte jeles világítása és foganatja által; noha oly jelene-
tet ábrázol, mely valósággal soha sem történt. Ő t. i. Szászok összes-
kűvésének (la congiurazione dei Sassoni) nevezi ezt, és éjjli alakban a'
Napoleonnak hűséget esküvő Szászokat akarja képezni, mi éppen úgy
nem igaz, mint a' formaruhák, melyeket rájuk adott, helytelenek
(E' kép Napoleonnak vala szánva, de annak megbukta előtt készen nem
lévén, utóbb Angliába vitetett.) Jelesek torábbá Florenczben Fabre és
Colignon, francziák. Majlandban híresek valának a' nem rég elhalt Ap-
piani és Bossi. A' florenczi Sabatelli, kinek pennarajzai nagyon becsül-
tetnek, most Majlandban van. Ermini Florenczben gyönyörű Miniatur-
festő, Isabey módosságában. Romában Alvarez spanyol, és Ayez, egy
iffjú velencei híresek. De mindeniket felülmulja ugyan ott a' fiatal
Agricola. — Az olasz mívészek történetéről l. Lanzi: „*Storia pittori-
ca*“; Speth: „*Die Kunst in Italien*“ (Münc. 1823); és „*Kunst-
blatt*.“ — Rézmetszésben is jelesek az Olaszok Tommaso Fini-
guerra (1460) 's Baccio Bandini említettnek elsőknek e' mívészethen;
utánok Mantegna; de csak a' bolognai Marc. Ant. Raimondi (1500) hozza
nagyobb szabadságot a' metszésbe. Módossága szerint dolgozának Bonas-
sone, Marco di Ravenna, di Ghisi 'stb. Karczoló tövel derék miveket
készítének Agostino Carracci, Parmeggiano, Carlo Maratti és Pietro
Testa. Az újabbak közt különösen említendők Bartolozzi, Cunego, Vol-
pato, Bettelini, 's kivált a' florenczi Raph. Morghen, ki a' rézmetszést
addig nem is képzelt tökélyre vitte. Továbbá Longhi, Toschi, Folo,
Anderloni, Palmerini 'stb. e' mívészetet, mely előbb csak másnak szol-
gált, sajátos karakterre, méltóságra és önállásra emelték. — A'
KÉPÍRÁS és KÉPFARAGÁS (l. e.) közt mintegy közép mívészet a' MOSAİK
(l. e.) mely romaira 's florenczire oszlik; 's most már Franciaország-
ban is virágzik. A' SCAGLIOLABAN (l. e.) dolgozás mestersége Toscaná-
ban már két század óta divatoz; ebben újabb időkben Lamberto Gori
tünteti ki magát. — Canova szerze a' képfaragásnak több méltósá-
got és részvételt, 's ha bár nem nehéz lenne is megmutatni, hogy Thor-
waldsen több mívészeti elmével bír, mégis Canova volt az, ki megmu-
tatta, hogy a' kövekben életet, még pedig a' mienket barátságosan
érintőt gerjeszthet. Sajnálható, hogy iskolájából kevés dicsérhető Olasz
került ki. Velenczében jelenleg a' kőmetszés mestersége igen magas
fokon áll, 's Berini mivei hírekre valóban érdemesek. — Medaillo-
khoz oly jeles muatrákat adnak Majlandban Manfredini, Pulianti és
Mercandelli, melyekhez a' külföld hasonlókat nem mutathat. Romában
Girometti és Cerbara derék medail készítőek.

—v—

OLASZ MUZSIKA nevet visel az, mely most Olaszországban di-
vatozik, vagy széles értelemben, mely olasz szellemben, vagy olasz
hangmívészettől készült. Tudjuk már, hogy Olaszországban régi görög
és romai melodiákból szerkeztek össze a' keresztény egyház chora-
lis énekei, ott tökéletesült a' muzsikai theoria, írásmód, contrapont,
figuralis ének, a' műszeres muzsika 'sat. melyet a' pápák kedvelvén
előmozdítottak. A' 15. ik században már világiak is tanították az ének-
lést. A' 16. szban híres énekesek, hangászok, muzsikai írók voltak.
Palestrina, Felice Anerio, Ranino da Vallerano, Giov. da Velletri,
Gregorio Allegri, Gius. Zarlino. Roma és Velence valának a' hangá-
szát fő iskolái. Innen terjedett az Nápolyba 's Genuába, sőt egész
Olaszországba, hol egyedül lehetett szép és bájló éneklést hallani —
A' 17. dik szban lépett elő a' világi opera. Velenczében adaték az első
opera (1624) kíséretlen recitativo 's karénekekkel; ez időtől fogva
évenként 40—50 új opera készült Olaszországban. Ekkor támadott az
olasz muzsikának külföldi befolyástól egészen tisztán maradt sajátos
bélyege, mely az említett század közepén mind inkább nagyobb pom-
pát vön fel, mely az egyházi hangmívésre is terjedni kezdte. Az ének

érzeket ingerlő bájt nyere; itt valának találhatók a' legszebb alt és tenor szavak; itt lehetett hallani a' férjfi sopran hangokat; conservatoriumok, énekiskolák támadtak; de egyszersmind az olasz ingerlő melodiák elpulták a' hajdani hangászat magos izlését. Így támadott az olasz iskola, a' remek énekesek nagy száma. De a' műszeres, muzsika alattvalójává tétették az éneknek, és annak tökeletesbülése hátra maradt. Ez időtől fogva híres hangszerzők valának: Girolamo *Frescobaldi*, Francesco *Foggia*, Bapt. *Lully*, Areangelo *Corelli*. Énekesek: Antimo *Liberati*, Matteo *Simonelli*; — a' 18-dik szban: *Caldara* Antal, *Brescianello*, *Toniri*, *Marotti*. Némellyek szerint ekkor volt legfényesebb időpontja az olasz muzsikának. Híres organisták: *Scarlatti*, és *Martinelli*; violinisták: *Tartini*, Domenico *Ferrari*, *Geminiani*, Ant. *Colli*, *Nardini*; a' klaviristák közül a' Parisban mi időnkben is még élő *Clementi*. Hangszerzők: *Traetta*, *Galuppi*, *Jomelli*, *Majo*, Nic. *Porpora*; egyházi műszerzők: *Leo*, *Pergolesi*, ama felséges *Stabat mater* szerzője; művészek: Pater *Martini* Bolognában, *Piccini*, *Ansossi*, *Sacchini*. Ujabb időbeliek: *Paesiello*, *Cimarosa*, (az opera buffa virágja) *Zingarelli*, *Nasolini*, *Paganini*, *Niccolini*, *Pavesi*, *Generali*, *Rossini*, *Paccini*, *Bellini*. — Inkább szítottak a' Németekhez, kiknél mindig előkelőbb a' hangszeres muzsika az éneknél: *Salieri*, *Righini*; — a' Francziákkal tartanak: *Cherubini*, és *Spontini*. — Énekesek a' 18-dik századtól fogva: *Francesca Cuzzoni Sandoni*, ennek vetélkedője *Faustina Bordoni*, *Allegrandi*, *Farinelli*, *Caffarelli*, *Senesino*, *Caristini*, *Marchesi* (férjfi sopranisták); — *Baldassore Ferri*, *Siface*, *Matteuce* (az ujabb időbeli énekesek); — tenoristák: *Millico*, *Facchiorotti*, *Bixi*, *Benelli*, *David*, *Rubini*, *Donzelli*; — bassisták: *Lablache*, *Ambroggi*. — Énekesnek: *Tesi*, *Mingotti*, *Gabrielli*, *Todi*, *Vandi*, *Marchetti*, *Imperatrice* és *Mariane Sessi* testvérek, *Angelica Catalani*, *Camporesi*, *Borgondio*, *Fodor*, *Pasta*, *Malibran*. — gy.

OLASZ NYELV. Ezen szép nyelvnek származása homályban téved el. Ama közönségesen elterjedt vélemény, hogy az — az általunk könyvekből esmert latin nyelvnek a' népek vándorlásakor különféle nemzetek szavaival való vegyüléséből elfajzólág támadott: selette helytelen. A' romai nyelv, melyet az új idők fia nálunk ugyan oskoláiban, más nemzeteknél pedig önszorgalmával a' latin írókból, Ciceróból, Horáczból, Virgilből 'sat. megtanul, mindenkor csak írásbeli, csak tudományos nyelv volt, nem pedig egyszersmind a' köznép nyelve is; mert ezének, a' tapasztalás és dolog természetesen szerint időről időre inkább vagy kevesbé változnia kellett. A' tudományos nyelvnek lehetlen volt a' vándorló nemzetek szójejtéseivel elegyedni 's általa korcsosodni, melyre világos bizonyosság az, hogy azon romai (írásbeli) nyelv, mely a' középkor elején létezett, a' tudományos élet senyvedése alatt 's a' classica literatura felébredéséig folyvást ugyanazon tisztasággal iraték; holott ez különben egyáltalán lehetlen lett volna, 's még így is csudálkozásra méltó dolog. A' nép nyelvének kellett tehát lenni, mely amannak állandósága mellett is, az éjszaki népeknek Italiába vándorlásakor egészen új alakot vön magára, 's mellyből lassanként egy új írásbeli 's későbbben tudományos nyelv — az olasz — képződött. Minthogy azonban ettől — mint korcs, elfajult nyelvtől — eleinte a' költők és tudósok idegenkedtek, csak lassan 's nem általánosan mivelődhetett ki. Ezen mivelődési aránytalanságot még ma is észrevehetni az olasz nyelvben; mert azonkívül hogy az országban 15 különböző dialectus uralkodik, egy vidék lakosainak nyelvében sincs meg azon tiszta szójejtés, mellynek melodiás-jóhangzata még a' középszerű olasz író munkájának olvasásához is ellenállhatlanul vonsz benünket. Nagyon tévedne tehát az, ki abban a' véleményben volna, hogy Boccaccio nyelvét a' toscanai pór leánykák vagy florenczia teherhordók szájában is megleti. — Minden szójejtések között „legtöbb minnka jelent meg a' florencziain, noha — szülőföldjök-

hez vonzó szeretetekből — minden más egyéb szőjejtéssel is irtak az olasz költők és tudósok. Ujabb szótáraik közül megemlítjük Bonavillától: „*Vocabulario della lingua italiana*“ (Milano 1820, 5 köt.) és Romani-tól: „*Teoria e dizionario gen. de Simoni*“ (Milano 1825). A' Németeknek Jagemann, Flathe és Filippi nyújtottak legjobb olasz szókönyveket; grammaticát pedig több masok felett Fernow, (Tüb. 1816, 2 kiad.). Minket Magyarokat legujabban Lemouton Ker. János ajándékozott meg egy rövid foglalatú 's mégis tökéletes olasz grammaticával. (Pest. 1830). — Megjegyzésre méltó, hogy az egész olasz nyelvben majdnem csak ezen négy szócska van: non, con, in, per, mely más-salhangzó betűn végződik. Már csak ebből is következtethetni azon gyengédségre, sőt lehet mondani — lágyásra, mellyel az olasz nyelv minden más európaiak felett kitünőleg bír, 's melly azt érzékeny dalokra 's lantos költeményekre olly igen alkalmatossá teszi. —no—

OLASZORSZÁG. E' hajdan világnak parancsolt, de a' nemzetek vándorlása olta nem önállásu egészet tevő tartomány, az ALPESEK-től (l. e.) kezdve, 46° éjsz. sz. 38° közt, mint egy keskeny félsziget, a' földközi tengerig nyulik, az Apennin hegyláncz közepén hasítja ketté. Felső Olaszország (Lombardia) vízzel különösen bővelkedik; fő folyói a' Po és Etsch (Adige), mellyek az Alpesekből erednek, 's az adriai tengerbe ömlenek. Közép Olaszországban (Toscana 's az egyházi birtokok) erednek az Arno és Tiberis az Apenninekből, 's a' tyrrheni (etruri) tengerbe folynak. Alsó Olaszországban (Nápoly) nincsenek nagy folyamok, a' Garigliano legderékabb. E' hon levegője meleg, 's csaknem mindenütt egészséges, tele még felső részeiben is lágy; Nápolyban igen ritkán esik hó. Terményeinek bősége 's jósága szép éghajlatának megfelel. Sok helyeken két, sőt három izben is aratnak évenként. Alsó részeinek, jelesen Puzzuoli 's a' Vesuv környékének vulkáni tulajdonsága nevezetes. Lakosai 5762 nsz. miföldön 19.700.000 számíttatnak, A' különben vidám nemzeti character, mellyet mindig heves szenvedélyek bélyegézének, komor puha önszeretetre fajult a' hosszas elnyomás által; a' föld népe közt azonban ma is találhatni még tüzes vért 's régi déli élénkséget. E' mellett az Olaszban némi ravaszság, szellemi ügyesség és pénzszomj van, melly tulajdonságok kereskedővé teszik. Hajdan Velencez, Genua, Florencz és Pisa, fő piacai valának a' keletindiai kereskedésnek, de a' tengeri ut feltaláltatván, elveszték az indiai kereskedést, 's így e' köztársaságok virágzása is hervadni kezd. Azonban az Olasz, noha saját belföldi terményeivel kereskedésre szorult, mégis ügyes és munkás kahnár maradt. Mielőtt'a' hatalmas Roma Olaszország minden életérejét egy pontban egyesítette, többnyire mivel nemzetek lakák az országot, csak éjszaki részében tartózkodának némelly félvad népek, mint a' Gallusok, Etruskok, Samniták 'sat., kik szabadságokat drágán adák el a' Romainaknak. Hogy kerültek mind e' népek Roma járma alá, magának e' városnak történeteiből derül fel.

Első idősza. Ez Odoakertől (476) Alboinig (578) terjed, 's a' Herulusok és Rugiusok uraságát, ugy a' keleti goth birodalmat tárgyalja. Romulus építé a' világnak parancsoló várost, Augustus alapítá az universalis monarchiát, Augustulus volt az utolsó gyáva császár, kinek német testőrzői a' további uralkodást eltilták. Ezek kapitánya Odoaker üle helyébe, Olaszország királyának nevezé magát, mi által ez ország a' romai birodalom testétől elválasztatott. Azonban THEODORICH (l. e.) goth király 493 elfoglálá az országot, 's véget vetett Odoaker uraságának. Csak az adriai tavak közt maradhatta meg előbbi szabadságában egy hajósokból álló, 's Attila pusztításai elől oda futott kis nép. A' Gothok sem uralkodának soká, Tejas 533 elesett a' harcban, 's Olaszország ismét a' keleti romai birodalom alá jutott. Majd a' Longobardok rontának be, 's Alboin király alatt csaknem egy kardvágás nélkül foglalák el a' tőlök nevezett Lombardiát.

Második időszak. Albóintól Nagy Károlyig (774) vagy a' Longobardok urasága. Albóin 30 hercegségekre 's grófságokra osztá az országot, mellyek majd örökösek lettek. A' tólakiak pedig 697 Anafestot első dogenak választák, 's megalapult a' velencei köztársaság. Ravenna, 's az úgy nevezett Romagna (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia és Ancona) szinte consulokat tévének magok közt, 's a' görög császár urasága alól kiszöktek. Roma némi atyai hatalmat, nem uraságot engede eleinte püspökjeinek, 's ezek a' byzantiumi udvartól nem oltalmaztatván a' Longobardok ellen, a' frank királyokhoz folyamodának. III. István pápa 753. Pipint Frankok királyának felkente, 's romai patriciusnak is nevezte, melly czímet előbb csak a' császári helytartók viselének. Nagy Károly a' romai egyházat segítve, megverte Desiderius longobard királyt 774., 's birodalmát a' frank monarchiához kapcsolta, azután saját fiát, Pipint, Olaszország királyának tette. Azonban még sem hódoltathatta meg a' Benevent hercegséget, Nápoly, Amalfi és Gaeta köztársaságokat. Ravennát, 's az említett romagnai 5 várost Pipin még 756. a' pápának ajándékozta nygán, de csak III. Inocentius állitá fel 1200. körül a' pápák világi felsőségét.

Harmadik időszak. Nagy Károlytól Nagy Ottóig (961.); vagy Károly maradékinak uralkodása. III. Leo 800. a' Frankok királyának ajándékozá a' nyugoti császárkoronát, mellyet csak egy Károly emelhetike ki a' semmiségből. De a' Frankok iránti gyűlölségből még inkább a' keleti birodalomhoz szegülének a' szabad városok, Romát kivéve. A' frank-olaszban még Károly élteben unokájára, Bernádra, szállott 810, utóbb majd kopasz Károly franczia, majd Karlmann bajor, majd vastag Károly sváb királyokra jutott. Ez utolsó letétetvén, fejtelenség 's polgári hadak dúlták Olaszországot. 890. a' Saracenusok, 899 a' Magyarok ütének be. 961. első Otto német király a' vas koronával Mailandban olasz királynak koronaztatá magát, 's az országot a' német koronához kapcsolá. Ez alatt a' pápák hatalma csökkenni kezdé. Nagy Otto letette a' 20 éves XII. Jánost, 's VIII. Leot választá helyébe, ellenben a' nép sem akarván választói jogát elvesztetni, V. Benedeket nevezé ki, 's ezentul a' pápák nem uralkodának a' romai népen, hanem inkább attól függének. II. Lajos császár Macedo Basillal egyesült a' Törökök ellen, 's ekkor a' Görögök megfészkelék magokat Olaszországban.

Negyedik időszak. Nagy Ottótól VII. Gergelyig (1073.), német királyok uralkodása. Némelly tusculumi grófok ellen, kik Romában a' császár helyettesei kívánának leoni, egy romai nemes, Crescentinus consul, próbála a' hajdani szabadság színe alatt Román uralkodni (980.); kinek dicsőséges és a' pápákra nézve rémitő uralkodását II. Otto sem háborgatá; de midőn ez a' III. Otto által pápaságra emelt V. Gergelyt ellüzte, 's helyébe a' görög XVI. Jánost választotta, az angyal várba szerítették Otto seregeitől, 's 12 romai nagyokkal együtt 998. feje vétették. III. Otto halála után szabadulni kívánának az Olaszok a' német kormánytól, 's ebből ismét polgári háboru keletkedett; a' hatalmas városok a' püspökökkel, ezek a' nemesekkel, ezek ismét alattvalóikkal czivódtak. Romát sem II. Henrik, sem II. Konrád, sem a' pápák nem zabolázhaták meg, 1096 Romában egyszerre három pápavolt, ezeket III. Henrik mind letette, 's helyekbe II. Kelement nevezte. De Hildebrand barát, később VII. Gergely politicája mégis hatalmas oppositiot tuda a' világi hatalom ellen formálni. (L. PÁPÁK.)

Ötödik időszak. VII. Gergelytől a' Hohonstaufenek megbuktáig, a' pápáknak és köztársaságoknak a' császárokkal folytatott küzdései. VII. Gergely megalázta IV. Henriket. V. Henrik hosszú viaskodás után 1122. a' wormsi concordatumra lépett a' pápával; de egy fő pont felett, melly Mathilda toscanai markgrófné végrendelését illeté (ki t. i. minden jószágait a' pápai széknak hagyta), nem egyezének meg, 's ez a' 12. és 13. századon keresztül szüntelen okot adott viszálykodásra. Ez

miatt az apróbb köztársaságok is gyakran egymás ellen hadakozának, utóbb pedig a' koronára vágyó II. Lothar és Hohenstaufen Konrád közti versengésekbe elegyedtek, 's ez a' Guelfek és Gibellinek (l. e.) eredete. I. Fridrik (Hohenstaufen) hat ízben hágtá meg az Alpesekeket, királyságának a' lombardi köztársaságok ellen védeése végett, 1154 elpusztítá a' majlandi birtokot, feldulta Tortonát, 's magát Paviában és Romában megkoronáztatta. 1158 országgyűlést tartott a' roncali síkon, a' városoknak podestákat adott, 's békét hirdetett. De midőn kegyetlensége újabb lázadásokat szült, felperzselté Cremát (1160), meghódoltatta Mailandot, elűzte lakosait, 's erősegeit lerontotta (1162). Szabadságokért újra egyesülének a' városok, 's 1167 felállott a' lombardi szövetség. E' szövetség helyreállította Mailandot, 's a' Gibellinekkel tartó, Pavia ellen a' pápa tiszteletére Alessandria várost építette. E' szövetség ellen semmire sem mehete a' császár, sőt Lagnane mellett 1176 megveretvén, III. Sándorral Velenczében concordatumra, a' városokkal fegyverszünetre, 1183 pedig békére lépni kénytelenült. Majd nem soká ismét pártokra szakadának a' városok; da Romano nemesek mint a' Gibellinek, az Estei markgrófok pedig mint a' Guelfek fejei lépének fel. II. Fridrik kiskorúsága alatt módot talált gyámatyja III. Innocentius a' pápai szék világi hatalmának Romában és környékén új megalapítására, 's nagy Károly és Mathilda adományinak követelésére, 's 1197 Pisát kivéve, csaknem egész Toscanát a' guelfpárthoz vonta. Inkább vak ellenségeskedés, mint magáért az ügyért buzgólkodás lelkesíté e' pártokat; mert midőn IV. Otto, mint guelf, császár lett, a' Guelfek hozzá, a' Gibellinek pedig a' pápához állának; 's midőn ismét a' császári korona II. Fridrik személyében a' Hohenstaufen házra visszaszállott, az előbbi viszonyok is megújultak (1212). Így csaknem minden város megvala oszolva a' Guelfek, azaz pápához szítók, és Gibellinek vagy császáriak közt. Pisában is meghasonlának a' Gibellinek (Conti) és Guelfek (Visconti). Mégis egy viscontival házastá Fridrik egybe Enzius nevű zabi gyermekét, 's Sardinia királyának nevezé. Végre IV. Innocentius letéteté Fridriket a' lyoni zsinaton (1245), mi által a' gibellinpárt nagyon meggyengült; a' Bolognaiak minden várost a' guelf-frigybe állani kinszerítének, a' Panaro melletti csatában elfogák Enziust (1249), 's többé el nem bocsáták. Csak a' trevisoi birtokban tartá még fen Ezelin kegyetlensége a' Gibellin nevet, de ezt is legyőzők a' Guelfek (1259). Azonban e' küzdelem közt mind inkább hanyatlott a' szabadság, mindenütt zsarnokok emelkedének fel, csak Toscana 's a' tengeri köztársaságok maradtak függetlenek.

Hatodik időszak. A' Hohenstaufenek megbuktától az újabb statusok alkotásáig. Külön fejedelmek törekvének most Olaszországot hatalmok alá hajtani. 1) Az Anjou ház. Mióta I. Károly (anjoui) a' pápa kegyéből nápolyi király az olaszországi korona után kezdett esengen (melly politicáját utódjai is híven követték), egészen más jelentést nyert a' Guelf és Gibellin nevezet. Amazok alatt a' Francziák barátait, ezek alatt ellenségeit érték. E' felekezetekhez járult a' nemesek és nép pártja is, mellyek közül csaknem mindenütt az utolsó győzött. A' tengeri köztársaságok kereskedési 's hajózási tekintetéből zudulának egymás ellen. Florenz végkép száműzé a' nemeseket 1282, 's megrostiték a' guelfpártot. A' Genuaiak Curzolánál megverék a' Velenczéseket (1298), 's örök lőn a' tengeri uralág. Utóbb magok a' Guelfek is Florenczben és Toscanában két pártra szakadtak, feketére és fehérre (1300). Ezeket VIII. Bonifacius mindenünnen elűzte, miért ezek a' Gibellinekhez szegültek 1302. Végre az örökös háborút meguntá nép, csaknem minden városból elűzte zsarnokjait (1302—6), 's ezek közt a' Viscontikat is, kik 1277 a' della Torre házat Mailand uralágából kiszoríták. 2) A' Németség és della Scalák. VII. Fridrik császár ismét visszavitte városaikba a' fejedelmeket, 's mindenütt hódolást, engedel-

mességet talált. Csak Florencz tartá meg szabadságát, midőn egész Olaszhon zsarnokoktól pezsgett. A' gibellin Pisának Uguccone della Fagginola (1314), ez elüzetvén, Lucca, 's majd Castruccio Castracani lön ura (1316); Padua a' Carrara háznak jutott (1318); Alessandria, Tortona (1315) és Cremona (1322) a' mailandi Viscontinak, Mantua (1328) Gonzagának; Ravennában már 1273 óta Polenta nemzetség uralkodott. Így vala a' dolog a' többi városokban is, csak hogy ezeket még az is nyomta, hogy zsarnokok gyakrabban változának. Ferrarában 1317 az Este ház fészkelé meg magát. Romában Cola Rienzi akart 1347 rendet szerezni, de a' nemesség által hamar elüzetve, midőn hét évi számkivetés után 1354 visszatért, egy lázadás közben megöletett. A' Genuaiak nem szenvedhetvén tovább a' gibellin Spinola és Doria, ugy a' guelf Grimaldi és Fiesco házak örökös vitáit, mind ezeket kiűzők 1339, 's Boccanigra Simont első dogenak választák. Ekkor tájban rémitő éhség uralkodott Olaszországban 1347, 's még rémitőbb döghalál 1338, melly a' népesség két harmadát elpusztította. Nem kisebb ostor valának az országra nézve a' zsoldos csapatok, mellyek minden béke után, saját ökleikre folytatták a' hadat, égettek, rablottak; ilyenek voltak gróf Werner (1348) és Montreal lovag bandái (1354). 3) A' Viscontik. Visconti János Mailand urát 's érseket, és ennek utódjait, sem a' császár, sem a' pápák nem bírák annyira gátolni birtokaik szélesítésében, mint a' köztársaságok, jelesen Florencz. Ezek ellen csaknem egész Olaszország felkelt, a' városok 's apró zsarnokok közt ujra szakadások támadtak; mit nápolyi László hasznára fordítván, 1409 az egész egyházi birtokot elfoglalta. De csakhamar ismét emelkedtek a' Viscontik. Filep Maria herczeg visszavette lombardiai birtokait (1416—20); Genua majd Franciaország, majd egyes zsarnokok alatt nyögött, 1421 szinte Filepnek hódolt meg. Ez ellen Florencz ujra egyesült a' Velenczésekkel, 's egész az Addéig mindent elfoglalt, Perugiát 's egész Umbriát Braccio da Montone kerité kezére, sőt kis ideig Romának is ura volt (1416); Sienában a' Petruccik tevék magokat erős lábra (1430). 4) Az olasz statusok sulygyene. Meggyengülvén Mailand a' Florencziek 's Velenczések által, nem volt többé retteghető hatalom Olaszhonban. Kihalván a' Viscontik, Sforza János lett a' mailandi birtok ura (1447) I. MAILAND. Florenczben a' Medici ház emelkedék fel. Most Mailand, Velence, Florencz, az egyházi status és Nápoly olly sulygyenben tarták egymást, hogy egyiknek függetlensége a' másiknak ártalmára nem lehetett, míg 1494 VIII. Károly francia király Nápoly elfoglalása végett beüttött, 's Sforza Lajos előbb mint szövetsége, utóbb mint ellensége lépett fel, VI. Sándor pápa pedig, hogy Borgia Caesart felemelhesse, a' francia barátságot vadászta. 5) Külső fejlődelmeknek Olaszhonért hadakozása. VIII. Károlynak ki kelle takarodni nem csak Nápolyból, de egész Olaszországból is. Borgia, apja halála miatt (1505) nem juthata uraságra. A' hadakozó II. Julius pápa meghódoltatta az egyházi statusokat, 's a' Velenczések ellen I. Maximiliannal, cath. Ferdinanddal, 's XII. Lajossal Cambrayban szövetségre (liga) lépett 1508, de ezt a' Velenczések ravaszsága hamar elosztatá. X. Leo (1513) és VII. Kelemen (1523) medici házbeli pápák, leginkább nemzetségek hatalmának öregbítésén iparkodtak. V Károly, kinek a' paviai ütközetből fogva egész ország hódolt, elfoglalta 's rablotta ugyan Romát (1527), de a' pápával hamar megbékélvén, a' medici házat herczegségre emelte. Florencz, melly 1512 a' Medicieket elűzé, de 1512 ismét befogadta, kénytelen vala I. Sándor (Medici) alatt a' herczegségek sorába állni. Ettől fogva megszűnik a' közszellem az olasz politicában, mellynek lelke eddig Florencz vala.

Hetedik időszak. Olasz statusok változásai a' francz. zendülésig. A' Montferrat grófok kihaltával, V. Károly e' birtokot Gonzagának adta 1536, 's ugyan azt II. Maximilian 1573 herczegséggé tette.

A' Florencziek meggyilkolák I. Sándor herceget, 's szabadulni próbálnak, de V. Károly befolyása által I. Cosmo vette ált az uralkodást. Parmát és Piacenzát II. Julius pápa hercezséggé tette 1545, 's Farnese Péter Alajosnak adta, kinek fia Ottavio 1556 a' császár által is meg erősítettett. GENUAT (I. e.) a' Francziák járma alól 1528 Doria András szabadítá fel. V. Károly Mailandon kívül Nápolyt is fíának, II. Filepnek adá 1553; II. Henrik francz. király lemondott Piemonttól, 's ez savoyeni Emanuel Filibert hercegre szállott. 1597 magva szakadt az Este háznak, de a' törvénytelen agyból került Este Caesar Modenát és Reggiot mégis megnyerte a' birodalomtól, Ferrarát a' szentszék tartá meg. A' 16. század második felében hosszú csend boldogítá az országot, míg a' Gonzagák kihaltával (1627) a' Mantua és Montferrat feletti öröklési versengések a' 30 éves háboru csapásait Olaszhonra is kiterjeszték. A' Németországban szenvedett szerencsétlenségek miatt kénytelen vala II. Ferdinand e' tartományokat Francziaország pártfogoltjának, Nevers Károlynak, adni 1631, kinek maradéka azokat egész a' spanyol öröklési hadig megtartá. A' 17-dik század második felében XIV. Lajosnak Savoyen és Piemont ellen tett némelly próbáin kívül semmi sem háborítá a' békét, 's ugy tetszik, hogy ez a' türini bele nem elegyülési alku (1696) által hosszú időre biztosítottott, midőn egyszerre a' spanyol öröklési háboru kiüte. Austria elfoglaltá 1706 Mailandot, Mantuát és Montferratot, a' két első magának tartá, az utolsót Savoyennek engedé. Az utrechti béke által (1714) Austria Sardinianak, Nápolynak, Savoyen pedig Siciliának birtokába jutott, de ezt Sardiniaért elcserélte Austriával, 's királyi czimet vett fel. 1731 kihaltván a' Farnese ház, Parmát és Piacenzát Károly, spanyol infans nyerte el. A' lengyel öröklési háboruban savoyeni Károly Emanuel elfoglalta Mailandot, 's abból a' bécsi béke által is (1738) megtartá Navarát és Tortonát. Károly spanyol infans mind a' két Sicilia királya lett, 's helyette Parmát és Piacenzát Austriának engedé. A' Medicik is, kik 1575-től fogva Toscana nagyhercegei valának, kihaltak 1737. Ferencz István lothringeni herceg nyere most el Toscanát, 's midőn 1745 császár lett, belőle az austriai-lothringen ház számára másodszületési örökséget alkotott. Az austriai öröklési háboruban a' Spanyolok 1745 elfoglalták Mailandot, de Károly Emanuel által kiűzetének, kinek jutalmul Mária Theresia némelly mailandi birtokokat engedett. Massa és Carrara 1743 öröklés útján Modenának jutott. Parmát és Piacenzát az aacheni béke által (1748) Don Filep spanyol infans mint örökös hercegséget nyere. Igy oszták el a' 18 században Olaszországot a' Lothringen, Bourbon és Savoyen házak; kivéve az egyházi birtokot, Modenát, 's a' köztársaságokat, mellyek mint magokat felül élt agg öregek, erőtelen néztek az újabb idők viszontagságit, mellyekbe többé nem illettek. Vég veszélyöket 40 évi csend előzte meg.

Nyolczadik id ő sz a k. A' francia zendüléstől legújabb időkg. 1792 beűtöttek a' Francziák, 's Napoleon 1797, Mailand, Mantua, Parma egy része, és Modenából felállítá az Alpesen inneni köztársaságot, 1798 pedig az egyházi birtokokból a' romait. Velenczét a' campo-formioi béke által (1797) Austriának engedék a' Francziák, 1799 Nápolyt verék ostrom alá, 's a' parthenopei köztársaságot alapíták. A' rastadti gyűlés után ugyan, mind Nápolyból, mind Lombardiából, 's az egyházi birtokokból kiűzetének a' Francziák, de Napoleon visszatérván Egyiptomból, Marengonál (1800) megverte az Austriaiakat, 's minden olasz váraknak ismét birtokába jutott. A' lunevillei béke (Feb. 9. 1801) által Velence megmaradt Austriánál; a' parmai herceg Toscanát kapta, 's Bonaparte által etruriai királynak nevezetett. 1802 az Alpesen inneni köztársaság, a' francia formájára olasz z á változtatott, 's Bonaparte lett előlölője, ki Mart. 17. 1805 uj császári koronájához az olaszt is hozzá kapcsolta, noha megígér-

te, hogy annak nem sokára új királyt ad, 's miután a' vaskoronarendet alapította, mostoha fiát Beauharnois Eugént olasz vice-királynak nevezé, hugának Ersébetnek Piombino, férjének Bacciocchi Pasqualnak pedig Lucca herczegségeket adá. Parma, Piacenza és Guastalla a' francia birodalomhoz kapcsoltatott. Egyesült ugyan Austria Angol- és Oroszországgal, de az ulmi és austerlitz-i veszített csaták, 's a' posonyi béke urakká tévék a' Francziákat egész Olaszországon. Austriai Velence, Istria és Dalmatia Olaszországhoz kapcsoltatott, melly most 1672 nsz. mf. és 5,657,000 lakost számált. Nagoleon Mart. 31. 1806 testvérét Józsefet tévé nápolyi királlyá, sógorát Borghese herczeget pedig az Alpesen túli kerület generalkormányzójává; mivel továbbá Józsefet a' spanyol thronra ültette, helyébe ugyancsak sógorát, Murat Joachimot emelte nápolyi királszágra, ki Nápolyba Sept. 6. 1808 tartá bemenetelét. 1809 hugának Ersébetnek adá a' császár Toscanát mint helytartósággá, nagy herczegné czimmel. Ez évben mindent elkövette ugyan Austria a' francia hatalom megtörésére; de a' hadi szerencse ismét Bécsbe repíté Napoleont, 's Majus 17. innen hirdette ki a' pápák világi hatalmának eltörlését, 's az egyházi birtoknak Franciaországhoz kapcsoltatását. Roma császári szabad város lön, 's a' pápának 2 mill. fr. évi díj adatott. A' bécsi béke, melly Illyriát, 's több tartományokat ismét francia felsőség alá kerített, rendithetlenné látszék tenni Olasz-
 honban sőt egész Európában a' császár hatalmát. De a' szerencsétlen muszka táborozás után, Murat, kit Napoleon személyesen megértett, most elpártola tőle, 's Jan. 11. 1814 Austriával egyesült, mellynek hada Bellegarde alatt Olaszországra nyomult. Eugen hiv maradt, 's vitézül ellentállott, de Napoleon Franciaországban több ütközetet veszítvén, Olaszhonból is kitakarodának a' francz. seregek, 's a' foglalt tartományok többnyire visszaadattak előbbi fejedelmeiknek. A' császárnénak, Maria Luisának, Parma, Piacenza és Guastalla, mint majd fiára szállandók, engedtek; maga Napoleon Elba ura lett, mellyet Maj. 4. foglalt el. Azonban míg még a' bécsi gyűlés Europa sorsáról tanakodnék, Napoleon Mart. 1. 1815 ismét Franciaországban termett. MURAT (l. e.) pedig, mint szinlé, Olaszország függetlenségéért fegyverre kapott. De hamar elnyomák most az austriai seregek, 's miután Pizzonal elfogák, hadi törvényszék elibe állittatott, 's Oct. 13. 1815 agyonlövették. A' bécsi gyűlés Jun. 9. 1815 elhatározá most Olaszország állapotát, 's minden fejedelem illető birtokait kimutató, t. i. 1) A' sardiniái király viszanyeré statusait, mellyekkel Genua is 1792 előtti határai szerint mint herczegség egyesítettett. 2) Austria nyerte az újra felállított lombard-velencei királyságot. 3) A' romai status és Parma határául a' Po-völgyi ut tétetett, különben 1792-ki határai megmaradván. Az Este ház ismét felsőséget kapott Modenán, Reggion, Mirandolán, Massán és Carrarán. 4) Mária Luiza császárné holtáiglan nyerte Parmát, utóbb a' luccai herczegnére szállandót. 5) Ferdinand austriai főherczeg ismét toscanai nagyherczeg lett. 6) Mária Luise infanzné kapta Luccát. 7) Az egyházi status helyreállittatott. 8) IV. Ferdinand ismét mind a' két Sicilia királyának esmertetett. Anglia megtartá Maltát, 's az egyesült JONIAI SZIGETEK (l. e.) pártfogója lett. A' maltai rend is visszakapá jószágait. A' 25 évig tartott zivatarok közt csak S. Marino köztársaság 's a' monacoi herczeg maradtak sértetlenül. Azonban az olasz népek közt mind inkább élénk lön az egyesülésre, egységre és függetlenségre czélzó kívánság; titkos társaságok szövetkezének külső hatalmak ledöntésére; innen a' Carbonarismus (l. e.) és a' piemonti foederatio; de a' Carbonarikat 4 nap alatt (7—10 Mart. 1821), a' Piemontiakat pedig harmad napi hadakozással (7—9 Apr. 1821) elnyomá Austria. L. NÁPOLY és PIEMONT. Azon political elvek, mellyeket a' fejedelmek Olaszországra nézve laibachi, troppani és veronai gyűléseiken követtek, kihirdetetének a' veronai gyűlés kerülő irata által Dec. 14. 1822. Utób-

hi években is számtalan összeesküvések, párttűtések, és lázongások háborgaták még Olaszország egyes statusinak békéjét, de ezeket a kormányok szigorú és célirányos rendszabásai korán lecsendesíték. Legújabbán, múlt 1832 évben az anconai liberalisok, 's a' romagnai lázongók fenyegeték az egyházi birtokokat; mely ügybe a' Francziák hivatalan elegyülvén, Anconát elfoglalták; de Austria befolyása által a' csend ismét helyreállott. Olaszország újabb történetire nézve l. „*Storia d' Italia dal 1789 al 1814*“ Paris 1824; „*Annali d' Italia dal 1750*“ (Roma 1825.) „*Mémoires sur la cour du Prince Eugène*“ sat. (Par. 1824).

OLASZ OSKOLA I. OLASZ MIVÉSZET.

OLASZ POESIS. Az olasz költészség első zsengeje a' provençali-ból fejlődött ki, mely legkorábban éledett fel 's Olaszországba is elterjedt. Itt a' 13 századig csak a' provençaloknak és trobadouroknak hős szerelemi költeményeire találhatni, kik a' nagyoknál különös kegyelemmel fogadtattak, 's udvaraik ékessége gyanánt tekintettek. Ferrarában VII estei Azzos udvarában (1215—64) jeles provençalok éltek, mint p. o. Rambaldo di Vacheiras, Raimondo d' Artes 'sat., kik annak Constanza és Beatrice nevű leányairól dalokat is költének. Itt virágozott továbbá Maestro Ferrari, ki — valamintszinte Alb. Quaglio, Percivalle Doria, Alb. de marchesi Malaspina, Sordello 's több mások, — provençali nyelven költött; de ezen olasz trobadourok elmeszüleményeinek csak kevés maradványa van fen. A' tulajdonképi olasz költészetnek első bimbái Siciliában fejedeztek ki; azonban csak hamar elvirágoztak ezek, 's Ciullo d' Alcamo, Jacobo da Lentino, Guido és Oddo delle Colonne, Ranieri, Ruggieri, palermoi Inghilfredi, Arrigo Testa 's többeknek elhunytával és az 1300-dik év után egy férjün sem tűnt fel ott, ki a' többieknek példa gyanánt szolgálhatott volna. Azonban ekkor Bolognában, Florencziában 's más egyéb toscani városokban keletkeztek az ó olasz költészet oskolájának megalapítói. Említést érdemel közülök a' 13 századból Guittone d' Arezzo, Brunetto Latini, Guido Cavalcanti, Ugolino Ubal dini és a' majanoi Dante. Minekutána az előkészületi időkor lehunyt, a' többi költők közép sorából dicsően emelkedett ki a' florentiai DANTE ALIGHIERI, (l. e.) 's a' maga nemében egyetlenegy munkája. a' „*Divina Commedia*“ által, örökre tündöklővé tette önnévét a' költészet egén. Danteval egy időben több más költők is virágoztak, kik között a' pistojei Cino legjelesebb, ki remek szerelemi verseket írt, melyekben szerette Selvaggiáját magasztalá, 's Petrarcának előképe volt a' verselésben, előképzője pedig a' költői nyelvben. Mint költő és philosophus legközelebb áll Dantehoz PETRARCA (l. e.) 's noha munkáiban amazzal nem egészen mérkőzhetik is: az utóvilágnál hírére nézve megelőzi őt. Azon számtalanok közül, kik Petrarcat követék, legnevezetesebb az ő barátja Boccaccio (l. e.); megemlíthetni azonban még ezen időből Puccinek gunyoló sonettjeit, a' bolognai Paganino Bonafede didacticus versezeit a' földmívelésről, továbbá Domenico Burchiello tréfás verseit és Giusto de' Conti „*Bella Mano*“ című költeményeit. A' 15 századbeliek között neveztesek: Lorenzo de' Medici; ez Lucretia Donati egy jeles florentiai hölgy által lelkesítve, a' szerelem dalokban szerencsésen utánozá Petrarcat; „*Beoni*“ (lvók) című munkájában pedig tréfásan ír le három boros pinczebeli utazást. A' Montepuleiano városkában született Angelo Ambrogininek „*Orfeo*“ dramaticai költeményén kívül egy igen szép stanzájának töredékei is maradtak fen, melyet Medici Julian dicséretére írt. Egy időben élt ezzel a' szerelem nyájas költője Girolamo Benivieni és a' Pulci három testvér. Pulci Bernardo, első fordítá olaszra Virgilius Eclogáit; P. Luca, heroidákat, egy „*Draideo d' Amore*“ című pásztorkölteményt 's egy nem egészen befejezett hőskölteményt íra ezen czinnel „*Ciriffo Calvaneo*“. P. Luigi, testvéreinél híresebb, „*Morgante maggiore*“ nevű költeménye által jelesíté

magát annyira. Azon időben, midőn Medici „Morgante“ jával a' Medicineket gyönyörködteté: Francesco Cieco da Ferrara, „Membriano“-ja által a' Gonzákat édesen mulattatá. A' velek egykoru Matteo Maria Bojardo valamennyire komoly tartalmu „Orlando innamorato“-ja, nem nyere érdemlett részvételeit. Ekkor éltek még: a' gunyverselő Bern. Bellicioni és több — jobbadán Petrarcat utánzó költők, mint p. o. Francesco Cei, Gasparo Visconti, Agostino Staçoli d' Urbino, Serafino d' Aquila, Antonio Tebaldeo, Bernardo Accolti; a' Fileremo mellé-nevű Antonio Fregoso; Gian Filoteo Achillini „*Il viridario*„ és „*Il fedele*“ című munkái által szerze magának hirt. Az olasz hölgyek közül nevezetese az írói pályán ezen századból: Battista Montefeltro, Galeazzo Malaspina neje, továbbá unokaöccse Constanza, Bianca d' Este, Domicilla Trivulci, Cassandra Fedele és a' két Isotta. A' 16. század, az olasz költészségnek azon időszakasza, melyben a' fejedelmek és pápák vetelkedő buzgósággal igyekeztek a' költészséget és művészetet előmozdítani: a' híres Ariosto (l. e.) „*Orlando*“-jával 's egyéb költeményeivel kezdőlik. Híjában igyekezett vele mérkőzni Giorgio Trissino, egy komoly eposa által; munkája száraz 's fellengző gondolatokban szegény. Ellenben Giovanni Ruccellai-nak „*Le ape*“ című oktató költeménye, gyengédsége 's velőssége által ajánlkozik. Luigi Alamanni „*La coltivazione*“ (a' földművelés) című oktató költeménye 's „*Girone il Cortese*“ és „*Acurchide*“ nevű eposa, csak a' középszerű munkák közé tartozik. Sanazar „*Acradia*“-jában 's lantos költeményeiben szép idom és gyengéd érzés uralkodik. BERNI (l. e.) egy önnemű költeménynek volt alkotója. Ezen időkorbeliek közül Bembo, Castiglione és Molza, Petrarca utánazói voltak. Pietro ARKINO (l. e.) költeményei lelkesek de erköcs-telenek. Bernardo Tasso jeles epost, de még jelesebb lantos költeményeket íra. Amabban felyül multa őt fia Torquato Tasso (l. e.) Giovanni Battista GUARINI lantos játszadozásában (Madrigalban 's sonettjeiben) végzetlen gyengédség ömlik el; de nevét „*Pastor fido*“-ja halhatatlanítá. Gabriello Chiabrera mint lantos költő, időszakaszt kezdte. Az urbinói Bernardino Baldi sonetteket, dalokat, 's kötetlen beszédben száz apologat ada ki. Teofilo Folengi, esmeretesb ezen név alatt Merlin Coccaccio, a' macaroni költeménynek volt feltalálója. Az ekkori költőnők között volt Vittoria Colonna, a' pescarai marchese Fernando d' Avalo lovog hölgye is; szám szerint pedig 50 erényes hölgy különféle költeményeit adá ki Lodovico Domenichi 1559-ben. — De a' jó ízlés már a' 16. század máodik felében römladozni kezdett, 's az évek multával mind inkább inkább hanyatlott. Ennélfogva a' század csak kevés férfit mutathat kiknek munkájában helyesebb ízlés uralkodik. Illyenek: a' — részint még a' 16. századba tartozó Giambattista Marino 's az őt utánzó Claudio Achillini, Girolamo Preti, Casoni és Antonio Bruni: továbbá Alessandro Tassoni, Francesco Braccilioni, Vincenzo da Filicaja, gróf Fulvio Testi és Salvatore Rosa. Még a' század vége felé Nicolo Fortegverri, az „*Il Ricciardetto*“ című utolsó lovagköltemény szerzője, és Paolo Rolli tetszést nyert dalok és odák költője 's Milton „*Elveszett paradicsom*“-ának angolból fordítója tűnnek ki más izetlen írók felett. A' 18. századbeli írók közül első jelesíték magokat Pietro METASTASIO (l. e.) és a' termékeny vigjátékköltő Carlo GORDONI (l. e.). Vele egykorban élt francesco Algarotti, kinek odáiban poetizáló leveleiben 's fordításaiban tetsző Francia könnyűség, de egyszerű-mind lapultság is uralkodik. Az aesopusi mesék némében nem megvetendő próbát tőnek Roberti és Pignotti. Anakreon szerint Luigi Savioli, szerelmet éneke. Ippolito Pindemonte költeményeiben vonzó ábrándozás ömlik el; barátja Aurelio Bertola, leginkább meséi és epigrammái által jön híres. Clemente Bondi (mgh. 1821) eredeti munkái szeretetre méltók ugyan de teremő erőben nem gazdagok; ellenben a' nálánál jóvalis korábban élt Giuseppe Parini költeményeiben valódi lelkesedés és fi-

nom érzés találhatik. Alfierit, gunyjai, lantos költeményei és „*Eururia vendicata*“ szomorujátéka teszik emlékezetessé. A két testvér Gasparo és Carlo Gozzi (l. e.) nagy bőselyással voltak az idejebeli olasz irodalomba jobb izlésének emelkedésére. A 19 században élő 's magoknak költői nevet tulajdonító írók közül csak néhány jelesebbet említnék meg. Monti (Vincenzo, szül. 1753) számos munkái között legjelesebb az ő „*Basvigliana*“ja, mellyben Dantet utánozza. Cesari (Antonio) leginkább novellái 's vegyes költeményei által jutott hírre. Ricci „*Italiade*“ és „*S. Benedetto*“ című epicus költeményei, valamint szinte Robiola „*Moses*“ és Franchi di Pont „*Moabitide*“je csak megoszlott kedvezést nyertek; nagyobb figyelmet gerjeszte a' még csak néhány kisebb munkái által ismeretes Palomba „*Medoro coronato*“ja. Ugo Foscolo „*Ricciarda*“ című munkája által a' regényes költeményt akaró divatba hozni; de az már feledve van, 's e' tárgyban Manzoni dolgozott sikeresen, kinek „*Conte di Carmagnola*“ja (Milano 1820) nem csak honosai által kedvesen fogadtatott, hanem Göthetől is dicsérettel említették annak bősége volt. Azonban Pindemonti, Maffei 's különösen Nicolini majdnem mégis több felekezetnek nyerték meg kedvező ítéletét. Az újabb izetlen 's hatalmas eredeti vígjátékok által ejtett csorbát, 's általánosan az olasz játékszínek ebbeli hiányát, német és francia darabok lefordításával igyezik pótolni Barbieri, ezen gyűjteményével „*Nouva raccolta teatrale, ossia repertorio ad uso de' teatri italiani*“ (Milano 1820), és Marchisio az ő „*Opere teatrali*“jában (Milano 1820). — Bővebb tudósítást ad az olasz költészetről, különösen a' régiebből, Crescimbeni, Quadrio, Tiraboschi, Gingvené bevégzetlen „*Histoire littéraire d' Italie*“je, Sismondi „*De la littérature du midi*“je és Bonterwek. —no—

OLDALKÉP (profil) függőleges kereszttrajz, általában valamely tárgy egyik fő oldalának képe, mellynél a' másik oldalból a' szem elől több vagy kevesebb eltakarva marad (innen e' kifejezés: fél, vagy három negyedrészt oldalkép); különösen pedig az emberi arcz egyik oldalról tekintett körrajza. A' karakter-vonások igen jelentőleg fejeztetnek ki az ábrázat oldalrajzában. A' művész legkönnyebben találhatja oldalképben a' hasonlatosságot, de különös finomsággal 's ügyességgel kell e' körvonalat rajzolni, mert a' műismerő szemét egy hajszálnyí eltérés is sérti. Azon régi, 's Nagy Görögországban egy hajdani sírból kiasott görög kaponya, mellyet a' bajor koronaherczeg 1818 Blumenbach udr. tanácsnoknak Göttingába küldött, kitűnő szép formájára nézve a' hajdani görög oldalképek mustrájául szolgálhat. Ebben az orr egyenes vonalban ragad a' homlokhoz, 's megczáfolja azon állítást, mintha a' görög művekben mindenütt látható ilyen oldalkép nem természet után alkottatott, hanem, mint *de Pauw* mondja, csak a' külön iskolákban bevett rajzolásí stylus volt volna. Épületeknél, hegyeknél 'sat. is vannak profilek, mellyek ugy származnak, ha a' testet némi vékony lap által függőlegesen keresztül vágatni gondoljuk. —r—

OLDOSZÁS, törvényes értelemben, I. FELOLDOSÁS.

OLDOSÓ LEVÉL, azon — perbeli ítélet vagy polgári felsőbbség végzését magában foglaló hiteles íromány, melly szerint valaki, az elene támasztott kereset vagy vád terhétől, 's ezeknek minden nemű káros következményeitől bíróképen felmentetik; vagy valamely köz tisztviselő, folyamodása következtében, terhes hivatala további viselésétől (milylen p. o. a' gyámság, gondviselőség, zártartóság 'sat.) illető törvényhatósága által felszabadítottatik. —no—

OLIGARCHIA, kevesek uralkodása; közönséges értelemben az Aristocratiának azon elfajzása, midőn a' hatalom az erre joggal bíró öszves egyesületek kezéből néhány egyes familiákra vagy egyes személyekre megyen által (Vö. ARISTOCRATIA). Ez legtöbbsnyire öszvehalmozott földbirtok, vagy morális felsőség által eszközöltetik Ugy látszik ugyan, hogy az oligarchiát mind a' népuraságnak, mind egyes ember határtalan ön-

kényének eleibe kell tenni; de a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a nép nagy tömege, egyes hatalmas familiák uralkodása alatt, rendszerint nem jut virágzó jólétre. *lm.*

OLIVA, cisztercita apátság, nem messze Danzigtól. Az olivai békekötés (1660 Maj. 3.) vetett véget a Svédország, Lengyelhon, a császár és Brandenburg között folyt háborúnak. Kasimir János a lengyel király, lemondott igényeiről Svédországra nézve, 's a köztársaság átengedé ennek éjszaki Lieflandot, Esthlandot és az Ösel szigetet, Svédhon pedig lemondott Kurlandról; mind a két rész pedig megerősíté Poroszország függetlenségét. Következve visszaad Svédhon Dánországnak Drontheimot és Bornholmot a' kopenhageni béke szerint 1660 Maj. 27.; végre megköté Oroszországgal a' békességet Kardisban (1661) a' birtokok előbbi állapotja szerint. — Így intézé el az olivai béke éjszaki Europa országos viszonyait, 's megerősíté Svédhon politikai hatalmát. L. Böhme Gottlob I. „Acta pacis Olivensis inedita“ című munkáját (Breslau 1763 és 1765, 4r.) 54.

OLIVETANUSOK, I BENEDICTINUSOK.

OLLA POTRIDA, a' spanyolok kedves étke, melly különbféle apróra vagdalt, összefőzött, 's szalonnával bőven megrakott husnemekből készítették. — Így nevezetik még a' mindenféle szagos fűvekkel 's illatozó virágokkal megrakott bögre (l. POTPOURRI); 's ennél fogva minden más egyéb egyveleg is. 54.

OLT (Aluta), Olahország legnevezetesh folyama, melly eredetét Erdélyországban veszi, 's minekutána 74 mföldet befutott, Turnulnál, Nicopolissal átellenest, a' Dunába ömlik. Szélessége mintegy 500 lábnyi; vize aranyhomokot hord magával. 54.

OLTANI a' kertészésnél annyit tesz, mint valamelly fának lemetezett gyenge ágát más fa törzsökhöz úgy ragasztani, hogy ezzel öszvenőjön. Két módja van. Vagy középen hasítjuk be a' törzsököt, mellybe oltani akarunk, úgy hogy öszveilljék mind a' két héj; vagy pedig csak a' törzsök egyik felén fejtjük le a' héjat, 's e' megé dugjuk az oltóágot. Az oltóágakat, melyeken 3—5 szemet hagyhatni, Novemberben, vagy tavasszal, de mielőtt a' bimbók fakadnának, szokás lemetezni; az első esetben, hogy el ne száradjanak, a' pinczében tartatnak, jól őriztetve a' penész ellen. Oltásra mindig előtte való esztendői, síma, egyenes, egészséges 's élénk növetű ágak választatnak. A' törzsök I—2 ujnyi átmérőjű lehet; mindegy, akár feljebb akár alább történék az oltás, de mégis biztosabbnak tartják a' törzsököt néhány ujnyival a' föld felett lemetzeni. A' törzsököt úgy kell behasítani, hogy a' bele meg ne sértsék. A' héj a' hasítás mind a' két felén egyenesen legyen bevágva, 's ne legyen szálkás, mert ez akadályoztatja a' benövést; az oltóágon pedig az ek külső héjja jól illesztessék a' törzsök héjára a' hasítás mind a' két felén, — mert különben nem nőhet. Ha meglehetősen erejű a' törzsök, megtartja az oltóágot, 's a' hasítást csak facsipával, vagy más jó és nem repedé-ny fakenőccsel kell beborítani, hogy levegő ne hasson a' sebre. Az oltóág tetemesen hajt mindjárt az oltás évében. Gyenge törzsökre elég egy ág, erőse 2—4 lehet tenni. (Vö. SZEMZÉS ÉS ÖSZVEHÁZSÍTÁS). *lm.*

OLTÁR, felemelt hely, 's mivel későbbben áldozásra használtatott, áldozathely. Kezdetben földből vagy hamuból rakattak az oltárok; utóbb pedig midőn templomok állittak fel, kőből, érczből, szép formában, 's mindenféle ékesítvényekkel. Kelet felé álltak, az istenség szobra előtt, 's ennél mindig alantabb. Ezekről igen különböznek a' keresztény egyházak oltárai. Itt nem áldozathely volt az oltár, hanem asztal, melly mellett, a' hívők uri vacsorával éltenek. Midőn ez már egyházi czerimóniává vált, még akkor is asztal maradt az oltár a' templom chorszába helyeztetve, melly mellett az ur vacsorája szolgáltatott ki 's egyéb egyházi szertartások vitettek végbe. A' falazott oltárok a' keresztényeknél.

hihető, csak nagy Konstantin alatt jöttek szokásba. Azon rendelet, hogy mindig kelet felé állíttassanak, II. Sixtus pápától való. A' cath. templomokban VI. Gergely pápa olta több oltárok vagynak. A' főoltár, mint a' legjelesebbik, a' templom chorisában, néhány fokozaton áll, a' kisebbek oszlopok vagy oldalfalak elébe, vagy kápolnába vannak állíttatva.

OLTÁS, I. HÍMLŐOLTÁS.

OLYMP. A' régi időben több hegy neveztetett Olympusnak. A' legnevezetesebb ezek közül Thessaliában volt, most Lacha nevet visel. A' legrégibb Görögök ezt a' legnagyobb hegynek tartották, és az egész földgolyó középpontjának. Eg vagy istenek hegye lön; ennek tiszta magasságaiban laktak Homer istenei. Csúcsa felett egy nyílást véltek lenni az ércz boltozatú égen, melly a' föld végső szélein hegyoszlopokon nyugodott. Midőn később a' világmindenség és istenség fogata jobban kiterjedt, az örök hatalmasságokat a' a' planeták köre körül forgó legszélsőbb égtájra helyezék: és ezen a' menyei erősegen tul való isteni lak hasonlókép Olympus nevet nyert. A' hegy csúcsa felett lévő nyíláson kívül még két kapu is volt, a' földgolyó széleire hajlott égboltozaton, egyik keleten, másik pedig nyugoton, mellyeken a' nap istene és az éj kijöttek kíséretekkel az Ozeánból az égre, és ismét visszatértek. Magok az istenek is olympusjainak neveztettek ezen földi vagy égi lakkelyekről, és mint ilyenek, tulajdon istenstatust formáltak magok közt, mellynek Zeus volt a' feje. A' nagy istenek, az ugy nevezett tizenkettő, tevék a' vének tanácsát Olympuson, minden egyéb istenségek a' nagy gyűlést képezék. A' hatalmas istenek nem egy palotában hanem többekben elszéledve, a' sok csúcsu Olymp különbféle magasain laktak. A' legmagasabb csúcson Zeus palotája állt, hol minden gyűlések és vendégeskedések egy nagy teremben tartattak. Onnét néz é a' földgolyót, onnét boriá be fellegekkel az ég boltozatot, 's onnét szórá villámain. X.

OLYMPIA, a' régi Elisban (a' nyugoti Moreában Lagganico város mellett) hol PEREGRINUS PROTEUS (I. e.) magát elégeté, hogy a' Görögöknek egy még soha sem látott játékot adjon; — most omladék. Még most is látni az Antilalla kis síkságon, melly keletről nyugotra 1 1/4 angol mértföldnyire terjed. épületek nyomait, és 80 stadiumnyi tér tele volt mivemlékekkel. Itt 1829 francia tudósok Alpheos iszapjában egy templomot és több emlékeket találtak fel, mellyeket Franciaországba vitettek. Keletfelé ezen kis tért Cladeon meredek partjai övedzik, nyugotról Miracca patakja, északon dombok vannak, délről pedig Alpheos vágja keresztül a' völgyet. Typaeon meredek sziklahegy és Alpheos közt, mellyel határos, fekszik azon omladék, melly Fauvel és Pouquevilletől Hippodromeak tartatott, hol egykor a' győztes koszorú nyeretett el; de Stanhopetól nem esmertetik annak. Délfelé azonban, még mindig Altis térén, a' Stadion fekszik, egy alacsony, most posványos lejtőjén a' hegynek. Pisa 6 órányira állt Olympiától, és egy Potistirum nevű 's Miracca melletti forrás megegyező nevről, melly a' Pisa melletti Potistira forrásra emlékeztet, ugy vélekednek, hogy a' miraccai architectura töredékeiben Pisa omladékaire esmerhetni. Igen híjánysok az emlékek amaaz Olympiáról, mellynek győztesei Coroebus olta szorgos gondossággal jelettetik fel az utódoknak. A' Hellanodikák felügyelése ezen emlékköveket szintolly kevéssé tudá fentartani az utóvilágnak, mint magát Olympiát. Jupiternek Olympiában állott képszo-bráról Siebenkees munkája értekezik, Tüb. 1795 és Quatremère de Quincytól „*Le Jupiter Olympien*” (Paris 1816). X.

OLYMPIAI JÁTEKOK, leghíresebbek 's leginnepélyesebbek a' Görögök ama négy szentjátékai közt, mellyek mint nemzeti innep a' különbféle néptörzsököt szorosán öszvekapcsolák. Neveket Olympiától, ama szentelt helytől nyerék, hol tartattak, vagy Olympius Jupitertől, kinek itt leghíresebb temploma állt. Most az olympiai síkság (egy egye-

nes szeglet) Antilallának nevezetik, mivel Lalla városának átellenében fekszik. Némelyek szerint Jupiter maga állítá ezen játékokat a' Titanok meggyőzése után 's azt mondják, hogy első innepeltetése alatt az ököltusában Mars nyerte el a' jutalmat, a' küzdésben pedig Apollo lön győztes Mercuriuson. Némelyek szerint Pelops állítá Jupiter tiszteletére. Innét mások az Argonautáknak tulajdonítják szerzetéseket. Még mások szerint a' Dactylok egyikét (Cybele papját az Ida hegyén, kit Saturnus nője, Rhea, fijának Jupiternek nevelésére hitt meg Cretából Elisbe), Hercules nevit teszik alapítójává, midőn négy testvéreivel, Paconeus, Ida, Tasius, és Epimeddessel Cretából Elisbe költözött. Ezen négy ifjabb testvérek a' versenyfutásban vetekedtek az elsőségért. Hercules a' győztes egy olajággal koszoruzá, melyet a' Hyperboreaensok tartományából a' Pisa melletti szent berekbe átplántált igen szép olajfáról vön. Utóbb is ezen fáról vetették a' győződelmi koszorúk. Annyi bizonyos, hogy Görögország legrégibb idejében is tartattak Pisa tájékon versenyjátékok, melyeknek czélja, hihető vallásos volt. Többször félbe hagyattak és ismét megnyitattak, legelsőben Iphitus elisi fejedelem által K. e. 884; másodsor Corobus által K. e. 776 vagy 777, mely időtől kezdtek az Olympiasokat számítani. Eleinte a' pisai lakosok voltak ezen játék felvigyázói. De midőn ezen hely az Elisiektől feldulatott, ezek vállalkoztak magokra az azokról való gondoskodást, némely felbeszakasztással. Ők voltak az ítélőbírák is, kiknek száma nem mindig maradt változás nélkül. Egy innepélyes eskü, a' legszigorubb részre hajlatlanságra kötelező őket. A' rend fentartására tulajdon tisztek neveztettek. Minden vidékről gyűlekeztek nézők az olympiai játékok innepére. Azonban Ceres papjain kívül, csak férjfiaknak vala szabad jelen lenni, 's ezen törvény áthágónéji egy szikláról taszították le. A' játékok mindig a' Hecatombaeon hónap (melly a' negy a' mi Juliusunk) 15-dikén kezdődtek, és 5 napig tartattak. A' küzdőknek 10 hónappal előbb kelle magokat az elisi gymnasiumban gyakorolni; az utolsó 30 napban ezen küzdési gyakorlatok épen olly tökéletesen vitettek végbe, mint magokban a' játékokban. Az innep este nagy innepélyes áldozatokkal kezdődött. a' játékok pedig a' következett nap viradtával. Ezek lovon és gyalog való versenyfutásban, ugrálásban, karika hajtásban, küzdésben; ökölviadalban álltak, 's hangászi és költészi versenyek tevék a' befejezést. Az olympiai játékokban való győződelmi dicsősége igen nagy volt, 's ez a' győztesről (*Olympionices*) még honjára is átment, mely kevély vala, hogy ő hozá azt létre. Az olympiai fényes templom részint a' tartomány politikai viszonyai részént pedig földrengés által elpusztított. X.

OLYMPIAS, Filep macedoniai király nője 's nagy Sándor anyja, Neoptolemus epirusi fejedelem leánya volt. Nagy észsel uralkodás- és bosszuvágyó 's álnok characteret kapcsolt össze. Mind a' két házastárs szerelmi szövénnyel megháborgaták az ő egyetértéseket annyira, hogy végre elváltak egymástól. Ezen megcsufolás bosszura ingerlé Olympias szívét. Hihető, nem csak tudója, hanem főokozója is volt Filep meggyilkoltatásának. Annyi bizonyos, hogy ő általa Cleopatra, Filep utóbbi nője, öngyilkolásra kényszerített, 's egész csalálya a' legborzasztóbb gyűlöléssel üldözött. Fija, nagy Sándor, egész fiúi tisztelettel viseltetett nyígyan iránta, de soha sem hagyá az uralkodásban részt venni. Nagy Sándor halála után híjában igyekezett a' korona bíráására törekvők czivódásai alatt uralkodását kiterjeszteni. Antipater halála után (319 K. e.) annak felváltója, Polysperchon, az ő részén volt ugyan, ki őt Epirusból hová előbb megszökött, Macedoniába főgyámnénak visszahívta, de azon kegyetlensége, mellyel az észében megzavart Aridaeust, nagy Sándor testvérét és felváltóját megölé, csak hamar megbüntettette. Cassander, Polysperchon ellensele, megfogatá, és kieszközlé, hogy a' meggyilkoltak rokonai bevádolák. Halálra ítéltetett távol létében.

Ezen hirre védelmezni kíváná magát. De ennek meggátlására orgyilkosok fogadtattak, kik őt (317 K. e.) megölik. X.

OLYMPIAS, a' Görögöknél időszámolás, melynek az OLYMPIAI JÁTÉK (I. e.) inepce szolgált alapul. Azon Olympiast mellőtől a' Görögök időszámolásokat kezdék, Petavius 777, Usher 772, Calvisius pedig 774-re teszi K. e. Gatterer ellenben, és a' legtöbb újak 776-ot vesznek fel; az utolsó (304-dik) K. n. 440 ébbe esék. Egy Olympiastól fogva a' másikig való időköz a' mi számolásunk szerint öszszetündt foglalja magában, vagy egy görög, 48 hónapból *s két szökő hónapból álló Tetracterist. Eleinte az Olympiast egy győztes nevről nevezék, mivel azonban ezen jelelés neve által némelly csalódások történhettek, kivált ha nem volt mindjárt alkalom az olympiai győzők neveit meg tudni; azért minden statusban az által tevék az Olympiast esmerhetőbbé hogy a' győztes nevét Athenében, az uralkodó Archonták, Lacedaemonban az Ephorok, Argosban Juno papnéi, Delphiben Pythia 'sat, neve után tevék. Az illyképen szerkeztetett és felsőségi vigyázat alá rendelt névlajstromok a' statusok levéltárába tétettek, hol mindenki megnézheté. Későbbben magánszemélyek is birták. Fájdalom, semmi sem maradt sen belőlök. X.

OLVASÓ, a' catholicusoknál egy sinór, melyre bizonyos számú különbféle nagyságu golyócskák vagynak fűzve, az imádságok megszámlálására szolgálók. Gusman Domokos, a' dominicanus szerzet alapítója, hozta szokásba a' 13. század első felében, 's a' Pater noster és az Ave Maria szerint intézte el. Az olvasón ugyanis tizenötöször találta-tik 10 apróbb és egy nagyobb golyó; a' kisebbeknél egy Ave Maria mondatik el, a' nagyobbaknál egy PATER NOSTER (I. e.) — A' Törökökön 1571 Oct. 7-kén Lepantonál nyert győzedelem emlékére XIII. Gergely pápa 1573 olvasó-innepet rendelt, mely October első vasárnapján illetik meg. XI Kelemen pápa ezen innepet a' nyugoti cath. keresztények minden templomaira kiterjeszté, a' Törökökön Pétervárad mellett 1716 Aug. 5-kén nyert diadal emlékeztetére. — A' Lama vallásu ásiái népek 's a' mohamedanusok is élnek illyen golyós sinórral, imádságaik megszámlálására. A' mohamedanusokéra 90 golyó van fűzve, melyeket ők imádkozás közben egymás után leeregetnek; a' Koranban előforduló 99 isteni tulajdonságot mondogatva. Nálók ezen golyócskák rendszerint mekkai vagy medinai szent földből készítenek.

OLVASZTÁS. Az olvasztás kétfélé, felolvasztás, és megolvasztás. A' felolvasztás hig. folyó, csepegő testek által történik, a' megolvasztás (izzás) a' hevő vagy melegség által. A' vízben sok test felolvad, nevezetesen a' savak; a' hevő elegendő fokra emelve majd minden testet megolvaszt. Innét akarják némellyek gyanítani, hogy az ő régi-ségben az egész föld izzó (megolvasztott) vala, míg mások mindent vízben felolvadottnak vallanak. A' hig test, felolvasztónak mondatik, a' kemény (merő) pedig felolvadinak vagy felolvasztandónak, valamint a' másik esetben a' hevő a' megolvasztó (izzató), a' merő pedig izzátandó vagy megolvasztandó. A' víz legáltalánosabb felolvasztó, 's idomában a' felolvasztás által legkevesebbet veszto. Más testek is az ő segítségével szoknak felolvasztókká lenni, mint p. o. a' savanyak, melyek jegesülve nem hatnak, vízben olvadva pedig felolvasztják az alkalikat, bizonyos ásványokat, érczeket, melyek most volt idomokat levetkezik, uj testté egyesülnek. A' gőzek, a' légidomu testek is olvasztanak fel, sőt a' gőzkör, a' mi közönséges levegőnk is egy nagy olvasztótnak tekintethetik, esmert és alig esmert, gyanított merő érszeket hordozva olvad ottan magában 's néha tűneménykövek, légvasak által tudatra olvasztó erejéről valamit. És e' szerint fő olvasztóink volnának a' levegő (gázok), az érdeketlen víz, a' hevő, 's meg lehet, hogy valaki az egész olvadásban egységet lelend fel, mert az egész dolog kétség kívül egy törvény alatt van. —j—a.

OMAR (I), Abubekr felváltója, apósa, Mohamed után a' Mozlemi-

nek második kalifája, K. u. 634 kezdett uralkodni. Mint egy a' legdühösebb hódítók közül, kik valaha a' világot dúlták, legelsőben Damaszk, Syria fővárosa ellen indult, 's elűzé a' Görögöket valamint e' tartományból, úgy Phoeniciából is. Erre Jersusalemet vevé be 636, kemény ostrom után. Két iszákot, melyeknek egyikében fagyümlős, másikában gabona volt, tetetett egy tevére, 's ezen ment be a' városba. Minthogy a' jersalemi capitulatiót utóbb a' Mozleminek gyakran verék példányul, előadjuk itten annak főpontjait: „A' lakosok megtartják életüket, vagyonokat 's templomaikat; de új templomokat nem építhetnek, 's a' már létezőkre keresztet nem tűzhetnek. Harangozniok nem szabad, csupán a' csejgetés engedtetik meg nekik. Ha Muzelman utazik át a' városon, három napig ingyen kell azt tartaniok. A' mohamedanizmustól senkit sem szabad eltéríteni, 's rokonaitak annak felvételében hátráltatniok tilalmas. Nem szabad a' mohamedanusok nyelvét, öltözetét 's nevét felvenniok. Nem szabad fegyvert viselniok, bort eladniok. Köteleztetnek a' kalifa iránt hűséggel viseltetni, 's az adót rendesen megfizetni. Omar helytartóji Persiába nyomultak, megverék Jezdejeid seregét, és elfoglálák a' fővárost 's a' birodalmat. Amru, Omar egyik helytartója, megveré Heraclius 's iszár seregét Antiochiánál 638; Memphis és Alexandria megadák magokat; egész Egyiptom és Libya egy része elvetetett a' Romaiaktól. Az mondattott, de az újabb időkben megezáfoltatott, hogy az alexandriai kir. könyvtár, Omar parancsára, akkor égettetett el. A' Mozleminek folytaták hódításaikat messze Afrika belsejébe. Omar azonban nem sokáig éldele dicsőségét; mert K. u. 643, 63 éves korában, halálos sebet ejtett rajta késével egy perzsa rabszolga. A' nagyok kérék, határozná meg felváltóját, de ő ezt nem akará cselekedni; azon javallatot pedig, hogy fíját nevezze ki a' kalifa méltóságra, állhatatosan megtagadá: mondván. „Elég, hogy egy találkozott az én familiámban, a' ki e' terhet felvállalni képes volt.“ Így választó ország lön a' kalifaság (I. KALIFA). Az Islam soha sem bírt erőnyesebb és buzgóbb apostollal, mint ő volt; a' Korant pontosan megtartotta, 's igazságos és szelid fejedelemnek magasztatik. Kairót ő építeté; 36,000 várost vagy várt hódította meg; 4000 keresztény és zsidó templomot dulata szét, 's 1400 mecsetet építete.

OMMIADÁK vagy OMMAJADÁK I. KALIFA.

OMNIUM. Így nevezi az angol statusgazdaság mind azon tárgyak (nyilvános papirosok, stockok) öszveségét, melyeket a' kölcsönözés aláírói azért az országglástól kapnak. Ha például az aláírók, az országglással kötött egyezségeknél fogva, minden adandó száz fontért, bizonyos summáig száztól hármas kamatu, másikig száztól 4-es kamatu leveleket, az utolsó részért pedig hosszú annuitásokat kapnak: ez a' három tárgy öszvesen az omnium-ot képi; ellenben a' kölcsön minden egyes czikkelye scrip-nek (a' subscriptio szó megcsonkítása) neveztetik. Mivel egy kölcsön omniuma, a' kölcsönadás és visszafizetés napja közti körülményekhez képest szál vagy felmegy: azért nagy tárgya a' speculationak.

OMPHALE, Jardanas lydiai király leánya, és nője Tmolusnak kinek halála után maga uralkodott. Hereules Mercurius által rabszolgaként adatott el neki és bajnok tetteket vitt végbe szolgálatjában. Ő ölekezésével jutalmazá meg és egy fiut szüle neki HERCULES (I. e.) úgy elvakíttatott általa, hogy annak tetszésére asszonyi ruhában járt, nyjait arany gyűrűkkel ékesíté, haját mesterséges fűrtökhöz szedeté, magas aranyos cipőket viselt, és rabnői közt font, míg O. az oroszlánya bört vevé magára és a' buzogányt hordá. Egyébiránt kényurasan uralkodék a' Lydiaiakon, és szintolly féktelen volt, mint kicsapongó és kegyetlen.

ON (♄, saturnus) ásvány, kékdedfejer színű, a' levegőn hamar megszikkuló, 11. 3 viszonyosulyu, igen lágy 's innét hangtalan, köröm és fogak által benyomható. Nyujthatósága jeles. Dörzöltetve tulajdon

szagot fejt ki, mocskit. Izzás előtt megolvad, lég nélkül nagy héfokot kiállhat minekelőtte elszálna. Légtől érintve az izzott (megolvadt) ércz színe szürke hártáival vonatik be (ónhamu, ónacs, ónsavítat), a' hőség tovább tartván, sárga, veresssárga, végre veres lesz, neve masticot, mennig, ónag, ónsim, ezüstsim, aranysim. Az ón egyesül a' gyulóval, a' kénkövel (kénköves ón, galena, ónfény, alquifoux), a' villóval, az ónany csak a' salétrom (válsav) az ónacs pedig minden savban felolvadó; az alkalik 's az ammoniac mind az ónanyra mind savítatjaira hatnak. Összeolvasztás által majd minden érczszl egyesíthető az ón. — Az ónany hidegen kinyújtatik lapokká, mellyek házfedezőnek, csőeknek, thé és dohánytartóknak használtatnak, csökké huzatik ki, vitriol és timó-főző serpenyőkke öntetik, a' finomabb ablakónná huzatik ki, betűanyaghoz tétetik, golyócsokká öntetik, ez utolsóná a' tisztátlanabb. A' masticot 's néha a' durva kénköves ón (galena) gerencsér-máznak használtatik. — Az ónacs (tökélyetlen ónsavítat) veszedelmes mérég, 's néha tudatlanságból, máskor gonosszágból némelly italba jó, hogy a' bort édesítse, az avas olajt 's az eczet izét megjavítsa.

—j—a.

ÓNACS (szénsavos ón feje, Bleiweiss), szénsavanyal kielegített ónacs, melly gyárookban készítetik, midőn t. i. az ón felétetik a' gőzzé vált eczetsavban, 's felig felolvad. Hogy nagyban készüljön, mintegy 3 lábnyi hoszsú, 6 ujnyi széles, és 1 vonalnyi vastag ónlapok vésenek, összevondörögtetnek, úgy hogy a' kanyarodások között fél vagy egész hüvelknyi tér marad. Azután egyenesen tétetnek cserépedényekbe, mellyekben alant jó eczet van, de a' mellynek nem szabad a' lapokat megérnie, 's innét felébe keresztesen fapálczákat tétetnek. Az edények azután befedtetnek ónlapokkal, kitetnek szelőd melegségnek, vizszinlegesen helyhezítettetvén lógánajba vagy timár-gubókba. Ez által az eczet gőzzé vál, felszál, az ónlapok oldalaira lerakatik, azt átjárja, és részint felolvasztja. A' gőzök eczetsavanya 3—6 hét alatt megelégszik az ónnal 's bádjadtt feje anyaggá változtatja azt, melly egy idő múlva a' lapokról levakartatik 's összevgyűjtetik. A' lapok újra összevondörögtetnek, 's az előbbi munka ismételtetik velek. Az ónfejére leginkább az ónfestésben használtatik 's e' végre finoman megtörtetik 's dörzsöltetik. De még ez is, irritató belfájdalmat, kólikát okoz. Ward argol egy gépely találta fel, ezen betegség eredetét meggátolót. Az árult ón fejeére gyakran meghamisítatik krétával.

—j—a.

ÓNCZUKOR, valamelly savanyban (eczethavanyban p. o.) felolvasztott 's kipárolgtatott ónacs. Nevét édes izétől vette. Gyógyszer, festék, 's borhamisító gyanánt használtatik. Mérég, sok borivónál kinos halált okozott immár. A' borban létező ónczukor Hahnemann visganedve (Liquor probatorius Hahnemanni) által tudatik meg, melly a' borba csepegtetvén homályos barna ülepedetet (csapatot) szül.

—j—a.

ÓNFÜGGŐ, 1.) hosszú kötélén függő óndarab, melly a' tengerbe eresztetik, a' tenger mélségének, 's fenéke tulajdonságának megvizsgálása végett. Alsó része ugyan is fadgyuval megkenetik, melly által egy uttal kevés főveny, vagy egyéb a' fenéken lévő is felhuzatik. 2.) A' kőműveseknek esmeretes ónmértéke, munkájok függőleges arányzatának megítélése végett. Továbbá ónfüggőnek nevezetik a' csillagászai szerszámokon azon ónnal megnehezített fonál szál is, melly által a' függőleges arányzat meg határozatik.

—h—

ÖNGYILKOSSÁG (suicidium, autochiria). Saját éltünk fentartása erkölcsi kötelesség. Mert az embernek földi léte szent, mint feltétele az ő felségesbb észü életének, mellyen az ő méltósága alapul. Minden önkényes megsértése tehát saját éltünknek, következképpen a' lassankénti, tisztelt ellenkező cselekvés által okozott életrövidítés is bűn, a' mennyiben az egyszersmind ezen méltóságnak megsértése. Még erkösetelenebb dolog az életnek hirtelen való 's erőszakos lerontása, mellyet

az ember csupa önkényes előterjesztések, ösztönök, hajlandóságok, szenvedelmek és érzetek ösztönözésére magán elkövet, vagy az öngyilkosság szorosb erkölcsi értelemben; mivel itt az ember a' maga észí méltósága iránt való becsülés hiányából, vagy a' felől való kétségbeesésből semmivé teszi azt, a' mi magában foglalja azon feltételt, mellynél fogva e' méltóságot tovább is megtarthassa, és a' neki adatott tehetségeket, rendeltetéséhez képest, kimivelhesse 's használhassa, szóval mivel az öngyilkos a' maga megsemmítésével egyszersmind magát megbecateníti (ezen méltóságától megfosztja), más okos lények iránt, és a' minden élet törvényadója 's igazgatója iránt való tiszteit megsérti. — Az öngyilkossággal tehát nem kell felcserélni azt az önkényes halált (mors voluntaria), melyet valaki azért választ, hogy e' méltóságát fenntartsa, és ideájíért meghaljon. Ez azon nehéz megítélhetesü esetekben áll elő, midőn az életet csak e' méltóságnak feláldozásával lehetne feltartani, midőn a' földi lét folytatása azzal meg nem állhatna, vagy midőn, ellenkező esetben, az élet feláldozása által valamely magasb, erkölcsi czél érthetik el Mert az élet nem általános czél, hanem csak egy illy czélnek eszköze és feltétele. Ha tehát az megszűnik illy feltétel lenni (p. o. ha az ember valamely külső erőszak által kinszeritetnék ön méltóságával ellenkező dolgot tenni vagy szenvedni), akkor annak fentartásának tiszte is megszűnik. Ez az önkényes halál tehát nem tiszta szabadkényű; ez nem származik, mint rendszeren szokott az öngyilkosság, érzéki ösztönökből, valamely kielégítetlen érzékiség kinjártól való gyáva féltelméből, önvétek által okozott belső villongásból, bőszből vagy kétségbeeső lélekisméretből, hanem azon bátorságból és erős akaratból, hogy az ember egy érdemes életet halállal pecsételjen, az életet magasb czéloknak feláldozza, és az emberiség' méltóságát a' halál által fenntartsa. Ezen esetek felett eleitől fogva sok vetélkedés volt, és az öngyilkosok, valamint az öngyilkosság puhult védőji, hasztalan igyekeztek a' mellett különbféle okokat felhordani vagy az önkényes öngyilkosság megfogását a' szabad akaratú halálával felcserélni. — Mindkettőtől különbözik végezetre az önkénytelen öngyilkosság, vagy az, a' mellynek kufjeje a' test beteges mineműségében van, melly a' lélekre ellenáthatlanul munkálkodik, vagy olly elmezavarban, mellynél fogva a' cselekedet erkölcsiiségének vagy erkölcsstelenségének eszmélete 's azzal együtt a' cselekvőnek szabad akaratú ereje is meggátoltatik és elenyésztetik. Legtöbb esetekben midazáltal egyesülve munkálkodik a' physikai és erkölcsi betegség. Ebben van annak oka, miért nem lehet az önkényes öngyilkosságtól való minden természeti és erkölcsi irtózásunk mellett is az öngyilkos felett elhatározó 's kárboztató ételetet magunknak tulajdonítanunk. — L. F. B. „Über den Selbstmord, seine Ursachen, Arten medizinisch-gerichtliche Untersuchung und die Mittel gegen denselben“ (Hanover 1813); E. W. F. Schultz „Der natürliche Selbstmord, eine physiologische Abhandlung“ (Berlin 1815); Thiele von Thielenfeld „Gründe für und wider den Selbstmord“ (Leipz. 1817; köznépi előadás); Mad. de Staël: („Sur le suicide“; J. P. Falret „De l' hypochondrie et du suicide.“ (Paris 1822, németül G. Wendt által); D. Casper „Abh. über den Selbstmord“ és D. Heyfelder „Der Selbstmord in arznei-gerichtlicher und medicinisch-polizeilicher Beziehung“ (Berlin 1828). Vö. Stäudlin's „Geschichte der Vorstellungen und Lehren vom Selbstmord“ (Götting. 1824).

A. B. S.

ÖNKÉNY a' közönséges életben jelent korlátlanyságot, melly semmiben határt nem esmer, 's nem akar tartani; nemesebb értelemben pedig az ember szabadságát és akaratját foglalja magában, melly az okosság törvényeinek önkénytelen engedelmeskedvén, szabad választást tesz az eszközökben, mellyek jó vagy rossz cselekedeteket hoznak elő.

ÖNMOZGOVÁNY I. AUTOMAT.

ONOD, népes m. város Borsodvármegye miskolczi járásában, a'

Sajó és Hernád vizeinek összefolyásánál. Hajdan erősség volt, 's hírében emelkedettebb mint most. Nevezetesen a' közeletében, Muhi melletti történt szerencsétlen ütközet, melyben nemzetünk, ezerek életével áldozott a' viszálykodás undok lelkének 's a' Tatárok pusztító hatalmának. Itt tartott Rákóczy Ferencz 1707 gyűlést híveivel. Ebben Bercsényi. Miklos tüzesen kikelt az ingadozó Okolicsányi és Rakowszky ellen; kik az alkalommal, az egybegyűlt Magyarok közül magokra sokakat felbosztván, életüket veszedelmeztették. (Mikor a' Magyarok valamely gyűlésről megvetőleg akarnak szólni, azt mondják: olyan mint az onodi Czigánygyűlés).

ONOMATOPOEIA (görög szó) alatt azon név- vagy szóképzés értetik, mely a' tárgyakat különösen az ő adott hangjaik szerint jeleli meg. Az érzéki világ tárgyai az elsők, melyeket az ember esmerni tanul, 's a' mint azokat testi műszereivel felfogja, a' szerint igyekezik azt jelek által kifejezni. A' szózat, hallható megjelelése az ábrázolatoknak; magában foglalja tehát a' tárgyaknak azon sajátosságait, melyeket neki az érzékek szolgáltának, 's rendezett hangok által úgy ismerti azt, mint azt a' fül a' természeti hang után felfogta. Ezen szóképzés legtermészetesebb valamint szinte legértelmesebb is, mivel a' hangzó test ábrázolatjával legkönnyebben összeegyeztethető, 's annak képzeletét másokban legbizonyosabban felébresztő. Az onomatopoeia tehát egyik létező része minden nyelvnek; minthogy azonban a' hallás igen különböző, 's a' természeti hangok a' nyelvekben igen sokféleképen hunynak el: az illy nevek nézve is igen különböznek egymástól a' nemzetek. Mi Magyarok számtalan onomatopoeiával dicsekedhetünk anyanyelvünkben. Illyenek p. o. bűgés, bugás, csattanás, csepegés, csugás, durradás, dörgés, kongás, morgás, sziszegés, zuhogás 'sat. 54.

ÖNSZERETET, ÖNKÓRSÁG. A' természet minden élő lénynek erős ösztönt adott a' maga fentartására, mely össze van kapcsolva az önérzéssel, ugymint azon kellemetes vagy kellemetlen állapotnak érzetével, melyben valamely lény vagyon. Nem különben igyekszik az ember valamely maga természetéhez mérsékelt állapotnak megnyerésén és fentartásán. Azon önszeretet, melyet ezért neki tulajdonítunk, sokféleképen határozottatik azon tehetség által, mely szerint valaki a' célra rívó eszközöket választja, 's az enyimet a' tiedtől megkülönbözteti. Okos az önszeretet, a' mennyiben az az embernek valódi boldogságára, mely erény által határozottatik, vagyon irányozva, és nem rekeszt ki a' mások valódi java iránt való minakas gondoskodást. Ellenben helytelen önszeretetté válik, midőn csak Enünk érzéki jóllétére céloz, és annak, a' mit mások iránt teljesíteni tartozunk, utjában áll. Ha végre ez a' helytelen önszeretet szenvedéllyé változik, akkor önkórságnak (egoismusnak) neveztetik, 's e' szerint azon szenvedélyes kívánságban áll, hogy az ember a' maga individualis céljainak és a' maga jóllétének mindent alája rendeljen. Megkülönböztetik azonban a' gorombább vagy nyilvános, és az eltitkolt vagy finomabb önkórságot, mely vigyázó okossággal tünteti ki magát. (L. Egoismus). A. B. S.

ONTOLOGIA, lénytudomány; így nevezék azelőtt a' metafizicának azon részét, mely a' dolgok létalaposságát, vagy azon tulajdonságokat, melyek nélkül semmi dolog nem lehetne dolog, tökéletesen előadja és megmutatja. Valami csak a' dolgok megfogatjából következik, az itt előadatik, és a' mi azoknak szükségesképi praedicatumaival nem ellenkezik, az azoknak szükségesképi tulajdonság gyanánt tulajdonítatik. Értekeznek abban 1) a' dolgokról általjában, azok lehetőségéről, valódiságáról és szükségképi voltáról; 2) a' substantiáról és accidensről, okokról, munkalatról és viszonymunkalatról; 3) a' dolgok mennyi- és minőségéről, hasonlóságáról és egyenlőségéről; 4) a' hízagról és az időről, 's 5) az egyszerűről és összetettéről. De e' tulajdonságokkal semmi valódi lét nincs megismerve; és így az Ontologia nem reális tárgyak esmere-

te. Azon nagy revolutio után, melyet a' philosophia Kant által nyert, az egész Ontologia, úgy a' mint az a' régibb dogmaticus iskolákban felállítva vala, szétbomlott, és annak helyére a' mi megfogatink és egész előterjesztő tehetségünk analyticája lépett. Ez az analytica Kanttól transcendentalis philosophiának nevezetik.

A.B.S.

ONTOLOGIAI ERŐSSÉGnek nevezetik az Istennek, mint az általános létnek megfogatjából lehozott megmutatás az ő létele felől. Valami e' megmutatáshoz hasonlót találhatni már a' stoicus Kleanthesnél is. Különösen kiképzettetett ezen erősség Canterbury Anselmtől és Descartestól.

A.B.S.

ONYX, olyan chalcedon, melyben két vagy több színváltozás egyenes vagy hajlott, egyenközü vagy igen határozott telepekben váltja egymást. Az onyxok úgy metszetnek leginkább, hogy egy világos telep tegye az idom megását, a' homályosabb telep pedig alapijául szolgáljon. Már a' Romaiaknál becsben volt ezen kő, 's ma is, ha szép, drágán fizetetik meg.

—j—a.

OPÁL, ásvány, csigatőretű, üveg vagy zsírfényű, részint szintelen, részint különbféle színű, átlátszó, gyakran élénk és tarka színjátékokat mutató. Keménysége kisebb a' kvarznál, viszonsulya 1, 9től 2, 2-ig. Létrejzei koraföld 's viz. Ezen különbségei vannak: 1) Nemes opál, téjfehér, nagy üvegfényű, féltátlátszó, élénk 's igen szép színjátszással; porfirba nőten találattik Magyar és Szász-honban, mondaköben a' Fardeszigeteken. Tűzopál hiaczintveres egész mézsárgá-ig, féltátlátszó, erősfényű, Mexico porfirjaiban. 3) Közönséges opál téj és sárgásfehér, vörös- és méz-sárga, hus és téglaveres alma és olajzöld, erősen áttetsző, Magyarhonban, a' szász Érczhegyeken, Silesiában, Kochemlitznél, a' faroei szigeteken 'stb. találattik. 4) Félopál kisebb fényű, csekélyebb áttetszésű, setétebb zavartabb színű, mint a' közönséges o. 's faopál nevű, ha faszövetű; — ez utolsó Tokajon, és Hohentwielnél Svábhonban találattik bővebben. 5) Világselem (l. e.) más-kép Hydriophan. — A' nemes opál színjátszásáért, a' tűzopál színéért kedves; gyűrűkre, függőkre 'stb. használtatnak. A' vereset játszó nemes opál legbecselesebb, 's mivel többnyire repedésses, a' nagyobb kövek belőle rendkívül drágák. Színjátszása a' csekély keménysége alig enged más köszörtilést, mint felfolyó vagy leneseidomut; csak a' tűzopál nyér néha néhány tompa szegletet.

—j—a.

OPERA (daltjáték) szél 's értelemben muzsikai dramát jelent. Az opera muzsikájának írásmódja szerint különböztetjük meg a' daltjáték neveit. Opera tragica nevet visel a' szomorú tartalmu; opera seria a' nagy vagyis komoly; opera buffa a' vig, enyelgő daltjáték. A' valódi nagy operában a' szóval adandó declamatio hibázik, ennek helyét a' recitativo foglalja el, melynek leginkább Olaszok a' mesterei. Operáskának (Operette) hívjuk a' könnyű cháracterű énekes játékot. Ennek alsóbb neve a' szoros értelmű daltjáték, melyben néhány könnyű énekek fordulnak elő. Ide tartozik a' népdalos játék (vaudeville); melybe a' nép szájában forgó kellemes dalok vannak szöve, 's többnyire a' Franciaíknál divatozik. — A' legelső Daphne című operának textusát Ottavio Rinuccini, muzsikáját pedig Giac. Peri készíté, 's 1597-ben Florenz városában adaték elő. Hasonló tartalmu pásztori operák adattak azután egyebütt is; muzsikájok karénekekkel vegyítve a' mai recitativohoz hasonlított, melly utóbbinak valóságos feltalálója Emilio del Cavaliere volt, 1570-től fogva a' florenczi hangászkar mestere. Az első opera buffa 1624-ben Velenczében játszatott, hol 1637-ben a' legelső daltjátékos színház állittaték fel. 1646-ban hozatott Mazarini cardinál legelsőben Parisba Olaszországból operiákat, kik ott Orpheus és Euridice című olasz operát adák legelőször. Ezen időben Perin legelső próbát tett egy franczia operával, mire 1669-ben királyi szabadalmat is (privilegium) nyert. Parisban az operák intézete nem sokára a' muzsika kir. ada-

demiaja nevet nyéré; 1678-ban egy másik hasonló intézet is egyesült, mely 1715-ben vig operák nevét vevé fel. — Németországban Opitz Márton készíté az első, Daphne című, operának textusát (meghalt 1669); Thiemich Pálnak Alceste című operája 1693-ban Leipzigban adaték, hol addig a' daljátékot nem esmerték. Nürnbergben 1667 operaházat építettek, 's abban 1697-ben játszották az első német Arminius című operát. Svédországban 1774-ben, született Svédok adák elő az első eredeti Birger Jarl című daljátékot. — Austriában 6-dik Károly alatt kezdődött leginkább a' dramatica muzsika divatozni; innen a' mult század vége felé Magyarországra is behatott. A' magyar színészek is adtak már apróbb eredeti, Magyarországhon készült, operákat, de nagy stílusban készült magyar opera seriánk még nincs. —gy.

OPERATIO-TANITÁS (művellet-tanítás) I. CHIRURGIA és ANGOL, FRANCZIA, NÉMET ORVOSI TUDOMÁNY és CHIRURGIA. Részét teszi a' SEKTUDOMÁNY (acologia). —j—a.

OPHTHALMIATRICA, szemorvoslás mestersége.

OPHTHALMIA, szemgyulladás, I. SZENTUDOMÁNY.

OPHTHALMOLOGIA, I. SZENTUDOMÁNY.

OPIUM I. MÁKONY.

OPORTO vagy Porto, Lissabon után legnagyobb 's legnevezetesebb kereskedővárosa Portugaliának; az Entre Minho e Duero tartományban, nagy hegyek között egy szoros völgyben a' Duero partjain fekszik, 's 11 piacza, 90 temploma, 17 klastroma, 14 ispotálya, 15,000 háza és 70,000 lakosa van az idegeneken kívül. Jeles kikötőjébe, mely egy kis erősség által védetik, évenként mintegy 1200 hajó száll be, noha a' folyó torkolatja sziklák és ingó homokpadok által valamennyire elszorittatik, 's ez által a' behajózás megnehezítettetik. A' portoi 220 kereskedési házak közül 25 brittus, 10 pedig német. Selyem, harisnya; karton-, posztó-, vászon-, bőr-'s ércz gyárai tetemesek. — A' Quintas nevet viselő 's csinosan, jó ízléssel épült mezei lakok felette szépíték a' városnak egyébként is gyönyörű vidékét. Porto, egy Cale nevű várorességtől vevé eredetét, mely a' folyam bal partján egy hegyen feködt, 's mellyből a' lakosoknak egy része ezen alkalmas helyen telepedett meg, 's ezt Porto Cale-nak (calei kikötőnek) nevezé, honnét későbbben az egész királyság elneveztetése, Portugal származott. Az 1820 Aug. 24 Oportoban kiütkött zendülésről I. PORTUGALIA. Oporto az njabb időkben, nevezetesen 1832-diki Junistól fogva maig véres belháboru gyászos nézőhelye. 54.

OPPOSITIO (az Astronomiában) I. ASPECTUS.

OPPOSITIO, ellentétel (I. CATEGORIÁK és RELATIO), ellenállás, ellennyomás, legkivált a' közvéleményről mondatik, midőn a' nép egy része ellene mond azon okfejeknek és nézeteknek, melyeket a' statushivatalok a' közügyek eligazításában követnek; leginkább Angliában vagy on e' nevezet szokásban. Itt a' ministerek pártja és a' népe, beszéd 's ellenbeszéddel viaskodnak minden nyilvános ügynél a' közvéleményért. Hanem a' törvényes szabadság biztos alapja, a' constitutio, mindig fen tartja a' súlyegyet. Az oppositio itt egy időn a' constitutioval. Egy okos Angol sem kívánja, 's nem is kívánhatja, hogy az oppositio megszűnjék; mert e' nélkül csak hamar elenyészne a' szerkezet, 's ha nem is korlátlan fejedelemség, bizonyosan gyűlölt aristocratia lenne az országlás. Az oppositio tükör a' királyra nézve, mely neki szüntelen mutatja, hogy csak arra van a' hatalom nála, hogy a' népet az országlás új törvényjavalatának elfogadására észokokkal bírja; az oppositio óvás a' miniszterekre nézve, hogy a' status javát szüntelen szemeik előtt tartás a' hatalmokkal vissza ne éljenek. A' minister tudja, hogy ellene az oppositio panaszt tehet, hogy vád alá vettetését kívánhatja, 's hogy ellenbeszédeinek hatalmával elragadhatja tőle a' szótöbbséget, mely nélkül lehetetlen országotlani (I. NORTH). Az oppositio teszi az alsó házat

a' népjogok (p. o. a' *Habeas Corpus Acta*) örvé, 's ez értelemben mondatott Fox, mikor hibázott is, a' nép emberének. Mert ki fogná hinnai, hogy az oppositionnak mindig igaza van? Mind a' két párt ellene mond egymásnak, 's gyakran nemtelen indító okokból; de az igazság a' vizsgálat közepén áll. A' surlódás képzi, élesíti, oktatja a' szónokokat és kormányfiakat, az oppositio nélkül ellankadna az ész az erő, a' visszaélés meg erősebb gyökeret venne, mint eddig, 's az önkényé lenne a' diadal. Ha magánczelok tüzelik is néha az oppositiot, 's ha elővesz is politicájában minden népies mesterseget, mint a' ministerium minden udvarit: a' nép részrehajlatlan része mind a' kettőt megítéli 's megismeri az igazat. Ez történt például Walpole ministersége alatt, ez Pitt és mások alatt. Az oppositio szüntelen kiáltozó, hogy a' szerkezet és a' szabadság veszélyben forog, 's a' nép mégis a' ministerek mellett nyilatkozott. Az oppositio tagjai, valamint a' ministéri párt is, két részre szakadnak néha, 's ilyenkor harmadik párt keletkezik. Az oppositionalis hirlapok az oppositio értelmében írnak, a' nélkül hogy tőle függenének, valamint ellenben a' ministerialisok; noha nem bírnak hivatali hitellességgel, szüntelen a' ministerium nézeteit védelmezik. — Oppositio mindenütt van, hol a' nép political életet él, azaz szerkezettel, valódi népképviseléssel és sajtószabadsággal bír. Csak hogy az oppositio és ministéri párt nem mindenütt áll öly homlokegyenest egymás ellen, mint Angliában. — A' középkorban igen sikeres ellenkezeti joggal bírt a' pápa a' világi hatalom kicsapongásai ellen; mi azonban már ma megszűnt.

OPS I. CYBELE.

OPTICA (sugártan) bővebb értelemben a' világosság (világ) számtani természetéről szóló egész tudomány, vagy az egyenes, tört és vert (visszavert) sugarak természetéről szóló elmélet. Ellenben a' szorosabb értelmű sugártan csak az egyenes vonalú sugarat vizsgálja; a' többi tárgyakat a' dioptricára, catoptricára utasítván. Ezen szorosb értelemben a' sugár kiterjedésével 's a' látszeggel foglalatoskodik a' sugártan, melyekhez függelékesen a' messzelátók és látásmérők (photometria) tudományát is ragasztja. Az optica általános képzeletét e' szorosb értelemben adandók emlékeztetést tesznek, hogy az egészen setét szobában semmit nem láthatni, mihelyt pedig világ hozatik be, nem csak ezt látjuk minden oldalról, hanem a' szobában lévő tárgyakat is, ha köztök és a' szem között setét test nem létezik. A' tárgyaknak tehát, hogy láthatók legyenek, egyenes irányban kell világot küldeniek a' szemhez, vagy öntulajdonokat (önfényű testek) vagy más fénylő testtől kölcsönözött (setét testek). A' sugár ezen egyenes vonalú elterjedésére épít tovább az optica első osztálya, abból p. o. a' világítás logyását, a' látás (világítás) méretét általjában, az árnyék elméletét 'stb. származtatva; — azután a' látszegghez fordul, azon szegléthez t. i. melynek hegye a' szemfényt (pillát) teszi, szárjai pedig az illető tárgy legalsó pontjaihoz mennek. Ez vezet a' golyó átlátásához, a' látmező tanítására, a' parallaxe ismeretéhez 'stb. — A' régiek ismerete hiányos volt ezen súlyos tárgyról; Ptolomæus azonban írt egy optícát (elveszettet), mely egyes maradványai szerint nem vala érdemtelen. Újabb időben a' nápolyi Porta dolgozta ki a' sugártant. Ma legjobb munkák róla: „*Compleat system of optiks*“ (Cambridge 1738, 4) Smithtől; — Kaestner németre fordítá; — „*Essai d'optique*“ (Paris 1760, 4) Bouguertől; „*Anleitung zur Optik*“ (Berl. 1793) Bürjatól.

—j—a.

OPTIMATES. Igy nevezetett a' Rómaiaknál a' nemességi párt, ellentétben a' populares-ekkel, kik a' köznép ügyét védelmezik. Az optimates szó felvétetett a' Magyar-nemzet latin diplomaticai nyelvébe is, általában az ország napjait, azaz, a' főegyházi személyeket, hercegeket grófokat és bárókat jelenti, kik mint a' törvényhozó testnek része optimates vagy proceres regni nevet viselnek.

—no—

OPTIMISMUS-nak az a' philosophiai és vallásos tanítmány nevezetik, mely azt állítja, hogy ez a' világ az ő úgy látszó tökéletlenségei mellett is egyenkénti részeiben tökéletes és épen olyan, a' millyen lehet. Ezen tanítmánynak már a' stoicusok és Plotin is hódoltanak. De megkülönböztetve értik az optimismuson Leibnitz tanítmányát, t. i. azt, hogy: Isten a' lehető világok közt, melyeket az ő értelme gondolt, a' maga tökéletessége szerint a' legjobbikát választotta és hozta elő. Leibnitz ezen tanítmányát „THEODICEA“-jában (l. e.) fejti ki, kivált a' Bayle kétségeire és ellenvetéseire való tekintetben a' világi gonoszokról, és figyelmeztet arra, hogy a' mi egyenként véve tökéletlennek látszik, koránt sem tökéletlensége az egésznek, és hogy minden dolog egyenként, azon összefüggésben tekintve, melyben van, a' legjobb. Egyébként ezen philosophiai állítást rendszeren ezen trilemmára is reducálták: ha ez a' világ nem a' legjobbik volna, úgy az Isten tökéletes világot vagy nem esmért, vagy nem teremthetett, vagy teremteni nem akart volna; ugye e' három utóbbi dolog ellenkezik az Istennek fő bölcsességével, mindenhatóságával és jóságával; és így ezt a' világot a' legjobbnak kell tekintenünk. V. ö. „*Sammlung der Schriften über die Lehre von der besten Welt*“ (Rostock 1759), a' berlini academia pályáirásait e' tárgyról (Berlin 1755), és Leonh. Creuzer, „*Leibnitii doctrina de mundo optimo etc.*“ (Leipzig 1795).

A. B. S.

ÓRA, mint időmérték a' napnak 24-ed része, magában 60 perczet foglaló; mint időmérő pedig olly erőmiv, mely kerekék, függönyök és rugók által tartatik mozgásban. A' régiek időmérőül nap- homok- és vizórákat használtak. A' mives órák feltalálásának ideje bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy a' 12 században kezdtek a' klastromokban mives órákat használni, melyek kerekék által mozgatott harangnak hangjával jelentették az órát. Valami Hirschau nevű apátról mondja életirója „horologiumot talált fel, az égi sphaerak mustrája szerint.“ Ez a' 11 század vége felé halt meg, 's könnyen meglehet, hogy talált fel valami órafélt. A' 13 századból tetetik említés egy jeles mivéről, melyet Szaladin szultán II. Fridrik császárnak ajándékozott. Ezt sulyok 's kerekék mozgatták. Nem csak az órát mutatta, hanem a' nap, hold és planeták állatkörbeli járását is. A' 14 században már több nyomai találhatók a' mai óraműveknek. Dante világosan említi a' verő órákat. Richard, sz. albansi apát Angliában, otly órát csinált 1326. millyent addig még soha sem láttak. Ez nem csak a' nap és hold járását mutatta, hanem a' dagályt és apályt is. Nagy torony órák a' 14. században jöttek szokásba. 's zsebóra sokkal későbbi találmány. Köz vélemény szerint, Hele Péter órás csinálta a' legelsőt 1510. A' függönnyt HUYGENS (l. e.) használta legelsőben. A' 18-dik századi legnevezetesebb órák közé tartoznak HAHN (l. e.) echterdingeni pap csillagászati óráji. Ez az időmérést egész kiterjedésében felfogta; miveinek főmutatója a' világtörténetírás mutatója, mely egy táblán forog, 's a' világtörténetek főpontjait a' bibliai Időszámolás, a' jövődőt pedig Bengel praelatusnak János jelenésein alapuló számításai szerint mutatja, 's 8000 év alatt végzi forgását. Egy másik mutató ugyan ezen táblán a' századot mutatja, 's 100 év alatt egyet kerül. Ezeken kívül az égi testek járását is mutatják ezen mivek, még pedig szintugy, mint az az égen történik. — Ma már mind a' függönyös mind a' zsebórák igen nagy tökéletességre vitettek, 's a' francia Schweizban, nevezetesen Genf, La-Chaux de Fonds 's Locleban és sok más helyen sok ezerenként csináltatnak. A' francia órák közt híresek: Berthoud, Breguet, Chevalier, Courvoisier, Preud'homme 'sat. Esmeretesek a' parisi függönyös órák, melyeken a' mechanica a' képző művészséggel szépen van egyesítve. Az újabb zsebórákban az kár, hogy hibázik bennek a' materiálnak azon jelessége, mely a' régi — kivált francia — órákat olly tar-

tósakká tévé. A' közönséges zsebórák pedig még csekély árokat sem érik meg.

ORACULUM, istenek kinyilatkoztatásai, melyeket állítólag istenektől ihletett személyek jelentettek ki a' kérdezősködőknek. Erteinek alatta továbbá a' helyek is, hol az illy kinyilatkoztatások szokott czeremoniákkal mentek végbe. Egyiptomban legrégibb oraculumok voltak Meroeban, Thebeben, Ammonumban, 's mind a' három helyen Jupiter Ammon tiszteltetett. Görögországban legrégibb oraculum volt Dodonában; azután elhíresedett leginkább a' Delphibeli. De voltak ezeken kívül sok más apró oraculumok. Zeus és Apollo tisztelésére felállítva Delos szigetén; Milétusban, Klarosban, Kolophonban; nem különben híres volt Trophonius oraculuma Boeotiában, és Amphiaransé ugyan ott. A' Rómáinaknak nem voltak rendes oraculumaik, ha csak valaki az Albunéban és Cumában volt. Sybillákat, sybillai könyveket, Faunus oraculumát, Praenestében Fortunaét oda nem számlálja, melyek később időben magoktól megszűntek lenni, mivel a' Rómáiak inkább a' görögországi és egyiptomi oraculumokat használták. Minden főbb dolgokban, u. m. háboruban, békeségben, városok építésében, telepek szállításában, constitutioadásban megszokták volt tanácsadás végett az oraculumokat keresni, és hozzájuk gazdag ajándékokkal járultak. A' felvigyázóknak nagy okossággal kellett magokat viselni; azért többnyire homályos és kétértelmű feleleteket adtak, hanem a' görög szabadság elvesztével az oraculumoknak is mind inkább hanyatlott tekintetek, migsem Theodosius császár idejében a' jövődőt mondó istenek házai vagy elpusztítottak vagy bezárattak.

Káltay.

ORAMA DIORAMA, I. PANORAMA.

ORANGE-MEN, osuf pártnev, melyet az irlandi catholicusok protestans honfi társaiknak akkor adtak, midőn II. Jakab elűzetvén, Vilhelm oraniai herczeg emelteték a' nagybritanniai és irlandi királyszékre. Megmaradt a' nevezet a' legújabb időkig. Reménylhető azonban, hogy az utolsó időkbeli engesztelő rendeletek mind az idegenséget a' catholicusok és protestansok között, mind a' sok vérontásra okul szolgált orange-men nevezetet meg fogják szüntetni.

lm.

ORANGUTÁNG. malai nyelven annyit tesz, mint erdei ember. Linné „*homo troglodytes*“ név alatt írta le. Borneo szigetén lakik, 4 lábnyi magas. Ezen sziget nagy erdeiben tanyáz, igen ügyes ugró és maszó. Karjait és kezeit úgy használja, mint az ember. Agakat tör a' fákról, 's nagy ereje lévén a' legerősebb embert is könnyen agyon üti. Kölykei könnyen megszeliülnek, 's jó fejűek 's ügyesek lévén, különféle mesterségekre, foglalatosságokra taníthatók. A' többek közt, megtanulnak kötélen táncolni, vizet hordani, rist csépelni, üveget 's edényeket mosogatni, nyársat forgatni stb. Europa éghajlatához nem tudnak szokni, itt többnyire kis idő múlva elhalnak.

—j—a.

ORANIA, ORANGE, hajdan egy kis herczegség Franciaországban (Vaucluse depart.), melynek a' 11 századtól fogva a' 16-ig saját fejedelmek voltak. Ezek közül az utolsó, Challen Philibert, 1531 gyermek nélkül halt meg, 's leánytestvére által, ki egyik nassau gróffal kelt össze, a' Nassau nemzetség kezeibe került ezen tartomány, melyet azonban csak 1570-től fogva birhatott ez nyugodalmasan, 's melyre nézve 1697 a' ryswiki béke alkalmával fejedelmisége megerősített. Nassau-oraniai Henrik Vilhelmnek, angol királynak 1702 történt magtalan halála után, hosszas öröklési vita támadt Orange birtokára nézve, melynek az a' következtetése lön, hogy a' porosz király, a' gyengébb nassau házbeli maradékok ellenzéseire nem ügyelvén, az utrechti békében 1713, átengedé a' tartományt Franciaországnak, mely ez időtől fogva annak háborítlan birtokában maradt. — Orange városa, a' Meyne mellett, bort, olajat, selymet és buzért bőven szolgáltató vidéken fekszik, 1500 házzal 's 7,200 lakossal, kik leginkább kézművességgel foglalatoskodnak. — Találni itt

romai régiségeket is, melyek között egy diadalivnek 's egy csatorná-
nak maradványai a' nevezetesek. 54.

ORATORIUM nevet visel a' lyrical, muzsikával kísért, ájtatos, ki-
vált bibliai tárgyú dráma, melly nagy innepeken isteni szolgálatkor szo-
kott előadatni. Célja az, hogy a' hallgatókban valamelly istenes tárgy
íránt jámbor érzeményt gerjesszen; ez okból tehát az oratoriumi költe-
mény egyszerű és ájtatos legyen, muzsikája pedig nem keresett cifra-
ságu, hanem azivrebátó, innoceus stylusú. Az oratorium a' keresztes
háborúkban vére eredetét, midőn az ájtatos szarándokok egész csapat-
jai a' megváltónak életét, halálát, az utolsó ítéletet, a' szentek életét,
szenvédéseiket, utszákon 's nyilvános helyeken énekeltek. Mostani alak-
ját Olaszországban nyerte, hol 1540-ben hozatott dívathá szent Neri Fi-
lep által, ki az oratoriumi szerzetet alapítá; az illyes oratoriumok ak-
kor Landi Spirituali (idvésséges dícséreték) nevet viseltek; az ora-
torium nevet csak a' 17-ik század közepén nyerték, hihetőleg az emli-
tett szerzettől. Eleintén inkább elbeszélések, mint dramák voltak; mert
egy bizonyos személy szokott valamelly istenes történetet hallgatójának
elmondani, 's közbe közbe néhány ariák énekeltek. Ezen unalmas mó-
dot 1656-ban Spagna megváltoztató. 's az oratoriumot mostani for-
májához közelítetté. Az olasz oratoriumi költők közt Metastasio tűntette
ki leginkább magát. Az újabb operák muzsikája azonban az operaké-
hez nagyon közelit. Angolországban Händel esmertette meg az oratoriumot;
Franciaországban pedig újabb időkben jött folyamathá az ugy nevezett
istenes hangversenyekben (concert spirituel). Németországban nevezete-
sebb oratoriumok: Abel halála, Abraham, Maria a' hegyen
(Rolle szerzeménye), Haydn-nak terem tése, Graun-nak Jézus
halála 'sat.

—gy

ORAVICZA (német) bányaváros Krassóvármegyében 570 házzal 's
3700 kevert nyelvű lakossal. Helye a' bányászti igazgatóhivatalnak. Közé-
letében arany, ezüst és réz bányák vannak. 54.

ORRILIUS PUPILLUS, Grammaticus Beneventból; honjában az
az ifjúságot oktató, 's Romában, Cicero consulsága alatt, nagy helyben-
hagyással tanított. Majdnem 100 éves korában halt meg igen szegény ál-
lapotban. Benevent képsobrot emeltete neki. Horatiusnak, ki róla, szig-
orúsága miatt, plagosus mellék nevet ruháza, köszöni leginkább azon
becsületet, hogy neve még most is példabeszédként használtatik szigorú
okolatanítókról.

X.

ORCHESTICA, I. TÁNCZMIVÉSZET.

ORCHESTRA, a' színpad és a' nézők ülése közti tér, melly a'
Görögöknél a' kar és muzsika helye volt, a' Romaiaknál pedig a' sena-
torok díshelyeit foglalá magában; az újabb korban, a' játékszínen a'
színpad előtti 's a' nézőktől korlát által külön választott hely, a' con-
certteremben pedig ennek egy kevéssé felemelt része, hol a' muzsiku-
sok vagynak. Gyakran magok a' hangmivészek értetnek alatta, kik e'
helyeken muzsikálnak.

ORCUS, annyit tesz, mint Hades vagy Pluto, végre Pluto (l.e.)
országával és TARTARUS-sal (l.e.) is egy jelentésű. X.

ORDALIA e' régi német szótól vére származását *Ordel* vagy *Urthel*,
melly annyit tesz mint ítélet. L. ISTENTÍTELEK.

ORDINATIO papi kenet, vagy az egyházi hivatalra való felszen-
telés, következtésésképp a' papi rendbe való felvétel. Ezen alkalommal,
egy idősb papi személy által az újoncz előtt az egyházi hivatal minden
kötelezései és jogai elszámoltatnak, mit a' felszentelő, áldással 's ke-
zeinek az újonczra tételével végez. Ezen ősi szokásnál, több egyházi
személyek jelenléte kívántatik meg, kik szinte megilletik a' felszen-
telőt kezeikkel 's áldáskívánatokat halmoznak róla. Az újoncz ekkor tül-
tént az úrvacsorához járul, közegyháziassága jeléül. Ez a' veleje azon
egyházi felszentelésnek, melly a' két evangélica hitvallásuaknál dívato-

zik, 's melyet csak a' Superintendens (Angolhon és az északi országokban a' protestans püspök) vihet véghez. A' protestans egyháziaknak, főlebbi hivatalokra lépésekkor nincs szükségek több ordinationa. Ellenben a' catholica 's ezzel együtt a' görög egyház, 3 század óta 8 külön fokát különbözteti meg az egyháziaknak 's a' mindenik foknál használtatni szokott ordinationak. A' régi egyház legalsó személyei az ostiariusok, vagyis ajtóőrök, sekrestyések és harangozók voltak. Ezek után következnek a' lectorok, olvasók, kik a' bibliából olvasandót a' közönség előtt elolvassák vagy éneklék; azután jönnek az exorcisták, kiknek az ördögűzés áll kötelességeiken! Végre az akolithák vagy akoluthák. Ezek az egyházi rend vagy fok négy alsóbbikát teszik, melyeket a' papi hivatal candidatusainak a' püspök, illő szertartással ugyanaz nap egymás után ad, de a' melyek, mint nem felszentelések, sem nötlenségre nem köteleznek, sem a' papi méltóság részesevé nem tesznek senkit; annál kevesbé adnak pedig tehetséget a' tulajdonkép való egyházi foglalatosságok végbevitelére: de a' ki magasb fokra lépni, azaz főbb egyházi személlyé szenteltetni kíván, elmulthatatlanul kell azokban részesülnie. Ezen utóbbi szent kenet következtében az ordináltatott személy just nyer papi öltözetet viselhetni, frjén környesést (tonnura) hordozni, 's megnyeri általa az egyházi rang eltörülhetlen (*character indelibilis*) helyegét. A' szent kenet alsó lépcsője a' subdiaconatus-ság, mely a' mise alkalmával szükséges edények 's megkívántatóságok elrendelésével, 's az Epistolának a' közönség előtt eléneklésével foglalatoskodik. Egy fokkal feljebb állanak a' diaconusok, kik a' mise alatt szolgálnak (ministrálnak), keresztelnek, papolnak, az evangeliomot eléneklék, 's a' subdiaconusoktól a' stola és dalmatica viselése által különböztetik meg magokat. Még feljebb valók a' presbyterek, kiknek a' bérmláson és ordination kívül, minden sakramentumok kiosztása tehetségeken áll, 's kiket a' mise alkalmával a' mise-mondó ruha különböztet meg. Ezen három főbb kenetet is egy napon szokja a' püspök nagy innepiséggel kiosztani azoknak, kik presbyterré leendők. Legfőbb egyházi méltóság a' püspöki, mellyel minden szentiségeknek, 's ezeken felyül még a' bérmlásnak és ordinationak kiszolgáltatása is jár. A' püspökök az érsekek által szenteltetnek fel, 's ezen utolsóknak már nincs szükségek több egyházi kenetre, hanem megerősítetéseket 's a' pallinmot a' pápától nyerik. 54.

ÖRDÖG. A' keleti tartományoknak majdnem minden vallásai egy sereg Daemont — ördögöt — ábrázolának, melyek mint istenségek, nem erkölkölesileg 's eredetiképen tekintettek kártékonyoknak, hanem csak későbbben, 's a' szerint a' mint az emberek a' világra, különösen pedig az okos teremtményekre, jó vagy rossz hatást tulajdonítának nékiek. Illyenek a' Zoroaster Ahrimánja (Ármányja) és Diwjei; a' Görögök Titanjai, Furiaji 'sat.; a' Zsidók Belzebubja, Sátánja, Belialja, Samaelje, Asmodija 'sat. melyeknek származása 's a' nép között elterjedése nagyobb részt a' babyloni fogság alatti és utáni időbe esik. — A' keresztény vallás hitfejezetei szerint az ördög eredetiképen angyal volt, de mint az isten akaratját nem teljesítő 's engedetlen lázadó, a' mennyországból hozzá tartozandóival együtt száműzeték. Ezen esete óta az emberek körül incelkedni gondoltaték 's minden gonosz cselekedet alkotójának, egyszersmind pedig azok urának és fejedelmének tekinteték, kik neki bűneikkel szolgáltak. Ő — az irás szerint — fejedelme ezen világnak, minthogy a' vétkez és magokat meg nem jobbitó világfiak neki engedelmeskednek; ő az Antikristus, minthogy Krisztus megváltási munkájának folyvást ellene dolgozik, 's ennél fogva irigye a' boldogságnak 's megrontója az emberi nemnek. Csalárdságok, meghasonlások, viszálykodások, mindennemű bűnök és pusztulások az ő munkájának lenni mondatnak; a' méltóságok, az arany, a' testi gyönyörök, érzéki éledelesek az ő édesgetései gyanánt tekintetnek.

mellyek által az embereket elcsábítja, hogy őket kívánságaiknak kielégítése után kétségbeeséssel gyötörhesse 's örökre megnyomorithassa; mert ő maga is gyűlöli az ő zsákmányát 's letaszítja őt a' véghetetlen kinokba, hova őt az isten hatalmas büntető karja láncozolja. — Az irásnak ezen állítmányait a' gonosz angyalokról, a' kereszténység általánosan elfogadá 's hívé; csak az egyházi atyák engednek meg magoknak reájok nézve személyi ékesítéseket 's czifra ábrázolásokat. Minthogy pedig közönségesen az a' hit uralkodott, hogy Krisztus azon hatalmat, melly szerint az ugynevezett ördögösöket kigyógyítja az apostolokra hagyá, ezek pedig a' papi felszentelés által azt továbbra terjeszték: már a' 3. században támadt egy neme az egyházi személyeknek (Exorcisták) kik bizonyos mondatok által ördögöket űzték 's olvastak ki. Mivel ugyan azon században még az a' vélemény is uralkodott, hogy a' ki nem a' keresztény egyházhoz tartozék, az az ördög hatalmában volt, benne a' gonosz lélek lakozott: a' keresztelendőkből innepélyes mondásokkal szokták volt azokat az egyházi személyek kiűzni, 's a' keresztelkedőnek le kellett mondania az ördögről és ennek minden munkálatairól. Azoknak ravaszága 's önhaszonkeresése kik a' buzgó népre legnagyobb lelki befolyással voltak: számos lényeket, mint p. o. varázslókat, tudákosokat, boszorkányokat 'sat. hozott titkos összekötetésbe az ördöggel; így lassanként feléledett e' részben a' pogánysági századok elmesétetése, mi sok más képtelenségeken kívül az iртóztató boszorkánypereknek adott lételt. — Az ördög a' költeményeknek is termékeny tárgya lön. Szarvakkal, farkkal 's kecskelábokkal felékesítve még a' játékszíneken is megjelent, de nem mint a' világ hatalmása, hanem mint behóskodó személy, ki az ő tréfájiért rendszerint hátával fizetett, 's e' miatt a' köznépnél a' „szegény ördög“ kifejezést szokásba hozá. Így volt sorsa az ördögnek a' középkorban. De mind e' mellett is félelmes maradt ő és az ő hozzátartozandói az emberek előtt még a' reformatio idejékor 's utána is, szinte a' 17 század végéig. Azonban a' napról napra kifejlődött természeti tudományok elmei felvilágosodottságot szültek, 's a' mi hajdan habonaságnak, ördög munkájának tartaték, az most egyenesen a' természeti okok munkálatának lenni megismereteté.

ÖRDÖGFAL (*Teufelsmauer*) néven nevezi a' köznép Németországban azon gyeplit, sűvényt avagy karózatot, melyet a' Rómaiak német tartományaik éjszaki határain védfal gyanánt készítettek. Probus császár tornyas kőfalakat is építtete ezen gyeplik mellé, mellyeknek a' Duna bal felén 's a' Rajna jobb partján a' Rómaiak birtokait kellett vala bátoraságosítani az éjszokról benyomulni akaró népek ellen. A' kőfal mintegy 80 német mföldnyire, hegyeken, völgyeken 's mélységeken nyult keresztül; maradványai most már csak Bajorországban, Abensbergtől Kölnig, a' Rajna mellett láthatók. Hogy ezen roppant munka nem rövid időn 's nem egyszerre, hanem Hadrian idejétől fogva több császárok uralkodása alatt mintegy 2 század lefolyásával állott fel 's mintegy 3—4 római szélességű volt, Buchner A. „*Reise auf der Teufelsmauer*“ című munkájában (1. és 2. füzet, fölpabr. Regensburg 1821) behizonyította. Vö. Leichtentől „*Schwaben unter den Römern*“ (Freiburg 1828).

ÖRDÖGHID, a' Rensson keresztül vivő köhid, mellynek hegynyílása 75 lábnyi, az Olaszországból Helvetiába vezető gothardi hegyszeroron. Több zugó vizesereket képezve rohanik el alatta a' Rensz folyó, melly körül kopasz meredek sziklák nyulnak ég felé. A' hidon feljűl 200 lépésnyi távolságig az Ördöghegyen van az ut keresztül vágva. Az üreg, melly urni lyuknak nevezetik, 12 lábnyi magas és széles, 's egy — a' közepe táján betört nyílás által világosíttatik meg valamennyire. A' boltozat végén a' kellemes Ursern völgy nyílik meg. A' lázadási háborn folyta alatt lerontattak belső ivei a' Francziák által, de az austriai kapitány Domhasle utépítő csapatja által kiegészíttetett annyira, hogy

a' Suwaroff vezérlette Oroszok alatta keresztül mehetének. Későbbén egészen helyreállítottott.

ÖRDÖG ÜGYVÉDJE (*advocatus diaboli*) nevet az visel, ki Romában a' szentesítés (*canonisatio*) alkalmával a' szentesítendő újoncz ellen fellép. Nevét foglalatosságától vevé, mely abban áll, hogy a' szentté leendő megholt ellen, midőn annak a' szentek közé számláltatásra érdemes volta vizsgálat alá vétetik, vádakát támaszt 'szeket a' pápai törvényszék előtt okokkal támogatja, a' szentesítés megakadályozása végett. Ha az ő vádjai, vagy egyéb kifogásai helyteleneknek találtnak, vagy ellenkező bizonylatok által eléggé megczáfolttnak, 's az egész vizsgálat 3 pápai consistorialis ügyvéd által törvényesnek találtnak: egy idő múlva megtörténik a' szentesítés. Ugy mondatik, hogy a' 17 század elején csak alig hogy felben nem maradt Borromeo Károly cardinalisnak szentesítettése, mivel az ördög ügyvédje olly vádat támasztott ellene, melynek megczáfolása nem egészen könnyű volt. 54.

ÖRDÖGÖS-NEK, a régi és setét időkben a' nehéz nyavalyás, hystericus és tébolyodott betegek nevezettek, és az volt a' vélemény hogy ilyen szerencsétlennel egy vagy több ördög fűz játékát. Tettetés, szerzetesi fondorkodással párosulva, csudákat, ostobaságot és gonoszszágot, sőt elevezen megégetettést is eszközölt ezen vadság következtetésében. Az újabb idő világossága felfedezé a' setétség ezen mivét; azonban hogy a' kiűzött ördög itt és ott a' magnetismus és galvanismus álarcza alatt nem lappang-e, azt az idő fogja megmutatni. Ide tartoznak azon családok is, kik magokat állítólag felsőbb lénytől ihlettve majd csudatévökké majd prófétákká bélyegzik; ezen tévelygés (ha nem színlelés) határos a' tébolyodtak rögzött ideáival, kik magokat istennek, Jezusnak, 'sat. tartják. Ezután ama' magnetisták következnek, kik testvéri egyességben és részint társasági öszveköltetésben a' pietisták és mysticuskkkal, a' világszellemet ujaikban vélik lenni, minden hódásban lelkesültet látnak, és az ilyenek ezavainak gyakran igen is könnyen hisznek. X.

OREADOK I. NYMPHÁK.

ÖREG GORDON (bőgő. Violono, Contrabasso, Contreviolon) nevet visel a' fenálló legnagyobb hegedű szer, mely az alaphassuszt hangoztatja. Kótáji basszus vagy is Fkulsban íratnak. Némelly orchestrákban (Bécsben, és Olaszországban) még öt huros bőgők is találkoznak, melyek a' játszást könnyítik ugyan, de a' hangnak nyereséget nem adnak. —gy.

ORESTES, Agamemnon és Clytemnestra fija: ki mint anyja meggyilkolása által atyja bosszulója, és mint testvére huga megszabadtója, egyike lön a' görög tragoedia főhőseinek. Azon darabokból, melyek történeteit előadják, Aeschylustól „*Coephora*“ és „*Eumenidák*“, Sophoclestől „*Electra*“, Euripideától „*Orestes*“ és „*Iphigenia Thaurisban*“ ezimű munkák vannak fen. — Orestes, Electra intésére, tanítója által atyja sorsától megmentetvén, nagybátyjánál, Strophiusnál, a' phocisi fejedelemtől, neveltetett fel, és annak fijával, Pyladessal, ama' szoros barátságot köté, mely a' későbbi időnek mustrapéldány gyanánt nevezetik. A' delphi istentől magától bosszura felszólíttatva visszasieté Mycenebe. Hogy esmeretlen maradjon, csalárdsággal élt. Nevelője és Pylades egy hamivédret visznek magokkal, mely állítólag O. hamvait foglalja magában. Clytemnestra a' fija haláláról szóló hírt majdnem kitörő örömmel fogadja, de csak hamar attól keresztül döfve elesik. Hasonló bosszu éré Aegisthus is, hanem a' Görögök egy vallásos mythususa szerint az anyagyilkos az Eumenidák kezére került. Szüntelen üldözik a' szerencsétlent az utálatos istennek 's megtébolyítják. Ő Delphibe szökök. A' bosszuállónék oda is követik, de egy jóvendölés által tudtára adja az isten, hogy kinyának vége leend, ha Diana szobrát Taurisból Argosba visszaviendi. Ezen utmutatásra O. Pyladessal együtt Tauriába hajózik. Itt testvére IPHIGENIA (l. e.), mint esmeretlen idegen, Diana papnéja

volt. Egy régi törvény az parancsolja, hogy minden idegen Dianának áldoztassék. Iphigeniának kellett volna testvére feláldoztatását végbe vinni. De megesmerik egymást, és testvérétől segítette elorozá Orestes Diana képét, 's Fyladessal és Iphigeniával együtt Argosba megy. Most már megengesztelődtek a földalatti istennék. Hermionével, Menelaus leányával, öszvekelvén, O. Mycenén, az atyai országon, és Argoson uralkodott, miután ennek királyja örökös nélkül halt meg. De egy oraculum jóslat arra bírta, hogy Areadiába vándoroljon, hol Orestia városában lakott, 's egy kigyótól megcsipetve agg korában mult ki. Csontjai későbbben Spartába vitettek.

X.

ORGANICUS MARADVÁNYOK I. GEOGNOSIA.

ORGANISATIO (mivészetben). Valamelly szép mestermivnek organismusát olly formán teszik a mechanikai összeállításnak ellenébe, mint természethistoriában az organismust az aggregatumnak. Csak azt, mi az ábrázolandó aestheticai ideában fekszik, kell abból kifesteni, még pedig úgy, hogy minden egymás által 's egymásért teremtvé lenni lássék, 's minden olly kölcsönös viszonyban álljon, mint az eszköz a' célhoz, és semmi se legyen elválasztható a' nélkül, hogy az egész ne szenvedne. Hogy illy módon legnagyobb célirányosság, legtisztább egység, legtökéleteseb egész eszközöltetik, 's egy magában bevégzett forma kerekedik, épen olly szembeütő, mint az, hogy az illy mivézi képzés csak a' belső életeréből 's az aestheticai lángész sajátoságos képző ösztönéből származhatik.

—v—

ORGANON. ORGANISMUS I. MÜSZER. MÜSZERZET.

ORGIAK, BACCHUS (l. e.) mysticai szokásokkal és ittas szilajsággal ületett innepeinek közönséges neve. Későbbben a' régiek más innepei és mysteriumai is, mellyek vad zaj lármázó szerek (cozimbalmok, trombiták) és dühös ordítások közt ülettek; innét még ma is a' vad innepek, kivált éjjeli dombórozások, mellyeket kicsapongó vigság és féktelen öröm közt töltenek, Orgiáknak neveztetnek. Orgiasmus a' régiek mysticai isteni tiszteleténél az innepélyes dühösködés.

X.

ORGONA ezen görög szótól organon vevé nevezetét, melly műszert jelent. Valódi értelemben muzikai műszert jelent, mellynek nagy tokjában harmoniai rendbe állított számos sipjai vannak, mellyeket fujtatók által a' fujtató láda segedelmével szél hajtatik, mi által hang támad, mellyet a' játzó a' sippokál egybekötésben álló claviaturán eszközöl. (Ezért neveztetik szélorgonának is, organon pneumaticon). Fő részei 1) a' czin vagy fasipok, mellyeknek hosszúsága lehet 4, 8, 16 lábnyi; 2) a' változatok, vagy registerek, mellyek valamelly szélcsatornát megnyitnak vagy elszárnak, 's ez által vagy több vagy kevesebb sip hozatik hangzásba; 3) a' Manuale, melly egy vagy több claviaturából áll; 4) a' pedale; 5) a' fujtatók; 6) a' szélláda. Ezen hangszer mindenkézt legnagyobb, mesterségesebb, 's felségesebb. Irtak az orgona felől Jürk, Kittel, Knecht, — orgona darabokat: Bach T. S. Hissler, Müller A. F. Rombt, Rink, Umbreit, Vierling, Wolf. — Az organát némelylek azon sipmivektől származtatják, mellyek már Salamonnak zsidó templomában voltak; — mások a' dudától — mások a' görög vízi organáktól, mivel tudjuk, hogy az első organát Görögországból hozták az Olaszok, 's már a' 7-dik században Vitalian pápa némelylek romai templomokban használtatta is. A' mostani organák Németek találmányának tartatnak. Az bizonyos, hogy csak a' 14-dik században jöttek leginkább divatba. Eleinte nagyon tökéletlenek voltak, úgy hogy egész accordot rajtok venni nem is lehetett; legfeljebb a' choral ének alatt egyetlen tasztot, melly két hüvelyknyi széles 's igen vastag volt, nyomtak meg, hogy a' hang kitartassék. Az első organákon legfeljebb tíz, és pedig olly széles 's nehéz járásu taszt volt, hogy az organajátszás orgonaverésnek nevezteték. — Ekkor az orgona hordozható is volt, mint a' mai positiv. Későbbben keskenyebbé változtak a' taszt-

tok, 's közökbe félhangok is rakattak. 1470—80 között Bernhard, német fi, 's a' velencei dogának udvari orgonássa, találta fel a' pedalét (lábitót). A' 16-dik században sok javítás teteték az orgonán; a' 20—24 fujtatók, melyeket 10—12 embernek is kellett taposni, megkevesítették. A' 17-dik században Förner Kerestély találta fel az orgonának mai tökélyét, a' szelnyomásnak valódi elrendelése által. Romában van a' legnagyobb orgona, mert 100 féle hangváltozásai vannak; más nagy orgonák állanak Görlitz, Strasburg, Ulm, Rothenburg, Boroszló városokban, Bécsben, Pesten.

—gy.

ORGONÁS (organista) az, ki az orgonán annak valódi rendje szerint játszani képes. A' harmonia ismerete nélkül jó orgonás senki sem lehet, mivel az orgonázás legteljesebb hangu harmoniát kíván. Ezen kívül szükséges az orgona természetének ismerete, mire pontos tanítás vagy hosszú tapasztalás által juthatni. Az orgonálónak kötött stylustan kell tudni játszani, a' hangváltoztatókat esmernie, azokkal bánnia, 's őket illőkép használnia, 's velek characterek szerint élnie szükséges. Ide járul a' manuale-nak, 's lábitónak ismerete. Legnagyobb ügyességet mutathatja az orgonás az elő — 's közjátékokban, fugákban, változatokban, phantasiákban, ha azok az orgona méltóságához alkalmaztatnak. Nagyobb muzsikák mellett az orgonás csak kísérőleg az alap-bassust (general bassust) játsza; ennek tudása ismét különös tanulást 's gyakorlást kíván, mi felől több oktató könyvek jöttek már ki. Magyar nyelven Bartay Andrást most hirdeté egynek kiadását.

—gy—

ORGONAPONT-nak nevezik valamelly egyházi hangmiv végzetének ama helyét, mellynél a' felsőbb hangok berekesztésül még egy ideig hallatnak, míg a' bassushangok már régen megállapodtak a' véghangon. Illyen helyek leginkább orgonaművekben használtatnak, 's innen van nevezeték is. Leggyakrabban a' fugáknak fő végzetén fordulnak elő.—gy.

ORIGINÁL I. EREDETI.

ORI LÁNG, (auri- arany láng, Frankhonnak egykori országos zászlója, eredetiképen a' St.-Denys apátság egyházi lobogója volt, 's az apát által adatott oda az ezen klostromot védelmezőnek, (hajdan a' vexini és pontoisei grófok), ha a' szükség úgy hozá magával, hogy ennek, a' monostor szabadságát 's javait megoltalmazása tekintetéből, fegyverhez kellett nyúlania. Ezen lobogó egy darab tűzzsin veres tafota volt, alól három helyen kímetszve, csucsein zöld selyem czafrangokkal ékesítve 's egy aranyozott láncához erősítve. Midőn utóbb I Filep király Vexint a' koronával egyesíté, mint az apátság fővédnökére és pártfogójára, ő reá szált a' lobogó hordozhatása is. Ezentúl a' hadi seregek előtt vitették, 's következzé a' franczia csapatok főzászlója lett. VII Károly ideje óta már nem hordoztaték a' háborukban. L. Lancelot „Mém. de l' Acad. des inscript.“ (XIII).

54.

ÓRIÁSOK-nak nevezetnek azon emberek, kik rendkívüli nagyságuk. A' férfji közönséges nagysága, a' mérséklett égalljak alatt, 5—6 lábat tesz. Azonban Helvetiában 's Angliában 7—8 láb nagyságuk is találtattak. Egykor azt hitték, hogy a' régi világban szokatlan hosszúságú emberek éltek legyen. A' Zsidók szent regéje szerint az özönviz előtt óriások léteztek, kik Isten fíjainak nevezettek. Goliath hosszúságát a' zsidó magyarzók 11 lábba teszik. A' görög 's romai historikusok még többet regélnek az óriásokról. A' mesés Antaeus' csontvázát Strabo 60 réfnynek vallja. A' Gigasokról mythusok ki nem esmeri? A' 16 századból Dalechamp 18 láb hosszúságú csontváznak. Plater Felix 19 láb. Licetus pedig Siciliában 30 lábú-nak találtatását jelentik. Azonban ma már kétségen kívül van, hogy ezen csontvázak nem emberek, hanem özönelőtti állatokéi. A' magatherium, az elefánt a' palaeotherium mind özönelőtti óriásállat volt, melyeknek csontjaik Éjszaka-amerikában és Sibirijában találtattak, 's a' boncztudományban járatlan-ság miatt emberekéinek tulajdonítottak. Eleinte a' Patogoniak is óriások-

nak festettek, míg Clarke és Wallis be nem bizonyították, hogy 7 lábnál nagyobbak alig találhatnák közöttük. 'S ez által kitűnik, hogy ez azon magasság, mely az emberi természetnek extremuma. —cs.

ÓRIÁSI GÁT, Gians-Causeway, Irlandban, éjszakkeletre Antrimtől, 600 lábnyi távolságra a' tengerbe nyúló, 120—140 láb széles, 's a' viztükrön feljűl 16—36 lábnyira kiemelkedő bazalt oszlopsor; ezen oszlopok különféle rövid tagokból vagynak öszveszerkezve, melyek, mint a' csont a' forgóba, egymásba illenek, úgy hogy egyik tagnak egyik vége 3—4 hüvelyk üreget formál, melybe az ellenébe tetetettnek kihorpadt fele legpontosabban bele vagon alkalmaztatva. Ezen nevezetes bazaltalkotmány a' közel fekvő Lebridai STRAFFA (l. e.) szigeten lévő oszlopzathoz hasonlít. —4—

ÓRIÁSHEGYEK, (csehül: Krkonossy), része a' Sudeteknek, a' Silezia és Csehbon, és Silezia 's Morva közt fekvőknek, Jablunkánál a' Kárpátokkal egyesülőknek. Az Óriás hegyek legmagasabb hegyei éjszaki Némethonnak, de a' hóvonalig fel nem nyulok, déli testvéreik példájára. Silezia és Csehbon között fekszenek Flinsberg-től Schmiedebergig, hol legnagyobb magasságát érik el ezen utolsó város és Hohenelbe nevű cseh város között. Itt a' Seiffenberg legmagasabb csúcsa, a' Schneekoppe, 4950 lábnyira van a' tenger színétől. Még 20—30 bérce van bennük 4000—4500 lábig emelkedő, melyek között a' nagy Rad 4700, a' Sturmhaube 4540, a' Reifträger 4280 lábnyi. Az óriáshegyek legmagasabb része a' sileziai részeken fekszik, hol a' magas hosszú hegyhát meredeken emelkedik, míg a' cseholdalról több fokon keresztül jut teljes magasságához. A' hegy alján az erdők többnyire szil-, bük-, nyír- 's egerfából állanak, oldalvást fenyvekből; feljebb gyalogfenyő találhatik csak; még magasabban rétek vannak turgyánnal, mocsással 's vizgyűletekkel tele, honnan az Elbe, Iser, Aupe, Bober, Queis 'stb. erednek. A' fő tetőre Schmiedebergből szokás indulni, hol a' szép kilátás igen bőven fizet a' fáradságért. L. Martinytól: „*Handbuch für Reisende n. d. Rieseng.*“ —j—a.

ORION, egy hős a' regés hajdankornak, közönségesen Neptunus és Berylle fiának tartatik. Homerus szerint olly szép ifju volt, hogy Aurora, kellemeiért bele szeretett. Az istenek megirigylették ezen szerelmet, 's Diana előlte nyílával az ifjut Ortygia szigeten. — Mások szerint Orion király volt és jó vadász, ki még az alsó világban sem szűnt meg egy nagy rétségen azon vadat üldözni, melyet már a' felső világon elejtett. Olly óriás természetű volt, hogy a' legmélyebb tengerek vizei is csak válláig értek. Azért, mivel Ónópión leányát el akará rabolni, a' megszerietett atya kiszurató szemeit. Vaksága megszüntetésére nézve tanácsot kért az oraculumtól, 's ez azt mondá neki, menjen a' tengerben a' nap sugarainak ellenébe mindaddig, míg ismét látandó Scorpio csipése által halt meg. — Mások ezt regélik: Diana olly szenvedélyesen megszereté Oriont, hogy férjének is megkéré őt. Ezen maga megalázása által annyira felhasználá testvérét Apollót, hogy elhatározná magában az ifju halálát. Midőn egykor a' tengerben ide 's oda járdalt és a' vizéből csak feje volt ki: felszólítá Apolló Dianát, hogy próbálja meg, eltalálja e' lőszereivel a' tenger felett látszó pontot. Diana ellövé a' felvont szerencsétlen nyílat, 's eltalálá kedvese fejét. Csak akkor tudá meg tévedését 's csalatását, midőn a' hullámok a' holt tetemet partra vetették. A' megöletett hős, kutyájával együtt, mint csillagzat, az égre helyeztetett, mely az éjszaki félgömb minden fényei között legtündöklőbb, 's még ma is Orion nevet visel. 54.

ORKADI SZIGETEK (Orkneyk), a' Shetland-orknyei uradalom déli része, melyet most a' Dundas skot nemzetség bír örökös bírói jussal. A' 67 Orkney közül (öszv. 28 négysz. mföld, 23.600 lakossal) 29-nek vannak lakosai, a' többiek (Holme nevűk) legeltetésre, vadászatra és halászátra szolgálnak alkalmas helyekül. 5 mértföldnyi szélességű ten-

gerhullámzat választja el ezen szigeteket skótország éjszaki csuczájától. Télen erős éjszaki fény, sok zivatar, zordon fergeteg 's majdnem örökös köd uralkodik rajtuk; de ellenben a' fagy és hó nem sokáig tart. Magason a' föld mocsáros szokott lenni, alant pedig gyeptőzeges láp. A' mocsárból tölgyfa törzsökök ásatnak ki; most azonban csak gondosan tartott kertekben vannak fák, melyek nagyobb részint csak fűz, fenyő, nyírfa, magyarófa 's bogoyotermő bokrok. A' partvidék, borostyánkővet szolgáltat, kivett fát, molukapasulyt, különösen a' *Mimosa scandens*-ről, melyeket a' víz keletindióból hajt ide, 's melyek esztergályos munkára használtatnak. Juniusban és Juliusban az éjfelek sem sötétek. Nevezetesen a' vízi és szárazföldi madarak sokasága, melyek között a' sziklákon ragadozó madarak 's olly erős sasok is fészkelnek, melyek egy bárányt is képesek a' levegőbe emelni 's magokkal vinni. A' madarászat sok szalonkát, fogolyt és bébiczet szolgáltat más országoknak is; ezenkívül gyapjút, eleven marhát, bőroket, vaját, tojást, 'sat. nagy mennyiségben. Az aratás jobbadán csak őszi árpát és fekete zabot nyújt, 's ezt sem gazdagon. A' m. rha szabadon legel, minden őrző nélkül, de sajátját kiki megjeleli. Az ököljog idejéből még a' sziklákon és partvidékeken sok őrtorony, a' pogányság némely durva köemlékei, omlott kőfalak és sirvermek, sőt hosszú kőutak is maradtak fenn, melyek tavakon és mocsárokon vezetnek keresztül. Első megnépesítettéseket az orkadi szigetek a' Norvegiaiaktól és Pictektől nyerték, 's az elsőek hozák be itt Olaus fejedelmek által a' kereszténységet. A' 12 században mintegy 7000 csatázót küldhettek idegen partvidékekre. Norvegia lemondta igényeiről ezen szigetekre nézve, midőn 1590 a' skót 17 Jakab, Anna dán hercegegasszonnyal összekelt. — P o m o n a főszigeten vagyis M a i l a n d b a n fekszik a' legnevezetesebb helység, K i r k w a l l, 2500 lakossal; széke a' püspöknek. A' nép alsó osztálya, az iskolák szegény állapotja miatt, tudatlanságban tévelyeg, 's tisztátalanságba és nyomorúság örvényébe süllyed, míg azonban a' földes urak többnyire gazdagok! Sőt a' Dundas nemzetség használati rendszere még a' főbb rangbeliekre is felette nyomasztólag hat. A' sziget lakosai, a' Shetland szigetekkel közösen egy követet küldenek az angol parlamentbe. A' lord minden egyházi megye számára egy bírót választ, ki mellé a' közönség 6—7 táblabíró rendel. Ezen törvényszékek illetésétől a' felebbvitel az örökös bíróhoz vagy az ő általa kirendelt bíróság eleibe történik, Kirkvallban.

54.

ORLEANS, a' Loire mellett; szőlőhegyek közt fekvő fővárosa Franciaország Loiret megyéjének, 25 templommal 4500 h. és 42,600 lakossal. Régi építész, utszáji keskenyek és görbék, kivéven ama' szép hosszú utszát a' parisi külvárosban, mely a' hidhoz vezet. Négyszékes piacz ékesíti a' várost. Nevezetesen benne: a' goth építésű káptalantemplom; a' Notre-Damé de bonne nouvelle klostromban lévő nyilvános könyvtár, a' hajdani Jesuitacollegium; a' tanácsház; a' Chatelet; az 1760 elkészített 16 boltozatu pompás hid, melyet előbb a' revolutio idejében felállított réz emléké ékesíté, VII Károly királyt, és az orleansi szület, Krisztus fészülete előtt térden ábrázolva, a' városnak az Angoloktól ezen leányzó által 1429 Maj. 8 történt megszabadítása emlékére, mely a' korábbi időkben évenként innepélyes bucsujárással innepeltetett meg. 1312 IV Filép király itt egy törvénygyűtemet állita, mely hajdan igen híres volt, de most csak lyceum van helyette. A' városnak kiterjedt kereskedése, harisnya-selyem-gyapjuszövet, papírosszőnyeg, -vászon, -fayence, -porcelángyára, 17 cukorraffineriája van, melyek a' revolutio előtt virágzóak voltak; de most alább száltak; sok csemege is készíttetik benne. Vidéke felette kellemes. Orleans 1344 óta hercegegség volt és pairség, melyet különbféle kir. herczegek bírtak. XIV Lajos testvérének, Filépnek adá, kinek utódjai, egész a' revolutioig bírták. X.

ORLEANSI HERCZEGEK. E' czim alatt többeket nevez a' fran-

czia történetírás. Nevezetesebbek közülök: I. Franciaországi Jean Baptista, orleansi gastoni herczeg, IV. Henrik 3-dik fja, szül. 1608. Atyja jeles eszéből többet bírt, mint testvére XIII. Lajos: de már első neveltetése rosszul levén intéztetve, semmit sem használt hazájának. A' király féltékenységet mutatott iránta; ezért ő pártoskodni kezdett amaz ellen. Hódolt ugyan ujra királyi bátyjának, de azontul is szüntelen ingadozó maradt politicalai caractere, annyira, hogy végre egyesült bátyja ellenségeivel A' Fronde-val (i. e.) tartott. A' nyugtalan-ságok megszűnése után, 1648, midőn a' király minden pártosoknak meg-bocsátott, ő száműzetett Bloisba, hol 1660 meghalt. — II. Filep, orleansi herczeg, XIV Lajos egyetlen testvére, a' most is virág-zó Bourbon-Orleans ház alapítója, szül. 1640. Neveltetése asszonyias volt. 21 éves korában házasságra lépett angliai Henriettével, II Karoly húgával. A' bátyja megkülönböztetett tisztetlenséget viseltetvén ez iránt, féltékenységet gerjeszte Filepben; minek az a' következése lön, hogy midőn a' herczegné megégettett, e' rut tettben férje is részesnek monda-tott, azonban alig ha nem ok nélkül. Második felesége a' pfalzi választónak leánya, Erzsébet Charlotte volt. Filep a' francia-hollandi háboruban jelesen viselte magát, noha különben minden fárasztó munká-tól írtózott. Élete módjáról, 's csudás szenteskedéséről sok mulattatót közöl e' munka: „*Mémoires sur la cour de Louis XIV et la régence, extrait de la correspondance allemande de M^{de} Charlotte, Duchesse d'Orléans*“ (Paris 1822) — III. Filep, orleansi herczeg, az előbbinek fja, szül. 1674. Benne az elmésség és ékezettség kellemmel és szeretetre méltósággal egyesült. Felfogó ereje nagy, emlékezete hír levén, játszva szerzett magának igen sok esmeretet. Sokban használtott IV. Henrikhez; egyszerű, szives, vidám és barátságos volt; a' megbán-tást könnyen feledé, 's hadi tulajdonságokkal is bírt. Több lelki erő 's nagyobb állhatatosság mellett nagy ember vált volna belőle. Hanem ta-nítója, Dubois, korán elcsábította, megtanítván őt a' vallásból, ére-nyből csufot üzni, ígéretét soha nem teljesíteni, csalást tekinteni kormány-mesterségnek, bujaságot az élet legfőbb boldogságának. Illy méltéyes oktatás után csak természeti jósága gátolta, hogy ördöggé nem lett emberi alakban. XIV. Lajos kívánságára egybe kelt annak természeti leányával, Mlle de Blois-val, 's hat leány és egy fiu gyermeket nem-zett vele. Azonban csak hamar megunván hitvesét, kicsapangó lett. 1692 Németalföldön harczolt marsall Luxembourg alatt. A' spanyol örök-lési háboruban, 1706, Olaszországban vezérkedett. Tanácsának el nem fogadása Olaszország elvesztését voná maga után. Erre Spanyolországban kormányzott egy hadsereget, Berwick alatt. Itt léte alatt azon okból, mintha a' spanyol koronára vágyva, hazaárulással vádoltatott, de a' ki-rály által ártatlannak esmertetett. Ettől fogva gyűlölség és rágalom üldöze őt szüntelen. Előbb felesége, utóbb pedig a' bourgognei herczeg, ennek hitvese, 's legidősbik fja megérettével vádoltatott, hanem a' király mind ezekre nézve büntetlennek vallá őt. Volt-e ezen vádaknak alapjuk, nem tudhatni, de annyi bizonyos, hogy a' híresztelések a' nép teljes megvetését vonák reá. Azonban XIV. Lajos utolsó napjaiban an-nyira megváltozott felőle a' közvélemény, hogy annak halála után a' mainei herczeg 's a' toulousei gróf, a' királyi végrendelet ellenére, az országlásból kizáratván, a' király kiskorúsága alatt a' legfőbb hatalom ő reá bizatnék. Most az volt legelső lépése, hogy a' polgáriakat minden tisztségből kizárta, 's Duboisz statustanácnokká tevő. Ez minden gonosz-sága mellett is nagy érdemeket szerze magának. Franciaország ugyanis az utrecht béke óta egészen magánosan állt Európában, 's csak ugy biztosíthatott sorsa, ha Anglia páriját fogná. Dubois nem csak Angliá-val eszközölt szövetséget, hanem még Hollandal is, mi által ama híres hármass szövetség létesítettett Haagban Jan. 4. 1717, melly Alberoni spanyol minister terveit megsemmisíté. Hogy Law finanszrendszere olly

veszedelmes lön Francziaországra, annak kivitel módja okozá, melly az országoló herczeg könnyelműségének volt a' következése. Így tehát a' gyászos revolutio érlelése ő neki méltán tulajdonítatik. Mint országlóban csupán egy jó tulajdonság volt benne, az t. i., hogy az igazságot személyválogatás nélkül szigoruan szolgáltatta ki. 1723 Febr. 15 letevé az országglást az ifju király kezébe, 's a' legvadabb kicsapongásokra adá magát. Dubois halála után átvevé az első ministerséget, 's kedvenczeinek semmi befolyást nem engedett a' közügyekbe. Azonban midőn már jó reménység kezdett felőle terjedezni, meghalt 1723 Dec. 2. Eletéről l. Saint-Simon herczeg „*Mémoires*“ -ait (Paris 1829) és „*Mémoires secrets et correspond. inédite du Card. Dubois, par Mr. de Sevelinges*“ (Paris 1815), továbbá Châteauneuftól „*Histoire de Philippe d' Orléans, régent de France*“ — és „*La vie de Philippe d' Orléans, petit-fils de France*“ (Lond. 1736). — IV. Lajos József Filep, orleansi herczeg, az előbbinek dédunokája, 's kicsapongásairól szintolly híres mint amaz, szül. 1747. Ifjúsága dicsőségét legnagyobb erkölcstelenség tevé. Hitvесе, Louise Maria Adelaide, penhiévrei herczegasszony, erény és kegyeségre atyjához hasonlított. Ő őt szerencsétlenné tevé. E' herczeget a' természet és szerencse egyiránt kegyelte. Külséje és esze szép volt, gazdagsága megmérhetlen; de tettei caractertelenségre mutatnak. Születésénél fogva nagydírmiráli hivatal nézett reá; de mivel a' ques-santi lütközetben gyávnának mutatkozott, megtagadták az tőle, 's a' huszárok generólsága adaték neki. Ezolta gyűlölte XIV Lajost. Midőn tehát az udvar 1788 a' parlamenttel összeültödött, ő a' nép részére állt, 's a' Nov. 19-kei kir. ülésben ellene szegült a' királynak; ez által száműzetést vont ugyan magára, de megnyeré a' nép kedvét. Utóbb egészen a' néphez állt, 's miudent elkövetett, hogy annak kedvezését megtart-hassa. Részt vett a' titkos gyűlésekben, reménylve, hogy majd az ország helytartójává fog tételni. Mivel azonban lázadás-gerjesztéssel vádoltatott, hogy a' törvényes vizgálatot kékerülje, Angliába ment a' király meg-egyeztével. Innét 8 hónap mulva, visszatérvén, letevé a' polgári esküt, 's a' nemzeti gyűlés által minden vád alól felszabadítatott. A' király vis-szahozatala után nagydírmirállá neveztetett, 's Moleville minister közben-járására beszélt a' királlyal. Ezen közeledésről azonban semmit sem tud-ván az udvari emberek, nagy megvetéssel fogadák a' herczeget, midőn ez a' királynál nyilván megjelent. Most tehát a' revolutio-párthoz állt, mint legengesztelhetlenebb ellensége a' király és királynénak. Mennyi részt vett legyen az ezentulí iszonyu esetekben, nehéz meghatározni; de annyi bizonyos, hogy parisi követé neveztetett a' nemzeti gyűlésbe, hogy Egalité nevet vett fel. 's hogy a' király halálára szavalt, 's jelen volt annak kivégeztetésén. Eddig még kegyében állt a' revolutio-pártnak; de ezen utolsó tette által még azt is elidegenítette magától. Kitörülte-tett a' Jacobinusok lajstromából, 's fíja megszökése ürügyül vetetvén, elfogatott, Marseillebe küldetett fogságba, 's midőn az ottani törvény-szék büntelennek nyilatkoztatá, visszaherczoltatott Parisba, 's egy tanu valása mellett, mintha a' köztársaság bátorsága ellen összeesküldt vol-na, halálra ítéltetett, és Nov. 6. 1793 ki is végeztetett. Felesége, ki már 1792 Jul. 22-kén elvált tőle, 1795 Sept. szabadságba helyeztetett, de vagyona használatához csak 1797 juthatott. Fructidor 18-kán az ő de-portatioja is elrendeltetvén, Spanyolországba ment, a' hová 100,000 frank évpénz küldetett utána. A' restauratio után visszatért Parisba, 's ott maradt, betegsége miatt, Napoleon másodszori megjelentekor is, a' mi után kevés idő mulva meghalt. Ennek és a' feljebbi herczegnek élet-ben maradt egyetlen egy fíja a' Francziák mostani királyja, I. FILEP LAJOS.

ORLEANSI, SZÜZ névszerint *Jeanne d' Arc*. Ennek rendkívüles megjelenését 's munkálódását a' középkor azon hitéből lehet magyaráza-ni, hogy egyes emberek természetfeletti ereje, mint felsőbb akarat esz-

köze, csudatetteket vihet végbe. VI. Károly francia király halála után (1422), a' troyesi egyezés (1420) következtében, Anglia 9 hónapos királya, VI. Henrik, kiáltaték ki Franciaország királyának, nagybátyja Bedford herczeg vivén helyette az országlást. Franciaországot már ekkor 42 év oltá szaggatá pártszellem. Egyik részen Izabella királyné, a' burgundi herczeg és Anglia álltak; a' másikon pedig a' saját anyja által elcsapatott koronaöröklő 's az Orleansok partja. Ezen meghasonlás, 's Somerset, Warwick, Salisbury, Suffolk, Arundel, Talbot és Fastolfe angol fővezérek majdnem egész Franciaországot függővé tévék Angliától. A' 19 éves koronaöröklő, mint VII. Károly király, megkoronáztatá magát Poitiersben. Birt ő minden tulajdonságokkal, mellyek a' Franciaikat részvételre bírhaták iránta; csak állandóság 's elköltéség híjjával volt; 's mégis 7 egész esztendeig fentartá tekintetét. Végre csak Bourges 's ennek vidéke maradt kezében. Paris és éjszaki Franciaország a' Loireig angol hatalomban volt. Salisbury Orleansst ostromlá 1428 Oct. 12-ke oltá, Gaucour pedig ugyan azt bajnokul védelmezé. Ha ez bukk, vesztettnek látszék Károly ügye. Ekkor a' Vogesek völgyeiben, Lotharingia régi határszélen, *Domremy la Pucelle* helységében, a' Maas folyó mellett élt Jeanne d' Arc, becsületes és sorsokhoz képest tehetszülők gyermeke. Johanna, félénk és babonás laktársai közepette, kik hazájok szerencsétlenségén csak rettegni, busolni 's nyugtalan feszültségben lenni tudtak, magába merülve csendesen teljesíté házi foglalatosságait, 's néha néha legelteté szüleinek nyáját. (Történetei leghitelesb okleveleken alapulnak. L' *Averdy* munkája „*Notices et extraits des manuscrits de la biblioth. du Roi*“ (Paris 1790, 4-rét, 3 k.) Jeanne d' Arc kárhoztató és felmentő pereiről 28 kéziratból kivonatban közli a' legfontosabbakat). Finom testalkatu 's rendkívüles ingerlékenységű vala. Ezt talám még inkább nevelé az a' körülmény, hogy neme természeti törvényének nem volt alája vettve; 's már Dufresnoy megjegyze, hogy ebből 's a' leány ájtatosságából lehet ennék látásait magyarázni. Ama buzgóság, az a' magába merült szemlélődés, 's a' világot meggyőző magányosság, igen jól magyarázzák a' daemoni hangot, melly a' Szüz keblében megpendült, 's érzékbődítő látványként álla szeme elébe. Mig játszó társnéji a' domremyi forrás közelében egy, szép Mai nevű, dűndérfá (*le beau mai ou l'arbre des fées*) alatt, melly, mint régi trüid szentség, száz meg száz kísérteti történetekben előfordult, leányjátékokkal foglalatoskodtak: az alatt ő rajoskodva egyedül énekelt és tánczolt 's koszorut kötött a' belmonti kis kápolnabeli bold. Szüz számára, kihez rendszeren minden szombaton elment bucsúra. Sehol sem szolgált, fogadóban pedig legkevesbbé. Az angol krónikairók ezen adatot nagyon hibában adták elő. Így Hume is hibázott korára nézve. A' szép Johanna 18 éves volt, midőn Chinonba Tourainbe ment a' dauphinhez. Felszólítva — így beszélé maga — a' belmonti bold. Szüz által, Orleansst az ostrom alól felmenteni, 's Károlyt koronáztatás végett Rheimsbe vezetni, elment Febr. 1429 a' vancouleursi kormányzóhoz, Baudricourt Robert-hez, ki őt elejénte téholysodottnak tartván két ízben utasítá vissza, hanem midőn harmadszor is megjelenék, Chinonba küldé ajánló levelekkel. Itt a' dauphin elsőben a' meaxi püspök és Morin János által vizgáltatá meg. Azt mondják, hogy az udvarnokok közé elegyedett dauphint tüstént megismeré 's Máriához intézett imádságának tartalmát elmondá. Annyi bizonyos, hogy Poitiersben, dologhoz értő férfiak, theologusok és parlamenti tanácsosok által három hétig vizgáltatott. Ezen kívül még napa és udvari asszonyai által is megnézeté a' dauphin, kik mind azt vallották: *qu' elle était entiere et vraie pucelle*. Csak ekkor adatott mellé Daulon, akkor az udvar legderekkabb embere, mint állandó ór és fegyvertárs, 's csak ekkor engedtetett meg neki, Dunois val Orleans felmentésére sietni. Ezolta ugy jelenik meg, mint a' legszebb character, mellyet a' francia történetírás a' romantos középkorból mutatni tud. Te-

tőtől talpig fegyverbe öltözve, férjfi ruhában vivé a kardot és szent zászlót, mint győzdelmi jeleket, a harczolók előtt; hanem távol vala minden asszonyiatlan kegyetlenkedéstől; ő maga ugyan több ízben megsebesítettett, de saját kezével se nem ölt se vért nem ontott, sőt mint Schlegel Fr. („*Geschichte der Jungfrau von Orleans, aus altfranz. Quellen*“, (Berlin 1802) mondja, semmi egyéb hajlandóság nem találtatott szívében, mint az, mellyel honja, szent Lajos maradéka, 's a szent lilimok iránt viseltetett. Hogy saját kezével soha sem ölt ellenséget, gyengéd lélekismerete az agyon vert Angolok lelkét jobban szánván testeiknél, annak világos bizonyosságai az 1431-ki perében előforduló oklevelek, valamint azon irományok is, mellyek 1455 pere megvizsgálatása alkalmával mutattatának elő. Azonban mégis úgy látszik Leuglet Dufresnoy némelly helyeiből („*Histoire de Jeanne d'Arc, vierge héroïne*“ — (Paris 1753, 's Amsterdam 1759), hogy nem mindig csak a zászlót vitte, hanem szükség esetében a szentelt kardot is használta, mellyet sz. Katalin fierboisi templomából vitetett el, a nélkül, hogy ottan a dológról valamit tudtak volna. Naplemente után kerülé a férfiak közellétét, az éjtszakákat asszonyok közt tölté, a rosz erkölcsű asszonyokat pedig, a mennyire lehetett, távol tartá a tábortól. Felsőbb küldetést önmaga kegyes együgyűséggel hívé; 's mivel ez a vélemény közönségesen elterjedt: azért volt munkálódása olly rendkívüles foganatu. A vezérek ő általa, ki állhatatos, lovagszellemű, kegyes és bátor volt, 's szüntelen egy czélt tartá szemei előtt, lelkesíteni tudák a sereget, a nélkül, hogy tanácsát mindig követték volna. Az első fegyveres tett sikerült. Bloisból 10.000 emberrel indult meg, St.-Severte, Dunois és La Hire vezérlése alatt, 's 1429 Apr. 29-kén eleséggel felkészülten bement Orleansba. Most bátor kirohanásokra buzdítá a sereget, is így kiveretének az Angolok erős táborjokból. E miatt felhagyta Suffolk az ostrommal (1429 Maj. 8). Erre több helyeket vön vissza Johanna az ellenségtől, 's megveré ezt a patayi ütközetben Jun. 18-kan, hol general Talbot elfogáték, 's még a vitéz Fastolfe is futásnak erede. Most Károly diadalmasan ment Rheim-be. A király megkoronáztatásakor, Jul. 17-kén, a király mellett állt Johanna. Egészen fegyverbe öltözve, és kezében zászlóval connetablei hivatalt viselé, 's a kardot a király felibe tartá. Elvégezvén ekként a reá bízottakat, vissza akart térni szülőföldjére; de reá birták a maradásra. Egész Franciaország királynak esmeré Károlyt, Bedford csak fegyveres erő és okosság által tarthatá fen tekintetét. Sept. visszaveré a Par sra rohanatokat. Johanna itt megsebesítettett, 's Károly Bourgesba vonult. A szüzet, familiájával együtt, nemesi rangra emelé, elsőben Dalis, azután Dulis, 's végre Dy Lys névvel, czimerébe két arany lilimot, 's hegyével felfelé fordított és koronát tartó kardot rendelvén tetetni. Bedford ez alatt uj hadi erőt gyűjte. Burgund és Bretagne a Parisban megkoronáztatott fiatal VI. Henriket esmerék királynak. Az Angolok tehát ujra előre nyomultak, 's Compiegnet ostrom alá vevék. A szüz ide is betért, mint Orleansba; hanem egy kirohanás alkalmával, 1431 Maj. 25 elfogáték a Burgundiaktól. Lyonnalnak adá meg magát. Elején te Crotoyban ült fogva, azután Beaurevoirban. Midőn hallá, hogy az Angoloknak ki fog adatni, (Henrik Király 10.000 livret fizetett érte), leszökés által akart menekedni. E miatt veszedelmes sebbe esve került az Angolok hatalmába. Saját hontársainak sürgetésére pert kezdé ellene Canchon Péier beauvoisi püspök, 's a parisi egyetem, kivégeztetését kíváná. Mint varásló és erőtnek úgy ítéltetett meg az egyház által. Ez ellen semmit sem tehetett a világi hatalom. Így menti de l'Averdy a királyt, ki a hőseány megszabadítására semmi próbát nem tett. Hanem a könnyelmű Károly semmiben sem mutatott állhatatos buzgóságot. Az ártatlan rajoskodó, — ki nagy állhatatossággal vélelmezte magát, 's kihallgattatása alkalmával sz. Mihályt nevezé azon angyalnak,

kinek szavát atyja kertjében, 15 éves korában hallotta, 's ki azolta szüntelen kísérlője maradt, — „pokolbeli lelkekkel való társalkodása 's varázslatáért“ máglyára ítéltetett az inquisitorok által Rouenben. 1431 Maj. 24. a' máglyához vezetvén, úgy látszik, hanyatlani kezdett hátsórsága. Alája veté magát az egyháznak, 's jelenéseit ördögi munkálatnak vallá. Erre örökös fogságra ítélték. Azonban csak hamar találtak ürügyöt, őt előbbi bűnös állapotjába visszaesettnek (relapsa) tekinteni; a' miért Maj. 30. Rouenben lassu tűznél megégettetett 's hamva a' Seinebe vettetett. Félelem nélkül halt meg. Midőn a' máglyához menetel előtt az inquisitiosipkát fejére tennék, így szóla kísérlőjéhez: „*Maitre, par la grace de Dieu, je serai ce soir en paradis*“ (Isten kegyelméből ez este paradicsomban leszek). Az a' monda, hogy midőn Johanne a' máglyán megszűnt élni, egy szép galamb repült volna fel, Herder szép legendájára emlékeztet Polycarpus galambjáról. Theologusok ítélték meg, 's ezek közt is csak egy angol, a' winchesteri püspök. Már 1450 és 1451 történtek lépések pere újabb felvétele végett. Rokonai 1455 törvényesen kívánták a' megvizsgáltatást. Ez lil. Calixtus pápa a' rheimsi érsekre. a' parisi és coutancei püspökökre 's egy inquisitorra bizá. Az uj bírak 1456. Jul. 7-kén mondák ki az ítéletet, a' szüz ellen felállított 12 vádczikelyt hamisnak 's a' szüzet ártatlannak nyilatkoztatván. Tetteit emlékoszlopok örökítik. A' roueni piacon álló képszo-brán özimere alatt ezen vers olvastatik:

Regia virgineo defenditur ense corona:

Lilia virgineo tuta sub ense nitent.

Azon képrajz szerint, melyet Lenoir Sándor Orleansban, hol képszo-bras van, a' város házá-nál talált, 's Parisba a' franczia emlékek akkori muzeumába (*aux petits Augustins*) vitt, igen szépnek kellett e' szüznek lennie. Arczvonásai szelidek és rajoskodók; az van benne, mit a' Franczia l' *intérêt du calme*-nak nevez. Fejét tollas sipka fedi, kezében paizst 's a' szentelt kardot tartja. Domrennyben emlékoszlop emeltetik neki márványból, melyképével ékesítve, Sept. 1820. Vö. Berriat-St.-Prix. „*Jeanne d' Arc, ou coup d'oeil sur les révolutions au tems de Charles VI et VII*“ (Paris 1817); Lebrun de Charmettes „*Histoire de Jeanne d' Arc*“ (hiteles kútfőkből, Paris, 1817, 3 köt.); Jollois „*Histoire abrégée de la vie et exploits de Jeanne d' Arc*“ (Paris 1821) és „*Chronique et procès de la Pucelle d' Orléans*“ (Paris 1828, az orleansi könyvtár egy nyomtatatlan kéziratjából, abbé Dubois értékeszésével kiadva Buchonthól). Az orleansi szüz historiai neve nem kevesebé esmeretes a' költészeti literatúrában is. Ezen tárgy eposzi és romántos caractere különbféleképen vagyon előadva Mintán Chapelain, Richelieu cardinál kortársa, az orleansi szüzet, mint Boileau mondja. tizenkészer tizenkészer száz rosz versben elénekelte volna, Voltaire már 1730 készült előzőjének költészeti szörnyetegét kigunyolni, és Shakspeare példája szerint, — ki ezen tárgyat „*VI Henrik*“ je I. részében episodice adá elő, 's a' szüzet rosz lelkekkel szövetséges boszorkánynak ábrázolá, — a' rosz hirbe kevert tárgyat tisztátalan elmésségével még gonoszabbá tenni. Így támadt ama nagyon is esmeretes comicus hősköltemény, melyet Mercier nemzetiség elleni véteknék nevez. 1757 jelent meg először. Ezen, legszemtelenebb elmésség által megferuztatott tárgy költészeti megtisztításához Southey Robert első fogott „*Joan of Arc*“ hőskölteményében, de ez az olvasót hidegen hagyja. Még középszerűebb Dumenil Epopoeája „*Jeanne d' Arc, ou la France sauvée*“ (Paris 1818) és „*Pucelle d' Orléans*“ szomorujáték d' Avrignytól, mely Parisban 1819 egynehányszor adatott, valamint 1825 Soumet Sándoré is „*Jeanne d' Arc, tragédie en cinq actes et en vers*.“ Annál fényesebb e' Szüz megdicsőíttetése Schiller által. A' németek ezen koszorus költője többet tett Johannaért, mint lil. Calixtus; ő visszaállítá a' bátor rajoskodót azon romántos korbá, melynek ez sajátja. A' hadi csudatevő leányt úgy állítja előnkbe, mint

a' mennyi eszközét, szeretetet gerjeszt iránta bennünk, 's hazája ellen-ségei elleni dicső küzdelemben hagyja elesni. Ezen szomorujáték francziára is lefordítottatott. A' legújabb időkben ismét több német és franczia da-rabok jelentek meg az orleansi szüzről, de Schillerehez közelítő egy sem.

ÖRMÉNY LITERATURA. Az Örmények, a' miveltebb világ leg-régibb népeinek egyike, azon zavarodások közepette is fentartották er-kőcsi nemzeti lételeket, melyekben kegyetlenkedések, kényuraságok és hóditási háborúk a' régi assyriusoktól fogva, a' Görögök és Romaiak, Mongolok, Persák és Törökök által és alatt, nyugoti Asiát megrendi-tették. Az ő első lakhelyek, az Ararat, még most is középpontja az ő polgári és egyházi lételek összeköttetésének, habár egy részek, Euro-pa és Asia tartományaiban különféle nemzetek közé elszóródott is. Ezen elszéledt állapot 's a' kereskedési szellem nem alacsonyította meg az ő lelki sajátosságait, sőt a' vadabb nemzetek között ők tűnnek fel mivel-tebb alakban, a' mit legközelebb az ő szelidebb vallásoknak 's egyhá-zi összeköttetéseknek kell tulajdonítani; ez viszont a' biblia elterjedt ol-vasása által eszközöltetik, melly nem csak Etschmiazimban nyomtatta-tik (hova minden buzgó Örménynek, legalább egyszer, el kell mennie bucsura) hanem más egyházi kerületekben is, név szerint Konstantiná-polban, Jerusalemben 's at. Rövid idő óta Oroszországban is támadt egy örmény egyházi egyesület, mellynek feje, az érsek, az astrachani klas-tromban lakik, 's melly a' bibliát örmény nyelven terjeszti. Az Örmé-nyek bibliai literaturájával összeköttetésben van az ő vallási, történet-írási és számtudományi nemzeti literaturájok is. Ez olly régi, mint az Örményeknek a' keresztényhitre térése. 's a' kelet népeinek történeteir-ől nagy felvilágosítást nyújt az agg időkre nézve; ennél fogva újabb időkben Parisban szorgalmas dolgozókra talált. Az ő történetíróik kö-vetkező szakaszait adják az örmény nemzet és haza eseteinek. Az Ar-men ia nevet egyik Aram nevű királytól kapta az ország, ki az első fejedelmi osztályban 7-ik volt, 's Kr. e. mintegy 1800 évvel uralkodott. Magok az Örmények Haji néven nevezik magokat, Haico-tól, ki a' nép alapítója, törzsökatyja, 's Belusnak kortársa volt. Ő vele kezdődik az örmény történetírás mintegy 2100 évvel Kr. e. 's VII. Leoval végződik, ki a' vad népek becsapásai elől Parisba futott, 's itt Kr. u 1393 halt meg. Egyébiránt az ország, Kisásia és Persia sorsában osztozott. Kr. e. 150-ben Valarsaces, egy új uralkodás alapítója, vezeté a' kormányt, 's új rendbe hozá az országot. Több intézetein kívül, az országos ta-nács mellé két emlékeztetőt rendelt, kiknek abban szavok ugyan nem, ellenben szabadságok volt mindent bírálgatni, inteni, dorgáló megjeg-yéseket tenni, 's a' hirtelenkedéseket és igazságtalan oselekedeteket ma-gának a' királynak is szemére vetni. Ugyan ez a' Valarsaces szedetét össze Mar-lbas Catani, a' Kr. e. való egyedüli író által, az országban 's a' parthus birodalomban még akkor fenforgott történeti esmereteket. A' 4 század elején vették fel az Örmények a' keresztény hitet; 's ezzel kezdődik az ő literaturájok. Ezóta fordításokat készítettek görög, zai-dó, syriai és chaldaei nyelvekből. Homerust örmény hexameterekben adák. Anyanyelvek, az örmény, Círbied szerint, ósi nyelv; mások sze-rint syriai, chaldaei, zaidó és arab nyelvekből álló vegyület. Mind a' két vélemény igaz. Az ő örményiai, a' tudományos és isteni tiszteltetbéli nyelv, ósi, eredeti; az új armeniai, a' nép nyelve, az ott uralkodott népek nyelvéből amazzal vegyült. Az ő, a' bibliai nyelv, a' sz. írás for-díttatása által miveltetett ki, mellyet Mesrob, tanítványaival együtt, kik között choronai Móses is volt, a' nagy Izsák patriarcha ösztönzésé-re 411 kezdett 's 511 körül végezett. Csak Mesrob által nyert az ő ör-mény nyelv hét magánhangzóí jegyet; előbb az Örményeknek csak 27 mássalhangzó betűjük volt. Ezen időben állíttattak egyszersmind oske-lák is. Literaturájok legnagyobb virágzása, az örmény egyháznak a' gö-

rögtől való elválási idejébe esik, az 5. századba, a' chalcedoni egyházi gyűlés után; 's mintegy a' 10-dik vagy tulajdonképen a' 13-dik századig tartott. Tudományos vizsgálódásokra azonban soha sem terjedett kiészervehető sikerrel; becses ellenben a' történetírásra nézve a' francia királyi könyvtár, Parisban, majdnem minden örmény történetíró munkáit bírja teljesen, részint kinyomva, részint kéziratban. Ezekből egy, azon könyvtárnál tisztségben volt örmény tudós, chahani Cirbied M. I. illy munkát készítve 1806 „*Recherches curieuses sur l'histoire ancienne de l'Asie*“; 's Saint-Martin I. M. segítségével, Örményország általános történeteit is kidolgozá. Az újabb időkben kitűnt örményírók közül nevezést érdemel D. Zohrab és Aucher Ker. János; mind a' kettő Velenczében. Ezen utolsó, nem régiben némelly 5-dik századbéli íróknak, például, az esmeretes görög zsidó Philonak munkáját fordította le anyanyelvére. Megemlíthetni még utoljára azt, hogy Velence mellett, az egyik szigeten lévő örmény klastromban, újságlevél jelenik meg a' mondott nyelven, s Levantében és Konstantinápolyban nagyon olvastatik. 54.

ÖRMÉNYORSZÁG, ásiái tartomány, mellynek kiterjedése 5000 nsz. mföld. Hajdan nagy- és kis Örményországra osztatott. Amaz, a' még most is néha Örményországnak nevezetett Turkomania, Kaukasus déli oldalán fekszik, 's részint az Erzerum, Kars és Van török basaságokat (1593 nsz mf. 950,000 lakossal) foglalja magában, részint az Eriyan irani (persa) tartományt, melly az 1828-diki békében Oroszországnak engedtetett; emez, a' most Aladuli vagy Pegian nevet viselő, egészen az Ozmanoké 's Merase, és Sivas basaságokra oszlik. Örményország durva hegyes tartomány, mellyet éjszakra a' Kaukasus határoz, középen pedig a' Taurus ágai vágnak keresztül, mellyekhez az ARARAT (l.e.) tartozik. Az Euphrat és Tigris fejedelmi folyók itt veszik eredeteket; itt folyik a' Kur, 's más kevesbé nevezetes vizek; itt hullámszának a' Van és Genk-scha tavak. Az éghajlat inkább hideg mint meleg; a' föld általában közép termékenységű, 's jobban baromtenyésztésre alkalmas mintsem földművelésre; azonban a' legszebb déli gyümölcsök is diszlenek. A' hegyek bővelkednek vassal és rézzel. A' lakosok tulajdonképi Örmények, Turkomanok, a' síkságokon vándorolva pásztoreletet élők, kevés Ozmanok, Görögök és Zsidók. Ezen tartománynak legrégebb történeteiből semmi sem tudatik. Ugy látszik, hogy többnyire zsákmányképen foglaltatott el a' győzedelmes nemzetektől, 's felváltva az Assyrusok, Medusok, Persák és Macedók hatalmában volt. Nagy Sándor halála után egy részét tevő Syriának, mignem Antiochus legyőzetésével egyes heltartók kezébe jutott 's nagy és kis Örményországra osztaték. Nagyörményország fejedelemiségeért hosszasan vívtak a' Parthusok a' Rómaiakkal, míg végre Trajanus végkép meghódítá 's romai tartománnyá tevő. De újra megszabadítá magát, 's voltak néhány saját királyai. Szapor parthus király hijában igyekezett a' tartományt hatalmába keríteni; független maradt ez szinte 650-ig 's ekkor az Arabok által foglaltaték el. Ezóta folyvást változának meghódítói, kik között a' hatalmas Dsingis Khan és a' csatákban erős Tamerlan is volt. Végre 1552 elvevé II. Szelim Örményországot a' Persáktól, 's ez időtől fogva nagyobb részint török igazgatás alatt maradt. Kisarménának is több hódítói voltak, kik között Mithridates esmertetik elsőnek. A' romai birodalom keleti részének lehanyatlása után a' Persák, 950 pedig az Arabok birtokába került; ezóta Nagyörményországgal egyenlő sorsban osztozott 's 1514-ben I. Szelim által török tartománnyá tétellett. Ó Örményország némelly városainak még most is láthatni omladékait, mellyek helyes építmődöt árulnak el. Illyenek Ani főváros dűledékei, mellyet 1319 földindulás pusztította el; illyenek a' régi Armavir romjai, melly egykor a' királyok lakhelye volt; most csak néhány család honol gyászmaradványi közt. — Az Örmények, komoly és mértékletes nemzet, leginkább kereskedéssel foglalatoskodó; a' mi Törökországban majdnem egészen az

ő kezeik között van. Chinán kívül egész Ásiában találhatni örmény kereskedőket, 's a keresztény hit felvétele keleti Europa részeibe is szabad bemenetelt engedett nekik. Jaubert így szól az Örmények házi életéről: Ők hazájokban szorgalmas földmivelők; családjaik tisztelik körökben a' véneket, a' hölgyek férjeiket, a' fiak atyáikat; szinte mint a' patriarchalis időkben. A' nemzet szereti a' honosságot és békét, a' m' nyire ebben a' basák és Kurdok hadvillongásai miatt részesülhet. Az Örmények már a' 4 Században a' keresztény vallásra tértek, 's a' monophysitai (isteni egy természetűség) vitatásai közben, mint a' chalcedoni egyházi gyűlés ellenei, 536 külön váltak a' görög egyháztól. Midőn utóbb néhanéha a' Mohammedanusok ellen védelemért esedeztek, az alkalommal élve, magokhoz akarák őket a' pápák vonni, de ezt állandóan 's általánosan soha sem eszközölheték. Csak Olaszországban, Lengyelországban, Galliciában, Magyarországon, Persiában és Marseilleben találhatni egyesült Örményeket, kik a' pápa egyházi főuraságát elismerik 's hitfejezeteikben a' catholicusokkal megegyeznek; de egyházi saját szertartásaikat gyakorolják. Így vannak az egyesült örmény klastromok is Syriában a' Libanon hegyén. A' Persák berohanásai alkalmával a' 17. század elején sokan kinszerítve láták magokat mahomedanusokká lenni; de legnagyobb részek mégis monophysiták, 's régi alkotmányához és isteni tiszteletéhez hív. Vallási tanítások leginkább abban különbözik az igazhitűektől, hogy ők Krisztusnak csak egy természetet tulajdonítanak, 's a' sz. lelket csupán az atyától származtatják. Hét sacramentumokra nézve, melyeket ők titkoknak neveznek, az a' sajátiságok van, hogy a' kereszttség alkalmával az újszülöttet háromszor fecskeendzik le és ugyan annyiszor mártják meg 's vele a' bérnialást nyomon összekapcsolják; az urvacsorában keveretlen borral és kovászos kenyérrel élnek, melyet borba mártva nyújtanak; 's végre, hogy az utolsó kenetet csak papi személynék adják meg, mindjárt halálok után. Imádják a' szenteket és ezeknek festett képeit, de purgatoriumot nem hisznek. Bűjtetésben megelőzik a' Görögöket; kevesebb innepeket tartanak ugyan, de ezeket buzgóbban illik meg. Törökországban többnyire éjjel tartják isteni tiszteleteket; a' misét ő örmény nyelven, a' predikációt pedig az új anyain. Egyházi alkotmányjuk nem sokban különbözik a' görögötől. A' Catholicos, az egyház feje, Erivan mellett egy klastromban, Etschmiazimban lakik. Fényes isteni szolgálatainak végbevitelére 's tudományos intézeteinek fentartására azon szent olajnak árrából nyer elegendő költséget, melyet maga készít 's papjainak elad; és azon bucsujárásokból, melyeket hívei buzgón gyakorolnak. Ő papi nevendékházat tart magánál; az örmény patriarchák, érsekek és püspökök általa neveztetnek ki, 's minden harmadik évben megerősíttetnek vagy hivataljuktól megfosztatnak. A' többi egyháziak, rangjokra 's foglalatosságaikra nézve hasonlóak a' cath. papokhoz; a' szerzetesek sz. Basil rendszabásait követik. A' világi papoknak egyszer meg kell házasodniok, de az első halála után második nőt nem vehetnek. A' mivelődésben nincsenek épenséggel hátra; megengedik a' népnek a' biblia olvasását; ők magok vallási, történetirási 's math-maticai tudományokkal foglalatoskodnak; van Etschmiazimban egy könyvnyomó műhelyek is, melly szép bibliai nyomtatmányokat szolgáltat. Ezen valódi Örményeknek, saját tartományjokon és Törökországon kívül, melyben legszámosabban honolnak, Londonban és Amsterdamban is vannak kisdied telepedéseik. L. Porter Ker. „*Travels in Georgia, Persia, Armenia ancient, Babylon etc. in the years 1817—20*“ (London 1821, 4. rézm.), és Jaubert Amad. „*Reise durch Armenien und Persien* 1805 u. 1806“ francziából. (Bécs 1822).

ORMUZD, a' zend írásokban alája van rendelve a' Zeroene Akerene-nek, a' határtalan, a' nemteremtetett időnek, melly által ő uralkodóvá tétetett. Ormuzd minden lények közül az előszülött, az ősvíz és őstűz vegyüléséből nemződve, mérhetlen, határtalan, fő tökéletessé-

gü. Mint a' világnak királya, az ég közepette magas thronuson, „a' jóságnak és tökéletességnek thronusán” ülve, 's anaschpandoktól, izedektől és a' szentek lelkeiktől körülvéve gondolaték. Ő mindig a' nap és világosság örökös forrásának neveztetik; nap és hold csak ő általa fénylenek. Jelkép (symbolum) gyanánt egy gyűrűt visel kezében, a' főuraságot ábrázolót; csillagkoszorúval díszesítve is rajzoltatik; néha pedig, mint az ősbikán, a' teremtetett műszeres mindenség jelképén nyugvó tisztes agg.

54.

ORNITHOLOGIA, MADARAK TERMÉSZETHISTORIÁJA, I. MADARAK.

OROGRAPHIA, hegyleírás, egy része a' természeti földleírásnak avagy GEONOSIA-nak (l. e.)

ÖRÖKBEFOGADÁS v. öröklítés olyan tett, melly által valamely nemes, egy idegen személyt királyi privilegialis helybenhagyás mellett vévén fel familiájába, azt nemesi birtokának örökösévé teszi. Magában értetik, hogy ősi jószágokra nézve csak a' familia utolsó magtalan tagja, a' szerzeményre nézve pedig az örökösökkel bíró is fogadhat örökbe. Ha az örökbefogadás nemesség szerzés módjának tekintetik, mindig kíván kir. helybenhagyást, ha ellenben csupa birtok-szerzés, akkor csak úgy, ha a' jószág kir. adomány. Az örökbe fogadás a' FIUSITÁSTÓL (l. e.) abban különbözik, hogy az által az öröbe fogadó familiájához nem tartozó személy, rendszerint férjfi, rendeltetik a' jószág örökösévé, 's vetetik fel a' familia tagjai közé. Ha azonban csak jószágszerzés az örökbe fogadás tárgya, akkor familiabeli is fogadtathatik örökbe, olly jószágokra nézve, mellyekre nincs közös joga. Az örökbe fogadás vagy fiui vagy testvéri, a' mint az idegen személy fia vagy testvérként vetetik fel a' familiába. A' fiú ismét vagy tökéletes vagy nem, a' mint az örökbe fogadott az örökbe fogadó házába átmegyén, vagy nem. A' testvéri egyszerű vagy kölcsönös, a' mint csak egyik ígér jószágöröklést a' másiknak, vagy kölcsönösen mind a' ketten egymásnak. — Lehet ezen kívül az örökbe fogadás általános, részes, vagy egyes, ha t. i. az örökbe fogadónak vagy minden javát, vagy ennek bizonyos részét, vagy pedig csak egyes meghatározott tárgyat szálít öröklésképen az örökbe fogadottra.

Zs.

ÖRÖKBÉKE, olly idea, melly a' nemzetek szakadatlanul tartó békeséges és törvényes állapotját tárgyalja, mellyben az előfordulható versengések nem erőszak útján, hanem az okosság törvényei szerint szép móddal igazittatnának el. A' békekötésekben megia tartatik ez a' formalitás, mert rendszeren örök barátságot és békeséget szoktak egymásnak ígérni a' békülő felek. St. Pierre fejtegette legelőbb ki az örök béke fentartásáról gondolatjait, mellyeket Reussau közölt a' világgal. Kant is figyelemre méltatá e' tárgyat egy kis értekezésében. Az örök béke felállítására különbféle eszközöket javasoltak az írók. Némelyleka' politiceai súlyegyet, mások általános monarchiat, mások viszont a' nemzetek egyesülését vagyis a' statusok szövetségét ajánlottak, mellynél fogva egy közösleges congressus, mint a' nemzetek fő tribunalja, választott bírák módjára, döntené el a' versengéseket, és hozna azokban ítéletet. Az ellenkező felek, kik az illy örökbékét csak észjátéknak tekintik, a' háboruk szükséges voltát mentegetik, ámbár nem nagyobb consequentiával, mint az örökbéke mellett vivők, sőt ezek annyiban nyertek is ellenfeleiken, hogy az okosság a' háboruszkodást, melly sok ezerek életébe kerül, és a' szorgalom miveit gyakran letiporja, sohasem fogja helybehagyni; 's az örök béke ideája magában már lélektápláló elv, mellynek megvalóságosítására való törekedés annyiban is hasznos lehet, hogy sok ideig kikerültetheti a' háboruszkodást. Kállay.

ÖRÖKBEVALLÁS innépélyesen 's visszavehetlenül tett adás-vevése a' nemesi birtokoknak. — Megkívántató innépélyei ezek: 1) hogy hiteles helyek (millyenek mind a' két cancellaria, káptalanok, 's hiteles pe

cséttel és levéltárral bíró szerzetes gyűlekezetek) vagy személyek (mint a' rendes országbírái 's ezeknek ítélőmesterei, kivéven a' személyviselőket) előtt tetessék, 's a' róla kiadatandó oklevél, azoknak pecsétjével megerősítessék; 2) maga az eladó, vagy ennek meghatalmasottja, ki akkor meghatalmazási levelét előmutatni tartozik, élő szóval jelentse azt ki a' hiteles személy vagy hely előtt; 3) az örökbevalló-level, örökös átadást jelentő ir-idommal szerkeztessék; 4) más innepélyes okleveleknek formáját viselje; 5) a' hiteles jegyzéskönyvbe beiktattassék; 6) ha a' bevalló előtt esmeretlen nyelven tetetik, semmiség büntetése alatt, egész tartalmát meg kell neki fejteni és magyarázni; 7) ha ősi javak idegenítettnek el, a' nemzetségi személyekre nézve megkínálást (*praemunitio*) kell előre bocsátani. — A' megkínálás valamelly birtok elidegenítését tárgyazó akaratnak törvényes bejelentése azoknál, a' kik elővételi (*praemissio*) joggal bírnak; melly a' végett hozatott szokásba, hogy a' jószágok a' nemzetségeknél megtartassanak. A' megkínálásnak pedig: 1) törvényesnek; 2) mind azokra, kik a' jószágra nézve vérségi és osztályosok, kiterjedettnak kell lenni; kik ha többen vannak, vagy esmeretlenek, a' vármegye gyűlésében kínálatnak meg; 3) azon renddel történjék melly szerint az öröklés következik a' megkínáltatandók között — végre 4) ne csak az eladási akarat, hanem a' feltételek is bejelentessék. — Azegyedül csak férjfiakat illető javakra nézve, a' leányágbelieket vagy azomszédokat nem kell megkínálni; ha mindazáltal ők az eladni azandékozót megintik az iránt, hogy a' javakat inkább nekik adja, mintsem más idegeneknek vagy szomszédi joggal nem bírónak, — és mégis elmellőztetnek, keresetet indíthatnak, a' bevallás elerőtlenítésére. — Azon esetek, mellyekben az elmulasztott megkínálás tekintetéből a' bevallást alaposan megtámadni nem lehet ezek: ha valaki, ellenséges fogasból leendő maga megválthatásáért tesz szükséges bevallást; továbbá: midőn a' bevallás, az ügynek kétes végződése tekintetéből peralkuképen tetetik; és végre: ha a' bevallást a' szerző teszi, szerzeményes javairól. — A' városi telkeknek bevallása a' városi tisztí kar, a' jobbágyiaké pedig az urszék vagy uradalmi tisztség előtt történik. — Az örökbevallás többféle; 1) vagy teljes, vagy kiskoru embertől tetetett; amaz, egy esztendei használat által megerősítve lévén, a' bevalló által csak csalárdaság és ravaszság okaiból támadtathatik meg; — emez, a' tökéletes idő elérékéig, nem tartatik használat által megerősítettnek, 's azért olly sikerrel is vetethetik vissza, hogy az, a' bevalló ön felperessége alatt elerőtlenítettik. 2) Vagy csupán saját részletéről tetetett, vagy testvéreinek járandóságairól is. Az első, magában véve erőslétű, ha csak az elmulasztott megkínálás, vagy az örökösöknek okozott praepjudicium — jogát — miatt el nem erőltetettik; a' második, 1723 óta, már a' törvény szerint semmi. 3) Vagy ezen zárlattal tetetett: semmi jogot, sem semmi jogbeli és urasági sajátságot fen nem tartván; — vagy e' nélkül. 4) Királyi jóváhagyás által megerősített, vagy nem. Végre 5) szükségsetlen, helyes oku és kénytelenített. Az első, mint igazi és elegendő ok nélkül tetetett, törvényes uton mindig elerőtlenítettik; a' második, az esetek és okok nyomossága szerint épen marad, vagy elerőtlenül; a' harmadik, mint elkerülhetlen szükség miatt tetetett, soha sem döntetik el. — A' magán pecsét alatt költ bevallólevél soha sem eszköz örökséget. — E' tárgyi perek következők: 1) az elidegenített ősiek kiegészítésére mozdítandó per, mellyet az örökösödő azok ellen indít, kik a' szerzett jószágot bírlák. Bíróság az öröklési. Bebizonyítatik az ősieknek, minőségek 's mennyiségek szerinti elidegenítettése, és a' szerzeménynek az alperesek kezébe kerülése. 2) A' bevallást elerőtlenítő per. Ezt, a' megkínálás elmulasztása miatt, a' vérségbeli indítja, a' vevő fél, vagy más a' javak birtokában lévő ellen, a' kir. tábla előtt. A' felperességre nézve, a' vérséget és osztályosságot kell bebizonyítani; azután pedig a' megkínálásnak meg nem történtét, holott az szükséges

lett volna. Az elmarasztaló ítélet után előszámol (liquidál) az alperes a javakban tett minden áruzatokat (investituras) és javításokat, melyeket a' győztes megtéríteni köteleztetik; azonban az előszámolat (liquidatio) bírói helybenhagyást is kíván. 3) Elerőtlenítő per, a' megintésre nem figyelem miatt. Indítják a' leányágbeli személyek, vagy szomszédok és határosok, kik a' bevallót, egész summával kінálva intették meg, a' vevő ellen, a' királyi tabla előtt. — A' leányágbeliek a' vérséget, a' szomszédok a' szomszédtságot, mind ketten pedig a' megintés elmellőztetését tartoznak bebizonyítani. — Az előszámolatnak itt is van helye. — 4) Jogát miatt indított elerőtlenítő pert (*invalidatorius ex praejudicio*) az kezd, kinek öröklése a' bevallás által jelenleg meggátoltatik, — tehát a' közelebb izbéli rokon, a' távolabbiak megelőzésével, a' vevő fél vagy a' javak birtokosa ellen, a' kir. vagy báni tabla előtt. A' felperesség megállhatására, a' vérségnek és osztályosságnak bebizonyítása, — s ha kívántatik, a' praejudiciumnak — joggátnak — a' felperes személyére alkalmazása szükséges; a' per velejében pedig a' joggát bebizonyítása. Előszámolat az ítélet után történik. — Ha ugyan azon javak, a' felés mellékrokonok által, különböző időben vallattak be, a' joggátban, s a' egyszersmind az elmulasztott megkínálásban alapított keresetével megáll, — ámbár halmozott; valamint szinte, a' régi öröklési vagy gyökeres jogbeli perben is szabadon kérethetik mellékesleg azon akadályoknak elmozdittatása, melyek az öröklést hátráltathatnak. — A' városi telkekre nézve, nincs helye a' joggáti keresetlevélnek; de a' nemesiekben sincs a' bevalló éltében, minthogy az élő javaiban nincs örökösödés. — A' szomszédnak a' szomszéd ellen, nincs elsőégi keresete. — A' per függésben léte alatt eszközölt bevallás meg nem állható; — és az előbbi kizárja az utóbbit. — Ha a' bevallás elerőtlenítettik, a' javak, bevallás előtti állapotjukba térnek vissza.

Kunoss.

ÖRÖKÖS HASZONBÉR, a' haszonbérletnek az a' neve, melly szerint valaki előre letévéen bizonyos örökös haszonbéri summát, mellyel a' jogot magának és maradékainak megváltja, valamelly fekvő jószágot használás végett birtokába vesz, s esztendőként meghatározott haszonbért fizet a' tulajdonosnak, ki a' summát többé felebb nem emelheti, s az örökös haszonvételel a' haszonbérlet és annak maradékait többé el nem mozdíthatja. Az örökös haszonbér ellenbe tétetik az ideiglenig tartó haszonbérletnek, s legközelebb jár az emphyteusishoz. Kállay.

ÖRÖKÖS JOBBÁGYSÁG, a' rabszolgaság egy neve, melly ma már (legalább a' személyi szabadságra nézve) Európában majd mindenütt el van törölve. Az örökös jobbágyságon alapulnak a' szolgálatbeli és ur jogok, melyek bizonyos jövedelmeket hajtottak, p. o. ha a' földes ur megengedte, hogy örökös jobbágya más urnak álljon szolgálatjába, továbbá ha személyére nézve felszabadította (*lytrum personale*), vagy ha annak ingó és ingatlan javait is szabaddokká tette; (*lytrum reale*), mindig huzott valami jövedelemet, ilyen volt a' javak elvitelért fizetettnek szokott taxa is (*jus detractus*) sat. Burkuországh-ban III. Vilhelm 1807. Sept. 10-ik és Octob. 9-ik napjaiban költ rendelkezésénél fogva végképen eltörölte az örökös jobbágyságot.

Kállay.

ÖRÖKÖS JÓSZÁG az, mellyet szabadon el lehet adni, s mellyben fiu és leányág egyiránt osztozhatik, s azért a' birtokosnak valóságos tulajdona; de az allodiumtól mégis annyiban különbözik, hogy az illy örökös jószágoktól a' birtokos gyakran valami haszonbért fizet annak, kitől azt örökösen által vette.

Kállay.

ÖRÖKÖS NEMESSÉG, másnéven törökös nemesség, melly nemes törökből vette származását, és törvényes házasság útján gyermekről gyermekekre szál. Az örökös nemesség vagy régi, melly az első törökig sok nemzéseket számlál, vagy uj, melly nem régiben szerzettett.

Kállay.

ÖRÖKÖSÖNÉS (rendes), bizonyos személyeket illető jog, mellynél

fogva ezrek valakinek végrendelet nélkül hátrahagyott vagyonát törvényesen elfoglalják, bírják és visszaszerzik. A' rendes örökösödésre a' törvény által elsőben is az alrokonok (descendentes), azután a' felrokonok (ascendentes) 's végre a' mellérokönok (collaterales) hivatnak meg. Az örökösödés továbbá kölcsönös, hitvesi, özvegyi, és kir. ügyészi. — Általános, ha minden javakban, részes, ha csak némelyekben történt az örökösödés; 's viszont sajátági vagy csak haszonveteli joggal. továbbá ujonti és világos, vagy régi és homályos, a' mint az örökösödőnek a' meghalttal való vérsége kétségtelen, vagy nem; 's végre ön-hatalom vagy per útján megnyerhető; az ujonti többnyire az első, a' régi pedig a' második módon szokott megtörténni. — Az alrokonok 1) természetiek vagy fogadottak (civiles), azok természetinemzés által, emezek csak a' természet utánozása szerint avatónak a' nemzetségbe; 2) természetiek és törvényesek, kik igazi házasságból születtek, 's csupán természetiek avagy törvénytelenek kik tilalmas házasságnak vagy egyesülésnek gyümölcsei, 's ha születési szennyek eltöröltetik, törvénysítetteknek (i. Törvényesítés) mondatnak; 3) ugyan azon — vagy különházasságból való, és pedig az egy anyától s atyától született testvéreknek, a' külön atyától vagy anyától származottak ivadóknak (carnales vel uterini) nevezetnek; 4) fiúk vagy leányok. 5) á lapotjokra nézve világiak, papok, vagy szerzetesek, ezek viszont jószág-bírhatok vagy nem; 6) a meghalthoz való rokonságra nézve: első-második-sat. izbeliek, közelebbiek, vagy távolabbiak; 's végre 7) születési rendjekre nézve: első második sat. középső- vagy utolsó-születtek. — A' természetes és törvényes rokonok örökösödésének rendszabásai ezek: 1) az anyai javakban mind a' két ág egyenlően örökösödik, kivéven azon fiúsítás- (praefectionale) és adománybeli javakat, mellyek mind a' két ágra szóló zarlat nélkül adattak; 2) az atyaiakban a' fiak egyenlően örökösödnek (kivéven a' hitre bízott javakat), a' leányok pedig csak úgy, ha azok mind a' két ág által bírhatók; 3) ha mind első izbeliek: fejenként örökölnek; ha némelyek első-mások távolabb izbeliek, akkor azok ugyan fejenként, emezek pedig, mint származottak, képviselői joggal osztoznak; 4) a' hol mind csak képviselők örökölnek, ott az egész vagyon származatokra (in stirpes) osztatik; 5) a' testvérek mind a' két szülő után örökösödnek; de az egy atyától 's külön anyától nemzödtek (atyivadok.) csak az atya, az egy anyától 's külön atyától való (anyivadok), pedig csak az anya után örökölnek, azaz: az atyaiakban az atyaiak, az anyaiakban az anyaiak részesülnek; 6) ha külön házasságbeli gyermekek vannak, 's a' férj az első nővel együtt nyert valamelly szerzeményt, a' szerzeménylevelet, második hitvesének kedvéért, nem szabad neki megváltoztatnia; 7) az első szülött fiut illeti a' nemzetség közös leveleinek gondviselése, mellyeket azonban a' rendesen megkérő leányagbellekkel hiteles másolatban, a' férjfiakkal pedig eretetiben tartozik közölni. Az osztály előtt minden pert, utána pedig csak a' követelőket (activas) tartozik a' nemzetség közösköltségen. mint első szülött 's többi testvérei jogainak fentartója, kezdeni és folytatni; 8) a' legkisebb szülött fiu megtarthatja magának az atyai házat; 9) az ingóságokban a' leányok a' fiakkal egyenlően örökösödnek, livevén a' fegyvereket, katonai készületeket, czimer-gyűrűt, más egyéb czimereket és könyveket, mert ezek csupán fiakat illetnek; 10) a' jószág-bírható szerzetesek és világi papok egész részleteket, a' szerzetesrendbeliek pedig csak annak tizedrészét kapják meg; melly 5000 forintnál több nem lehet. — A' következő történt házasság által törvényesített gyermekek, a' törvényesen születettektől semmiben sem különböznek; a' felség által törvényesítettek, törvényeseknek nem léte esetében megelőzik a' javakra nézve a' kir. ügyészt, de ha azok vannak (hanemha az ő megegyezésekkel) nem örökölnek az ősiekből semmit is, a' szerzeményekből pedig amazokkal egyenlően, ha az atya eszközlte ki a' törvényesítést, nem pedig akkor is, ha az a' törvényesítetnek ön

munkája volt. A' pápa egyenes törvényesítése semmi polgári sikert sem von maga után, a' közvetett pedig azonosnak tartatik a' következő történet házassággal. — Az öröklítettek (adoptivi), természeti és törvényes gyermekek is létezvén, az ősiekben nem részesülnek, az adományküli szerzeményekben pedig szintugy mint amazok. Ha az öröklítésre királyi jóváhagyás adatott, az adományjavakra nézve kizárják az öröklítettek a' kir. ügyészt; azon felül önnön természeti és törvényes szüleik után is örökösödnek. — A' törvénytelen házasságból vagy tilalmas közösülésből született gyermekek, végrendelet nélkül meghaló egyik szülejeknek javaiban sem örökösödnek. — Alrokonok nem léte esetében rendszerint a' felrokonok (ascendentes) örökösödésének van helye; de itt előbb meg kell különböztetni: valyon a' javak ősiek-e vagy szerzemények, ha ősiek, — valljon atyaiak-e vagy anyaiak; ha szerzemények, adományiak-e, vagy adományküliek? — A' természeti és törvényes felrokonok örökösödésének rendszabásai ezek: 1) az ősiek mindig arra az ágra szállnak vissza, mellyen a' meghaltat háramlottak, mert más ág azokra nézve idegen; 2) a' közelebb izbeli kizárja a' távolabbít, az ősiekben ugyan csupán a' maga ágabelit értvén, a' szerzeményekben pedig mind a' két ágbelieket; 3) az adományküli — örökösökre átmenő szerzeményekben, az első izbeli felrokonok fejenként, a' továbbiak áganként örökösödnek; 4) az adományos szerzeményekben a' felrokonok nem örökösödnek máskép, hanemha nevek az adománylevélben foglaltatik, mert ezen zárlat: adományozom neked és a' te örökösödnek's maradékiának, nem a' fel- hanem csupán csak az alrokonokat illeti. — A' következő lett házasság által törvényesítették javaiban, az adományiakat kivévn, tökéletesen örökösödnek; a' felség válasza által törvényesítették ősi vagyonában (ha ezt kaphattak) szintugy örökösödnek, mint adományküli szerzeményekben; a' pápa válasza által közvetve törvényesítettnek adományküli javaiban is örökösödnek. — A' csupán törvényes v. öröklített után csak ugy és annyiban örökösödnek az öröklítő (adoptans), ha — és a' mennyit az öröklítettnek adott; mert ennek egyéb javaiban, nevesen az ősiekben, a' természeti törvényes felrokonok, mellékrakonok, vagy ezek nem létében a' kir. ügyész; — az adományos szerzeményben, hasonlóan a' kir. ügyész; — az adományküliekben pedig a' valódi szülék, nő, mellékrakonok, vagy ezek nem létével a' kir. ügyész örökösödik. — A' törvénytelenek után, szüleik semmiben sem örökösödnek. — Általában azon felrokonok örökölnek az alrokonok után, kiknek vagyonában ezek örökösödhettek volna. — Ha al- és felrokonok nincsenek, a' mellékrakonok örökölnek. Ennek okfeje: a' vérségbeli kötelék és kölcsönös atyafiságos osztály, vagyis rövidelben: az osztályos atyafiság. — Örökösödésbeli rendszabások a' természeti és törvényes mellékrakonokra nézve: 1) Az ősiekben végtelenül örökösödhetnek, csak a' vérséget és osztályosságot tudják bebizonyítani, a' közelebb izbeli azonban kizárja a' távolabbít. — Az első osztályosok, mint a' fiu, — és ha a' javak mind a' két ágot illetik, a' leány-testvérek, fejenként, a' távolabbiak pedig származatonként (juxta stirpes) örökölnek. A' testvérek az atyaiakban és anyaiakban egyenlően, — az anyivadok az atyaiakban, — az anyivadok pedig csak az anyaiakban részesülnek. — Ha a' vérségbeli kötelék ujontí, vagy habár régiebb is de nyilvános, az örökösödés önhatalom után történik; — ha pedig régi, homályos és kétes, csak per ntján; 2) az adomány által nyert szerzeményekben a' mellékrakonok nem örökösödnek különben, hanem csak ugy. — és azok, ha és a' kiknek neve a' szerzeménylevélben foglaltatik, akár az adomány előtt történt legyen az osztály, akár utána. Az osztály előtt nyert adományküli szerzemények a' mellékrakonokat illetik, hanemha ahöz a' nőnek erősebb joga volna; az osztály után kapottak pedig, végrendelet nélkül, a' kir. ügyészi lesznek. — A' törvényesítették közül csak azok után örökölhetnek a' mellékrakonok, kik az atyafiságos osztályban ré-

szesülhettek. Az öröklítettek az öröklítőnek természeti és törvényes gyermekei után semmit sem örökölnek; sem az—akár egyenként, akár egyszerre—örökösítettek nem örökölhettek egymástól semmit is, valamint a' fiasítottak sem, hanemha talán a' kieszközölt kir. jóváhagyólevélben máskép foglaltatnék. Az öröklítettek azonban az ő nemzetségekbeli mellékrokons örökösödéstől el nem rekesztethetnek. — A' törvénytelenektől mellékes örökösödést sem lehet reményleni. — A' hitvesi örökösödésnek egyedül akkor van helye, midőn a' hitveseknek valamelyike törvényes alrokonok és végrendelet nélkül hal meg. Meg kell pedig különböztetni, valyon a' hitves egyedül, vagy talán a' meghaltnak fel-és mellékrokonaival, vagy a' kir. ügyésszel összelütközve kér-e öröklét? — A' hitvesek a' zálogos szerzeményekben és ingóságokban kölcsönösen örökölnék egymás után, kirekesztvén a' meghaltnak fel-és mellékrokonaikat. Az ősiakban és ingatlan zálogokban inkább a' nemzetségbelieknek van örökösödési jogok; de ezek nem lévén, azokra nézve, melyek iránt a' meghalt rendelkezhetett volna, előbb való a' nő a' kir. ügyésznél. Az ingatlan örökös nemesi javakban a' nő nem örökösödik, hacsak a' szerzeménylevélben neve ben nincs; vagy ha azok városi vagy jobbágytelkek. Ezen joggal a' hitvesek mindjárt a' házassági eskü letétele után birnak. — Az özvegy, férje ruháinak nagyobb részét és a' jegy-gyűrűt, azon lovakat és kocsit, melyeken férjével kocsizott, az ötven teljes számot tul nem haladó ménesből a' maga részletét örökli. Ha a' ménes ötven darabon felyül van, és nem közszerzemény, (s ez az előbbire nézve is áll), akkor a' fiak örökségéhez tartozik. Továbbá egyenlően osztozik a' meghaltnak örököseivel az özvegy az ingóságokban és szerzett zálogban is, ha t. i. ezek nem közösen szereztettek. — E' tárgyból származó perek ezek: 1) a' rendes és tiszta örökösödésbeli per, melyet a' magának örökösödést tulajdonító indít az azt letartóztatók ellen. — A' polgári ügyekben a' városi tanács, a' jobbágyiakban pedig az urszék ítél; a' nemesiekben, ha a' javak külön vármegyében vannak a' kerületi tábla, — ha külön kerületekben, akkor azon kerület táblája, melyben a' javak feje, vagy ennek nem léteben, a' javak többsége vagy nagyobb része van. — Ha a' javak egy vármegyében fekszenek, a' legkisebb sommától 200 forint értékig a' szolgabíró; 200-tól 3000-frt. értékig akár a' szolgabíró akár az alispány, végre 3000-tól végtelen értékig egyedül az alispány bíraskodik e' perekben. — A' felperesség erőslétére, az alfel-vagy mellékrokonságot kell bebizonyítani; a' per velejében az örökség mennyisége és minősége hozatik napfényre, s ha ezt az ingóságok miatt épen nem lehetne tenni: az alperes hit alatti kinyilatkoztatásra szoríttatik: 2) Erőszakoskodási per; mely az egy év lefolyta alatt ön-hatalommal ki nem vetett olyan idegen ellen, ki a' javakat minden jog nélkül elfoglalta, az öröklő által mozdittatik; 3) Régi örökösödésbeli per; mely akkor indíttatik, mikor a' felperes és kihalt között lévő vérkötélék távoli és homályos. — Ha idegen vagy anyarokon ellen az akadályok elmozdítására is intézetik, illető bíróság a' báni vagy királyi tábla. Az idegen ellen az örökösödés alapját, vérségbeli köteleket, osztályosságot, sőt ha kérdésbe jő, még nemzetsége jogát is be kell a' felperesnek az iránt bizonyítania; mert idegen az idegent jogának valódi bebizonyítása nélkül nem üzheti ki a' javak birtokából. Ha vérségbeli ellen mozdittatik a' per, a' felperes örökösödése alapjának és elsőbbségének bebizonyítása is elégséges. — Ha nincsenek olly elmozdítottak akadályok, melyek táblai vizsgálatot kívánnának, ezen pert is lehet az örökösödési bíróság előtt indítani.

Kunoss.

ÖRÖKÖSÖDÉS RENDJE, bizonyos szabály, mely szerint a' meghaltnak javai valamely vérségbeli vagy idegen személyre háramlanak. Az örökösödés rendjének meghatározása nem mindenkor a' haldoklótól függ, hanem legtöbb esetekben a' törvények és törvényes szokások állapítják meg, melyek leginkább csak a' szerzeményekre nézve engednek

a' végrendelezőnek szabad akaratot. V. ö. Örökösödés és Végrendelet. —no—

ÖRÖKÖS TISZTSÉGEK. Így neveztettek a' Németbirodalomban a' főbb nemesség hivatalai, mellyeket az a' császári koronáztaútnál viselt, és mint főnyer czimeket czimzetébe is felvett. Ezen tisztségek megkülönböztetésül és a' császári udvar pompájának nevelésére szolgáltak. Illyenek voltak p. o. örökös kamarási, marschalli, kincstari, pohárnoki'sat, hivatalok, mellyek az austriai monarchiában maig is megvannak. Illyen örökös tisztségek Magyarországon nemelly főispánságok, mellyek egynehány főbb familiákhoz vagynak köttetve. A' Németországban fenállott választófejedelmeket, kik a' császárt választották, nem lehet annyiban örökös tiszteknek nézni, mivel független uralkodók voltak, 's örökös tisztségeket magok is adhattak; e' mellett a' papi személyek fejedelemsége nem is familiájokbeli személyekre szállt az ő holtok után.

Kállay.

ÖRÖKSÉG alatt mind azon ingó és ingatlan, ősi és szerzeményi vagyon értetik, melly valakinek halála után a' magzatokra; ezek nem léteben pedig a' mellék- vagy felrokonokra, avagy királyi ügyészre hárulnak.

ÖRÖKSÉGBŐL KITAGADÁS. Hazánk törvényhozó teste sem annyira elfajzott magzatokat nem tévén fel, kik elvetemedettségek miatt szülek jóakarattjára egészen érdemtelnek, 's így azoknak örökségből kizárandók; sem olly szerelem nélkül való nemzőket nem gyanítván, kik kábitó szenvedélyek vagy indulatoskodásaik miatt saját gyermekeiket vagyonaiktól örökösen eltüntetni 's így ezeket megkárosítani képesek volnának: az örökségből kitagadásra nézve mindeddig szabályokat nem alkotott. Azonban törvénykezési rendszerünkben 's az örökösödés (l. e) okfejeiből a' következő általános igazságokat vonhatjuk ki: 1) Az ősi jószágokra nézve, egyáltalán nincs helye az örökségből kitagadásnak; mert ez a' birtokról szabad rendelkezéssel van öszekapcsolva, mit — törvényes alkotmányunk következtében — az ősi vagyon természete egészen kirekeszt. 2) A' szerzeményi javak közül csupán azokból zárhatni ki valakit, mellyek az ősi birtok megterhelhetése, és a' kitagadandó közvetlen befolyása nélkül jutottak a' kitagadó bírásába; mert ha netalán olly kereseményekből záratnék ki a' magzat, mellyek az elidegenített ősi jószág árán vásároltattak vagy közösen szereztettek; a' kitagadás sikertelen volna; a' második esetben ugyan egyáltalán, az elsőben pedig legalább is azon summára nézve, mellyen az ősi javak eladatnak, 's melly az elidegenítő által új — szerzeményi jószág vételére fordítatott. 3) Minden örökségből kitagadási rendelkezés ereje megtámadthatik, 's helyességének vagy helytelenségének bírói megvizsgálása eselfhatározása, per útján eszközölthetetik. Mivel pedig az illy nemű rendelkezések leginkább végrendeletekben fordulnak elő, vagy legalább — külön oklevélben kiadva is végrendeleti természetű iromány gyanánt tekintnek: reájok nézve is ugyanazon innepélyeket véljük szükségeseknek, mellyek törvényeink által ezek körül megállapittattak. (l. Végrendelet.) — A' nemzetségből, vagy nemzetségi jogokból való igazságtalan kirekesztésről l. Rokonsági jogok.

Kunosi.

ORONOCO, (Orinoco) egyike déli Amerika legnagyobb folyamának, melly leginkább Colombia köztársaságon foly keresztül. Keleti főága Parima nagy posványból vagy tóból ered, és eleinte nyugot felé fordul. Második flága az éj. szél. 5° alatt Ibirinico hegységében ered. Miután a' Guaviare vele egyesül, kelet felé folyik; egyik ága, a' Rio negro, az Amazonfolyóba ömlik, a' másik pedig, Oronoco, a' fő folyam, a' Trinidad szigete átellenében 49 torkollattal az atlanti tengerbe. Hossza 370 mf. Rend szerint 1,4 mfnyi szélességben folyik, sok vizesései, 's kifolyásánál sok szigetek, homoktorlások és szirtsek vannak, mellyek a' hajózást veszedelmessé teszik. Sebesen folyik, és rendszeren Áprilistól

Septemberig árad. Az erős idő alatt nagyon kiönt, annyira, hogy nem ritkán 25 mf. széles 500 lábnyi mély, és olly lassan folyik, hogy az ember tengeren vélné magát lenni. Az Oceánba való sebes ömlését az apadás alatt a hajósok a sik tengeren még 60 mfe. is észreveszik. Némelyektől Parianak is neveztetik az Ujandalusiában levő Paria keleti kerülettől, melly mellett folyik. Mellékfolyóihoz a Guaviaren kívül még Meta, Apure, és Caróni is tartoznak. Mivel az Oronoco, Cassiaquari és Rio negro által az Amazon folyóval összeköttetésben van: azért ezen két folyó egy nagy belszigetet képez, melly Guiana és Brasilia egy részét magában foglalja. X.

OROSZ-NÉMET HÁBORU. Így neveztetik azon háboru, mellyet az Oroszok, a Francziáknak az Oroszbirodalomból kiűzetése után, ezek ellen, Austria, Poroszország, Anglia, 's későbbben Svecia társaságában is, folytatott, 's mellynek következtetése Napoleon megbukta lön. Tartott pedig ezen háboru 1812-től fogva 1815-ig. X.

OROSZ KÜRTMUZSIKA, vadászmuzsika, olly kürtökből áll, mellyek mindenikének csak egy hangja van; számok felmegy 20 30 40-re. A kürtök ugy vannak felhangoztatva, mint az orgonasípok. Az egyiken mind azon c, a' másikon azon d fuvatik, melly valamelly hangműben előfordul. A hangászok többnyire orosz örökös jobbágyok 's ugy meg vannak tanítva, hogy midőn szükséges, kiki a' maga egyes hangját hibátlanul hangoztatja, 's a' különféle fuvóktól ejtett hangok ugy hangzanak, mint ha ugyan azon egy műszerből származnának. Ezen muzsika már olly nagy tökélyre viteték, hogy Pleyel, Haydn, Mozart darabjait is lehete általa előadni, és pedig legszebb piano és crescendo-val. E' muzsika messzére elhallik, 's hangjai távolról a' harmonikához hasonlítanak. Feltalálója Narischkin. 1763-ban kedvező sikerrel használta-tott Moskvában egy nagy innepelés alkalmával, 's az óta nagyon tökéletesült. —gy.

OROSZLÁN HENRIK, I. HENRIK AZ OROSZLÁN.

OROSZLÁNKŐ, hajdani nevezetes vár Trencsényvármegyében, melly egy magas, meredek kősziklán állott; most romjaiban hever. 54.

OROSZORSZÁG. I. Régibb története. Scythák, Sarmaták neve alatt érték hajdan azon számos vándor népeket, mellyek a' romai birtokig terjedtek, 's Herodot szerint a' Don és Dnepr közt laktak. Kr. u. második században a' Duna felé vonulának a' Gothok. 5 század oltá egymást válták az Alanok, Hunnok, Avarok, Bolgárok. Ekkor a' sarmata eredetű Slavok inkább nyugatra és éjszakra húzódtak; az Avarok által kiszorított Chazarok 6. században a' Volga és Don közé nyomultak, elfoglalták Krimet, mi által a' Ryzantiumiakkal érintésbe jöttek. Irene császárné chazar herczegasszony volt. A' Petszenegek a' Magyarokat tolák Pannonia felé. Éjszaki Oroszországban Tschudok (Finnek és Esthek) laktanak. Mind ezek vándor népek valának; a' Sláv népeken mutatkozott legelőször némi miveltség; ezek építék Nowgorod (ujkert) és Kiew városait, mellyek eleinte sokat szenvedének a' Chazaroktól; Nowgorodot a' Warägek (tengeri rablók) annyira háborgaták, hogy az a' Varjagokhoz folyamodni kénytelenlne. Így jövének 862, mint Nestor írja Rurik, Sineus és Truwor testvér hadvezérek a' tenger tulsó részeiről, 's Nowgorod körül 3 herczegséget alapítának, 's midőn öccsei kimúltával Rurik maga uralkodnék, ennek honosai összevadtak a' Slávokkal 's így lettek az Oroszok. Rurik halta után (879) fia Igor elfoglalta Kiewet 's fővárossá tette, ennek özvegye Olga. 955 Konstantinápolyban felvette a' keresztény hitet, 's honába vitte a' görög szerzést. Igors fia Swätoslaw 972 a' Petszenegek elleni harcban esett el, ennek fia I Wladimir nagy foglalásokat tett, feleségül vette a' byzantiumi herczegasszonyt Annát, 's Cherisonban megkeresztelkedett 987, mgh. 1015. Ez 12 fiai közt osztá fel a' birodalmat, de nem lévén meghatározva a' thronörökülés, véres hadakat folytattának ezek egymás ellen

a' Kiewi nagyhercegségért, mely alatt kelle Wladimir rendelése szerint a' többieknek is egyesülni. 1114 egy távolabb ágból II Wladimirt választák a' Kiewiek nagyhercegnek, kit Comnenus Elek császár czárnak esmert; ez volt első, ki magát megkoronáztatta, 's kiűzé birodalmából a' Zsidókat. Ennek fia Jurje építé Moskaut 1147. A' fejedelmek belső háboruit hasznukra fordíták majd külső ellenségek is, leginkább pedig a' Mongolok, kik mintán II Jurje nagyherceg 1238 elesett, Batu Khan alatt egész Oroszországot elfoglalták, csak Nowograd tartá meg függetlenségét bizonyos kötések alatt. Ezeken kívül Lieflandiak, Németek és Svédok háborgaták az Oroszokat; 's így az örökös háboruk miatt tudományos műveltségnek nálok híre sem volt. Semmit sem tehetének a' nagyherczegek, mi a' Mongoloknak ártalmasnak látszék, és évi adót tartozának fizetni. Mégis ez idő alatt Jaroslaw elfoglalta Finnlandot, fia Sándor a' Newa mellett megverte a' Svédokat 1241, miért Newsky nevet kapott. Sándor legkisebb fia Dániel 1296 moskai nagyherceg címet vett fel, ez építé 1300 Kremlt, Ennek fia Jurje is szerenczés hadakat folytatott a' Svédok ellen 's Orscheket (Schlüsselburg) építé. Donsky Demeter 1360 több ízben megverte ugyan a' Tatárokat, de az Oroszok még sem szabadulhattak meg tőlök.

II. Közép története. Szerencsésebb vala I Nagy Ivan Wasiljewitsch, (1462—1505) ki a' Tatárokat kiküszöbölte. Ez idő tájban támadtak a' Kozakok is. A' Lengyelek és Litthauiak t. i. nyugati Oroszországot egészen Kiewig elfoglalák, keletről pedig a' krimi Tatárok háborgaták a' birodalmat. E' miatt az elégtelenek Ukrania pusztá vidékire költözének 's itt katonai alkotmány mellett élének Hetmanjaik alatt. Ivan birodalmi törvénnyé tévé az ország egységét 's osztatlanságát, 's behozta a' lövő fegyvereket. Hitvese Zoë (Sophia Paleologa) kalandjairól ésmeretes görög herczegasszony is sok jót tett az országra nézve, 's ez ada alkalmat, hogy Oroszország kétféjű sást vett czímerébe. Ennek fia Wasilej megzabolázá a' nagyokat, 's a' Lengyelektől elfoglalta Smolensket, de ezek is a' Tatárokkal egyesítve gyakran megverék az Oroszokat. I Maximilian császár igyekezett véget vetni e' visszavonásnak 's minden keresztény fejedelmeket szent szövetségre bírni a' Törökök ellen, mi végre HERBERSTEIN (l. e.) bárót követül küldé a' czárhoz, II Iván Wasiljewitsch minden elődeinél többet tett a' félvad nemzet pallérozására; német kézműveseket, mívészeket, és tudósokat vitt be, nyomtató intézeteket állított, törvényeket hozott, az Angolokkal 1553 kereskedési egyezsége lépett, állandó sereget képzett, (Strelitzek—puskások) 's 1554 elfoglalta Astrachant. De ellene támadtak a' Svédok, Dánok és Lengyelek. Mely szorultságában II Rudolf császárhoz 's XIII Gergely pápához folyamodott. kinek nunciusa Possevin, közte 's Báthory István lengyel király közt 1582 békét eszközölt, mellynél fogva Lieflandot Lengyelországnak engedni kénytelenült. Ivan uralkodása alatt 1578 találta fel Sibiariát Jernak nevű kozak. Ivan követője Feodor, Kathlandot 1595 a' Svédoknak engedé. Feodor, mint Rurik nemzetségéből utolsó, 1598 meghalván, 15 évig belső zavarok 's külső háboruk dúlák az országot.

III. Újabb története. 1613 a' rostoffi metropolitának Nikitowitsch Feodornak fiát választák az Oroszok határtalan 's örökös czárjoknak, ki 1645-ig elég békével uralkodott. Ennek fia Alexej alatt kezdődött a' török háboru, Ukrania miatt 1671. Ez selyem—és vászon—műházakat állított, 's behozta a' postát, megtiltá a' külföldi ser és égett bor bevitelét; vas és rézbányákat nyitottat, Asia éjszaki partjait körül evezette. Fia III Feodor eltörölte a' nemések örökös hivatalait 's elégettette a' nemzetségi lajstromokat; kiskoru mostoha öccsét Pétert pedig a' gyenge Ivan elmellőztével, örökösének nevezte. I PÉTER (l. e.) Júl. 8. 1709 megverte Pultavánál a' Svédokat, 's Oroszország mind hadi erejére, mind ujan épült fővárosára nézve a' többi Európához egyenlővé

tételve, mint császárság vergődött ki a' háboruból, és saját hajósseregével diadalmasan kezdte vitorlázni a' keleti tengeren. Péter tervei ugyan a' Törökökre, Persákra és Lengyelekre nézve csak későbbén hajtatnak végre. Hitvese I Katalin (1725—27) Menezikoff vezetése alatt inkább bel- mint küldölgokra ügyelt. II Péter alatt (I. e.) a' Dolgoruckyak megbuktaták Menezikoff házáat. Midőn ANNA (I. e.) kurlandi herczegné, nagy Péter unokaleánya orosz thronra lépett, próbálák ugyan a' nagyok korlátolni a' czári hatalmat, de vesztettek. 's idegenek léptek a' cabinetbe. Kurland, 1737 Anna kedvenczének a' hatalmas Biron herczegnek adaték orosz befolyás alatt. (L. BIRON). Midőn azután Lesczinski Szaniszló emelteték a' lengyel thronra, az Oroszok saxoniai III Augustus részére nyilatkoznak 's ezt, miután STANISLAUS (I. e.) elfutott, királyi székre is ültették, és így Lengyelországra befolyásokat megalapították. Majd a' Törököktől foglalák el Choczimot és Moldvát, 's az orosz cabinet tekintete fontos kezdé lenni Europa előtt. — Anna halála után 1740 Biron gyámsága alatt a' gyermek III Ivan lett czár, de Biron száműzetett 's Ersébet, nagy Péter legifjabb leánya Dec. 6. fogságba vitette a' csecsemő czárt. ERSEBET (I. e.) a' francia nyelvnek ada előséget; azonban 1747 Maria Teresiával 's az Angolokkal egyesült a' Francziák ellen, sereget küldött Németországra 's ez által némikép elhatározta az aacheni békét. 1754 még szorosabban egyesült Austriával a' Poroszok ellen 's részt vett a' 7 éves háboruban. Ennek folytatában látá legelőször Europa az orosz hadsereg új szerkezetének fogantját. Azonban követője III Péter (I. e.) mint II Fridrik barátja és tisztelője, nyomban békét és szövetséget kötött a' Poroszokkal, de II Katalin, ki Jul. 9. 1762 a' Pétert éltétől megfosztó zendülés által thronra emeltetett, csak a' békét erősíté meg. — II Katalin uralkodása új képet adott éjzaknak 's elhatározó befolyást Europa political sorsára. Mihelyt a' czárné elhárithatá birodalmától a' háboru terheit, tüstént törvényhozásról gondoskodott, 's e' részben a' külföld legieleseb férfjait kérde meg. Továbbá a' népesség szaporítására idegen gyarmatokat szállított be, kézműveket, kereskedést, a' nép felső 's alsó rendének pallérozását mindenkép előmozdította 'sat. Most a' zavargó Lengyelek dolgába elegyüle Oroszország 's fegyverei oltalma alatt 1762 Poniatowsky ült a' lengyel királyi székre. Háté évig állá ellent Lengyelország Katalin terveinek; Poroszország és Austria caendes néző tanuk valának; 's noha időközben pusztító döghalal 's Pugatscheff Kozáknak (ki magát III Péternek állítá) lázadása és a' Svédek nem kevésé hátráltaták a' hatalmas szomszédot; végre mégis czélt ére Lengyelország megosztásában. Aug. 5. 1772 volt az első osztályheli egyezés. (L. LENGYELORSZÁG). Most még nagyobb hévvel folytatá Katalin a' török háborut, 's utóbbi kedvence POTEMKIN (I. e.) tanácsára azon kezdé gondolkodni, hogy az osman birodalom romjain egy új görög császárságot állitson, 's azt egy nemzetségbeli nagyherczegnek adja. De e' tervet political körülmények nem engedik létre jönni. — 1783 elfoglaltaték ugyan kis Tatárország, 's ez oldalról már nyílt a' török birodalomhoz. a' Törökök Potemkin diplomaticai kívánnai által ingereltetve, elkezdék a' háborut, de valamint ők vissza nem veheték Krimtiát, úgy az Oroszsal frigyes Austria is szerencsétlenül hadakozott, 's II József Lugosnál (Sep. 20. 1788) elveszté hadi hírét és egészségét, 's noha következett évben Coburg herczeg Choczimot, Laudon pedig Belgrádot megvette: Austria mégis 1790 a' reichenbachi egyezés szerint lelépett a' harcmezőről, 's a' Svédek Finnlandba ütven, Katalin is hajlandó lett békésre, melyet a' Portával Jassiban Jan. 9. 1792 meg is kötött. — E' háboruban segítségre szolítá a' Lengyeleket a' Törökök ellen, de Poroszország úgy nyilatkozott, hogy ezt hadizenetnek tekintind. Így egy orosz párt kelekedett Lengyelországban, mely Maj. 3. 1791 Potocki Ignác vezérlése mellett, 's orosz pártfogás alatt új alkotmányt ada a' szorongatott hazának. Ellenben orosz védelem mellett Potocki Felx 1792

összeállítá a' targowitzi confoederatiót, a' régi alkotmány fentartása végett. Orosz sereg nyomula ismét Lengyelországba, a' Poroszok, kik különben is a' Franciaakkal kétes hadat folytattak, félve, nehogy Katalinnal is háboruba keveredjenek, szinte beütköztek. A' lengyel király az új alkotmány mellé nyilatkozék, de ez megsemmisítettett, 's Aug. 17. 1793 másodikor osztaték fel Lengyelország, melyly alkalommal Oroszország 4253 nsz. mfövel ragadtott el. 1794 feltámadának ugyan a' Lengyelek Kosciuszko és Madalinski alatt, de szerencsétlenség üldözé a' vitéz elszántakat, 's még ez évben harmadszor osztaték fel az ország. — Nagy tervei közepett utoléré a' halál e' hatalmas császárnét (Nov. 17. 1796) ki birodalmát 10,000 nsz. mfövel bővítette. Katalin nem elegyült a' francia zendülésbe, de fia I. Pál (I. e.) egyesült Nápolyal, Austriával és Angliával; Suwaroff Apr. 27. 1799 Cassanónál meg is veré a' Franciaikat, de győzelmét megsemmisíté a' poltica; Pál 1801 meghalván, követője I. Sándor (I. e.) békét ohajtott, 's birodalma boldogításán munkálódott, tudományok, mesterségek 's földművelésre nézve hasznos intézeteket tett, de csak hamar bele kelle elegyülnie a' francia háboruba, előbb ugyan 1805 Austria mellett, az auszterlitzi szerencsétlen csatáig, utóbb pedig 1812 az orosz-francia hadba, melyben csaknem valamennyi európai hatalmasság részt vett. Ebben fejlék ki az Oroszok rémitő ereje, 1815 nemcsak Lengyelhon mint királyság a' birodalomhoz kapcsoltatott, hanem Oroszország az európai fejedelmek közt tetemes elsőséget is nyert, ugyan ekkor a' Törökökkel és Persákkal folytatott hadat is elvégezte, 's amazoktól a' bucharesti béke által (Maj. 28. 1812) Moldvát a' Pruthig, Bessarabiát és a' Duna főförfokait, — ezektől pedig a' tiffisi béke által a' Kaspium tenger melletti vidékeket a' balkáni öbölhöz kapta.

IV. Legújabb idő, 1818-tól. A' hosszas háboruk alatt félbeszakadt belső igazgatásbeli javítások folytatására, 's a' szentszövetség (1815) és aacheni gyűlés (1818) által a' külpolitikára nézve alapított rendszer bővebb kifejtésére fordítá most Sándor császár a' békét; bentazta a' birodalom legtávolabb fekvő tartományait is, szoros rendet és fenytéket hozott be; nevezetesen e' részben az 1822 ki Ukas, melyly által sibiriaián különféle vétkekért, Pestel generalkormányzót, más 2 kormányzóval és 678 tiszttel együtt letette, 's elítélte. Sándor Dec. 1. 1825 meghalván, második öccse, most uralkodó I. Miklós lépett thronra, melyről bátyja Caesarewitsch Konstantin lemondott. Egy nagy összeesküvés dolgozott ekkor a' birodalom felforgatására, 's midőn Dec. 26. 1825 nyolcz testőrző ezred a' hódolás esküjét már letette, a' moszkai ezred két százada vonakodék esküdni, Konstantint kiáltá császárnak, két parancsnokot meggyilkolt 'sib. de a' császár személyes bátorsága 's gzelirányos rendelkezései este felé véget vetének a' támadásnak; felfedezettett az összeesküvés, a' császár 31 halálra ítelt pártosnak megkegyelmezett, 's csak Pestel ezredes, Sergius alezredes, Murawieff apostol, Rylejeff, Bestascheff-Rumin és Kachowski hadnagyok, mint fő bűnösök, végeztetének ki Petersburchban Jul 25. 1826. Ugyan ez évben Aug. ültött ki a' persa háboru is a' határok miatt, de az Oroszok Paskiewitsch fővezér alatt olly szerencsésen harcoltak, hogy Abbas-Mirának a' schach fijának lakóvárosát, Taurist, is elfoglalnák. 's a' Nov. 5. 1827 kötött béke szerint a' Persák egész Erivan és Nakhischewan khánságokat Oroszországnak engedni, 's a' hadköltiségeket megtéríteni kénytelenülének. — Minő befolyással volt Oroszország legközelebbi évtizedben a Görögök dolgára, I. Görög királyság; a' Törökökkel folytatott háborura nézve I. Törökország; a' meghódított Lengyel nemzetre nézve I. Lengyelország a' LEGÚJABB IDŐK BEN; végre mint segítő Oroszország a' Töröket az egyiptomi vice király által indított 's ez évben bevégzett hadban, — mind kül- mind belföldi újságlevelek hirdetik.

V. Geographiája és statisticája. Oroszország kiterjed fél

Europán, egész éjszaki Ásián, 's a' keleti és éjszaki oczeánon birt szigeteivel együtt, az esmeretes földnek csaknem kilenczed részét teszi. Éjszokról a' keleti tenger, Norvégia és éjszaki tenger; keletről az oczeán; délről China, szabad Tatárország, Kaspiumtenger, Persia, török Georgia, fekete tenger és Törökország; nyugotról Galiczia, Krakó, Posen, Poroszország, keleti tenger, Svecia és Norvégia határozza. Kiterjed a' hossz. 35—227°, 's a' szél, 40—78° szigetein, amerikai 's Kaukasus melletti birtokin kívül 343.828 nsz. mtfdet foglal, ebből mintegy 80,000 nsz. mf. Európában, a' többi Ásiában esik. Földje többnyire sík, azonban északi részeit hegyek völgyek váltogatják. A' fekete és Kaspium tenger közt fekszik a' Kaukasus, délnyugotra Gallícia felé a' Karpátok, éjszaknyugotra a' Wolchonski erdő magas térei. Keletre Europa és Asia közt a' jeges tengerig nyulik az Ural (l. e.), melyből ásiái Oroszországon több hegylánczok folynak el. Délnyugoti része többnyire pusztaság, 's vagy egészen lakatlan, vagy vándor népek legeltetik rajta csordákat. Éghajlata különböző; déli részén rövid lágy tél, kora tavasz, hosszú hév nyár, kevés eső és késő őszi uralkodik, közepén zordabb hosszabb tél, 's rövidebb nyár; éjszakon úgy megfagy a' kéneső, hogy a' meleg szobában is kalapácsolhatni, 's a' vizeket Octobertől fogva Majus végéig jég nyomja. Vizei. Tengerein kívül folyóvizei éjszaknyugotra a' Dwina, Jug, Suckowa, Petschora, Ob, Jenisei, Lena; Niemen, Duna, Newa; délen a' Don, Dnepr, Kuban, Wolga, és Ural. Van 14 nagy tava. Csatornáit rendszeresen szaporítja, fontos a' Wischnei-Wolotschok csatorna, mely Petersburgot Astrachánnal összeköti; ugyan ezt teszi a' nowgorodi új csatorna; továbbá a' Bereszina csatorna, mely a' keleti tengert a' Feketetengerhez kapcsolja, végre a' Ladoga-csatorna, mely által a' zivataros Ladoga tón való hajózást kikérülhetni. A' siberiai nagy víz kapcsolatot a' chinai falaktól Petersburgig, Rigaig és Archangelig terjed, mi által Kolywanban, Tomskban és Irkutzkban minden európai kézművet mérsékelt áron kaphatni. — Termékei. Gabonát sokkal többet vet, mint mennyire szüksége van. Gyümölcse, bora, sőt déli gyümölcse is terem. Erdeji sok hasznót hathatnának, de az erdőszet tudománya csak 1804 fogva üzetik, Nagyhaznu a' marha-, ló-, juh- és méhtenyésztés, selyemmivelés. A' halászat esztendei jövedelme 15 mill. rubelre tétetik. Van aranyja, ezüstje, platinája, reze, vasa, kénesője 'stb. bőven. A' nyers termékek évi összes jövedelme 40 mill. rubelre számítatik. — Lakosai Lengyelországon (3,703,000) és Finnlandon (1,379,000) kívül 49 millióra tétetnek, melyek a' különböző nyelvekhez képest 10 nemzetre oszlanak. 1) Slávok, (több mint 38 mill.), kikhez az Oroszok, Kozákok (600.000 fegyverfogható ember) és Lengyelek tartoznak, 2) Finnek. 3) Tatárok, 4) Georgiaiak és Tsherkassok. 5) Samojedek. 6) Mandschurok. 7) Mongolok, 's ezekkel a' Kalmukok. 8) Keleti népek, mint a' Tshuktshok, Kurilek és Aleutok. 9) Zsidók. 10) Külföldiek, Európának, Ásiának csaknem minden tartományából, úgy Indiaiak és Czigányok. A' vadsg legalsó lépcsőjétől az európai miveltségig 80 nyelvet, szokást és vallást számlál. — Kézművei és gyárai újabb időben felette megsaporodtak, jelesek fegyvergyárjai, a' tulai fegyvergyárban 6000 ember évenként 17000 puskát, 6500 pár pisztolyt, és 16000 kardot készít. Moskauban és Petersburgban műcollegiumok vannak, melyek az egész birodalom gyáraitra figyelnek. — Kereskedése szárazföldi és tengeri; a' belföldi vámok nem gátolják, hanem inkább tenger, hajózható vizek, csatornák, hosszan tartó szántak, és nagy vásárok, millyen főkép a' nowgorodi, nagyon előmozdítják. Kivétel minden kikötőből és határazéli helyből szabad, de meg nem tiltott áruk bevitelére csak Petersburg, Riga és Odessa van kimutatva. Külkereskedése Ásiában China, Persia, Bucharia és Kaukasusi tartományokra. Európában Törökországra, Galiciára, Porosz- és Szászországra, úgy Sileziára terjeszkedik. 1815 tengeri

bevitele 28 mill., kivitele pedig 45 mill. rubelt tett, tehát 17 mill. rubel nyeresége volt. A kereskedési dolgokra is ügyel Petersburgban egy fő collegium. 1770 bank is állítatott, melynek czédulái kéz rézpénz helyett vétetnek el, 's a' belkereskedés könnyítésére sokat tesznek.

Uralkodás formája határtalan monarchiai, a' császár egyedül uralkodó minden Oroszok felett; a' birodalom oszthatlan, 's az uralkodó görög vallást követni tartozik. 1797 a' koronaöröklés első szülöttség szerint a' fiu-, ennek kihaltával a' leányágra is megállítatott. Minden császári vérből származott herczeg nagyfejedelmi czímet visel. Minden dolgok kormányát főleg a' császár vezeti. Fő kormányzások 1) a' statustanács, melynek négy osztálya van, a' törvényadásra. hadierőre, polgári és egyházi ügyekre, 's a' statusgazdálkodásra nézve. 2) az igazgató senatus. 3) a' szent zsinat. 4) a' status-ministerium. A' minisztereknek mind a' statustanácsban, mind a' senatusban szavok és ülésök van. A' ministerium 3 osztályt képez, 1) külső dolgok, had, tengeri állapot, belső dolgok, egyházi ügyek, népfelvilágítás és financia. 2) birodalmi kincstár, 3) statusszámolás, utak, vizek 's igazság tárgyaiban. Az egész birodalom 51 kormányzóságra és több tartományokra van felosztva. A' statusjövendelem, Lengyelországgal együtt 130 mill. forintot, az az adósság pedig 500 mill. ftot teszen. Szárazföldi ereje 1822 egy millió főnél többre ment, ezek közt volt 613,000 gyalogság, 118,000 lovaság, 47000 pattantyus, 105,000 rendetlen lovaság, 77000 várörző, 27,000 tartaléksereg, 50,000 lengyelhad. Várai kevesek; legnagyobb védelme, népeinek honszeretete. Tengeri ereje 32 lineahajóból, 18 fregátából, 6 kutterből, 7 brigantinból, 54 apróbb hajóból, 25 ágyutelepből, 121 ágyufajkából 'stb. összesen 4348 ágyuból 's 32,000 emberből áll. A' hadierő tartása egy európai hatalomnak sem kerül oly kevésbe, mint az Orosznak.

Uralkodó vallás a' görög, de minden más kereszttyén is egyenlő joggal bír, 's akarmi vallás megszerveztetik. Az egyházi ügyeket főleg a' petersburgi igazgató zsinat kormányozza, ez alatt van 20 consistorium, 480 szerzetes és apácza-monostor, 28,112 templom, és 67,900 pap. A' régi görög szertartáshoz szorosan ragaszkodó Oroszok Raskoliknak (l. e.) nevezetnek. Összesen van 46,200,000 görög, 6,600,000 cathol., 2,560,000 lutheranus, 83,000 reformatus. 9500 herrnhuter, 2500 philippon, 6000 mennonita, 78,000 örmény, 580,000 zsidó, 3,300,000 moslem követő (2 mufti alatt), 107,000 lamaita, és 700,000 schaman. Az oktatás és képzés minden ágaiban jeles intézetek vannak, 7 egyetem Moszkauban, Petersburgban, Kiewben, Vilnában, Dorpatban, Charkowban, és Kasanban, 's ezek alatt 500 tanító intézet, melyek a' koronának évenként 2 mill. rubelbe kerülnek. De vannak ezeken kívül még számos nevelő és oktató intézetek, melyek ismét 2 mill. rubelt kívánnak. 150 és előtt egész birodalomban csak 2 nyomtató intézet volt, most most ötvennél is több van. — A' nép katonai rangszerént 14 classisra van osztva, 's ki a' nyolcz első valamelyikében van, magának 's nemzetségének nemességet nyer. — Van 6 vitézi rend, melyekben mindenütt a' császár nagymester. 1) Legrégibb 's legjelesebb a' Sz. András rendje, alapította I Péter, Nov. 30. 1698, akkor csak vezérek számára; most polgári érdemért is adatik; ennek csak egy osztálya van. 2) Sz. Katalin rendje; alapította I Péter Nov. 24. 1714, nejének Katalinnak tiszteletére, ki a' Pruth melletti veszedelmes állásából megszabadította; hajdan csak uralkodó herczegnéknek adatott, most fő rangú dámák is nyerhetik. 3) Newsky Sándor rendje, szinte I Péter alapítá, de csak Katalin szerkezteté el Aug. 30. 1725; csak egy osztálya van, 's egyedül olyanok nyerhetik, kik legalább tábornoki őrnagyok. 4) Sz. György vitézi rendje; alapította II Katalin Nov. 26. 1769, szárazföldi és tengeri katonatisztek számára. Sándor császár 1801 megújította, van öt oszt-

tálya, 's az ötödik 1807 az eilauai csata utánaltisztek és közbírók számára rendeltetett. 5) Sz. Wladimir rendje, katonai és polgári érdemi, művészek 's mind azok jutalmazására, kik észtehetséggel tűndökölnék: alapította II Katalin Sept. 22. 1782, van 4 osztálya, 's külföldieknek is adatik. 6) Sz. Anna rendje, szinte minden karbeli érdemek, még külföldiek számára is; alapította Febr. 3. 1736 Holstein Gottorpi Károly Friderik herceg, 's fia, utóbbi III Péter czár Oroszországba vitte. Áll négy osztályból. — Bajnokoknak szokottadatni arany érdemkard is, gyémántokkal vagy ezek nélkül, illy felülírással: „vitézségért! Vannak továbbá arany és ezüst érdempénzek, alsóbb rendű tisztek, katonák és hajóslegények számára. Sep. 3. 1827 Miklós császár is alapított egy diszjelt, bizonyos ideig feddhetlenül szolgált tiszteknek. A' Sz. Johanna rendnek, melyet I Pál Jan. 15. 1797 állított fel, két prioratusa van, egyik orosz-görög, 218,000 rubel, másik orosz-cathol., 84,000 rubel évi jövedelemmel.

Legújabb időkben igen sokat tett a' kormány a' földmívelésre nézve. A' paraszt törvényes pártfogást nyert az önkény és nyomorgatás ellen. Az örökös jobbágyság eltöröltetett. A' vad és pogány népek is, mint a' Burátek, Wotjákek, Mordwinek 'stb. földmívelésre kecsesgittetnek, az uralkodás által segítettnek, 's lassanként schamini bálványimádókból keresztyének lesznek. A' Zsidók is kezdenek föld-és kézművesek lenni. Cherson tartományban már van egy egész falu, melyet csupa Zsidók laknak, kik derék földmívelők 's ügyes kézművesek. A' Moskauban 1819 felállított földmívelő társaság 400 parasztgyermeket oktat és gyakorol földmívelésben. Nagy haszonnal folytattatik a' juhtenyésztés is, 's már 1820 többb vala 60,000,000 juhnál, 's az Odessán kivitt gyapju a' legjobb spanyol gyapjuhoz hasonlított. 1825 az ércz és sóbányák előmozdítására egy tudós társaság állítottatott, melynek hasznos munkálódása eddig is nagyon szembetűnő. Nem régen Sibiériában 's az Ural alatt is szőlő plántáltatott kívánt sikerrel. Mind ez igen boldogítja a' nép alsóbb osztályit. Most már több mint 2 mill. paraszt szabad birtokos (Odnoworzi), 6 mill. polgár pedig a' szolgálatot kitöltött katonákkal egy harmadik rendet képez. Fő gondja továbbá az uralkodásnak a' néppallérozás, melyet az elő számlált egyetemeken 's főbb tanító intézeteken kívül számtalan néposkolák gyarapítanak. 1823 állítottatott fel a' keleti nyelvek academiája, melyben a' keleti követségek mellé tolmácsok képeztetnek. Sándor császár állítá fel az ásiái museumot, melyben a' keleti nyelvek segédeszközei, keleti emlékek gyűjteménye, arab, persa, török kéziratok 'stb. tartatnak. 1824 Nikolajefben a' Fekete tenger mellett derék csillagásztorony emeltetett, másik pedig Moskauban. Jeles tudósok küldettek kormány költségén külföldre, felfedezésekre 'stb. Milly szoros rendszabások tétettek mult években a' lengyel iskolák és oktatásra nézve, l. LENYENŐRSZÁG. — Az egyházi collegiumokat mind görög mind cathol. részről Petersburgban egy egy metropolita igazgatja. 3 örmény püspöknek külön megyéje van. A' protestans egyház ugyan azon kiváltságokkal él, melyek Dec. 24. 1801 a' cath. egyháznak engedtek. Már 1819 egy püspök neveztetett ki az Evangelicusoknak 's egy consistorium állítottatott fel. — Végre említendő itt, hogy a' biblia egy e' végre állított társaság által tatár, török, örmény, mongol, és közönséges orosz nyelvre fordítatott. — Belső csend és bátorság fenntartására is igen sokat tett a' kormány újabb időkben; így 1820 kitiltattak a' Jesuiták, 1822 eltöröltettek a' szabadkőmives és térítőtársaságok, censura alá vettek a' bel-és külföldi hírlapok, 's havi írások, könyvek 'stb. Továbbá mind polgári, mind fenytő törvénykönyvek kiadattak. — Statusgazdálkodásra is különös figyelmet fordita az uralkodás. Már az 1818-ki Ukas is széles mezőt nyitott az által, hogy a' parasztoknak is megengedé kézművek és gyárok felállítását, mi az előtt csak nemességnek 's első és második osztály-

beli kalmároknak vala szabad. Finomabb posztók készítése végett 1823 Moskauban egy tanító intézet állíttatott 6 esztendőre, melyben 450 mester oktattatott. A' belföldi ipart szoros vám-rendszerezellek gondolá a' kormány emelhetni, 's némelly czikkelyek beviteli vámját két-söt háromszorosan felemelte, mégis 1823 panaszkodtak a' gyárbirtokosok, hogy áruik nem kelnek, 's kézműveseiknek felét kénytelenek valának elbocsátani. Általában a' gabonatermesztés fő részét teszi az orosz kereskedésnek, ennek újabb történetében különös jelenés az Oroszoknak Amerika éjszaknyugoti partján lett megtelepedésök. (L. ÉJSZAKAMERIKA). Az 1797 felállított orosz-amerikai társaság már 1821 olly kiterjedést nyert, hogy 1824 a' petersburgi egyezés által kelle az egyesült statusok és orosz amerikai birtokok közti határokat megállapítani. 1825-től fogva gőzhajók hasogatják a' Volga, Kama és Kaspium tenger hajkait, 's ez évben a' bevétel 182,706,835 rubelre, a' kivétel pedig 234,731,448 rubelre meut, 's így a' birodalom 54 mill. rubelt nyert. — A' statusnak 1825 ezen adósságai voltak: 1) hollandi adósság 47,100,000 rub; 2) belföldi adósság ezüstben 2,688,000, bankassignatiokban, 27,536,000 (6 pct.); rendek adóssága: aranyban 20,620, ezüstben 8,491.812; bankassig. 226 096.411 rub. 3) kamatadósság: 77,470,590 rub. A' forgásba tett bankassignatiók 695,776,310 rubelt tettek. A' status jövedelmeit nem lehet pontosan kitapogatni; annyi bizonyos, hogy a' fő-és italadó évenként 170 mill. rubelre megy, melyből Moskaura 10, Petersburgra 6¹/₂ mill. esik. — Egy részében sincs az orosz kormányzás úgy kiképezve, mint a' hadi erő dolgában. Legfontosabbak e' tekintetben az 1819-től fogva felállított KATONAGYARMATOK (I. e.) Sándor császár az ásiái ezredek számára Orenburgban 1825 katonaszkolát állított, melyben egyszersmind arab, tatár és persa nyelv taníttatik. A' Norberg statustanácsnok terve szerint Revalban ujonépített hadi kikötő 1824 nyíttatott meg. A' kormányval munkásságban vetélkedik a' nagyok és gazdagok közszelése is, kik az iskolákat, tudományos intézeteket bővítik, szaporítják. Különös említést érdemel itt a' petersburgi emberszerető, és a' fogházakat javító társaság; továbbá a' mineralog-társaság, mely 1817 állott fel. A' császár mindenütt példával megy elől; így 1823 a' Kaukasusi ferdőkre 600,000 rubelt adott, 's jeles tudósok munkáinak nyomtatására tetemes költségeket fordít. Petersburgban pompás épületek emelteknek; melyeknél az öntöttvas igen mesterségesen használtatik; a' csatornák felett vashál lánchidak építtetnek; első köztők, mely Mihály nagy fejdelem palotájánál áll, alatta a' hajók szabadon vitorlázhatnak, felette egymás mellett két kocsi mehet. A' Zarskoje-Seló melletti óriási diadalkapu, mely antik formára vashál készült, 's „kedves bajnok társainnak“ felirással büszkélkedik, a' császári műkedvelésnek méltó emléke. — Legfontosabbak tudományos tekintetben az Oroszok által tett felfedező utazások; Bellinghausen kapitány Jul. 3. 1819 indult Petersburgból, 's 2 év és 21 nap alatt körülvezte a' földet, több mint 30 esmeretletlen szigetet fedezett fel, 's a' déli jegestengeren a' 70° haladt, meddig előtte senki sem jutott. — Ujabb időkben e' munkák jelentek meg Oroszországról: Charles Dupin „*Observ. sur la puissance de l'Angleterre et sur celle de Russie*“ (Par. 1824); Robert Lyall „*The character of the Russians and a derailed history of Moscow*“ (Lond. 1823); Erdmann „*Beiträge zur Kenntniz des Innern von Russland*“ (Leip. 1822); Karamsin „*Gesch. des russ. Reichs*“ (1826) 'sath.

OROSZ NYELV ÉS LITERATURA. Két nyelvet kell itt megkülönböztetni. 1) az orosz, vagy azon Slávok eredeti beszédmódját, kik az országot alapították; ebbe utóbb scandinaviai, mongol, tatár, német, lengyel, söt franczia is keveredett; 2) a' tót nyelvet vagy tót bibliát; e' nyelven lévén fordítva a' szentírás, az igen kevés változást szenvedett; ezen irattak a' régi évkönyvek, egyházi törvények 'st. is. Eme kétből egy harmadik egyveleg lett, melyet szónokok a' költők szoktak

használni. — Az orosz nyelv története. I. Időszak. Miveletlen hevert ez Lomonosoff idejéig, ki maradandó változásokat tőn rajta. Lassanként megjavították a' CYRILLUS (l. e.) behozta betűformák 's folyó írás is. Legrégibb írói emlékek: Oleg béke- és kereskedési alkuja 912; Igor alkuja a' görög császárral 945; nowgorodi várostörvény 1019; fontosab-
bak az orosz törvény Jaroslaw (mgh. 1054) idejéből; Igor táborozása a' 12 századból 'sat. Nagy Péter francia műszavakat csusztatott a' nyelvbe. — 2. Időszak. Lomonosoff teremté az orosz költészet nyelvét; kidolgozta a' grammaticát, 's a' nyelvet mind költeményivel, mind prosájával gazdagította. E' korbeli költők Sumarokoff, Keraskoff, Knišhjuin, Kostroff, Bobroff, Bogdanovitch (l. e.) Petroff; DERSCHAWIN (l. e.) 'st. 1783 felállított az orosz academia, mely szint-
ugy, mint a' Novikoff alapította nyomtatói társaság felette sokat tett a' nyelv és littera előmozdítására. — 3. Időszak. Itt KARAMSIN (l. e.) a' prosa, Dmitrieff pedig a' költés képviselője. Ezek bevégezték az orosz nyelv kiképzését; melyet ugyan későbbi írók személyes észtehet-
ségekkel még gazdagíthatnak, de rajta többé alapos változtatásokat nem tehetnek. Karamsin után egy prosaísta sem kaphatott nagy hirre, sokan próbálák ugyan fenséges írásmódjában követni, de csak közép-
szerűségeket árulak el. Megjegyzendő itt, hogy két ellenséges feleke-
zet verseng az orosz litteratúrában; egyik azt kívánja, hogy a' bibliai fordításbeli tót beszéd mód legyen uralkodó, 's kárhoztatja Karamsint, mintha a' nyelvet idegen rájárta vonta volna, másik pedig az új orosz nyelvet védi, melyet Karamsin meggazdagított. — Költői nyelvben Dmitrioffé a' dicsőség; őt sem érték utól Nelekinsky-Meletzky, Chem-
nitzser, Kriloff, Szuokofsky (l. e.), Batjuschkoff 'sat. — Az orosz li-
teratura jelenleg virágában van; nevezetes költők PUSCHKIN (l. e.), Kos-
loff Gribojedoff, Glinka, báró Delwig, Scharykoff, 'sat. A' prosa kevés eredeti szüleményt mutathat.

Az orosz litteratura egyes tárgyai: 1) A' régi népdalok és mon-
dák csak újabb időkben vonták magokra az Oroszok figyelmét az angol és spanyol romanzokkal való hasonlatosságok miatt. E' régi dalok ide-
jében (1015—1224) a' nemzeti költészet régi slav mesékből álla; leg-
inkább csak papok mutatának szellemi munkásságot. A' mongoli idő min-
den jobb elmecsirát elfojtott, csak némelly gazdagabb monostorokban vala
a' szellemi életnek némi maradványa, a' hajdankorról csak ezekből nyer-
hetni kevés világot, mivel pedig az írók a' társalkodási nyelvet kerül-
ték, olvasó is kevés találkozott. Nem utaztak az Oroszok, 's így nem
volt szellemi kapcsolatjuk a' többi Európával; csak imitt amott valának
oskolák, a' nyomtatás keveset használt, mert a' sajtó kizárólag az egy-
háznak szolgált. Drámai durva előadásokra szentírásbeli történetek vő-
tettek. Első idegen vígjáték Moliere „kénytelen orvosá“ volt,
mellyet Alexiewna Sofia czárné maga adott elő udvari dámaival. Min-
denütt a' Leogyelek valának mustrák. A' 17 századból van ugyan már
mértékes vers, de ez nem tetszék a' természetesen költő Orosznak, 's
költeménye ma is kötetlen ének, mely sem szótagszámot sem rimet
nem esmer. — 2) Nagy Péter iparkodott a' litteratura előmozdításán,
maga talált betűírást, mellyel 1705 Moszkauban az első ujságlevél nyom-
tattatott. Az Ukas nyomtató műhely 1711 állított fel, 's Petersburg-
ban 1714 ebből került az első hirlap. 1725 felállott a' tudományok academiája.
(l. ACADEMIÁK.) II Katalin ösztönzésére közösebb lőn a' külföld után tö-
rekvés; Sándor szaporítá a' tudományos intézeteket, császári bőkezű-
séggel gyámolította a' tudósokat; 1820 olyl termékeny év volt a' tudom-
ányokra nézve, hogy 3400 munka jönne ki, noha fele fordításból állott;
de az óta ismét alább szállott e' törekvés. — 4) Költészet. A' kül-
földről kölcsönözött költői formák majmolása mellett is tiszteletben ma-
radtak a' népdalok, mellyek leginkább Nagy Péter és Ersébes idejéből
valók. Orosz színház csak 1758 oltá van. Sumarokoff írt első szabalyos

szomorjátékokat, 's első operát, mely Petersburgban 1764 adatott. Apróbb költemények számos haviírássokban találnak helyet. — 5) Prosa. Ez a' kimivelt költői nyelvnél sokkal hátrább áll. Ebben Karamsin említendő, ki hazájának olly történetekönyvet adott, mely akármely nemzetével mérkőzhetik. Külföld figyelmét leginkább vonják magokra az Oroszok utazásai. Keleti literatúrára nézve érdemet szereztek Frä h n, Krug, Schmid 'sat. Végre igen bővítik az orosz literatúrát a' folyóírássok és zsebkönyvek, 1825 Petersburgban 18 haviírás és 6 zsebkönyv jött ki.

—v—

ORPHEUS, egy igen régi bölcs 's lantos a' Görögöknél (a' trojai háboru előtt mintegy 40 év körül), a' közönséges rege szerint Calliope Musa és Oeagrus thraciai folyamisten fija, mások szerint pedig Apolloé. Thamyris és Herculessel együtt Linus által oktatott. Édes éneklése és két huross lantja, mint a' rege beszéli, sziklákat 'a fakat vonának magok után, megszelidíték a' hegyi erdők legvadabb állatait, 's lecsillapíták a' zivatarokat 's tengeri fergetegeket. A' költők thraciai királynak nevezik, 's a' még az ő neve alatt fenmaradt, de kétség kívül későbbi, Argonautica a' nyájjal bővelkedő Ciconok uralkodójának, nevezi. Ovidius is oda helyezi O. mennyekzői innepét Eurydicevel, vagy Agriopevel. Sseretett nője elvesztése után vigasztalatlanul bolygott ide's tova. Midőn egyszer bolygásáról visszatért, a' ciconi asszonyok, kik gyászolása által magokat megvetetteknek vélik, egy rajoskodó Bacchus innep alkalmával annyira elkeseredtek, hogy az ifjut dühökben szétszakgatták. Ellenben az Argonautica szerint O. már tiszteltre méltó öreg volt, midőn az Argonautákkal Colchisba hajózott. Az előtt több tartományokat látogata meg, nevezetesen Egyiptomot. Esmeretekkel gazdagon térvén vissza, Görögország bacchusi 's más egyéb mysteriumait jobban kiképzé, megnagyobbítá és javítá az isteni tanítást, 's tisztaságot előmozdító különös életmódot vive he. Ő a' cythara feltalálója vagy képzője, mely a' vad indulatok megszelidítésére leginkább alkalmas. Munkáiról a' régiek mind tesznek említést; azonban bizonyosabb, hogy O. tulajdonkép nem írt, hanem ideáji, tanításai és meséi, költemény formába szedve, csak szó hagyomány által maradtak fen. Igen korán voltak forgásban Görögországban. O. költeményei, ha talám nem is tőle származtak, mégis arra mutatnak, hogy közönségesen hitték a' régiek Orpheus költeményeit. De már régi időkben is kételkedtek a' létező orpheusi munkák valósága felől, és hihető, hogy már Aristoteles idejében egy sem volt közülök egészen valódi, hanem talán töredékeket foglaltak magokban a' régi orpheusi tanításból. O. neve alatt még egy Argonauticát bírnak (Schneidertől Jena 1803, németül Vostól 1806 'sat. kiadatva) továbbá hymnuszokat vagy szentelési énekeket, a' kövek erejéről, hihető K. u. a' 4-dik századból 's több töredéket. Mind ezen munkákat legjobban adá ki Hermann (Leipzig 1805). Az orpheusi költészetről, mely az esoterica vallás, 's a' mysteriumokról való tanítás egész körét magában foglalja, I. Bonn G. H. tól „*Orpheus, poetarum graecorum antiquissimus*“ (koszorus Academiái írat Gött. 1824, 4).

ORR I. SZAGLÁS.

ORSOLA-APÁCZÁK, sz. Orsola szerzete, melyet bresciai sz. Angela 1537 elsőben klastromi élet nélkül, csupán a' keresztény szeretet gyakorlása végett alapított. Ezen szerzet utóbb 20 congregatióra szaporodott, melyeknek legnagyobb része 1612 óta innepélyes fogadást tesz, és klastromokban együtt lakik, kivévn néhányat Olaszországban, melyek az eredeti szerkezet mellett maradv csupán szüzességet fogadnak. Öltözetjek fekete, bőr övvel, melyről osztorozásra való kötél lóg le. E' szerzet sz. Agoston szabályait követi, püspökök alatt áll, 's egyedül betegek és szegények ápolásával. 's fiatal leánykák oktatásával foglalkozkodik, a' mire különös fogadásnál fogva köteleztetik. A' 18 században

350-nél több klastroma volt; köz hasznúsága miatt mind e' mai napig megtartották az országlások.

ORSOVA (ó) határörvidéki mezőváros, hazánk keletdéli végcsúcsán, nem messze a' veterani híres barlangtól, új v. török Orsovával átellenest, hol a' Duna szőke hajjai, bucsut vesznek anyaföldünkötől. 54.

ORSZÁG közönséges értelemben jelent több egyes tartományokból összevetorott egészet, mellynek political egybeköttetése oly sarkalatos törvényeken nyugszik, mellyek az egészre, mint országra, kiterjednek.

ORSZÁGGYÜLÉS, valamelly ország rendjeinek a' közdolgozokról való tanácsokzás végett történt összevetgyűlése, melly minden országnak tulajdon constitutionalis törvényei szerint esik meg. Hajdan minden nemes, vagy is szabadbirtokos, személyesen jelent meg az országgyűlésen, mint a' Frankok az ugy nevezetett Martiusmezőn, a' Magyarok Rákos mezején; de későbbben változván a' dolgok a' feudalis rendszer miatt, mellyben a' főpapság és nagy nemesség állandóbb lábra fejtettek ki, megszűnt a' kisebb nemességnek személyes megjelenésére való köteleztetése, mint-hogy az azzal járó terhes költségeket sem bírta volna meg, 's lassanként oda igazult el a' dolog, hogy a' hol még fenmaradt a' régi szellemű constitutionalis igazgatásmód, ott csak képviselőket küldött a' nemesi rend az országos gyűlésekre; mellyekbe a' nagyobb városok követei is, többnyire az uralkodók közbenjárása mellett, felvetettek. A' mai országgyűlések mindenütt elébb mennek az idő szellemével 's iparkodnak megfelelni okossági feladatjoknak, melly abban áll, hogy józan törvények által biztosítsák a' jóllétet, megerősítsék a' köz bizodalmat, 's az uralkodó és az ország lakosai között meg gyökerezessék a' kölcsönös szeretetet.

Kálloy.

ORSZÁGKAROK ÉS RENDEK alatt valamelly ország lakosainak azon része értetik, melly az országgyűlési tanácskozásban vagy személyesen, vagy pedig követjei által részt veszzen. A' hol két házban tanácskozik az országgyűlés, ott a' felső házat azok teszik, kik a' főbb nemességhez tartoznak, millyenek a' hercegi, grófi 's bárói familiák, mellyeknek bizonyos koru tagjai vagy mind megjelenhetnek a' gyűlésben, vagy pedig csak némeltyek, kik vagy az ország törvényei vagy királyi kinevezés következtetésiben. A' felső házban fognak helyt a' nagyobb méltaságu hivatalt viselő is hivataljoknál fogva, ha szinte születésekre nézve nem számitathatnak is a' fő nemességhez. Így nálunk az egyházi fő méltóságok, az érsekek, püspökök, és az ország zászlósi, 's a' megyék főispányai. Az alsó házban ülnek a' többi lakosok követjei, kik vagy csupán a' nemességet, vagy a' városi lakosokat, vagy az egész adózó köznépet is képviselik, a' mint valamelly ország törvényei megengedik. Nálunk az utolsók e' jogból ki vannak záratva.

Azonban az északamerikai szövetséges státusok és a' norvégiai karok és rendek itt kivételt érdemelnek annyiban, hogy ámbár két házat formálnak is külső tekintetre országgyűléseik, de azok nintsenek szorosán egymástól megkülönböztetve, 's a' nemesi rendről nálok szót sem lehet tenni, mivel köztök sem feudalis, sem új nemesség nem taláttatik.

ORSZÁGLÁSI JUSOK, valamelly ország sarkalatos törvényeiben alapult jogok, mellyek az uralkodó és alattvalók egymás iránti főbb political viszonyait foglalják magokban, millyenek: az uralkodó ház örökösödése, törvénytevés, haboru indítás, mellyek mint meg annyi kapcsolatok a' testet összevetkötik a' fővel.

ORSZÁGOS BÉKE. A' Németbirodalomban háborut nem indíthatott 's békeséget nem köthetett a' császár a' régi constitutio szerint, hanem az összevetereglett birodalmi gyűléssel kellett elébb a' dolgot mindig közleni, melly három collegiumban vagy külön házban tanácskozott. A' gyűlés megegyezésével kötött békeséget országos békének nevezték a' törvényekben.

ORTHODOXUS. Így neveztetik azon ember, ki a' maga vallási fe-

lekezetének hitágazataihoz erősen és belső meggyőződésből ragaszkodik. E' szó, eredeti értelmében, igazhitűt teszen. Kállay.

ORTHOEPIA, azon része a' Nyelvtudománynak, mely a' szavak helyes kimondását tárgyalja. Alapul ez a' beszéd eszközeinek helyes ismeretén, 's ezek munkásságán az egyes hangok kiadásánál, avagy a' beszéd mechanizmusán. Az újabb kort illeti az az érdem, hogy az orthoepiára az olvasni tanításnál is nagy figyelmet fordít, amár nem tagadhatni, hogy némelly tanítók e' részben igen messze menvén, sok aprólékos haszontalansággal foglalatoskodtják a' gyermekeket. Elmés és alapos észrevételeket közölnek e' tárgyról. Kempelen („*Mechanismus der menschlichen Sprache*“ Bécs, 1791, 27 rézm.), Olivier Ferd. („*Versuch einer vollständigen Analyse der Tonsprache*“), Olivier Lajos („*Die Urstoffe der menschlichen Sprache und die allgemeinen Gesetze ihrer Verbindungen*“ Bécs, 1821), továbbá Bernhardt, Krug J. Fr. A. és Schulze G. L.

ORTHOGRAPHIA I. HELYESÍRÁS.

ORTHOPAEDICUS INTÉZET, az emberi testben, a' hátgerinczen, oldalbordákon, medenczében, vagy a' tagokon előfordulható görbülések, kinövések gyógyításával foglalatoskodó intézet. A' seborvos tudomány azon része, mely e' munkával foglalatoskodik, orthopaediának neveztetik ezen görög szavaktól: *ορθος* (egyenes) és *παιδια* (gyermek-képzés). Mivel az ilyen testi hibák (valamint a' psychica nyavalyák is) különösen e' végre felállított intézetekben könnyebben gyógyíthatnak: azért az újabb időkben orthopaedicus intézetek alapítottak. Hazánkban ugyan még egy sincs; hanem Németország már többekkel rendelkezik, melyek közt a' lübecki, 's kivált a' würzburgi, első helyet érdemelnek.

y.

ORYKTOGNOSIA az ásványtudománynak egy része. I. MINERALOGIA,

ORYKTOLOGIA (hegytanítmány) a' hegyek fajairól szóló tudomány, 's innét része a' földalkat tudományának.

ORVOS, azon személy, kinek kötelessége és törekvése az emberek (nagyobb vagy kisebb számának) egészségét fentartani, a' megromlottat visszaállítani, vagy legalább visszaszerzésén dolgozni. Innét az orvosnak tudományos embernek kell lennie, hogy tudja, hol és miként kell segíteni; de mi vése is legyen, hogy a' mi fejében, elméjében van, azaz, hogy a' mit tud, a' betegség elhárítása, vagy szelédítése végett az életben használni is képes legyen. Ez más szóval annyit tesz, az orvos elméleti (theoreticus) és gyakorló (practicus) is legyen. Az elméletben mivel az orvos, ha a' GYÓGYTUDOMÁNYOKAT (I. e.) mind és egyig tulajdonára tette; jó gyakorló pedig akkor, ha a' tudományát az életben előforduló kóresetekre hiven tudja alkalmaztatni, az egyéniségeket ügyesen kifürkészti 's általjában egyéni gyógyítást tud követni. A' természet nem volt légyen az orvos iránt mostoha; illy esetben alig lesz valaha belőle Hippocrates, hanem a' törekvés is elmulhatatlanul szükséges nála. Legyen bölcsekedő, okoskodó, hogy a' láthatókból a' láthatatlant, a' nyilvánosból a' rejtettet ki tudja kímélni. Legyen—ugyakarják sokan—költő, hogy a' hol tudmánya elégtelen, új idea-kötés által teremtsen körképét elő, 's a' gyógyítást egyénileg vigye aszerint. A' testre nézve kívánatos, hogy rendes alkatu legyen, mert a' szembeütő testhiba kellemetlen benyomást tesz, 's gyógy- gyakorlati mezejének határát igen szűkíti; legyen jó egészségu, mert a' beteg test betegíti a' lelket is, a' beteg lélek pedig hogy adjon egészséget másnak? Legyen neki keményvede, mert kivált ragadványos és járványos időkben nem kevés éjelezés, erőködés vár rá, a' gyengét megdöntendő; érzékei jól kifejlődtek és miveltek legyenek, mert az ő lelke, elméje csupán az érzékek által szedi a' körjeleket, és nem ritkán van mindenik érzékére szüksége, hogy a' betegséget meg tudja határozni. Elmebelé tulajdonai legyenek: mély belátás, jó képzelőerő és feltalálás, fürkész- vágy és tehetség,

gondolkodás. Erkölcsileg is jó legyen az orvos, mert csak a' jó emberre lehet bízni az életet, mint kinekinek fő kincsét, és az egészséget, mely nélkül az élet féltéher. Legyen tüdő, mértékletes, magamegtartóztató az érzékgyönyörökben, hogy kötelességének mindenkor megfelelhessen; legyen hallgató, nemhaszonvadászó 'stb. Az orvos kötelességei az eddig-mondottakból kitetszők. Az élet megtartása, az egészség visszaszerzése az, a' mit tőle várnak az emberek. Akarja ezt legalább mindig, ha tenni erőfőn is; a' mit pedig tehet, soha el ne mulassza. Innét a' tudomány és miv előlépéseivel ő is előre lépjen. A' betegnél a' kóron kívül más ne lálsson, ne halljon; az ő nyelve trombita ne legyen, dolgain kívül elnémuljon. Az orvos viszonya a' közönség és ország iránt, szinte magyarázható mivészsége czéjából. És az tudandó itt, hogy az orvos előtt nincs személykülönbség. Ó az étellel, egészséggel, betegséggel foglalatostokdik, mindegy akár a' fejedelemben, szegényben, gazdagban, himben, nőben. A' külső tehetségekre csak annyira van tekintettel, a' mennyire azok költségkémeléstparancsolók vagy nem. Az orvos dolgozik a' közjóra veszedelmes időkben, körülményekben, éjjel, nappal, nehézségek, kellemetlenségek között; életét, egészségét nem ritkán teszi kockára, merészli. Innét ő a' közönség hálaajára mindenkor méltó (az orvos t. i. a' szó erős értelmében), nem csak a' fizetésre, (a' mi meghatározott is), hanem a' szívben és elmében lakó halára is. Az orvos az ország első 's legszükségesebb szolgálóihoz tartozik. Ép, egészséges polgárok; honfiak teszik a' boldog hazát, védik azt, mivelik azt. Ezen czélra az orvos elmulhatatlanul szükséges. Innét szinte kötelességek az országoknak nem csak orvosaitak becrőlui, jutalmazni, hanem intézeteket állítani fel, hol ügyes orvosok képzessenek, — vigyázni, hogy a' tudatlanok, ügyetlenek kártékony munkássága meggátolassék. —j—a.

ORVOSI ALKOTMÁNY I. GYÓGYALKOTMÁNY.

ORVOSI FÖLDLEIRÁS, a' földleirásnak a' gyógyításra, alkalmaztatása, használása. Magában foglalja a' földleirásnak az egészségre, testalkatra, elmére, betegségekre befolyó tárgyait. Az ember ugyan az egész föld lakosa, száraz, vízi, földfeletti és alatti, fagy és hővízi; azonban körülményei nem kis befolyással vannak rá. Hasonlitsa valaki őssze a' puszták kevély, tüzes, erős, szabadságért égő Arabját, a' hideg, gyenge, halvány, önbecszeréstelen sarlakókkal; az élénk, epés Olaszt, a' lassu, fontolgató Hollandussal, 's lálandja a' körülmények befolyásának erejét. A' betegségre még nagyobb befolyással van a' külvilág. Némelly kór csak bizonyos helyeken fejlődik ki, 's terjed el; némelly helyen 's majd minden helyen különböző lefolyások van a' betegségeknek. Kivált a' lázosoknak. Általában tekintetbe vetessék itt 1) a' földnek a' nap, hold 's hihetőleg más csillagok iránti viszonya, hova tartozók az álom és ébrenség rendes egymást váltása, az ürületeknek és új tápanyagok felvételének rendessége, némelly kórok rendes szakolása (szakonkénti visszatérése). A' hold befolyása a' hév ég alatt legészrevehetőbb; a' nők havonként érezik hőszámok által, érezik az aranyerések nem ritkán. A' melegség és világ nagy befolyásuak. A' hév ég, a' forró nyár, mely csak nedvek által mérsékeltek, epés, ideg és rothadó kórokat szül; benne gyökereznek a' ragadó nyavalyák 's a' legtrább borkórok. A' hideg ég, kevéssé fészszakadt tél, gyér, szük, kicsiny és gyenge műszerzetet okoz, kórai inkább mirigyiek és fogyók (száradók). A' mérsékelt ég alatt legfelsőbb virágát nyeri meg az ember lételének. testi 's elmeheli tekintetben; a' hideg és hév ég kórai egymást váltják itt a' változó évszakok szerint, 's a' változás, kórok gerjesztő okává lesz; külön-körévé, gyuladásokévé 'stb. 2) Tekintetbe vétessék a' gőzkör, annak melegsége, hidege, nedvessége, szárazléte, mozgása villanyos viszonya. 3) A' lakvidék, tengerek, hegyek és sziklák, a' földrészeket elszagatók, ugyan azon ég alatt is nagy különbséget szűlnék az erkölcsökben és szokásokban, az életneben 's az egészség állapotjában. Azon

felül a levegő mérséklete, tűneményes változásai, a viznek minősége általában ezen viszonyoktól függ, melyeknek befolyása eléggé esmeretes némely (kivált honi) betegségek támadására. A' tenger közel vagy távolléte, a' föld vulkános természete szinte változást szülnek az ember alkataban. A' tengerpartok és szigetek nedvesek, így sem a' hév sem a' hideg nem ér olyan nagy fokot benne. A' vulkános vidékek néha eléggé termékenyek, gazdagok ásványos vizekben, kén és gyulógázt párologók, földindulásban gyakran szenvedők; innét részint gyógyhelyek, részint körgerjesztők. 4) Nem csak az életnem és életmód, hanem a' polgári alkotmány is nagybefolyással van az embernek alkatarára, ép vagy kóros voltára. A' revolútiók példája tanít, mint változhatik meg a' kór-állapot a' közérőkódés alatt. 5) Esmeretes, hogy a' növények bizonyos nemei, egyes, bizonyos vidékeken, darabföldeken tenyésznek; mivel pedig ők eledelül, ruházatul, gyönyörködésül, ingerül szolgálnak: nagy befolyást nyerne az emberegészségének minőségére. 6) Az állatokról szinte azt mondhatni a' mit a' növényekről. Az ilyen vagy olyan állatfajokkal élés, ilyen vagy olyan kórhajlandóságot szül vagy törül. L. „*Versuch einer allgemeinen praktischen Geographie*“ (Leipzig 1792—95) Finckel, és „*Geogr. Nosologie*“ (Stuttgart 1813) Schnurrer-től. —j—a.

ORVOSI HELYLEIRÁS (topographia), egyes helyek, városok, faluk leírása, hozzáadásával azon különféle körülményeknek, melyek a' betegségek származására, változására és gyógyítására befolyással vannak. Ezen körülmények esmerete elmulthatatlanul szükséges a' gyakorló orvosnak, innét a' gondos gyógyításu országok nagyobb 's számos kisebb városai le vagynak e' tekintetből írva. Klóször is meghatározatik a' helygeogr. fekvése, azután a' talám létező hegyek fekvése, idoma, magassága, a' völgyek minősége, az égtájakra való tekintettel; a' közel erdők, azoknak kiterjedése, sűrűsége, faiknak nemei, faja. Ez által meg tudatik az uralkodó szelek iránya, a' kóreredetre olyan nagy befolyásnaké. Figyelmet érdemelnek a' folyók, csatornák, forrásvizek és azoknakl étrészei, vegyületei; nem különben a' föld minősége, az égmérséklet, az időjárás, az emberi lakások; a' házak építési módja, magassága, az utszák iránya, idoma; a' lakosok szokása, erkölce, életmódja, foglalatossága, multságai. Ezekből kitanulhatók a' kórmódosítások 's kitalálható az illendő gyógyítás. L. Metzler-től: „*Leitfaden zur Abfassung medicinischer Topographien*.“ —j—a.

ORVOSI TUDOMÁNY I. GYÓGYTUDOMÁNY.

ORVOSI TUDOMÁNY (törvényes) I. GYÓGYTUDOMÁNY (törvényes).

ÓSI, így nevezetik mind azon ingó vagy ingatlan jószág és czim, mely valakire, születésénél fogva, nemzójéről száll.

OSIRIS, egyike Egyiptom főisteneinek, a' nap, a' napév, a' Nilus, és a' természet termékenyítő erejének symboluma, a' Görögök Dionysiusa. Némellyek szerint négy testvérevel együtt, kik közt leginkább Isis nevezetes, Cronostól (saturnus) és Rheától, még pedig törvénytelenül nemzetett. ISSER (I. e) őszvekel. Horast nemzé, és közösen uralkodék vele Egyiptomon. Mind a' ketten mint a' földmivélés előmozdítója magasztaltatnak; nekik tulajdonítatik ugyanis az emberevés eltörlése, az eke 's általában a' földmivélés feltalálása, az eledelnek a' növényországból való készítése, a' gyümölcsstermesztés, nevezetesen a' bortelesztés, a' városok alapítása, a' törvények behozása, kivált a' tulajdoni jog, továbbá Theuttal együtt a' beszéd, írás és hanga kimivelése, a' csillagzatok esmerése, a' csillagut 's az abból származó időtörvény feltalálása, 's végre a' test gyakorlása. Nem csak Egyiptomot kíváná boldogítani, hanem egy sereget is gyűjté, hogy a' tartomány határain kívül is elterjessze jótéteményeit. Célját fegyver nélkül csupa reábeszélés által eléré. Osiris lángszinű öltözetben, ökör szarvakkal; vagy ke-

selyű fővel, a' földgolyóval is, 's néha mint nap képe kocsin ülve ábrázoltatik.

OSKOLÁK az emberi művelődés helyei, mellyek sehol nem hiázhatnak, hol emberek társaságban élnek együtt. Az élet hathatóságban fejtí ugyan ki az elmét és character-t, mint az iskola; hány nagy hőnek 's népek vezérei ragyognak a' historiában, kik iskolákat soha sem jártak mert a' genialis erő mindenütt előtör 's ott leghatalmasabban hol iskolai pedantság útját el nem állja; de ha azt akarjuk, hogy a' népek kevés erősektől vagy dicsőségre törőktől ne csigáztassanak, hanem magok esmerjék meg 's akarják azt, mit hasznosnak lenni itélnek; hogy az egyesek, mint szabad gondolkozáú emberek, meggyőződésből 's örömmel járuljanak a' közjó elősegeléséhez, 's ott, hol a' közös ügy veszélyeztetik, okos elszántsággal álljanak elő: ugy a' tudományok minden nemeihez vezérő utnak még a' pórnépbeli csekélyebb tehetségűek előtt is nyitva kell lennie. Olly intézeteket, mellyek az itt felallított alapelvnek megfelelének, csak a' később századok mutathatnak fel. A' régiek-nél minden nevelés és oktatás a' házi élet körére szorítatott. Papságtól 's királyi despotismustól függő tartományokban keletkeztek legelőször nagyok 's papok fíjainak számára épült iskolák. Moses egyiptomi paposkolanban, Cyrus udvari nevelőintézetben nyertek oktatást; a' Braminok tiúkos, a' Sidók propheta-oskolaikban hintegetek a' művelődés magvait, mellyben csak kevesek részesülhetének. — Több történt a' Görögöknél. A' gyermekek 500 Kr. e. már rendes, noha privát iskolákba járhattak; az ifjak a' philosophusok 's sophisták körébe gyűlekeztek. De a' pór nép tudatlanságban maradt. Nem volt különben a' Romaiaknál. Itt 300 évvel Kr. e. a' városokban már iskolák, Caesar ideje oltá pedig felsőbb, ugy nevezett Grammatikusok iskolai, léteztek. De jól elintezett iskolai rendszerről, valamint nálok, ugy egyéb régi nemzeteknél is, szó sem volt. Vespasian alapította az első grammatica 's rhetorica körüli közönséges oktatási hivatalokat, a' romai ifjak számára; Antoninus pius pedig 150 Kr. u. a' birodalom városaiban császári iskolákat, mellyek nemiképen mai gymnasiumainkhoz hasonlíthatók. A' legnevezetesebb főiskola egész a' 8-dik századig Athené maradt. — A' kereszténység az iskoláknak is új tárgyat és új erőt adott. Klószőr is keleten a' papok kezei közé jutott az oktatás. Hol keresztények voltak, katecheták 's papok számára, városokon 's falukon iskolák nyitattak; közöttök a' 2-dik századtól a' 4-ik legvirágzóbb az alexandriai. Az 5 század oltá azonban ugy látszik, hogy ezen iskolák egészen megszűntek, 's helyeket a' püspöki iskolák foglalták el, mellyekben a' papságra törekvő ifjak a' hittudományon kívül 7-ig nevezett szabad mesterséget tanultak, mellyek: Grammatica, Dialectica, Rhetorica, (*Trivium*) Arithmetica, Geometria, Astronomia és Musika (*Quadrivium*), miként Marcianus Capella 470 Romában „*Encyclopaedia*“ jában elég hiányosan kidolgozta azokat, melly könyv az 1000dik évig mint uralkodó iskolai könyv hasznaltatott. — Sokkal nevezetesebbek voltak a' 6 század oltá a' klastromi iskolák, mellyekben szerzetesek tanítottak. Az ármagi és cloghari, canterburyi, yorki és westminsteri, toursi, clermonti, parisi, salzburgi, lersfeldi, fuldai 's egyéb klastromi iskolák nevelték, egész a' 11-dik századik, a' legműveltebb, leghíresebb férfiakat. A' scholastica philosophia tőlök nyerte mind formáját mind nevét. Ezeket tartá nagy Károly szemei előtt, midőn 789 terjedékes uradalmát iskolákkal hinté el. Városon, falun, klastromban, sőt mindenütt, hol templom létezett, egyszerá mind iskolának is kellett létezni. Udvarában ama derek főiskolát állítá, melly Schola palatii név alatt esmeretes, 's mellyen nem csak maga tanult és tanított, hanem még udvari dámái is megjelentek a' tanításokra. Fájdalom, hogy a' nagy férfi halála után, a' számtalan villongások között századok folytak le a' nélkül, hogy az iskolák körül azembertűnő emelkedés mutatkozott volna. Mig így nagy Károly óriási lépéseit fíjai vizá-

alkodásai megsemmisíték, 's a' nagy Alfred igyekezetei a' betörő Dánok Angliában meggátolák, 's velek a' mivelődés csaknem egészen elhanyaglott: az Afrikából és Syriából Európába vándorlott Zsidók, kiknél a' régiségek tudománya gazdagon fenmaradt, kezdének a' 10's 11 században némű fényt terjeszteni. A' spányol-maurus királyságba az Arabok mathematicai 's orvosi tudományaitat vivék be, 's Europa nagy részét részeltetni kezdék azokbzn. De a' szerzetesek machinatiói kiűrtötták a' sarjadni kezdő veteményt, 's tudatlanságok 's vak előítéleteik éjelét a' még halvány fényű világosság el nem oszlathták. A' főoskolákon a' szabad előadás helyét az időtlopó dictálás foglálá el; a' könyv nélküli csevegés tudományosságnak tartatott, a' holt betű uralkodott, 's a' socratesi utmutatás a' tanultanak megértésére egészen hibázott. A' trivialis oskolákban tanuló-könyvek leírásával kinoztattak a' nevendékek; a' kisebb oskolákban az írásnak tanítása meg sem engedtetett, mert a' nyomtatás feltalálása előtt az annyira haszonhajtó írás mesterségét magoknak tarták fen a' papok. A' canonicusok 's lelkipásztorok megszűnvn tanítani, az ifjuság oktatását kóborló szerzetesekre 's nagyobb deákokra bízta. A' főosztály nagyobb nevendékei gyakran oskolából oskolába, városból városba utaztak, mint vándorló deákok, 's a' népet különféle álmivekkel, kincsásásokkal, boszorkányságokkal, 's garabonczás tettekkel ámitották, Histriones 's Vacantivi név alatt szanaszét kalandoztak, 's minthogy a' kardviselés meg volt engedve nekik, sokszor a' legizetlenebb rendtelenségekre adának okot, 'sőt a' közbékét it háborgaták. Luther még a' 16 század elején is panaszkodik, hogy a' tanítóit hivatalokra illy jött ment kóborlók emeltetnek. Az ezen kornak oskolái historiájában különös 's egyetlen tüemény a' maga nemében a' Hieronymitar (l. e.) jámbor társasága, kik Clericusokból és Laicusokból állottak, 's részint kézi munkákkal, részint az alapítótól épített fiu 's leány-oskolákban oktatással foglalatoskodtak. A' nevendékek olvasást, írást 's kézmunkákat tanultak; a' tudni vágyó idős fiuk számára fentebb latin oskolák léteztek, hol azok alapos philologiai oktatásban részesültek. Ezen czéljok 's intézkedésekre nézve derék oskolák mintája szerint, Hollandban a' Rhenus körül 's északi Németországban több oskolák nyitattak. Kempis Tamás, Hegius, Erasmus, Agricola, Rudolf, Renschlin és Melanchthon, e' halhatlan férfiak, kik a' classica régiség kutfejeiből a' szabadabb mivelődésnek hajnalát varázslák elé, amaz oskoláknak nevendékei voltak. Ugy látszik, hogy mind az. mi a' 14 század utolsóbb felében olasz udvarok 's egyetemek, tudós Görögök és a' florenczi platói Academia, 's a' 15 század végével Czeltes Conrádtól állított rajnai tudós társzság által a' nagy régiek új életre hozásában történt, inkább csak a' nagyok és tudósok lelki fényülése volt; míg Basel, Tübingen, Heidelberg és Wittenberg, mely Luther 's Melanchthon fellépte olta Németország oktatójává lett, sok derék tanítókat szültek. — A' reformatio jótéteményei az oskolákra is kiterjedtek, 's a' fejedelmek átláták az illy intézetek nagy szükségét; gymnasiumokat 's lyceumokat állítottak, 's állandó oktatási hivatalokat rendeltek. Férjfi-k, mint a' Sturm rectorok Strasburgban (1589) Friedland Goldbergen (1556), Heyder Nürnbergben (1568), Neander Hefeldben (1595) messzeható érdemet szerzettek magoknak a' methodica oskolai oktatás és fényíték körül; a' nyomtatás által a' classicus iratok példanyainak száma szaporodott 's a' tanulók kezeibe jutott; a' vadság, a' vándorlás megszűnt, 's a' tudományos szellem az avult encyclopaedismust eltemette. — Míg így a' protestansoknál a' 16 században tervszerinti rendes oskolák keletkeztek, 's a' régi nyelvek az oktatást még kisebb városi oskolákban is lelkesíték: a' catholicusok között ugyan e' század vége felé a' Jesuiták oskolái léptek létre, 's jobb ízlések 's methodica szellemek által nem csak a' régiebb stilusu oskolákat saját egyházokbzn, multák feljül, hanem a' protestansok intézeteit is, kiktől sok jót vettek fel, vetekedésre gerjesztettek. Nem csak a' latin nyelv, hanem a' mathesis,

földeírás 's historia körül is elesmert érdemeket szereztek. Azonban a' sok innép 's buzgólkodási gyakorlatok, a' játszó methodus, az ó classicusok meghamisítása, a' görög nyelv elmúlásztása, a' tőlők származó fél- és konyhalatin 's a' titkos vétkes, mellyek tanítókat 's tanulókat vesztegettek, ez oskolák közhasznuságát igen igen hátráltatták. Azon érdemek mind e' mellett tagadhatatlan, hogy szerzetők hirtelen terjedése által, a' mivelődés világát niessze 's homályos tartományokba vivéék át. Spanyol- 's Olaszországban oskoláik sok ideig a' legjobbak; Magyar 's Lengyelorsz. a' klastromi 's piaristaoskolákon kívül csaknem egyedüliek voltak, még Amerika 's Asia is általok részesült az europai mivelődésben. De a' 17-dik században már megcsökkent az előretörékvés. Hasztalan szörszálhasogatások 's viták, dogmák 's orthodoxi tárgyak körül foglalatoskodtának az egyetemeket. A' gymnasiumok és lyceumok az egyetemeket követték, a' néposkolák kőborló feltúdosokra bizattak. Ide járult a' 30 esztendőös háboru, 's a' szelid tudományokat lakhelyeikkel együtt sok vidékeken lerontá. Ez alatt sokan igyekeztek az oskolákat papi felsőségtől függetlenekké tenni, a' szerzetekből kilépett papok világi szellemet szívtak be, 's ezt a' klastromi fonákság helyébe, az oskolákba is bevivéék. Közben nevelés körüli írók is támadtak, mint Baco a' angol cancellár és Amos Comenius. De tanácsaik foganatja az elme és képzelőtehetség mivelese felől, nem annyira az oskolák életében mint a' nagyok privat neveltetésében mutatkozott.

Sokkal nagyobb befolyással volt a' 17 század végén a' Fénélon és Spener által (vö. PIKTISMUS és QUIETISMUS) kitűzött buzgólkodási 's jámbor szemlélkedési alapelv, mellyre FRANKÉ A. H. (l. e.) intézeteit építé. Vele hasonl szellemű férjfiak tölték el csaknem egész nyugoti Németországot a' 18 század első felében; de bár ingadozó alapelvek mellett sok hasznost alkotának is, ezt a' néposkolák nem érzették. Most LOCKE és ROUSSEAU (l. e.) szólaltak meg, 's a' már Baco 's Montaigne által érintett természet-szerű rendeltetéshez szabott oktatás 's nevelés-mód ideáját bővebben fejtek ki, mellyet BASEDOW 's az ó barátjainak philanthropismusa a' 18 század 2 felében Németországba ültetett. A' nevelőknek most az élet volt szemek előtt, 's hasznos 's ügyes polgárokat nem ferde tudósokat, szándékoztak nevelni; oskoláikba az eddig parlagon hevert dolgok esmereit hozták be; névszerint Realoskolák nyitattak, p. o. Hecker által Berlinben, mellyekben nyelven kívül historia, földleírás, természettudomány, technologia 's polgári ifjak számára polgári számvetés tanítottak. Középoskoláknak is neveztettek, mivel a' néposkolák és gymnasiumok között középen állottak. E' hiány betöltésére szolgálnak a' katona-academiák, kereskedési oskolák, erdősz intézetek is, mellyek a' fővárosokban itt 's ott emelkedtek, miként a' selmeczi bányaoskola is hazánkban, melly különben a' müncheni, augsburgi 's nürnbergi realintézetekhez hasonlítókat nem mutathat fel. — Így töltettek be a' philanthropisták jámbor ohajtásai, noha nem mindenütt úgy, miként szükséges lett volna. Europa cath. tartományai keveset tudtak mind ezekről, mert nálók a' nevelés még mindig papok kezében volt, 's ezekben annál inkább bíztak, mennél szamosabbak voltak a' Jesuiták, Piaristák és Ursulinák jól elrendelt oskolái. A' Jesuiták eltörlése által 1773 nagy volt a' hiány, mellyet a' Piaristák nem valának képesek betölteni. Ez idő tájban, Feldiger apát csehországi intézkedése szerint kezdettek Austriában az úgy nevezett Normaloskolák (mellyek a' monarchia minden néposkoláinak normál szolgálnának) dívatba jönni, 's az oskolákba jobb tanítási rendet hozni. Foganatjokat éreztük. Az austriai kormány, tanítók neveltetésére is kiterjeszté gondját, 's az egyetemekbe a' paedagogiát behozatta, 's a' püspöki seminariumokon neveltet világi nevelőket. Hazánkban a' paedagogica a' protestansok oskoláin rendszeren, a' pesti egyetemen rendkívüleg tanítatik; itt Mildére szoríttatik, ott az első paedagogusok elvei után szabadon szerkeztetik; gymnasiumink 's

lyceumink között virágzók találtatnak, főiskoláink számosak; de a néposkolák, noha itt is sok helyen tetettek előmenetek, nagyobb részt rossz karban állanak. Több számos okok között, hátramaradásunk fő oka az, hogy iskoláinknak olly személyek szahnak arányt, kik se nemzetünk szellemét se valódi szükségünket nem ismerik; közönséges nevelőinknek nincs szavok, 's ha van, azt az uralkodó musika hangjai után modulálják. Olasz 's Spanyol-ország és Portugalia, sokaig szokott aluszékonyaságában maradtott, az iskolákat papok kezeire 's a véletlenség sugallására bízván. Ki Franciaország iskoláiról részrehajlatlan ítéletet akar hozni, az ne tekintse a' revolutio 's Napoleon alatti 's Parisban kihirdetett ideákat, terveket 's rendelkezéseket; mert bár mi elmés ötleteket 's szépen hangzó ígéretek foglalanak is azok, foganat nélkül maradtak. Hogy Paris a' Nemzeti directorium alatt polytechnica iskolát nyert, hogy Napoleon néhány katonai 's technikai intézeteket alapított, egy csász. egyetemet nyitott, melly az ország minden iskoláit readbe hozná; — ez mind szép, de hatása semmi vagy csekély 's az egészre nézve sikeretlen volt. A' secondair-oskolák csak néhol, a' primair-oskolák sehol sem, állottak fel. Napoleon a' természettudományt 's mathesist ki vére mindenbe avatkozott; a' vallás- és erkölcs-tanítást az 1806 megjelent „Császárság catechismusa”-ra szorította, A' Bourbonok az elvadult mezőt nem valának képesek visszatértek után hamarjában termékeny szántóföldekké változtatni. Mennél büszkébb Paris derék intézeteivel, annál alacsonyabb fokon állnak a' falusi iskolák. 1816 oltá a' Lancasteri methodus behozásával akartak magokon segíteni. Azonban ezzel sem mehettek sokra, mert a' szándéklat csak egyes embereké volt, 's nem pártoltatott a' kormány által. Lajos Filép kormánya akar magának e' részben koszorut szerezni. Egyetemi oktató, Cousin, által a' németországi iskolák állapotját 1831-ben megvizsgáltván, ennek tapasztalataiból, a' francia körülményekhez alkalmaztatva, törvényjavalatot terjesztetett az 1832-ki kamarák elébe a' kezdő oktatás tárgyában; melly javalat a' kamarák által némü módosításokkal törvényképen elfogadtván, bizonyosan rövid idő múlva megmenti Franciaországot azon vádtól, hogy lakosainak két harmada iskolai oktatás nélkül marad. A' nagybritaniai szigetekben sem sokkal jobb lábon áll az ifjuság dolga. A' kormány mit sem tesz, 's azt hiszi, hogy a' nevelésről eléggé gondoskodott, ha a' püspöki egyház kezei közt meghagyja az iskolákat (l. CONGRUUMOK); a' többiről privat társaságok gondoskodnak. Legújabb hírek szerint Londonban magában 30,000 gyermek nő fel iskolán kívül, leginkább a' mivgyárookban, mellyek az iskoláknál nagyobb tekintetre méltatnak. Bell és Lancaster rendszerét ők is, mint szükségben némükép segítő eszközt, örömmel fogadják. A' Dissenterek valamivel többet tesznek; 's már most a' szegény irlandi catholicusoknak is szabad közönséges iskolai intézeteket állítani — Svédországban az iskolák most is azon fokon állanak, hol a' 17 században a' protestansok alatt állottak. — A' kiterjedt Oroszországban, Sándor rendeletei következtében, kerületi, megyei — 's ecclesiái-oskoláknak kellett az egész tartományban létesülni, a' nagy tudatlanság elhárítása végett. A' kerületi iskolák, a' német gymnasiumok mintája szerint, majd minden kerületi városokban állanak; a' megyei iskolák némelly közép városokban; az ecclesiái iskolák pedig csak igen kevés faluban; a' javának még csak ezután kellene következni. A' cath. ifjuság mivelődéséről a' II. Katalin alatt bevett Jesuiták gondoskodtak. Lengyelországban, hol különben csak a' nemesség neveltetett, utolsó felosztása előtt, gymnas. polgári 's falusi iskolák keletkeztek, 's benne a' porosz iskolai rendszer mutatkozott. Az utolsó szabadságháború mindent elpusztított, 's legújában az iskolákba is az orosz despotia vitetik be, 's a' fuk orosz nyelv tanulására szorítatnak. Dania, Hollandia 's Helvetia a' protestans Németország mivelődési törekvéseivel méltán vetekedhetnek. De sehol nagyban és kicsinyben a' nevelésre nézve annyi nem

történt, mint Németországban. Milly nemei támadtanak itt az oskoláknak, fentebb említők. Csaknem lehetetlen mind azt előszámlálni, mit e' részben Bajorország, Nassau, Lippe-Detmold, Anhalt-Dessau, Baden, Hessen-Darmstadt, Hanovera, Szász- és Poroszországok tevének. Legyen elég Ruhkopf derék munkájára: „*Gesch. des Schul- und Erziehungswesens in Deutschland*“ emlékeztetnünk. — Európán kívül csak az éjszakai amerikai egyesült státusokban lehet rendes oskolákra találnunk; de melyeknek foganatjok a' tudományosságra nézve igen csekély maradt. A' néposkolák szomorú állapotjáról, leginkább a' pennsylvaniai Németek között, méltó olvasni Gudchus J. H. munkáját: „*Meine Auswanderung nach America im 7. 1822 und meine Rückkehr im Jahr 1825*“ (2 köt. Hildesh. 1829). Az europai gyarmatokban csak igen silány oskolákra esmerünk, melyek nem egyebek, mint az anyatartományéinak tökéletlen utánzása. Délamerikában spanyol restség nyomdokai, a' Cap- 's Hottentották tartományban holland szorgalom 's rend, Nyugatindiában angol takarékság és francia felületesség mutatkoznak az oskolák körül. Europai művelődéstől független állapotban léteznek Chinában, 's Asia egyéb tartományban oskolák, melyekben többnyire despotizmus és papi kény uralkodnak; Persia is mutathat fel egynehányat; csak Törökorsz. 's éjszakai Afrika elégszenek meg a' Koran magyarázásával. — 'S eként Europa, oskoláiban 's népművelési intézeteiben szellemi felsőbbségének olly kezeségét bírja, melyet eddig a' földnek egy része sem képes kétségbe hozni.

1818 oltá az oskolák körül igen különböző előmeneteket tetettek. A' német gazdag foglalatú nevelés körüli literatura nevedő szorgalommal tört tanácsadásait közönségesekké tenni, melyeknek használhatása, kivált a' néposkolák körül, annál szembetűnőbb volt, mennél győzelmesebben következett az ó és új, liberalis és illiberalis, mechanizáló és a' lelket élesztő oskolai intézkedések 's oktatási methodusok feletti vitákból, azon minden értelmeket egyesítő meggyőződés, hogy az ifju erőknak öszvehangzó kiművelésében, miként azt az ész és vallás által kitűzött rendeltetésünk kívánja, áll azon közönséges czél, melly egyedül képes kijelelni a' tanítási tárgyak választását és előadását a' tanulók kora és jövőendő életmódja szerint, miként egyáltalán fogva az oskolai fenytiket és intézkedést is, 's hogy a' Statusnak kötelessége a' tartományában nevedő gyermekeket illy oskolai művelődésben részesíteni. I' theoria, kivált a' német ajku tartományokban, csaknem mindenütt el van esmerve; hol ez nem történt, ott minden a' régi lábón áll. Poroszorsz. áll legelől, melly ama' theoria elesmerésében és követésében 1818 oltá, akkori 19 seminariumához még 9 ujat állított, 's 1825 fogva 28 fő- 's 30 helybeli seminar. számlált 100,000 tallér esztendei költséggel, melly a' kormány pénztárából folyik. Seminariumok, melyekben néposkolatanítók neveltetnek, Austriát kivéve, egész Németorsz. bőségben vannak. Hazánkban a' bajain (n. e. Görögök számára) melly dülő feiben van, a' so-pronyin (protestansok' számára) melly csak két év előtt alapult, 's a' précsin kívül, melly f. esztendő Majus 1-jén kezdte munkálkodását, alig áll fen egy két praeparandia, 's a' sem a' legjobb karban. Az Oroszok, mint látszik, Sándor halála oltá csak theoretisálnak; a' sokat ígérő oskolai 's népművelési tervek nem valósultak meg; a' létező kerületi 's megyei oskolák hadi-directorokra vannak bízva, kik a' természeti szabadság helyett vak engedelmet kívánoak. A' néposkolák addig nem valósulhatnak se itt se másutt, míg néptanítók nincsenek; már pedig ezekben Oroszorsz. igen nagy szükségét szenved. A' katonák számára mégis 1820 Lancasteroskolák nyitattak. — Svédorsz. az 1820 oskolarend következésében a' tudós és trivialis oskolákat, a' tanítók jutalmasabb fizetése által jobb karba helyezé, csak hogy itt is több a' realék tömege, mint kellene, a' néposkolák nem méltattak kellő figyelemre, néptanítók neveltetésére pedig csak lépés sem tetetett. Azonban a' svédparauzság szembetűnő műveltsége, kik gyermekeiket gyakran magok is ne-

velik, nemikép türhetővé teszi e' híján't. Dania az 1819-ben Abrahamson által behozott 's 1822 megjavított Lancasteri rendszertől reményli boldogulását; 2000 néposkolát számlál mellyek mind az említett rendszert követik. — Az Angolok a' reginél maradtak; hanem a' legújabb időben, Brougham cancellár, és sok más jelesek ösztönzésére 's vezetése alatt ők is igyekeznek elvalaha előre haladni. Holland dicsegetes előmeneteleket tett. Franciaország, haladásáról már feljebb tetetett szó. Kevéssel ezelőtt Jacotot a' lelki tehetség formalis, egyszersmind realis, egyiránti kifejlődésre alapított methodusával, nagy tetszést nyert. L. Laroche Benjamin: „*L'enseignement universel de M. Jacotot*“ (Paris 1829) és Jacotot irományát: „*Langue maternelle*“. A' sardíniai tartományokról elég legyen említeni, hogy az olvasás és írás tanulása mind azoknak tiltatik, kik 1500 lira tökével nem bírnak; a' tudományok tanulása pedig azoknak, kiknek 1500 lirát kamatozó jószágaik nincsenek. A' helvetiai protestans iskolák haladnak; a' catholicusokéi a' freiburgi Jesuiták 's a' ultramontani lázongások miatt sinlődnék. Az olasz iskolák sen igen emelkednek. Nápoly még rá nem ért gondját reájuk is kiterjeszteni; a' pápa birtokában, Modena és Luccában Jesuiták tanítanak. Toscanában, hol 1821 egy privátintézet által lancasteri iskolák hozattak divatba, szinte azon fokon állanak mellyen az a'ustriai Olaszországban, hol legalább jól el vannak rendelve, 's jesuitai befolyástól óva; noha az előrehaladásban semmivel sincsenek előbbre a' magyarországiaknál. Spanyolorsz. e' tekintetben is a' legalacsonyabb fokon áll. Portugalia kevésbé áll feljebb; noha itt, nem mint Spanyolorsz., a' revolutio 's 1813-ki restauratio alatt, Miguel tyrannsága előtt, a' közönséges oktatást semmi sem háborítá meg. — *cs.*

OSKOLÁK-nak nevezüik a' lovaglás-mesterségben a' lónak mester-séges 's szabályszerinti meneteit, miként azon módot is, mellyre a' lovaglónak ügyelnie kell, hogy lovát igazgathassa, 's kénye szerint kormányozhassa. A' lovaglás rendszerint homok és kőveccsel behintett helyen történik, melly lovaglási utnak nevezetik. Az iskolában használt ló oskolalónak mondatik, 's oskolásan lovagolni annyit tesz, mint az oskolai szabályok szerint lovagolni. Hasonló értelemben nevezetik a' muzsikában oskolának az éneklés 's játszásbeli rendes methodus. — Más értelemben vetetnek a' philosophusok és művészek oskolái. Itt oskola alatt olly férjfiak körét értjük, kik valamelly eredeti tanító vagy mester nézetei 's methodusa után, vagy nemzetiségek által közös caractert öltöztek magokra. — *cs.*

OSKOLAI FENYITÉK. A' nevelésnek 's minden oktatásnak azon főeszköze, az iskolákban a' jó szellem előmozdítására, fentartására és helyrehozására czéloz. E' szellem leginkább a' tanulók oskolán kívüli 's belüli magokviseletében mutatkozik. Mind azon eszközök 's rendelkezések, mellyek e' czél elérése a' tünyság elnyomása 's a' szorgalom felébresztése, a' rendetlenség 's békétlenségek megadályoztatása, a' rend és béke fentartása 's helyreállítása, törvényelleni, erkölcstelen és illetlen magaviselet elmellőzése, ellenben a' törvényszerinti erkölcsös és illendő magaviselet sikerületése körül tétetnek, ama név alatt értetnek. Kétségkívül azon fenyíték legjobb, melly gyakori büntetés és jutalmazás nélkül éri el ama czélt. A' tanító szigorú figyelmezése, gyermekies barátságú szíve, nemes tekintettel 's komolysággal párosulva, a' szorgalomban, rendben, erkölcsiségben, 's külső szemérmességben mutatott saját példaadása, jól elintézett iskolákban szigorubb fenyítési eszközöket ritkán, 's csak egészen vad 's megromlott indulatnaknál teend szükségessékké. Az oskolai fenyíték szelleme igen ki van téve a' kor 's azon társaság caractere befolyásának, mellyre az iskolák bízva vannak. Másként igazgatják az oskolai fenyítéket szerzetesek 's Jesuiták, másként idom, character 's mivelés által tanítóknak készült familiái atyák, kik egyszersmind az alkotmány és egyház emberei. Leginkább azembe

szökő a' fenytéknek ama' szelleme az iskolai büntetésekben, a' fenyték ezen még mindig szükségesnek tartott ágazatjában. A' büntetések többnyire ebben állanak: A' hibás tanulóktól a' szabadság, elédel 's mulatság megvonatik, négy szem között vagy közönségesen intetnek meg, alsóbb osztályokba, vagy a' büntető padra küldetnek, néha munka szabatik, a' vessző csak igen ritkán használtatik. Az egészségre nézve ártalmas 's a' becsületérzést elfojtó büntetéseket már regen eltörlé az újabb szelidszelleme paedagogica. — Nem különben az iskolai jutalmak körül is nagy vigyázattal kell lennünk, nehogy a' hibás választás, szeretlen kedvezés 's kitüntetés által erkölcsikép jó emberek helyett, alacsony jutalom 's becsületvadászó és zsoldos lelküeket neveljünk. Legcélirányosabbak azon jutalmak, melyek használható tárgyakban állanak, 's a' tanulóknak, nem mint kötelesség szerinti tettért való díj, hanem mint hosszabb időn keresztül bizonyított példás szorgalmok 's magaviseletekért való megkülönböztetés, adatnak. Illy ajándékok még az élet később éveiben is kellemes visszaemlékezést ébresztenek a' jutalomnyerő lelkében. Illy jutalmak nemcsak nem ártalmasok, sőt szembetűnő hasznuk, minthogy a' velek járó öröm az ifjú elmét újabb szorgalomra ösztönözi. Átaljában véve az öröm, e' magas eleme a' tisztább életnek, egy eléggé soha nem ajánlható eszköze az iskolai fenytéknek. Az erkölcsi örömet leginkább az iskolai inneplesek ébresztik, melyek egyszerűen lévén elintézve, a' szívet emelik, a' mindennapi életnek, nyomos cselekedetek által, magasabb érzetet 's szellemi emelkedést adhatnak. E' célra legalkalmasabbak az iskolai innepek, melyek vagy az iskolában vagy a' szabadban tartatnak, 's melyeknek hatása annál nagyobb, mennél több rész engedtetik a' tanulóknak az innep tervének kidolgozásában. Illy innepek lehetnének p. o. az iskola alapításának napja, új tanuló felvétele, vagy az iskolából kilépőknek búcsunapja, új tanító behozása 'sat. Salzmann néhány hasonló iskolai innepeket le is irt, miként Schnepfenthal-jában tartattak; szinte Zarnack is „*Ueber Kinderfeste*“ irományában. A' célirányos iskolai innepek szüksége az emberi, különösen a' gyermeki, lélek természetében fekszik. Mert közös öröm által, Seneca észrevétele szerint, a' szépre, jóra, nagyra való közös törekedés is ébresztetik. L. Zerrenner: „*Grundsätze der Schulpdisciplin*“ (Magdeburg 1826). — cs.

OSKOLAI KÖNYVEK-nek neveztetnek minden iskola 's oktatás körüli irományok; továbbá az iskolai tanítóktól kiadott alkalmi írások, mint meghívás valamely iskolai innep ülésére, jelentések az iskolák állapotjáról 'sat. Az első rendűekhez tartoznak a' nevelők és tanítók számára irattak, mint bevezetések a' paedagogica, didactica és methodologiába, miként a' kézi könyvek is. A' legkimerítőbb hason tartalmu könyvek között első helyet érdemelnek: Niemeyertől „*Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts*“ (Halle 8 kiad. 1824. 4.), 's ugyan attól: „*Ueber die Organisation öffentlicher Schulen und Erziehungsanstalten*.“ Továbbá az iskolai könyvek számához tartoznak azok is, melyek sajátképeni iskolai oktatásra céloznak, 's a' nevelő intézetek szükségait pótolják. Célunk körén kívül esik, itt a' leghasznosabb iskolai könyveket előszámlálni. Csak azt jegyezzük meg, hogy a' közös mivelődési szerek között legszorosabb ügyeletet érdemlenek az iskolai irádságok és iskolai énekek, 's hogy nemzetünk e' részben ujonnan szembetűnő lépéseket tett. Imádság példányokat a' Németeknél Plato, Dinter, Schlachter, Mai, 's mások; iskolai énekes könyveket pedig Salzmann, Niemeyer, Plato és Dolz, Zerrenner 'sat. készítének. L. Stephanitól: „*Schulfreund für die deutschen Bundesstaaten*“ (13 köt.) „*Schulzeitung*“ melyet Disthey és D. Zimmermann 1824 kezdének. — cs.

OSKOLAI OSZTÁLYOK-nak nevezzük a' tanulóknak, oktatási cél tekintetéből történt különös szobákra való felosztásokat. Sok osko-

lában több vagy kevesebb illyes osztályok találhatnának; sőt mint nálunk a' falukon és kisebb városokban történik, az egész gyermek sereg egy szobára van szorulva. A' polgári iskolák többnyire 3, 4, néha a' tanítók kényétől függő osztályt foglalnak. A' tudós iskolák, gymnasiumok, lyceumok, academiák 'sat. a' különbféle tartományok 's törvények szerint, különbféle osztályokból is állanak. Ide tartoznak az ugy nevezett classificatiók is, mellyek ismét a' tanulók erkölcsi magokviselése, tudományos szorgalma 's előmenetele által határozatnak meg. — *cs.*

OSMAN BIRODALOM, I. TÖRÖKORSZÁG.

OSNABRÜCK, herczegség a' hanoverai királyságban, hajdan püspökség a' westfaleni kerületben, mellynek püspökei a' westfaleni béke óta felválva catholicusok és protestansok voltak, és az utóbbiak mindig a' braunschweig-lüneburgi házból választattak. Oldenburggal, Diepholzzal, Minden és Münster porosz kormánykerületekkel, Münster hanoverai részével (Meppen grófság) és Lingen grófsággal határos. Legnevezetesebb folyói: a' Hase és Hunte. Nagysága (mintán a' reckebergi szék. Poroszországhoz került) 43 1/2 nsz. mf. 137,000 lakossal. Az örökös jobbágyosság igen enyhítettet benne. Földje nagyobb részint sík, csak a' déli részén vonul el egy csekély halomsor. Némelly tájékaik igen termékenyek, de legnagyobb részint ponkföld; vannak sivatagjai és mocsáros helyei is. E' tartomány terem búzát, rozsot, árpát, zabot, pohánkát, azonban a' belsükségre nem elegendőt; kendert és sok lent, de csak középszerűt. Kamateresek a' westfaleni disznólábak. Bányáji csak sót és kősenet adnak; tőzege is sok van. A' kivitel leginkább gyapju, marha, fonál, vászon, gyolcs és daróczból áll. Ez a' lakosoktól az elvégzett mezei és házi munkák után készítettik, és Hollandián, Angol- és Spanyolországon 's Portugalián keresztül Afrikába, Kelet- és Nyngotindiába vitetik ki. Azon summa, melly ezen vászon és fonálért évenként jön a' tartományba, majdnem egy mill. tallerra megy. E' mellett évenként 6000 melléklakosok, vagy ugy nevezett Heierlingek (azaz olyan örökös jobbágyok, kik a' parasztok mellékházait bérben bíriják) mennek németalföldi tartományokba, és nyáron által tőzegásással, árokásással, kaszálással, és más mezei és kerti munkákkal keresnek pénzt, melly által évenként legalább is 200,000 for. vitetik be kész pénzben. Osnabrück, a' főváros, hajdan a' régi Szászok fővárhelye, egy völgyben fekszik, a' Hase bal partján. Régi módra van megerősítve, és vára, főtemploma, püspökje, káptalanja, 2 catholicus és 2 luth. temploma, 1423 b. 's 10,900 l. van, kik nagy vászonkereskedést űznek. Nevezetes a' tanácsháza, mellyben Oct. 1648 az osnabrücki béke kötöttet. Moesertől a' „*Geschichte von Osnabrück*“ (2 köt. 3 kiad. Berlin 1820) csak 1192-ig terjed. Ezen remek munka harmadik részét az író kézírata után Bar Herbert adá ki (Berlin 1824). X.

Ósók, hasonszületésű elődök atyai, 's Németországban anyai részről is. Ugy számítatnak, hogy az atya és anya két őst, az atyai 's anyai nagyszülők 4 őst, az atyai és anyai ősszülők 8 őst képeznek 'sat. Így tehát csak 4, 8, 16, 32, 64 'sat. ősről lehet szó. Az ősiskeedés és az óspróba (i. e.) a' 15 és 16 század óta jött divatba. óspróba szükséges volt a' tournieroknál, káptalanoknál, lovagrendeknél, a' rendek gyűléseinél, 's az udvarba juthatásra nézve az asszonyoknál, kiváltképen azért, hogy a' külföldiek betolakodása meggátoltassék.

ÓSPRÓBA. A' régi nemesség személyes elsőégei közé bizonyos nemesi társaságokba való felvétel joga is tartozik. A' régi nemesség fogatja — ellentételben az ujjal — relativ, mert amaz alatt azon nemesség értetik, melly annyi nemes születésű őst számlál, a' mennyi szükséges bizonyos nemesi társaságba való felvételre. Annak megbizonyítása, hogy valaki régi nemes nemzetségből való, óspróbának nevezetik. Ez, hiába, csak további kiterjesztése a' szabad születés bebizonyításának, melly az alsóbb nemesség kifejlődésével támadt, 's ezzel együtt csak a' nagy-

szülők személyéig ment a' legrégibb időkben. Azonban e' személyeknek nem csak szabad születését, hanem lovagrendjét is be kellett bizonyítani. E' kiterjesztés okait részint azon törekedésben kell keresni, hogy a' pápa embereinek a' német főkáptalanokban léphetése nehezíttessék és meg is gátoltassék, részint abban, hogy a' kegyes alapítók az egyház iránti adakozásokat egybe kapcsolák familiájok fénye fentartatásának kívánatával. Az öspróbának alapját az őstábla teszi, mely bizonyos személy származását, lemenő lineában, atyái és anyai részről ábrázolja, 's minden rajta előforduló személynek kereszt- és nemzetségi nevét előadja, mihez az anyagot a' származástáblák és származások nyújtják. Itt csak az atyának rangja 's nemes születése, avagy ön szerzette nemeslevele vetetik tekintetbe. Az öspróba először a' filiaciópróbából áll, azaz annak bebizonyításából, hogy az őstáblán kijegyzett személyek mind az ott kimutatott házas társaktól törvényes házasságban nemzettek; másodsor a' nemesszületés bebizonyításából, hogy t. i. az őstáblán kijegyzett személy mind született nemes volt. Ennek bebizonyítására, a' közönséges nemes társasági bizonyítványokon kívül, czimerek, rajzolatok, feliratok, menyekzői és halotti versek, sőt halotti predikációk is használatnak. Gyakran mesésik, hogy a' befejeztetett öspróbát néhány régi nemességű személyek, hők ehhez értenek, megvizsgálják, 's letezik hiteket arra, hogy az őstáblán felhordott személyek, az ő vélemények szerint, mind elfogadandók. Végezetre azon káptalan, rend, vagy nemesi egyesület vizsgálja meg az öspróbát, melybe valaki fel akar vetetni. Egyébiránt majd több majd kevesebb őt kívántatott meg. nevesen tournierozhatásra 4, legfeljebb 8, a' Jánosrend német osztályába és a' Németrendbe való felvételre 16.

OSSIAN (Ossian), minden Bardok leghíresebke, Kr. sz. u. a' 2-dik században élt. Atyja, Fingal, vagy caledoni (scót felföldi) hős volt, vagy — mint írlandi írók vélik — írlandi, ki azonban az ír gyarmatokat védelmezvén a' romaiak ellen, tetteinél fogva a' scót föld sajátja. O hős és költő vala egyszersmind. Mint mondatik, vak volt, valamint sok énekesei az ő kornak; 's kedveseinek, például elesett Oscar fijának elvesztésénzett fájdalomt ének által szelidíté. Neve még most is tisztos emlékezetben van a' hegyi Scótoknál és a' Hebridiaknál. Sőt nálunk is tiszteltetik, miolta a' Macpherson-kiadta Ossian énekeiben hárfája kísérő hangjait gondoljuk hallani. Emliti ugyan, Smith állítása szerint, O nevét Giraldus Cambrensis már a' 12 században, 's már Buchananból tudva volt, hogy a' Galok a' scót felföldön bírnak énekekkel, melyek az ő büszkeségek: de azok — az ő nem értett nyelvekben — más nemzetek előtt elásott kincs maradtak. Maga Nagybritannia is csak a' mult század elején esmeré meg közelebből azon vidékeket, 's még azon századból is felénél több folyt le, mielőtt a' mult idők szózata Európában tovább terjedt 's örömmel fogadtatott. 'S e' gyönyörűséget Macphersonnak köszönjük. Ez ugyanis 1751 olt a' régi scót balládok és más énekek iránt figyelemmel viseltetvén, 1760 egy kötetcske illy énekeket ada ki: „*Remains of ancient poetry, collected in the Highland of Scotland and translated from the Galic or Erse language*“ czim alatt. Erre, gyűjtés végett, a' hegyi scótokhoz utaztaták őt Home és Robertson. 1762 „*Fingal*“ nagyobb költeményt adá ki, 16 apróbbal, 's 1763 „*Temora*“ t, 5 kisebbel együtt. 1764 mind ezek együtt jelentek meg két köt., 's azolta többesör; legjobb az 1822-ki kiadás: „*The poems of Ossian, translated by J. Macpherson, authenticated, illustrated and explained by Hugh Campbell*.“ A' kiadó a' mellé egy földabroszt adott, Fingal kiszálta 's viadala helyét ábrázolót, 's egy értekezést e' költemények valódisága felől. Macpherson mind ezen költeményeket Ossian őt bard gael dalaiból fordítottaknak nyilatkoztatá, melyek részint a' nép szájából vetettek ki, részint pedig leírva találtattak. Felirata k azon hősökből vetettek, kiknek tetteit, szerelmét, viszontagságait éneklék, vagy azon helyektől, mel-

lyeknek eseteit dicsőítik. Felette nagy tapssal fogadtattak ugyan e' költemények; de valódiságok mindjárt elejénte sokaktól tagadtatott; kik részint azt állíták, hogy ezek Macpherson saját költeményei, 's ő ruházá rájok az O. nevet; részint pedig azt, hogy habár régi scót népdalokból származnak is, nem amaz ő bard munkái. Mivel pedig védelmezőji is sokan találkoztak Macphersonnak: természetes, hogy állítása ellen és mellett sok vizsgálatok tetettek. Az ellenkezők közt legjelesebbek voltak Johnson, Shaw, Waller, Malcolm Laing, 's Németországban Adelung. Ezek azt állíták: 1) hogy azon időkől, nyugoti Scotia ködös vidékein, 's lakosainak akkori állapotjában, illy gyengédségű költeményeket képzelni lehetetlen; 2) hogy azok csupa szájhagyomány által nem tartathattak fen 14 század alatt, 's hogy 3 ha fentartattak volna is, ma már nem volnának érthetők. A' védelmezők ellenben, nevezetesen Hugh Blair, Graham, Sinclair, Smith, Macdonald, Clarke, Hombe, Youny, Arthur és mások ezeket mondják: azon énekek sehol sem árulnak el későbbi származást (p. o. a' kereszténységnek nyoma sincs bennük), sőt inkább egészen az ő korba 's a' felföldi Scótok természeti minőségéhez illenek; továbbá egészen más formájuk, mint a' későbbi angol és irlandi balládák; hogy Macpherson nem teremthetett olly rövid idő alatt annyi éneket 's még kevesbé csinálhatott gael eredetieket; hogy Macpherson illy szép költemények készítésének dicsőségét bizonyosan nem tulajdonította volna másnak, 's nem tagadta volna meg saját érdemét, ha ő volt volna azoknak szerzője; 's hogy végre olly népnél, melly hajdani hős korát annyira kedveli, mint a' felföldi Scótok, 's könyvtudósságra nem vágy, az emlékező tehetség nagyon ki levén fejlődve, egyáltalán nem lehetetlen az ő kor szüleményének maig fentartatása. E' viták következtében a' régiségek edinbugi társasága már 1797 nevezett ki biztosságot, melly e' tárgyat megvizsgálná. Ennek tudósítása szerint Irlandban szájhagyomány által terjesztetnek a' mondák azon hősökről, sőt balládák is találtnak kéziratban. Illyen mondák és balládák tartatnak tehát azon alapnak, mellyre Macpherson Ossian költeményeit építé. Macpherson ezeket szabadon fordítá, önkényesen köté össze, egészíté ki, nemesíté, finomítá, szépité, 's meg is rontá. Hogy „Fingal“ és „Temora“ hosszabb hősköltemények, illy alapon származtak volna Ossiantól, az még kevesbé hihető. Ezeket Macpherson próbált poetai elbeszélésekből raká össze, melyeket ugyan azért egyenként is kell olvasni. a' mikor azután jeles keletesség, rövidség és tökéletesség tűnik ki belőlök. Főteté az egész balláda körében Erin vagy Irland megszabaditása Swarantól, a' lochlini (hihető norvégiai) kevély királytól, Fingal által. Ha tehát nem hagyják is a' okon helyben, hogy Macpherson — hihető tévedésből vagy félre értett patriotizmusból — Ossian költeményeit a' Rómaiak korába helyezé, 's hogy az alapul szolgáló gael ő énekeket (mint Sinclair és Ahlwardt megmutatták) helytel közöl hibásan fordítá 's meg is rontá: mind az által mégis nagy köszönettel tartozunk neki mind azért, hogy ezen réginepe-nekeket a' már fenyegetett veszendőségtől megmenté 's elterjeszté, mind az ő saját poetai érdeméért azoknak őszveszűrésénél. A' Macpherson kiadta énekek nagy-lelkességgel fogadtattak 's majdnem minden europai nyelvre leforditattak; francziára Le Tourneur (Paris 1777), Lombard (Berlin 1789), 's Jangurs által (Paris 1801); spanyolra Ortintól (Valladolid 1788); olaszra Cesarottitól (Padua 1773 és 74); hollandira Bilde-dyktől (1806): lengyelre Krasickitól; németre Denis (1768), Harold (1775), Petersen (1782), Rhode (Bertin 1800), gróf Stolberg Hamburg 1806), Jung (Frankfurt 1808) és Neumann által; magyarra Kazinczy Ferencz „Kazinczy Ferencz munkái“ Pest, 1815 a' 6, 7, 8 kk.) és Fábian Gábor által (Budán, 1833, 3 k. 37 czimképpel). A' scót felföldi társaság kiadá 1807 Ossian 14 költeményének gael eredetijét. 's ennek szóról szóra való latin fordítását Macfarlantól (uj kiad. „Dana Oislen“ czim alatt 1818 Edinb.). Ezen gael eredetieket németre Ahlwardt for-

ditotta, az eredetiek versmértékén (dactylicus trimeterekben), mely fordításban azonban korántsem olly tetszekenyek azon költemények, mint Macpherson szabadabb formájában, a' ki még a' keményebb nevekből is kellemesbeket csinált. (1820' ez állt az újságokban: „Irlandban, a' con-nori régi cath. apátság boltozatjának megnyitásakor, Ossian bard költeményei, egy írlandi szerzetes 1453-ki kéziratja, cserfa ládában találtattak.) Ossian költeményeinek részint történeti, részint lyrai tartalma: a' tusákbeli hős tettek elbeszélése, az elmúlt jobb napok magasztalása, világos-homályos rajzolatja a' felföldi természetnek, panasz a' kiállott szenvedésekért, szerelmesek viszontagságai, deli szütleánykák fájdalmas panaszai az ó kedves elesett hős ifjaik sirhalmánál, hős innepek 'sat. Formájok egészen saját, a' nyelv benne mindig rövid, megszaggatott, 's ezért néha nem is tetsző (az eredetiben mértékes, Macphersonnál rhytmusos), tele concretus kifejezetekkel. Az indulatok szerencsés festése, jeles megillettő ábrázolatok, festői kifejezés, merész és mégis kellemes képek 's hasonlatosságok, mély érzés, a' szelid fájdalom kedves kifejezése, és az egyszerűség, saját bájt adnak ezen énekeknek. Hibázik ugyan benne a' személyek characterének meghatározottabb rajzolása, ugyan azon hasonlatosságok gyakran fordulnak elő, 's nagy az érzékenységre kivált a' hősök szájában: de mind e' mellett is igen vonzatosak maradnak ezek 's lelkes éledeletet nyújtanak főképp asszonyi elméknek.

OSTENDE, megerősített 's jól épült város Németalföld nyug. Flandria tartományában, 10,500 l. és az éjszaki tengeren egy kikötővel, melybe a' nagyobb hajók csak a' dagály segítségével juthatnak. Tanácsháza és börzéje nagy. A' város erőssége az által mozdítatik elő, hogy vízzel vetethetik körül. Nevezetes amaz ostromlatásról, mely 1601—4-ig tartta és azzal végződék, hogy a' hollandi őrsereg kénytelen volt magát Ambrossius Spinola spanyol tábornoknak megadni. Az itt 1723 VI. Károlytól felállított kereskedési társaság az Angolokban és Hollandusokban irigységet gerjesztvén, 1731 a' bécsi egyezésnél fogva el kelle töröltetnie. 1745 Loevendahl francia marsal a' várost, a' fűtőárok megnyitása után 10 nap múlva, átadásra kinszeríté, mely azután egész az acheni békéig (1748) francia birtokban maradt: 1757 Mária Theresia ezen hely megőrzését egy francia őrseregére bízta, II. József, Ostendét 1791 szabad kikötőhelynek nyilvánozá, mi által a' kereskedési szorgalom és az idegenek száma igen nevededett benne. A' Franciaország, Holland és Anglia közti háboru sokat tett akkor a' város emelkedésére. Még élénkebb lőn a' város szorgalma a' revolutio-háboru első éveiben; de midőn a' Francziák Németalföldet elfoglalák, az Angolok ostromlák a' kikötőt, 's azolta a' kereskedésnek mindig jobban kelle megcsökkennie. Most nagyon kedveznek Ostendének azon csatornák mellyek azt Genttel, Brüggevel és Nieuporttal öszvekötik.

X.

OSTEOLITH, Csontok kővé válása, I. GIGNOSIA.

OSTEOLOGIA, Csonttan, egy része az ANATOMIA-nak (I. e.)

OSTIA, a' Tiberis torkolatjánál, honnét egykor Roma a' tenger felől jövő szükségeit nyéré; híres Virgilius énekei 's azon rege által, mely Aeneast ott szállítá ki; most püspöki város (ha hogy egy ronda fészket, melyet IV. Sixtus és II. Julius erős falakkal körül vetettek, 's egy püspöki palotát egy templommal, városnak nevezhetni) melly dögleletes levegője miatt nyáron mintegy 10 embertől; télen pedig legteljebb 100 tól lakatik. A' régi Ostiától, melyet csak omladékairól lehet megismerni, a' mostani mintegy negyed mf. nyire fekszik beljebb a' száraz felé. Akkor, midőn 80,000 lakosa volt, a' folyót, melly ott térd formát képez, félkörben vévé körül. Ostia maga soha sem volt tengeri kikötő, hanem csak a' meg nem erősített folyamöböl volt az, mellyben Ancus Marciustól fogva a' köztársaság utolsó idejéig, a' romai hajóereg horgonyon állt. Azért sikerült a' tengeri rablóknak a' hajósereget Ostia közepén megtámadni és kirabolni, a' mit Cicero a' Manili törvény

melletti beszédében (12) olly csipősen említ. Későbbben úgy megtelt homokkal ezen folyamöböl, hogy már Strabo idejében csak könnyű hajók mehettek bele víz ellenébe. Kérésrel Ostia előtt a' Tiberis két ágra szakad. mellyek a' szent szigetet veszik körül; a' jobbik ág, úgy látszik, egyenes folyása miatt nem olly könnyen telik meg homokkal. Claudius tehát és Trajanus, hogy a' várost biztosabban láthassák el, a' Tiberis jobbik ágán egy morto nevet viselő kikötőt építettek, mellynek virágzása teljes vég romlását okozá a' hajdan olly híres Ostiának. Már K. u. mintegy 420 körül hozzáférhetlenné írja Rutilius Numantianus Ostiát, és Procopius („*De bello Geth.*“ I. köt., 26 l.) az ő korában (a' 6 század közepe táján) egészen elpusztultnak mondja azt. Ezen elhenyélés okozhatá, hogy az egészségtelenség nevedeked, mellyet a' még Ancus Martius' az mészédságában felállított salinák és a' most alig esmerhető vízevezetések, valamint mocsárai is igen nevezeteseek. A' Saraczenusok beültései, mellyek még a' kevés megmaradt lakosokat is minduntalan hátagaták kinszeríték azokat a' mostani Ostia megerősítésére. A' Nápolyiak és Saraczenusoknak IV. Leo alatti tengeri ütközete, a' rablás azon időszakzából, igen esmeretessé lön Rafael ábrázolata által. Némelly szerencsétlen esetek után Ostia sorsa csak II. Julius által 1497 biztosított, ámbár még későbbben is ki volt gyakran téve a' tengeri rablóknak. A' gazdagon jutalmazó árasok, mellyeket elsőben egy portugall, don Diego de Norogna, kezdé (1783), azután volpató, Hamilton 1788 Fega 1796 és mások folytattak, 's mellyeket Sicler és Reinhard „*Almanach aus Rom*“ című munkájokban jegyezték fel, egy ollyan helyre tevék a' közönséget ujlág figyelmessé, melly a' vadászat-kedvelőktől soha sem felejtett el.

X.

OSTRACISMUS, Athenében azon törvényszék, mellynek erejénél fogva a' népgyűlés a' hatalmas polgárok befolyását 10 évi száműzés által ártatlanná teheté. Cseréptörvényszék. Ha a' nép ugyanis valakire ezen ítéletet akarta hozni, minden polgár, ki illy véleményben volt, a' száműzetendő nevét egy cserépre (Ostrocon) írta, és azt a' vásárpiacon egy arra rendelt helyre tevé, melly karfákkal volt körülvéve és 10 bemene-telt volt, mellyeken a' népgyűlésnél Athene 10 törzsöke járt be. Az Archontók megszámlálák az irt cserepeket, és ha legalább 6000 kimonda a' száműzést, a' végzés jóvá hagyatott; ellenkező esetben a' bevádoltatott személy, felmentetett a' vád alól. Az Ostracismus által való száműzés 10 évig tartott, melly időnek lefolyta után a' száműzött visszatérhetett, jószágait átveheté és minden polgári jogaiba beléphete. A' dolog magában véve nem volt lealacsonyító; mert nem gonoszítévk ellen használtatott, hanem csupán azoknál, kik előségek, érdemeik, gazdagságok 'sat. által nagy tekintetet nyertek, mi azután polgártársaikban irigységet vagy gyanakodást gerjesztett. Aristoteles és Plutarchus, az Ostracismust a' status boldogsága eszközeként nevezik; azonban irigység és gonoszság gyakran czéljaik elérésére használák azt. 's ez által korlátozák a' nagy férfiaknak honokért való munkálkodását.

X.

OSTROMKÖS, a' Romaiák kőfáltörő szerszáma, mellyet valamelly kerített város vagy védvár bevételeére használtak. Fél bolthajtás formájú volt, 's nagy nyilak vagy kődarabok szórattak belőle az erősségre.

Kállay.

OSTYA, kovásztalan búzalisztból süttött vékony, töredékeny lap, melly csekély nedvesítésre megpuhul és nyálkás lesz. Ennél fogva levélpecsételésre használtatik. Az illy levelet, a' pecsét megsértése nélkül, lehetetlen feltörni. Ezen kívül sütemény gyanánt is használtatik az ostya. — A' catholica és evang. luther. egyház, az uri vacsoránál kenyér helyett ostyával él, melly kovásztalan búza lisztből süttetik, apró, kerek, fejez lapocskákat formál. 's különbféle feliratok és alakok vannak rajta (p. o. kereszt és I. N. R. I. betűk). Ezen szokás, úgy látszik, a' 11. században vetetett fel. A' reformata egyház e' helyett

közönséges kenyérrel él, mely a kiosztáskor tördeltetik. A' görög egyház, a' régbí keresztény gyülekezetek példájára, a' kovászstalan kenyéret tartotta meg az uri vacsorával élénél.

Ősz, az esztendő azon része, mely az éjszaki mérséklett égöv alatt akkor kezdődik, midőn a' nap, a' déli félgömb felé való látszó alászálla közben, az egyenlítőt érinti. Az ősz vége azon időponthasik, midőn a' nap legkisebb déli magasságot mutat, vagy midőn az egyenlítőn túl, a' déli félgömbön a' bak térítő körébe ért. A' mi időszámolásunk szerint az ősz kezdete Sept. 23-ka körül esik, mikor a' nap és éj hossza ugyanazon esztendőben már másodszor egyenlő, vége pedig Dec. 21-ke körül, mikor nálunk a' nap legrövidebb. A' déli mérséklett égöv lakosainak épen ellenkező időben van ősszők, mikor t. i. nálunk tavasz vagyon. Különbözik ezen csillagászati ősztól a' physical, vagyis az ősi idő, mely rendszerint csak Oct. közepe vagy vége felé áll be. — Őszi éjnap egyenlőségnek az az idő vevezetik, melyben a' nap az éjszaki félgömből a' déli felé alászállásban az egyenlítőt érinti, a' föld minden helyein a' napot és éjt egyenlővé teszi, 's nálunk az ősz kezdetét meghatározza. Az egyenlítő és ecliptica átvágási pontja őszpontnak vevezetik, 's ebbe a' nap Sept. 23-ka körül ér. Ez kezdőpontja a' mérték jegyének, 's egyre így nevezetik, noha a' mértékcsillagzata e' helyet elhagyta, 's most az őszpont a' szűz bal karjához közel levő csillagoknál áll. Ellenébe tétetik a' tavaszpontnak; ezért az ő emelkedése 180 fok, 's hossza is ugyan annyi, avagy 6 jegy; eltérése pedig és szélessége = 0.

OSZLOP, építmények kerek, szabadon álló 's felfelé vékonyuló gyámola. Eredete legrégibb ősz korban vesz el. Ugy látszik, templomok valának első épületek, mellyeknek nagyobb kiterjedése megkíváná, hogy fedeleik a' beomlás ellen tetőpontoz gyámolok által védelmeztesse nek. E' gyámolok eleinte Görögországban idomtalan fatuskókból, Egyiptomban pedig éktelen faragatlan kövekből állának, 's csak időjárával nyerének kedvesebb formát. Minden oszlopnak három része van: az o-zlopszók (l. e.), az oszlop és gerendázat. Az oszlop áll talpból, derékből és fejezetből. A' talp vagy alap áll a' földszinti fenékből 's egy vagy több kerek karimából, mely az oszlop kezdetét teszi. A' derék az oszlop fejezete 's talpalatja közti közép rész. A' fejezet azért szükséges, hogy az oszlop felül is bevégett legyen. Végre a' gerendázat (l. e.) áll az alsó vagy mestergerendából (*architrav*), párkányból és koszorúból. Oszlopok mértékül közönségesen a' derék félálmérőjét használják, 's ezt Modulnak nevezik, mellyet Vignola a' két legalsóbb oszloprendre nézve 2, a' három fenébbire nézve pedig 18 részre oszt.

OSZLOPREND. E' kifejezés az oszlop részeinek különböző elrendezését teszi. Van öt rend: thusci vagy toscanai, doriai, joniai, corinthusi és romai. A' toscanainak esmertető jegyei: magasságához képest vastag dereka, kevés de izmos tagjai vannak, miért paraszt oszlopnak is neveztetett. Az oszlop (talpat, derék és fejezet együtt) Vitruv és Vignola szerint, 14 modulnyi magas, mellyből talpalatra 's fejezetre egy esik. A' gerendázat 3 1/2 modul, t. i. a' mestergerenda 1, a' párkányzat 1 1/6, a' koszorú 1 2/6 m. — A' doriainak bélyege: háromvágás a' párkányzaton (Apollo háromhúros lantjának képzése), mely a' mestergerendán fekvő gerendák fejeit ábrázolja 's két egész, és mindenik oldalon egy hasáboz barázdából áll. Ezek köreimotopoknak, vágásközöknöknek hivatnak. E' háromvágásnak minden oszlop felében épen a' közép vonalra kell esni. Vitruv szerint a' háromvágásnak széle 1, hossza vagy magassága 1 1/2 modul. Ez oszlop caractere nagy neműség, fenséges szépség; nem finom piperéli ugyan, de általán fogva szorgalmat 's egyszerű gazdagságot bizonyít. A' Görögök eleinte 12, utóbb 14, a' játékszínekben pedig 15 modulnyira építék. Talpalatja 's fejezete kevésbé szífrább mint a' toscanainál. Koszorúja igen ki-

nyulik, Vignola szerint a' derék felületén kívül 2 modulnyira, 's épen ezért a' koszoru fentartására minden háromvágás felett egy mod. széles és $\frac{1}{4}$ mod. magas támasz tetetik. A' három vágás alatt végre, a' mestergerendán 6 kis tekeforma test szemléltetik. — A' joniai fejezetét, két sarkán két csiga, vagy négy szegletén 4 kétoldalu csiga különbözteti. Amaz a' régiek találmánya, ez az újabbak ékítése. Efeinte az oszlop magassága 16, utóbb 17 mod. volt, újabbak szerint 18 lett. Párkányozatja vagy egészen síma, vagy illő kőparagói munkával díszesítetik. A' koszoru egyik íze az egyforma kopaszság kikerülésére, úgy nevezett borjufogakkal cifráztatik. Charactere kecs és asszonyi pipere. — A' corinthusi oszloprend az építőmesterség remeke. Legelőször is magára vonja a' szemet a' szép fejezet; egy négy szegletű 's oldalain behajtott fedéllel borított nagy kerek edény, melyet alól két sor — mindenikben 8 — levél övez; ezek megül, négy szárból két két kisebb levél, a' 4 szegleten lévő 4 nagyobb, 's a' közép négy párkisebb csiga alá kunkorodik. Magok e' csigák is eme' szárakból erednek ki, 's a' fejezet fedelét könnyeden tartják. Magassága, Vignola szerint, fejezettel 's talpalattal együtt 20 modul, melly mérték az egésznek illő karosságát ad. Legjobban illik hozzá az attikai láb. Párkányzatja gyakran kőparagó munkával, koszoruja az ormozat alatt csinosan kiöblözött szarufa fejekkel, 's alább borjufogakkal ékítettik. Az egész rend, részeinek idomzata, cifráinak finomsága 's egybeillése által, az építői szépség mustrájává alakul. — A' romai vagy összetett rend, a' corinthusitől főkép fejezetében különbözik, melly a' joniaitól 's corinthusitól olvasztatott egybe, mennyiben amabból a' nagy csigák 's ezek közti gömbölyeg ízek, ebből pedig a' széles levélsorok kölcsönöztek. A' romaiában nincs ugyan egy harmadik sor levél, melly a' corinthusiban a' csigák alá görbül, de mégis vannak szárak, melyekből apró tevelkek emelkednek. Vastagságának 's magasságának aránya a' corinthusiával egyforma. — Szorosan véve az oszlopokat 3 rendre lehetne huzni, t. i. doriaira, melly tetszőleges erős; joniaira, melly díszes egyszerű; és corinthusira, melly izletesen pompás. — Hatodik, vagy német rendnek nincs helye, mert a' joniaitól csak rozabb fejezettel, 's apróbb tagjai önkénytes változtatásával különbözik. — Az oszloprendeknek választása az épület minemiségétől függ. A' toscanai, városkapukhoz, fegyverházakhoz, világító tornyokhoz, kutakhoz 'sat. illik. A' doriai különösen istentiszteletre rendelt épületekhez; a' joniai, mulató kastélyokhoz, épületek belsejéhez, sőt mint másod rend, külsejéhez is. A' corinthusi, fejedelmi paloták ékítésére, 's általában oda, hol inkább csinosság és pompa, mint erősség 's egyszerűség becsültetik. Hol több oszloprendek egymás felibe állítandók, az erősebb mindig alól álljon. Az oszlopok tengelyei mindig egy vonalba essenek. A' felső oszlop allja mindenkor olly vastag legyen, mint az alsónak fejezete. A' felsők rendszerint az alsóknál egy modullal alacsonyabbak. Corinthusi oszlopsor toscanai vagy doriai felibe épen úgy nem illik, valamint három különböző rend egymás felé. Három egyetemű pedig untató egyformaságot okoz. Illy egymásra rakást, kívált lakházakon, legjobb elkerülni. L. Voch: „Unterricht in der Aufreiszung der 5 Säulenordnungen“ (Augsb. 1779), ugyan ettől: „Anwendung der 5 Säulen“; Weinbrenner: „Ueber die Säulenordnungen“ (Tübing. 1809), és L. Schöpf: „Die einzelnen Theile der Säulenordnung mit Schattenbestimmungen“ (rezeckel, Lipse 1821).

—v—

OSZLOPSZÉK (postament, pedestal), építői mesterségben egy rendesen épített magaslat, mellyre oszlopok, szobrok 'sat. állíttatnak. Áll pedig talpból, az ezen nyugró derékből, 's koszoruból; lehet szegletes vagy gömbölyeg. Többnyire magasb mint vastag; azonban fő része gyakran kocka formáu, mellynek oldalai díszmivekre használtatnak,

—v—

OSZTÁLY, a' végrendelet nélkül maradt vagyonnak több vérségbeli örökösök közt, az öröklés rende szerint való részekre szagztatása 's az illető feleknek törvényes átadása. — A' törvény háromféle nemét különbözteti meg az osztálynak, t. i. a' békés egyeztetet, a' meghívott bíróság előtti megegyezést, és a' valódi osztályos pert. — Ha az osztály alkalmával a' leányág a' férjfiággal a' javak minéműsége iránt vetélkedik: akkor a' bíróságnak arra kell nézni, vajjon a' javak ősiek-e vagy szerzemények; 's ha ősiek, vajjon előbbi, mind a' két ág által történt osztálynak, van-e valami nyoma, 's így a' leányág birtokának lelhetni-e jelenségeit; ha így, akkor használatbeli osztályra (*ex usu*) bocsáthatja őket, máskülönb pedig egyenesen a' jog egyenlőség keresésére utasítja. — Mindeniknek részletébe bele számláltatik az, a' mit élő szüleitől kapott, ha csak azt ajándékozottának lenni be nem bizonyítja. — Az osztály, az osztályleveleknek elkészültével végződik tökéletesen, 's az a' sikere van, hogy a' neki jutott részletet mindenik magán jussal bírhatja, — a' szülék szerzeményjával ősiekké válnak, a' szavatosság mindenikre szál, és mindenikkel közös, végetlen kölcsönös melléköröklés támad, és a' jószágon előbb általánosan fekvő terhet arányosan széleszti meg; továbbá az egy évi békés használat által megerősített osztályt ön hatalommal megmávníni nem lehet, 's végre általa, az együtt osztozók között, a' javak sajátosságára nézve megakadályoztatik az elidősítés, de használatára nézve nem. — Tárgya körül eredhető perek ezek: 1) öröklési osztályos (*successorio-divisionalis*), melyet bár melyik testvér is indíthat részletének megnyerése végett, az öröklési bíróság előtt. A' vérséget, 's a' netalán kérdésbe vett just kell bebizonyítani. — Ezen per abban különbözik az öröklési pertől, hogy ebben (t. i. az öröklésiben) a' kereset a' vérségtől távolabbi vagy éppen idegen ellen intéztetik, az öröklési-osztályos pedig az ellen, ki a' felperessel egy vér, 's vele együtt osztozott. — 2) A' bánatpénz megvetelére ugy indíthatatik per, ha az osztály alkalmával kötés tetetett, 's bizonyos mennyiségű pénzbüntetés rendeltetett azokra nézve, kik az osztályt ön-hatalmokkal megtámadják, vagy felbontani igyekeznek. Rendes bíróság a' kerületi tábla, ha csak egyezség szerint más nem rendeltetett. A' bánatpénznek kötés szerint megállapítását kell bebizonyítani. 3) Véd-ségi per (*evictionalis*), mely azonban csak mellékes, 's ahoz a' perhez tartozik, melybe az alperes idéztetve van, és azzal együtt, ugyan azon bíróság által ítéltetik meg.

Kunoss.

OSZTÁLY, az egészek bizonyos részekre felosztása, melyeknek az egészre nézve közös jelentéssel és tulajdonokkal kell birniok. Leginkább a' természetstoriában használják az illy felosztásokat; mint p. o. az állatországnak hat, a' növényekének 18 osztálya vagyon. Az osztályokat újra felosztják rendekre, vagy nemzetségekre, nemekre és fajokra. — Az iskolák is osztályokra vagynak felosztva, melyek a' tanuló tehetsége és idejéhez képest vagynak kimérve, 's a' tanítás mód azokhoz alkalmaztatik.

Kállay.

OSZTÁLYADÓ, egy neme a' megállapított adónak, melyet a' lakosoktól bizonyos osztályok szerint szednek be. A' vagyonossághoz képest valamelly városnak vagy megyének polgárjait négy. öt, hat vagy több osztályokra is osztják, 's így az adónak mennyiségét is az osztályokhoz mérik. Austriában p. o. mesteremberek adói osztályadók, — mert osztályos mérték szerint fizettetnek, a' szegényebb osztályokra kevesebb levén írva mint a' jövedelmesebbekre; ugy szinte a' tőkepénzesek és a' haszonbérlok is illy osztályadót fizetnek esztendei jövedelmek után.

Kállay.

OSZTÁLYIGAZÍTÁS (*Rectificatio divisionis*). Az osztályban netalán történt hibát kétféleképp engedik törvényeink helyrehozhatni 's kipótolni, t. i. osztályigazítás, és osztályujítás (l. e.) vagyis új osztály által. Amaz a' melleseges, ez az államánys (*substantialis*) hibát or-

vosolja meg. Államányos hibának az mondatik, midőn egyik osztozó félnek részlete a' másiktól jogbeli természetére nézve egészen különbözik; így p. o. ha egyik mind ingóságot, a' másik pedig ingatlan vagyont, vagy egyik csupa zálogot a' másik mind örököt, vagy egyik mind városi, a' másik mind nemesi telkeket kapott, vagy valamelyik, birtokának nagy részében nem sejtett nemzetségi jogbeli erőtlenség miatt csorbulást szenvedett. — Mellesleges hiba az, melly kisebb befolyással van a' javakra, vagy az azokat tárgyazó jogra. — Az osztályigazítás törvényes orvoslás, melly szerint az első osztályban akarat és igyekezet nélkül ejtett mellesleges hibák megjavíttatnak, vagy egyik osztozó félnek javaiban, hibája nélkül történt 's másként ki nem egészíthető csorbulása helyre pótoltatván, a' törvényes idő lefolyta alatt egyszer kiegészítettik. — A' törvényes idő 32 év, melly azonban az árvak (*pupillus*) ellen 16 esztendejek előtt nem foly. — Ezen orvoslátot csak egyszer lehet használni, hanem ha az osztály óta elfolyt 32 esztendő után a' jószágnak egy része véletlenül elszakaszthatnék, — p. o. ha azon tartomány, mellyben a' javak feküdtek, valamely győzedelmes ellenségnek oda engedtetnék, vagy már, az osztály előtt a' javakban rejtőző jus-gyengesség által egyik osztozó félnek részlete elfoglaltatnék; mert akkor többszöri osztályigazításnak vagy új osztálynak is lehet helye. — Az ebbeli pert a' sérelmes fél mozdítja, a' többi részleteknek vele osztozkodott birtokosi ellen. Ha talán a' kereset az elkezdett osztálybeli hibáknak megorvoslására, részint pedig az osztálynak további folytatására intéztetik, ámbár halmozott, mégis megáll, minthogy ezen két kérelem egy tárgy, és egy bíróság előtt, ugyan egy személyekkel ellen vetetik fel; törvényes bírósága az öröklési. A' felperességre nézve az atyafiságos osztály 's a' mellesleges hiba — a' per velejében pedig a' kiegészítendőségnek minősége és mennyisége vivatik ki; mellynek megtörténté után, bírói ítélet által az alpereseknek részleteikből annyi vonatik le, 's adatik a' felpereséhez, hogy mindeniké között helyre álljon az egyenlőség. — A' perbeli költségek nem ítéltetnek meg.

—no—

OSZTÁLYUJÍTÁS, új osztály (*nova divisio*). Az osztályujítás törvényes orvoslás, melly szerint az első osztályban akarat és igyekezet nélkül ejtett államányos hibát, vagy utóbb valamelyik osztozó fél részletének, önhibája nélkül való 's egyébként helyre nem hozható elszakasztását a' törvényes időközben kipótolni igyekezőből, az első alaposztály felbontatik, 's egészen másképp alkottatik. — Ezt, valamint szinte a' helyes okon épülendő osztályigazítást is, nem akadályoztathatja meg a' bánatpénz, habár az, az alaposztálylevelben szorosan köötöttetett volna is. — E' tárgyból származik az osztálybeli avagy újosztálybeli per, melly a' javaiban megcsonkítottatott által, a' megosztott részletek birtokosai ellen mozdíttatik, a' királyi vagy báni tábla előtt. A' felperességre nézve az atyafiságos osztály és államányos hibának valósaága bizonyíttatik be, mellynek megtörténtével az osztozott alperes felek javaiknak hitalatti kinyilatkoztatására szoríttatnak, és az osztályujítás bíróiké megrendeltetik. A' perbeli költség nem ítéltetik meg. — A' megtörtént osztályujításról szóló osztálylevelé gyanánt a' bíróságnak végrehajtási levele szolgál. — Ezen pernek természetével ellenkezik az, hogy a' vérségtől idegen által mozdíttathassék; osztozó atyafi által mozdíttatván pedig, az e' miatt, az első osztálykor netalán kötés szerint meghatározott bánatpénznek megfizetésére nem szoríttathatik, minthogy keresete törvénszerinti és igaz okokon alapul. Végre nem lehet ezen pernek helye ott, hol a' javaknak összeegyítése (*commassatio*) nem teljesíttethetik.

Kunoss.

OSZTÁS (a' test részeinél). A' testet kézmivileg (*mechanice*) lehet egészítő részeire osztani, és elemileg lét- vagy állórészeire feloldani (ha t. i. az elosztandó test elem). Mindeniknek példáját látjuk a' konyhasóban. Kézmivileg osztatik az el, ha megtöretik, daraboltatik;

elemileg pedig, ha létresejei, a' sósavany t. i. és a' natron, a' testek vonzóadásának törvényei szerint egymástól elválasztatnak. A' kézművi osztásnak ellenébe tetetik az összehalmozás (halmozás, *aggregatio*) az egészről részecskékné nagyobb darabbá egyesülése, az eleminek ellenében áll a' vegyülés. Ott hasonló részekből áll az egész, itt különböző anyagokból egy új test jelenik meg, mindenik anyától különböző tulajdonságu.

—j—a.

OSZTÁS, elosztás, a' számvetésnek egy neme; általa azon szám, vagy általjában mennyiség találatik ki, melly egységeivel megmutatja, hogy az osztó az osztandóban hányszor foglaltatik.

—h—

OSZTHATÓSÁG, a' testeknek az tulajdonsága, mellynél fogva részekre oszthatók. Nemelylek ideális, észí részeket is vesznek fel. (mit nem tehet a' nyugtalan ember?) a' valódiak, természetiek mellett. Nagy per volt az atomisták és dynamisták között, valljon végtelenül osztható-e az anyag. Az oszthatóság határa egyénies, eszközeinkről függ. Nevezetes, és a' természetvizsgálóra nézve igen fontos példái vannak a' valóban végbevitt szörnyű osztásnak. Egy gran (szem) réz felolvasztva salmiákban, mintegy 400 rajnai köbhüvelk vizet megfest, és Muschenbrock számolása szerint mintegy 400 millio esmerhető részre oszlik. Lásd Biot „Physiciai tanító könyvé”-ben melly Fechner által németre is fordítatott (*Lehrbuch der Physik*), ezen tárgyat.

—j—a.

OSZTATLAN JAVAK. Törvényeink nem tilalmazzák, hogy a' testvérek, javaikat egymás között meg nem osztva, közös állapotban hagyják; sőt ezen esetre rendelkezéseket is tettek, mellyek részint a' közös nyereséget, részint pedig a' közös károkat tárgyazzák. A' nyereségre nézve a' következő szabálynak van helye: Ha az osztatlan állapotban lévő szerzeményesnek úgy tetszik, minden nyereségét megoszthatja testvéreivel, máskülönben pedig csak azokat tartozik közös osztály alá bocsátni, mellyek az osztatlan ősiekből vették eredeteket; a' többit egészen megtarthatja magának. Ha mindazáltal az illy szerzeményes, özvegyet, törvényes magzatokat, vagy végrendeletet nem hagyva halna meg: mellékrokonai, az adománykülvüli 's osztályelöltti minden nemű keresmenyek öröklésében megelőzik a' királyi ügyészt; de az osztály után bármikép szerzetekben, ez örökösödik. — Azon károsításra nézve, mellyet talán egyik testvér a' másíknak, az osztatlan javak elidegenítése által okozandana, ezek rendeltettek: A' testvérek egyike által, a' többieknek része, még csak bérbeadáséskép sem idegeníthetetik el, azoknak tudta és akarata nélkül; annál kevesebbé pedig cserekepen vagy eladás által. Az illyen javakról tett örökbevallások, az 1723 V. 47 cz. által, már jog szerint is semmíkné nyilatkoztatnak ki. De még az ön részének gyantott jószág is helytelenül idegeníttetik el egyik vagy másik által, 's az illy bevallások, per után gyakran elerőtleníttetnek.

Kunoss.

ÖZTÖN, az állatokkal és emberekkel vélek született hajlandóság, melly szerint valami dolgot kívánnak vagy utálnak, 's bizonyos cselekedetekre ösztönöztetnek. Vagynak közönséges természeti ösztönök, milylenek p. o. a' maga fentartás, táplálás és nemzés ösztönei; vagynak különös ösztönök is, mellyek csak bizonyos állatnemeknek tulajdonaik, p. o. a' halaké az uszás, a' vándorló madaraké a' bizonyos időben eltávozás és lakhelyeik felcserélése. Az ösztön vélek születik az állatokkal, mint az emberekkel, 's a' testnek alkotásából magyarázható, mert érzékiéget tárgyáz.

Kállay.

OSZTÓSZERSZÁM, egy az ujjabb műházakban a' csillagászi szerzőmök készítésére használt, 's legnagyobb tökéletességre vitt machina, melly által a' közös középpontú ívek és kerekszerszámok, fokokra és percekre 'sat legpontosabban osztatnak. Az óracsinálásmesterségében is használtatik. Ezen machinát Ramaden találá fel. L. „Description d'une machine pour diviser les instrumens de mathématique, par Ramsden” (Paris 1790, Fol. rézm.)

—h—

ÖSZVEADÁS, öszveszámlálás, mely által kikerestetik, hogy bizonyos egyes számok, vagy számsorok, egymáshoz számláltatva, mennyit tesznek. Ezen öszveszámlálásból kijött szám, summának nevezetik. — *h*—

ÖSZVEESKÜVÉS jelenti a' polgárok titkos megegyezését bizonyos czélok kivitelére, mellyek rendesen haza- vagy felségárulást, vagy pedig lázadást tárgyznak; ezért az öszveesküvők vagy a' status létének felforgatását, vagy az uralkodó megváltoztatását vagy pedig a' constitutio más formába öntését tűzik ki magoknak czélul. Teljesek illy öszveesküvésekkel minden élő vagy kiholt nemzetek történetei, mellyek vagy egészben vagy csak részben szültek lázadást, sokszor pedig minden fogamat nélkül maradtak. Az öszveesküvések okai különbfélék lehetnek; rendesen a' megnem elégedés, nagyra vágyás vagy elnyomatás; sokszor vallásbeli fanatizmus szolgáltatott reakciók okot.

Kállay.

ÖZVEHANGZÁS (Accord, egybehangzó, hangcsoport) épen az a' muzsikában, mi a' festésben a' színeknek jeles egybe szövetkezése a' festvénynek művészi előtüntetésére. Egybehangzó accord olly hangok öszveköttése, mellyeket kellemeseknek — a' széthangzó pedig; mellyeknek hangjait nem olly kellemeseknek esmeri a' fül, sőt nagyobb jól hangzók után gerjesztik fel vágyunkat. A' legkötelesteb egybehangzó accord, melly egybehangzó alapaccordnak is nevezetik, a' harmoniai hármas öszvehangzat szokott lenni, melly az alaphangból, ennek tertiájából, 's tiszta quintájából áll mint: c, e, g. Széthangzó accord lehet 1) véletlenül széthangzó, melly valamelly egybehangzás akadályozása által származik; 2) tetemesen széthangzó, ha a' széthangzás nem lép az egybe hangzás helyébe, vagy mellynél az előbbi egybehangzás nem tartóztatik fel a' következő accord alaphangjánál; 3) véletlen széthangzás által feltartóztatott tetemesen széthangzó accord.

— *gy.*

ÖSZVEHÁZASÍTÁSnak a' kertész nyelvben az nevezetik, midőn egyenlő vastagságn vad és nemes ágak, egy időben történt hárántékos vágás által pontosan öszveillesztetnek, 's facsipával betapasztott kötéssel megerősítetnek, minek következtében az így egyesített ágak úgy nőnek öszve, hogy a' nemesített ág a' törzsök koronáját képi.

x.

ÖSZVEILLESZTŐ MÉRTEK, egy kis mérleg a' pénzverésnél, mellyen minden kiverendő pénzék előbb megmértetnek, annak megtudása végett, valljon azokat ércz hozzátétele által nehezebbekké, vagy elvétele által könnyebbekké kell-e tenni.

— *h*—

ÖSZVEIRÁS (Conscriptio). a' katonai szolgálatra alkalmas legényeknek feljegyzése, házak, faluk, városok 's megyék szerint. A' Rómiaiaktól jött e' szokás által, hol minden polgár 17 esztendő korától fogva 45-ig katonáskodni tartozott miért náluk nem is volt katonaszedés vagy toborzás hanem csak kiválasztás (delectus). Rendesen esztendőnként 4 legio gyalogságot (6666 emberi) 's minden legiohoz 300 lovaszt választottak ki. A' köztársasaság idejében a' consulok, minekutáma a' legiok ezeredesei megválasztattak, köz hirdetés mellett öszve gyűjtették a' katonai szolgálatra alkalmas polgárokat, a' mit ők milite's cogere, colligere, scribere conscribere, szavakkal jelentettek ki parancsaikban, 's innen van a' conscriptio nevezet is. Minden felírt polgárnak szabadság és vagyon elvesztés alatt meg kellett jelenni a' Mars mezején, vagy a' Capitoliumban, 's a' maga osztályába vagy századjaiba kiki bé állván, szorsvonás által határozottatott meg, ki fogja tenni a' katonai szolgálatot. Franciaország azt a' példát követvén az újabb időben, a' conscriptiót országos törvénynek fogadta el.

Kállay.

ÖSZVEKÖTÉS (Ligatura) több olly hangok pontos egybefüggését jelenti, mellyeknél fogva közöttök semmi idő kázt észre venni nem lehet. Ezen egybekötés lig. szóval jelettetik. Így nevezetik még két kótának öszveköttése is, mellyek ugyan azon helyen állnak; 's iv forma kötésjel mutatja, hogy mind a' kettőt egy hangnak venni, 's kitartani kell. — *gy.*

ÖSZVENYOMHATÓSÁG azon tulajdonsága a' testeknek, mellynél

fogva anyagok kevesebbülése nélkül, elegendő erő által. kisebb térbe tétethetők. Ez akkor történik; ha a test részecskéi nem sűrűdtek a legnagyobb lehetőségig össze. Mivel pedig általában a testek térségek (porosus), minden testről elmondhatni, hogy természeti állapotjában összenyomható. Ha az összenyomott test előbbi térébe visszatér a nyomás szüntével, rugékonynak, ha nem — lágynak mondatik. —j—a.

ÖSZVENYOMÓ GÉPELY (machina), olyan készüllet, mely által a rugékony, folyó testek összenyomhatók vagy megsűrűsithetők. Ilyen p. o. a kakasokkal bíró légszivattyu, mely által az erősen zárt edények alatt megsűrűsithetni a levegőt. De vannak csepegő testek (nedvők) p. o. a víz összenyomására is gépek; Abich nevezetesen nem rég találta egyet fel. Ez egy ércz hengerből áll, mely 21 hüv. $5^{10}/_{12}$ vonalnyi. magas, 3 hüv. $1^{1}/_{2}$ vonalnyi átmérővel. Oldalainak vastagsága 1 hüv. és $2^{1}/_{2}$ vonalnyi. Ezen henger vízzel töltetik meg és egy vasból való, bőrrel körülvett és egészen beillő nyomaszték tetetik belé. Ennek benyomására eleinte sodró (sróf) használtaték, azután pedig az erő jobb meghatározására emeléső (Hebel) javaltaték, mely a nyomasztékot lenyomja. Egy a nyomasztékon levő jegy megmutatja egy a hengerre szegelt keresztlécztől való távolsága által, mennyire megé a nyomaszték, s az erő engedvén mennyire hajtatik viszont ki. Lásd Zimmermantól: „*Ueber die Elasticität des Wassers*“ (Leipz. 1779). Örstedtől: „*Annales de chimie et de physique*“ (22 köt. I. 192).

ÖSZVÉR, számartól és lőtől származott korcsállat. Ha kanczaló szülte, erősebb, nagyobb s hasonlóbb a lóhoz mint a nőtény számartól származott. Mindenik a lóhoz hasonlít s csak fülök és farkok közös a számmal. Biztos menetelők miatt többre becsültetnek hegyes vidékeken a lovaknál. Csakélyebb elődellel is beérik. Spanyolhonban különös becsben tartának, Poitottból sok öszvér bevitetik, s a kivitelt nagyon tilalmas. Innepies meneteleken öszvéren lovagol a pápa a cardinálisai. A keleti chagrin, öszvérbőrökből készítetik. —j—a.

ÖSZVESÉG, (ensemble) az egész, egyes részeire nem ügyelve. Ha a szép művészetek valamelly tárgyának megítélésében csak azon hatásra tekintenek, melyet minden részek együtt s egyszerre tesznek ránk, ezt szokták mondani: itt az öszveségre így vagy amúgy figyeltek, p. o. egy festeménynél: az általa gerjesztendő érzelemre, — vagy a színek harmoniájára, tartására sat. nézve. Így némelly színészársaságokról is mondhatni, hogy öszveleg jó egészet tesznek, noha egyenként nem sokat érnek. Némelly művészi ábrázolatoknak csak egészben van foganatjuk; például némelly tájfesteményekben az egyes tárgyak hatás nélkül valók, együtt pedig kellemes tájjá alakulnak. Megfordítva ismét vannak művek, hol a fő dolog egyeseken fordul meg, p. o. némelly vigjátékok, melyek egészben figyelemre sem méltók, de egyes characterekre nézve fontosak lehetnek. — Hangában öszvelegnek hívják az olly több hangzatu darabokat, melyekben a fő hangzatok önállók, p. o. operákban és Oratoriumokban a quintettek és finalék. Olly éneklő karok, melyekben a hangzatok ugyan azon egy characterre olvannak össze, s két vagy három fő hangzattól álló hangdarabok, e' név alatt közönségesen nem értetnek.

ÓTA, ó Görögország egyik nevezetes hegye, Thessalia és Macedonia közt, vagy helyesebben egy hegyláncz, mely a Malia tengerbőltől, nyugot felé a Pindusig terjed, s innét az ambraciai öböl felé nyulik (V. ö. HERCULES és THERMOPYLAE. X).

OTAHITI, TAITI (hajdan Sagittaria, Uj cythere, Wallis, III. György király szigete) Australia 14 társaság szigetei közt legnagyobb, a déli tengerben boldog éghajlattal alatti fekszik (a' hossz. 222° s a' déli sz. 17°) Ezen kellemes tartományt, melyet elmés és nyájas természetű népek laknak, Wallis angol kapitány 1767 fedezé fel s foglalá el. Cook, ki 1769, 1773, és 1774 szált ki Otahitiban és Forster, esmerteté meg velünk jobban e' szigetcsoportokat. Az Europaiak phantasiája ártatlan-

ság világát képezé azokból, mellynek királyjai Geszner pásztoraihoz hasonlítanak. Akkor divathan volt Rousseau állítása, hogy a' mivelődés erkölctelenné és szerencsétlenné teszi az embert, és a' tulajdont a' polgári társaság önkényes intézetének tarták; de azonban a' közelebb, megismerkedés azon szigetbeliekkel, előbb mint sem europai szokások és gonoszságok által elcsábítottak volna, csak hamar megmutatá, hogy az ember a' munkaszeretet és a' tulajdon becsülése nélkül nem képes erkölcsi lénnyé fejlődni, habár még olly szép tehetségekkel ruházott is fel a' természet által. Sok sikertelen térítő próbák után, mint p. o. 1797 a' rokon községek által, végre sikerült az angol missionariusoknak, az europai vétek által elvadult Otahaitiak közé a' kereszténységet bevinni: Otahiti, Kimeo, Tapuaman, és Huaheine, Rajatea, Tahaa, Borabora és Maurua lakosai 1817 oltá egészen elhagyták a' bálványimádást. A' pogány képek és oltárok (p. o. a' Moraiok, az ő temetőhelyeik és sem plomaik) eltűntek, valamint ama' borzasztó emberáldozatok és gyermekgyilkolások is. A' vasárnap most minden szigeten meginnepeztetik. A' lakosok tudnak olvasni, sokan írni is. Otahiti 20 nsz. mldén 7000 lakos van; Cook ugyanott 1770 előtt és Bougainville, ki 1768 volt ott, 20,000 embert számláltak meg. A' népesedés alábbszálását az erős itatok és syphiliticus betegségek okozák, mellyekkel az Europaiak ajándékozásk meg őket, valamint a' papoktól megszentelt azon szokás, mellynél fogva az előbbkelő osztálybeli asszonyok, magzatjaikat mindjárt szülés után megölik. A' sziget hegyes, Forster szerint egy hegy csúcsa 10.230 l. magas. Mivel 2 félszigetre oszlik, egy nagyobbra és kisebbre, 's mindenik egy egy kikötővel bír, azért két örökös királyja van. A' többi szigetek közt Rajatea, szépségére nézve majdnem egyenlő Otahitival. A' vérboszu eddig ezen népeket gyakran véres háborukba keveré, mellyeket ők szárazon és tengeren viseltek, 's melly alkalmakkal a' foglyok néha halálra kinoztattak. Az egyébiránt jó indulatú, vendégszerető, vig otahiti népcse fejez színű, valami csekély kéksárga vegyülettel. A' gazdagabbaknak szép alkatjuk van. A' szegényebb lakosok földmívelést űznek, de nem nagy fáradsággal, mert 3 kenyérfa egyes embert egész évig eltáplál. A' gabona és az europai kerti vetemények mívelése igen nagy fáradságba kerül nekik. Kókuszdió, ananas, platan, yamgyökér, pisang, patat, aragyökér 'sat. is bőven terem rajta. Csudalni lehet a' lakosok ügyességét, mellyel a' papirosszederjfa héjából mesterségs szövetekeket, font gyékényeket, hálókát, hanga szereket és kövekből (p. o. bazaltból) csontból és vasból szerszámokat és fegyvereket készítenek. Muzsikával és dramaticai tánczal gyönyörkötetik magokat. És meretek azon mech. ügyességen kívül, majdnem egyedül gyógyszerekben állt; a' tātovirozás most meg van tiltva. Az Europaiaktól lovat, kecskét, juhót, pávát, pulykát és ludat nyertek házi állatjaikhoz, mellyek közül a' kutya és disznó az előbbkelők fő eledele, a' madarak pedig és a' halak a' szegényebbekké; czukornád és kolompir is jól terem. Ezen tekintethen Cook és Bligh kapitány nagy érdemet szerzének Otahitira nézve. Ezek narancsot, ananast, citromot és más gyümölcsöket vittek oda. Ezért Cook a' kereszténység felvételéig mintszent, mint isten imádatott tőlök. Csak a' cserekereskedést esmerik. Altaljában nem olly könnyen tanulók, mint a' Sandwich szigetbeliek; azonban mégis több mesterséget tanultak el a' missionariusoktól. Ki a' szeretetre méltó Oberon királynét, Wallis kapitány barátneját, a' jó indulatu Tupiát, ki barátságból Cook kapitányt elkisére és a' tengeren halt meg, 's a' becsületes Omait, ki Cookkal Londonba utazván, ott egy ideig az előkelő világot foglalatoskodtatá, közelebbről akarja esmerni, olvassa meg Forster J. Reinth. „Reise um die Welt“ (Berlin 1778—84) című munkáját, Zimmermann „Australien“ (Hamburg 1810) és Lindner „Australien“-jét (Weimar 1814) és „Reisen der Spanier nach der Südsee, insbesondere nach Otahiti.“ Forster kora oltá ezen szigetbeliek charactere igen megváltozott. A'

Brittektől bevitt számos szerszámok kivált puskapor és ón, arra bírák őket, hogy a' magokéit félre tegyék; károsok voltak a' műszorgalomra nézve ama sok kicsapongások is, melyek az Europeiak oda érkezte oltáinak lábára kaptak, sok korhely és elromlott europai telepedvén le közöttök. Jelenleg törvénykönyvvvel és törvényes bánásmóddal bírva, rendhez és joghoz szokva, becsülik a' sajátot. A' kereszténység kedvez a' törvényes házasságnak, tiszteletet szerez az asszonyoknak, és gátolja a' részegskedésre való régi hajlandóságot. A' missionáriusok benászúletett öröklő fejek által igazgatnak, és a' szerkezet theocratiához hasonlít. Taiti független 1823 oltá. Az angol missionáriusok nyomtató műhelyeiben, némelly testamentomi könyvek fordításán kívül, egy polynesiái grammatika is megjelent („*A grammar of the tahitian dialect of the Polynesian language*“ Burders point 1823).

X.

OTHO (Marcus Salvius), Galba császár felváltója, egy consularis familiából származék, ifjuságot tobzódásban és henyélésben tölté, 's Nero meghittje lön. Ezen császár Lusitania helytartójává nevezé őt, hogy Poppaea Sabina, O. nője, iránt való szerelmét, kinek szépségére az maga tévé figyelmessé, annál szabadabban kövesse. O. e' hivatalt 10 évig dicsoágéggel viselé. Ő volt az első, ki magát Galba részére nyilatkoztatá ki, midőn ez Nero ellen felzendült, elkíséré őt Romába, és ennek császári székbe lépte után elsőben leve consul (K. u. 67). Minthogy Galba nem mezevé ki felváltójának, vagyona rossz állapotban léte pedig a' legkínosabb körülménybe dönté: azért a' császár megbuktatásáról gondolkozék. Ez sikerült is neki a' praetorianusok és egyéb seregek segítségével, Galba meggyilkoltatván, O. császárnak kiálltatott ki. De a' legiok Németországban Vitellius nevezék ki császárnak. Híjában ígért O. ennek megnyerésére isszonyu nagy summát. Vitellius, azon ajánlást, hogy császártárs legyen, nem fogadá el, és seregét átvezeté az Alpseken. O., kihez a' leg több tartományok hajoltak, ezen öreg haczoló ellen egy ujóncczokból álló sereget küldé ugyan, de a' legtapasztaltabb hadivezérektől vezetettet, kik Vitellius megoztott seregét 3 ízben verék meg. Ez által kevély és vigyázatlanná lévén O., elválasztó ütközetet parancsolt, Vitelliusnak már most egyesült serege ellen, és meggyőzetett. E' hírre elhatározá magában, hogy önkényes halál által véget vet a' polgári háborúnak, ámbár állapója nem kinszerité, ezen kétségbeesett tökéletre. Egy törrel keresztül dőfé magát, mintán 3 hónapig és 3 napig uralkodék, 's megmutatá ezen tette valamint más előbbienek által is, hogy minden erkölcstelensége mellett is bátor és elszánt lélekkel birt.

X.

ÖRÖDHANG (Quinte) nevet visel a' muzsikában öt fokból álló hangköz, vagy az alaphangtól számlált 5-dik hang. A' tiszta ötödhang egybehangzó, — a' kisebbült (vermindert) és felesleges (*übermässig*) széthangzó szokott lenni. Az egyforma hangoknak tiszta quintákba történt előlépése hibás és rozshangzó; azért az ilyen előlépések hamis quintáknak neveztetnek. A' huros szereken ama' legvékonyabb hur is quinta nevet visel, mely a' legfelsőbb hangokat adja, p. o. a' hegedűn az E hur.

— gy.

OTTO (bajor), Magyarország királya 1305—1307. IV. Béla egyik leánya, Ersébet, Henrik bajor herczeghez adatott vala feleségül (I. Béla IV.), és ez szülte vala Ottót a' kire forditá szemeit a' nápolyelleni párt, minekutána cseh VENCZEL (I. e.) elhagyta vala az országot, magával vivén a' koronát. Robert Károly és szövetséges társa, austriai Rudolf herczeg, 1305, 50 ezer emberrel nyomultak be Csehországba, lemondásra 's a' korona kiadására kényszeríteni a' két Venczelt. Ezek bajor Ottót hívták segítségül, és magyarországi pártjok megegyeztével megbiztatták a' magyar koronával. Ugyan abban az esztendőben megholt az öregebbik Venczel, és a' fia azónnal egyezetre lépett Ottóval, mellynél fogva lemondott ennek javára a' magyarországi királyságról, és a' korona kiadására kötelezte magát bizonyos summa pénzért. Otto tehát sz. Mihály

napja körül elindult a' bajor földről, és kereskedő alakjában Ausztrián keresztül Csehországba jutott, a' hol a' koronát által vette, 's ezzel Magyarország felé intézte útját. Hogy könnyebben elkerülne a' leselkedő ellenpárt észrevételét, borkulacsba csínáltatta be a' koronát, és a' kulacsot szijakkal nyeregkapához köttette. Egy reggel, minekutána egész éjjel lovagolt vala az utazóság, közel Fischamendhez által akart Otto kelní a' Dunán, és már a' hajón vala, midőn eszébe jutott, a' kulacs után tudakozódni. A' vizgálát kimutatta, hogy lovaglás közben megoldódtak a' szijak és a' kulacs leveszett. Azonnal visszaküldött Otto egy lovas embert azon a' nyomon, a' merre jöttenek vala, 's ez szerencsésen ráakadt, egy mértföldnyire a' révtől, az elveszett kincsre. A' krónikairók e' történetet jelentékenynek tekintik, melyet az utánesetből magyaráznak. Sopronyban a' Németújváriaktól és egyéb Károly elleni nagyköztől fogadtatott Otto, 's Dec. 6. Szekesfejevárott megkoronáztatott Benedek, veszprémi, 's Antal, csanádi püspökök által, V Béla név alatt; azután pedig a' budai várban fogott lakást. Az ifjabbik Venczel megölettetése, 1306 Aug. 4, biztosítani láttaték Ottónak a' magyarországi királyságot, mivel Robert Károly azövétséges társa, Rudolf, egész erejét már most Csehország ellen fordította, melyet magáévá kívánt tenni; úgy hogy II. Károly, magára hagyatva, tanácsosnak tartaná, Dalmát-földre vonulni vissza. Még inkább erősödni kívánva, feleségül kérte magának Ottó, Agnest, az erdélyi vajda, Apor László, leányát, kinek az apja az akkori koronaverseny alkalmával, egyik párthoz sem ragaszkodva, függetlenül uralkodék Erdélyben. László azt kíváná Ottótól; hogy maga menne be Erdélybe jegyeseért. Megtette ezt Otto 1307, és a' fellett koronát magával vitte; de midőn Gyulafejevárra ért volna, nem csak megfosztotta őt a' koronától László, hanem el is záratta. E' fogságából csak 1308 szabadult ki Otto, Serény Imre közbenjárása által, és Erdélyből, ott hagyván a' koronát, Halicson keresztül a' sléz földre jutott, a' hol feleségül vette Beatrixet, Glogaui Henrik herceg leányát, és a' honnan visszatért Bajorföldre. Innen ő egyetértést kapcsolt Trencsenyi Máteval, a' magyarországi királyság visszanyerésére; de már 1312 ketté vágta reményét a' halál. A' magyar királyi czímet holtáig le nem tette.

Fábi Pál.

OTTO (I.), másképp Nagy Otto, I. Henriknek Mathildétől való fíja, szül. Nov. 22 kén 912. — 936 Aachenben német császárrá koronáztatott. Miután az ellene feltámadt bajor, frank, sváb és lotharingi hercegeket legyőzte, a' Németországba beütoit Dánokat az Eyder vízen átűzte, 's e' folyót Németország határának rendelte; a' dán királyt, Haraldot, a' keresztyénségre térni kényszerítette. Boleszlav öccsének nem akarván Otto Csehországot oda adni, az ő ellene támadt, hogy Csehországot Németországtól elszakítsa, de 14 évi háboru után hódolni kénytelenített. Az Olaszoktól II. Berengar sanyargatási ellen segítségül hivtatván, a' bitortól meggyőzte, 's az előbbi királynak, lothárnak, özvegyét, Adelheidot, feleségül vette 951, 's erre lombardi királlyá koronáztatott. De e' házasság sok bajba keverte az olasz birtokok 's az onnét udvarához jött idegenek miatt. A' már egyszer visszavert Magyarok ismét berontván, Otto őket a' Lech mezején Augspurnál Aug. 10. 955 annyira megverte, hogy többé soha sem próbáltak Németországban pusztitni. Most Olaszországba ment, ismét az ellene támadt II. Berengar ellen. 961 a' majlandi érsektől olaszthoni királlyá, 's 962 Romában XII. János pápától császárrá koronáztatott. Alig távozik azonban el, midőn a' pápa megbánván neki tett lekötelezését, ellene fegyvert fogott. Otto visszasietett, 's a' pápát letévé, helyébe VIII. Leot emelteté a' pápai székre 963. De mihelyt Németországba visszatért, a' Romaiak az új pápát azonnal letették 's a' régi rendet visszaállították. Otto Romába menvén, a' bűnöseket halállal büntette meg. Élte vége felé a' keleti császárokkal keveredék háboruba, mely azzal végződik, hogy Zimiacs János cá-

szár unokahugát Otto fija feleségül vevé. Meghalt Maj. 7-kén 973, olly hirt hagyva maga után, hogy nagy Károly birodalmát visszaállította; de nagy Károly bosszulója, Otto ellenben elfoglalója és zsarnoka volt Románán. A' papság neki köszönte egyébiránt Németországban tekintetét és gazdagságát. A' magdeburgi székes templomban van eltemetve. Utána következett

OTTO (II.), I. Ottonak a' szép Adelhaiddal nemzett legkisebb fija. Szül. 955, császárrá lett Maj. 13-kán 973, — bátyjai még atyja előtt elhaltak, ki őt együtt uralkodónak 's romai királynak nevezé ki; 's így ez volt az első romai király a' Németek közt. A' lotharingi királlyal, Lotharral, háboruba keveredvén, 60,000 emberrel egész Parisig ment, 's annak külvárosit elégette, 's a' Champagiet elpusztította; de visszajöttében az Aisne vizénél megveretett. Olaszországból a' Görögök maradványait ki akarván szorítani, ezek az Arabokat hírák át Sziciliából segítségül, 's Otto Calabriában Basentellonál tökéletesen megveretett Jul. 13-kán 982. Meghalt 983. Fija III. Otto ki utána következék, 989 született, 's már 1002 meghalt, 's vele magva szakadt a' százsz császári háznak.

OTTO, wittelsbachi nádorgróf, „királygyilkos“ név alatt esmeretes. Sváb Filep ugyanis leányát neki igérvén, midőn azt egy lengyel herczégnek adá feleségül, Ottonak ajánló levél helyett egy olly levelet ada kezébe, melyben a' herczeget felszólítja, hogy Ottót, mint nyugalom 's békebontót fogassa be. Otto gyanítván valamit, a' levelet feltörte, 's bosszuval eltelve Bambergbe sietett, hol Filepet udvara fényes körében agyon vágta, 's a' rémült udvari nép közül eliramlott. Az augsburgi gyűlésen száműzöttnek 's madárszabadság hirdettetvén, Pappenheim marsal által, szöktében a' Dunán megöletett 1209 's wittelsbachi vára lerontatott.

OTTO, freisingeni, szent Leopold austriai véggrófnak fija. Atyja papságra szánván őt, Parisba ment tanulni, 's visszatértében Cisterciává lett Burgundban, hol rövid idő múlva apáttá tétetett. Innét mostoha testvére, II. Konrád császár, 1137 a' freisingeni püspökségbe hívta őt, hol 20 évig élt. — 8 kötetből álló általános történetírása, 's 2 kötetben I. Fridrik császár életirata által a' középkori történetírók közt fő rangot érdemel. A' császári házzal volt összeköttetése kinyitá neki minden segéd levéltárt; részre nemhajlása dicséretes, kivált a' császár és pápa közti visszázkodások előterjesztésében. Sz. E.

OTTOKÁR (II.), Primislaus, 1253 oltá Csehország királya, 1251 oltá Austria hercege, Poroszországban Königsbergnek első építője (1254 egy keresztes háboru alkalmával), hadakozó, koronákra vágyó fejedelem volt, 's számtalan erőszakoskodásról híres. Az mondatik, hogy Dieditz Benesch nevű vazalljának leányát megszeplősíté, 's ez által ellenségévé tévé a' hatalmas Rosenberg nemzetséget. Mután Stajersország birtokát a' MARCHMEZŐ-N (I. e.) 1260 nyert győzödelme által megtartotta volna, elűzeté Gertrudot, austriai Fridrik anyját, utolsó menedékhelyéből. Magtalan hitvesétől, austriai Margittól, elvált 1261, massoviai Kunigundával, IV. Béla unokájával, ki rosenbergi Zawischal élt, lépendő házasságra. Benesch és meiszauí Ottót az eichhorni éhezhető toronyban elégetteté. Előbbi fegyvertársának, habsburgi Rudolfnak, halálos ellenségé lön, midőn az császárrálevén, tőle a' bitortlott jogokat a' birodalom nevében visszakívánta. A' császártól 1277 meggyőzötven, hódolt neki Kamberg dunai szigeten. Hogy ekkor a' sátor körpítja leesett 's mind a' két sereg látta volna Ottokárt a' császár előtt térdelni, be nem bizonyított monda. Kunigunde gunyolódásai által ingereltetve, csak hamar megszegte hitét, 's őn maga készíté megbuktát. 1278 Aug. 26-kán végképen megveretett a' Marchmezőn, Stillfriednél vagy Marcheggnél, Rudolf császár által; mert egy Rosenberg, Benesch testvére, árulólág hagyta el az ő zászlóját; egy Merenberg pedig, ki a' császár mellett harczolt, ennek

világos parancsa ellen, viadal közben megölte őt. Cseh- és Morva-országokban a' fíja, II. Wenczel váltá fel, a' kívül 1305 Przemislas, nemzetisége kihalt. Ottokár életének egy részét Grillparzerszínpadra alkalmaztatá, e' czimű szomorú játékában: „*König Ottokars Glück und Ende*“ (Bécs, 1825).

OUDINOT (Charles Nicolas, reggioi herczeg), Franciaország marsallja és pairje, szül. Bar-sur-Ornainben 1767 Apr. 2-kán, mint ivadéka egy nagy tekintetű kereskedő családnak, 16 éves korában lépe hadi szolgálatba, buzgó pártolója volt a' revolutionnak, 's 1792 Sept. Bitsch várának a' Poroszok elleni védelmezése által esmerteté meg magát. Egészen a' vakmerőségig bajnok, gyakran és veszedelmesen sebesítettve meg, fényes tettei által emelkedett 1799 osztályos tábornokságra. A' zürichi győzelem nagy részint az ő mive. Erre a' tábornoktestnek lön feje Massénánál, kinek Genua megszállása alatt jeles szolgálatakat tett. 1805 a' hadsereg újlag alkotott gránátos testét vezérle; Bécs bevétele után elfoglalá a' Jaborhidat, kiragadván az austriai pattantyus kezéből az égő kanóczot. Napoleon által 1807 grófi rangra emeltetik. 1807 Jun. 14-kén mindaddig ellentállt az orosz seregnek Friedlandnál, míg Napoleon a' sereggel oda érvén, a' győzödelmet befejezte. A' bécsi béke után, 1809, marsallá 's reggioi herczeggé nevezé Napoleon. 1812 a' 12-ik seregetestet vezérle, Berlinnek egynehány hónapig kormányzója vala, azután dicsően harczola a' Duna- és Beresinánál, 's veszélyes sebhe rejtetvén, csak bátorsága által menekvék meg a' fogságtól. Az 1813-ki táborozásban elveszté Groszbeerenél az ütközetet. Azután a' leipzig-i 's 1814 a' többi ütközetekben is részt vett. A' parisi capitulatio után az ideigleni országlás mellett nyilatkozott. XVIII. Lajos a' gránátosok és királyi vadászok fő ezredesévé tevé. A' 100 nap alatt mezei jóságán maradt. A' második restauratio után a' parisi nemzeti őrség kormányozójává nevezé a' király, melly méltóság, az őrség feloldoztatásával 1827 megszűnt. 1823 Madrid kormányzója volt.

OURCQI CSATORNA, Napoleon mive, ellátja Parist jó vízzel, 's így ezen főváros legsürgetősebb szükségét legalább nagyobb részint orvosolta. Már a' revolutio előtt 's alatta gondolkodtak néhány kis folyóvizek Parisba vezetéséről csatorna által, a' jó viz hiányosága potlása végett. De ezen munka nem hajtattott végre. Bonaparte, mint első consul parancsola egy csatornáat ásatni az Ourcqig, hogy így ezen folyó vizének, valamint a' Bauveronnenak is egy része Parisba a' la Vilette bassinba vezettessék, mellyből azután a' város kutjai kapnák vizöket. A' munka Sept. 2-kán 1802 kezdődött, 's oly élénken folytattattott, hogy már 1805 a' zárlipeket meglehete nyitni, 's a' vizet a' bassinba eresztieni. De a' munka egész kiterjedésében, mellyet neki Napoleon adni akart, még nem végeztetett el, 1822 ezen csatornán 769 hajó jött fával, kőszénnel, szattal 's a' 1717 talp Parisba.

—h—

OVERTURE (megnyitás, bevezetés) olly hangmivet jelent, melly valamelly nézőjáték, hangverseny, vagy innepélyes muzsikai előadás, de leginkább az operák megkezdésére szolgál. Megkivárató bélyege, hogy a' következő operának characterét kijelelje, 's arra a' hallgatót elkészítse. Mondják, hogy Lluly francia compositor készíte legelsőbben operájához ouverturát. Hajdan az ouverture rövid lassu négy negyedes grave-val kezdődött, melly az uralkodó hanggal végződén fugává változott, 's ezután a' grave egy része ismételtetik. Ha az ouverture valamelly hangversenyre volt szánva, még egy táncnóta is p. o. menüet, angloise 's ehez hasonló darab adatik hozzá. Jelenleg az ouverturák különbözőféle szabadabb alakokban iratnak.

—gy.

ÖV, földőv, égöv (Zona). A' föld öszves felülete 5 övre osztatik: forróra, déli mérséklettre, északi mérséklettre, déli hidegre 's északi hidegre. A' forró öv az, melly az egyenlítőről dél felé 23 1/2 foknyira, 's észak felé is ugyan annyira veszi körül a' földet, 's mellynek lako-

saira esztendőnként kétszer sűt a' nap függőlegesen. Határai az egyenlítőtől mind a' két felől a' két térítő kör, vagy azon körök, melyekben a' nap legtávolabbra esik az egyenlítőtől. Minthogy ezen övre a' nap majdnem mindig függőlegesen veti sugarait; azért alatta örök nyár uralkodik, 's nap és éj az egyenlítő alatt mindig egyenlők, a' térítő körök alatt pedig alig egy órával különbözök. Azonban ezen öv tartományai-ban sem mindenütt egyenlő a' hévség, hanem a' föld helyzete és minőségéhez képest változó. Legforróbbak Afrika homokpusztái; sokkal mérséklettebbek a' Déltenger szerencsés szigetei; 's még szelidebb Peru éghajlatja. Itt oly hegyek is vannak, melyekről még a' nap függőleges sugarai sem képesek az örök havat lepörkölni. A' két mérséklett öv a' térítő köröktől a' föld-sarkak felé terjed, legtöbb lakott földje van, 's éghajlatja változó. A' hévség, távozva a' térítő körtől mindig alább szál, 's szintazon mértékben nevededik az évszakok különbözése, 's a' nap és éj nevedéséé és rövidüléséé, egészen azon pontig, hol a' nap a' legrövidebb napon 24 óra alatt meg sem jelenik a' láthatáron, a' leghosszabbikou pedig ugyan azon időben le sem megyen, úgy hogy esztendőnként egyszer semmi nappal, egyszer pedig semmi éj nincs. Az ezen ponton keresztül, az egyenlítővel és térítő körrel egyközűleg (parallele) futó kör teszi a' mérséklett öv határait a' föld-sark felé, és sarkkörnek neveztetik; van egy déli 's egy északi. A' térítőtől a' sarkkörig való távolság, vagyis a' mérséklett öv szélessége, mind a' déli mind az északi félgömbön, 43 fok. A' mi a' sarkkörökön túl, a' föld-sarkak felé esik, mind az a' hideg övhez tartozik; csak az északiban van még oly tartomány, mely lakható, noha a' műszeres természet itt már merevedni kezd, és sem gabonát, sem fát nem terem, hanem csak mohot és egynehány bokrot. A' sarkköröktől a' sarkakig való távolság még 23 1/2 fokot tesz, azonban a' sarkig magáig még egy ember sem nyomult. A' déli sarkhoz, mely az északínál még lakhatatlanabb, mert tele a' naptávolsága idejébe esik, Cook 71 foknyira közelített; az északi öv alatt már 80 foknyira haladtak. A' hideg öveknek az a' sajátságok, hogy a' föld-sarkhoz közelítve a' nap és éj mindig egyenetlenebb lesz; 's egyszer napokon sőt heteken át nem kél fel és egyszer ugyan annyi ideig nem megyen le a' nap. x.

Ó V Á R, régi város Mosonyvármegyében, a' Lajtának a' Duna kis ágába ömlésénél, 3400 lakossal, 's egy nevezetes várral, melyben, a' vidéket vadászás kedvéért meglátogatni szokott Salamon király gyakorta b. honolt. Ez most, hazánk egyik jeles statisticusának megjegyzése szerint, magtár (granarium) és a' verebeknek kedves mulató helye. — A' városnak élénk kereskedése, cath. gymnasiuma, 's Albert kir. herczeg által alapított 's folyvást fenálló gazdasági iskolája van, melyben leginkább herczegi szolgálathoz lépő gazdatisztek taníttatnak. 54.

OVIDIUS (Publius), Naso melléknévvel, egyike az Augustus korabeli leghíresebb romai költőknek. Lovag nemzetségből származék Sulmóban, a' Pelignusok tartományában, K. e. 43 szűl. Habár művészi tökélyre nézve utánok áll is némelly korabelieknek, nyájás könnyűségben és ügyességben senki sem mulja felül, noha helyei közel üres szószaporításba, eszmés antithesis-vágyba és fagyos játszadozásba esik. Azonban szerencsésen tudja az emberi indulat kicsiny és tulajdon vonásait felfogni 's előterjeszteni. Némelly költeményei az idylle és romanza köréből igen kedvesek és élénkek, p. o. u' Pryamus és Thisbe, Daedalus és Icarus, Philemon és Baucisről szólók. Ovidius maga mondja ama' nevezetes elegiában (10-dik a' szomorú énekek 4-ik könyvében), hol belső és külső életét featé, hogy ő költőnek született. Atyja intézetei ellenére is, ki belőle egy derek törvénytudóst akara képezni, már mint gyermeket egy titkos ellenállhatlan ösztön a' Musák szolgálatjára voná; hasztalan igyekezett atyja kívánságát teljesíteni; a' mit irt, magától is vers lön. Görögországi és ási utazásában jobban kimivelé magát. A' kényelemre és rig életre való hajlandósága, melyet nagy

vagyona megengedett, lehetetlenné tévé, hogy versei tökéletesítésére sok időt fordítson, melyek azonban még hiányos voltak mellett is nagy kíváncsisággal olvastattak a' nagy sokaságtól; mert az érzékenység gazdag táplálékot talált benne, 's még a' nemes érzéseket is érdekelte az előadás nyájasaága 's a' tárgy megválasztása. Legjelesebb költeménye, mely a' mythologiát költészileg igyekszik előterjeszteni „*Metamorphoses*“-ei hexameterekben: különös munka, ha mint egész vetetik vizsgálóra, a' mivé a' költő szerint kétség kívül lennie kellett. Egy sinorra fűzve, melyet nem ritkán szemei elől egészen elveszteni félt az ember, csudálatosan kigyószik a' legkülönbözőbb elbeszélések tarka koszoruja, az alakatlan chaostól fogva, melyből a' szépen rendelt világmindenségét, mindennel együtt, a' mi benne létezik, él és hal, kifejlődni látjuk, a' mythusi időn és a' világkorokon keresztül, egész Julius Caesarig. Mindegyike ezen költeményeknek egy elváltozással végződik; de ez csak mint mellékes dolog jelenik meg, azonközben hogy nem ritkán sok versek, oda épen nem tartozók, a' legjelesbet és legérdekesebbet foglalják magokban. Hasonlít ehhez Ovidius egy más, distichonokban írt költeménye, hol Roma kalendáriomának jeles napjai és innepeihez a' mythologiából és a' régi romai 's italiai történetekből elbeszélések vannak kapcsoltatva. „*Fasti*“-i ennek a' címe, de a' 6 könyv csak a' 6 első hónapról szól. Ovidius a' szerelemnek is éneklője, de nem a' mennyeié. Amaz iatani lelkesülés, mely a' szerelemben végtelenül többet gyanít 's enged reménylni egy pillanatnyi testi márnál, idegen voltazon korban. Még 3 költeményével bírnak, melyek a' szerelmet tárgyazzák, mind a' három elegiai versmértékű; nevezetesen „*Amores*“-i romai szerelmes elegiák, azután „*Ars amandi*“- és a' szerelem elleni szerekről „*Remedium amoris*“-i, melyek az akkori romai világ erkölcsstelen állapotjának is bizonyoságául szolgálhatnak. Ovidius még egy más ritka nemből is nagy sikerrel tön próbát. Ugyanis még 21 úgy nevezett „*Heroides*“-t (l. e.) bírnak tőle, melyek közül azonban némelyek nem tartatnak valódiaknak. Végre még elegiákat is írt, a' szó tulajdon értelmében, t. i. panasz- vagy gyászénekeket (ő maga „*Tristia*“-i nevet adott nekik) és leveleket („*Epistolae ex Ponto*“-i) szinte elegiai versmértékben 's rokon tárgyról; mind ezt száműzetése alatt. Csudálni kell azon felette nagy könnyűséget, melyet O. ezen költeményeiben is mutat, noha már akkor nehéz volt a' szíve, 's az öregség terhe alatt nyögött. Azért is itt még leghamarább megengedhetni az éneklőnek, ha versei gyakran elég bőven ugyan de silányul folynak; azonban még ezekben is akadunk itt ott helyekre, hol érzelme valódiisan és élénken mutatkozik. O. ugyanis 50 évéig majdnem egyedül a' költésztségnek és gyönyörűségnek élt, 's úgy látszik, rokonai és barátaival kellemes körülményekben, 's Augustus udvarában is szívesen láttatva. A' nagy sokaság ízlése szerint készített költeményei által nagy hirt szerzett, mely hírságának nem kevésbé hizelkedett, 's így reménylheté, hogy életének utolsó napjaiban ketszése szerint nyugodhatja ki magát, költői hírének könnyen nyert borostyánjain. Ekkor hirtelen feldulá minden boldogságát azon száműzés, melyet Augustus mondott a' költőre. Parancsot vön Italiából tüstént eltávolítani. Megválva familiájától, barátjaitól, Italia szelid éghajlatjától, 's a' dicső Romától, tul a' tengereken messze tartományba, Pontus Euxinus kietlen partjaira, Tomi felé, hol a' durva Geták laktak, kelle vándorolnia. Ezen kérdésre: miért? O. maga legjobban felelhetett volna; de csak félig emelinti fel a' fátyolt, és több helyen állítja, hogy nem vétek; hanem vigyázatlanság okozá száműzetését. Költészsgét is több ízben nevezé szerencsétlensége okának. Annyi bizonyos, hogy nem pulya versei okozák a' reá mért büntetést; hanem, a' mint maga is mondja, valamit látott, 's ez által ingerlé fel maga ellen Augustus haragját. Némelyek úgy vélekednek, hogy ez ama rossz hírű Juliának, Augustus leányának, valami vétke

szerelmeskedését tárgyazá. O. Tomibán halt meg (mintán 10 évig szenvedett volna száműzésben) 60 éves korában, K. u. 17. Van még Ovidius költeményei gyűjteményeiben egy rágalmazó és szidalmazó költemény is „*Bis*” czim alatt, elegiai versmértékben, melyly egy esmeretlenre van intézve. Némelly kisebb költemények helytelenül tulajdonítottak neki. Hanem több valódi el is veszett tőle, melyek közt „*Mæden*” ezimű szomorn játéka. Ovidius munkájának legjobb kiadásai közé méltán számláltatik Heinsius Miklóse (Amsterdam 1658—61, 3 köt. 12.), Burmanné (ugyanott 1727, 4 köt. 4.), Mitscherliché (Göttinga 1796—98 2 köt.), Baumgarten Crusiusé (1825).

X.

OWAIHI, legkeletiebb és legnagyobb (216 nsz. mf.) a' SANDWICH SZIGETEK közt (l. e.), melyet Cook (l. e.) 1778 fedezte fel, 's a' melly 1779 feltalálójának sirja lőn. Mérséklett levegője és igen jó földje van. Egy magas hegye, Mowna Roah, 3 csucu és 2254 ölnyi magas. A' legfelsőbb csucu a' hólineát éri, de nem fedetik örökös hóval. A' sziget 1794 a' fenállt kormányi és vallási szerkezet megkimélése mellett, az Angolok birtokába került. A' lakosok jó alkatuak, szorgalmasok, és az Ujseelandiakkal, 's a' Társaságszigetek lakosaival egy származásuak. Főkép czukrot termesztenek. Az Angolokkal és az Éjszakamerikaiakkal való kereskedés által, melylyet Tamaahmaah király (meghalt 1819) hozza létre, a' civilisatio és europai mivszorgalom igen előre ment, sőt a' hajóépítés is bevitetett, leginkább angol hajós legények által, kiket a' király szolgálatjába fogadott.

X.

OXENSTIERNA (Axel. gróf, olv. Axenschörn) svéd kormányfi, szül. Fanóban Uylanban 1583. Atyja halála után szorgosan neveltetett anyja felvigyázata alatt. Rostockban, Wittenbergben és Jenában leginkább a' hittudománnyal foglalatoskodék, mert hajlandósága és familiája is egyházi hivatalra rendélék, 's ámbár későbben a' status ügyeire szentelé életét, mégis nagy szeretettel viseltetett mindig a' hittudomány iránt; 's élénk buzgósággal törekvék az evang. tanítást elterjeszteni. Oskolai pályája befejezte után meglátogató a' német udvarok legnagyobb részét, 's midőn 1602 a' külföldön volt, minden Svédekkel együtt ő is visszahivaték IX. Károlynak hűségét esküdni, csakhamar ezen monarcha szolgálatjába állá, ki őt 1606 követkepen küldé a' mecklenburgi udvarhoz. 1608 a' senatusba lépe, mellyben egymást felváltva 13 elődje ült szakadatlan sorban. Első nyilvános foglalatossága a' lieflandi nemesség és Reval városa közt való perlekedések kiegyenlítése volt. Itt olly kedvező világozásban mutatá ki talentomát, hogy a' király, erejét az öregség miatt gyengültnek érezvén, a' királyi familia felvigyázójává és a' kormány fejévé nevezné. Midőn Gusztáv Adolf a' királyi székbe lépett, cancellariussá neveztetett; és 1613 a' Svédék és Dánok közt való békealkudozásoknál első svéd meghatalmazott volt. 1614 elkíséré a' királyt Németországba, és nem sokára szerencséje lőn az Oroszok és Svédék közti ellenségeskedést a' stolbowai dicső béke által befejeztetve látni. 1622 Lieflandban várá be a' királyt, későbben különbféle ezredekkel Poroszországba küldetett, és főkormányzójává neveztetett a' svéd fegyverek által ottan meghódított minden kerületeknek. Midőn a' császáriak Pomeraniába mentek, hogy a' Kelettenger partmellékeit meghódítsák. O. alkudozásba ereszkedék a' pomeraniai herczeggel, hogy Stralsundba a' dán sereg helyett, mellynek a' város birtokában volt, svéd őresapat küldessék, 's ezután Daniába ment, hogy erre nézve a' király jóváhagyását kieszközölje. Francia és angol közbevetés által sikerült neki; a' Lengyelekkel 6 éves fegyvernyugvást kötöni. Midőn a' háboru Németország szívébe tetetett által, Gusztáv Adolf magához hívá cancellárját, hogy annak belátását hasznára fordítsa. Ennek következésében minden rajnai status- és katonai ügyekre nézve határtalan teljes hatalommal ruháztatott fel O., 's főszállását Mainzban tartá: míg Gusztáv Adolf Bajorországban és Frankenben előnyomult.

Onnét az öszvegyíjtött sereggel megindult, hogy a' királyhoz zárakozzék, 's midőn az Lützennél dicsőül elesett, akkor ő felső Németországban állt. Királyi barátja halálának híre nem csüggeszté el. Számosabb sereget gyűjté, hogy Svecziát 's annak szövetségeseit védje, 's meglátogata Dresdát, Berlínt, hogy a' háboru folytatásáról rendszabásokot tegyen. A' svéd kormány most határtalan feljes hatalommal ruházá fel, hogy mindent úgy intézhessen, a' mint hona boldogságára hasznosnak ítélendi. Ennél fogva különbféle fejedelmekkel alkudozásokra lépett, Heilbronnban gyűlést tartá, 's itt az evang. szövetség igazgatójának eszméztetett. Az irigy vetekedés, kivált a' Francziáké, nem vehete gátot az ő lángeszének; őn maga utazott Franciaországba és Hollandba, hogy mind e' két hatalmat megnyerje az evangelikusok ügyében való részvételre. De fájdalommal látá Szászországba visszatértekor mindent a' legnagyobb rendetlenségben, a' szövetségeket habozva, a' katonákat elégedetlenkedve, minden fenytéktől elszokva, majdnem mindnyájokat eleséggedve a' nördlingeni ütközet szerencsétlen kimenetele miatt, 's a' szász választófejedelmet nyilvánosan az ellenség pártjához átméneve. Azonban segédforrásokban gazdag lelke ezen körülményekben is meg tudá pártja ügyét a' végső veszedelemtől menteni. Midőn ezt biztosítva látá, 1636 visszatért Svecziába, honnét 10 évig távol volt. Csendes munkakört ohajtván, letevé a' reá bízott hatalmat, 's elfoglálá székét a' senatusban mint ország cancellárja, és a' királyné 5 gyámainak egyike. Most fő gondja volt, a' királynéval mindent megesmertetni, mi a' kormányzás mesterségét illeté. Mivel igen szíven feküdt, a' Németországban folyvást tartott háborut szerencsésen befejezni: azért fíjárt, Jánost, mint svéd meghatalmazottat Németországba küldé. 1645 jelen volt Bremschérbén, a' Daniával folytatott alkudozáson; visszatérte után Krisztina királyné grófi méltóságra emelé. Ugyan azon időben az uppsalai egyetem cancellárjává választatván, ezen hivatalt nagy buzgósággal viselé. Midőn Krisztina nyilvánossá tevő végső akaratját felváltója kinevezése iránt, O' teljes erejéből ellenzé azt; még erősebben azége magát a' királyné azon szándéka ellen, mellyel fogva a' koronáról le akart mondani, 's midőn azt e' mellett megmaradni látá, betegséget színlele, hogy részt ne vehessen olyan rendszabásokról való tanácskozásban, mellyeket nagy nyomoruság kezdetén nézett. Ezolta semmi örömet sem lelt a' status ügyeiben; noha ekkor sem szűnt meg honjának lelkesmeretesen és buzgón szolgálni. Nevelé bujárt még az is, hogy az ország kincstárát ronsolt karban látá, 's a' status adóságát, a' birtok nagyobbodása 's az ő hűles rendszabásai által szaporodott jövedelem ellenére is, több millióval nekedni szemlélé. Ezenkívül az öregség terheivel is kelle küzdenie, és gyakori nyavalyák halála közeledésére emlékezteték, melly Aug. 1654 vete véget életének. O' méltán számláltatik a' legjelesebb férfiak közé, kik a' világ szinpadján kitűnő szerepet játszá, az emberiségre nézve jótékony munkássággal örökölték neveiket. Nevelés és tanulás kifejték nagy tehetségeit, 's a' jóra, nagyra 's nemesre irányzá. Politicai éles belátása szintolly nagy tiszteletet mint bámulást gerjesztett; és azon körülmények, mellyekben élt, alkalmat adának neki, hogy belátása egész kiterjedését kimutassa. Azon kormányzás-forma, mellyet felsőbb parancsra készített, 's melly 1634 a' svéd rendektől elfogadtatott. a' status mesterség remek mivének tekinteték. Szónoksága kevés szavu, de erős volt. Olly ritka talentommal bírt, hogy előre átlátá valamelly rendszabás következtét, 's a' szerint intézé tetteit. Becsületessége még ellenfelét is csudálatra 's bizodalomra kinszeríté iránta. Minden zivatar és balesetnek állhatatossággal, okossággal és nagy lélekkel állt ellene. Az volt legnagyobb törekvése, hogy honja becsületét és függetlenségét a' külföldtől fentartsa, és a' belső boldogságot a' kereskedelem és mivszorgalom, 's okos gazdálkodás élesztése által nevelje. Irataiból csak egy rész jelent meg nyomtatásban.

OXFORD, Oxfordshire fővárosa Angolországban, egy dombon a' Cherwellnek az Isisbe (későbbben Themse) folyásánál, melyen egy 500 l. hosszú kőhid (Magdolnahid) vezet által, 1940 h. és 13,000 l. Főkép egyeteméről híres. A' széles és hosszú fút mind a' két oldalán szép épületek állnak, de az építés általjában régi izlésű. Egyeteme, melly egész Nagybritanniában leghíresebb. 20 collegiummal 's 5 teremmel bír, 's ezenkívül még 13 nyilvános auditoriummal. A' Christ-Church-collegium, egy igen csinos könyvtárteremmel, legnagyobb. 1820 O. 4402 tanulót számlált. All-Souls (minden lelkek) collegium és Queens collegium a' legszebbek. Az egyetemi vagy a' Badleyani könyvtár egyike Europa legnagyobb könyvtárainak, mert 30,000 kéziratot és 500,000 nyomtatott könyvet foglal magában. Az újab időben ama' 20,000 kötetnyi könyvtárral gyarapodék, mellyet Gough egy angol topographus, hagyta az egyetemre; 's Oppenheim könyvgyűjteményének megvétele által, mellyben 1000 kézirat van. Ugyanazon épületben egy képtár, egy régi képszober-gyűjtemény, és az Arundeli feliratok gyűjteménye is van. Egy más könyvtár, a' Radcliffe fele, egy szép épületben, melly Rotundát formál 60 l. magas kupolyával, majdnem csupa gyógyászati és természetudományi könyveket foglal magában. Nevezetesek továbbá a' Scheldoni theatrum, melly félkör formájú homlokzata által minden egyéb academiai épületek felett kitűnik; az Ashmole fele museum, melly természeti és művészeti ritkaságokat foglal magában; az egyetem nyomtató műhelye vagy a' Clarendon-printing-house, igen szép, templom formájára épített épület; végre a' csillagvizsgáló torony és fűvészkert, melly azonban nem oly derék, mint a' cambridgei. A' parlamentbe az egyetem és a' város összesen 4 követet küldenek. (Az egyetemi felállításáról l. „Morgenblatt“ 1819. 147 szám, és Ackermanntól: „History of the University of Oxford, its colleges, halls and public buildings“ (2 köt. 82 rézm. 4., London). X.

OXIDATIO (savítás), a' testeknek a' savítóval (oxygenium) való egyesítése. (L. CALCINATIO).

OXYGENIUM (savító), l. GÁZNEMEK.

ÖZÖNVIZ (vizözön, vétéközön), mellyel Moses szerint a' megharagudott Isten az ő fiai és leányait, Noén 's családján kívül, elemézté. Mi azt physical tekintetből vesszük. Viz özönlött hajdan a' mostani majd legmagasabb hegyeken is, bár mint vessék is a' tudatlannak Moses szemére annak lehetetlenségét; feddjék, hogy Istenére gyengeség indulatját ragasztá, hogy a' traditió kívül semmi adatja nem volt állítása kidulgozására 's bebizonyítására; a' GEOGNOSIA, GEOLOGIA (l. e.) Moses mellett szól, ha egy kevesse más rendben és nézetben is. Nevezetes, hogy több régi nemzeteknek regéi is szólanak vizözönről, mint a' Chinaiakéi, Görögökéi, Mexicoiakéi 'stb. 55.

ÖZÖNVIZ ELŐTTI (antediluvianum). Mikor özönvizre is csak a' földalkatából, nem pedig a' történetekből okoskodhatunk, annál kevesebbé szólhatunk valamely özönviz előtti időről. A' költőknek azonban szép tárgy ez; minél kevesebbé költetik meg a' képzelődés — itt pedig épen és egészen nem — annál meglepőbb, szörnyetegesebb képeket teremthetnek, özönlhetnek velő; 's a' gyermekek hiúni szoktak az illyeseknek. —j—n.

ÖZVEGYI CASSÁK, az életben maradt özvegyek gyámolítására szolgáló intézetek. Két fő neme vagyon az illy cassának, u. m. 1) a' mellyek végső hagyomány, ajándék vagy a' rendes fizetésből lehuzás által formáltatnak, 's a' kiadott tőkének kamatai az özvegyek közt felosztatnak, a' szerint a' mennyit férjeik betettek fizetésekből esztendőnként a' cassába; 2) társaságos egyezés szerint formált cassák, melly szerint bizonyos számú polgárok összeállanak és cassát formálnak olly célra, hogy halálok után özvegyeik azokból rendes segédelmet kaphassanak. Az illy cassák formálása vagy úgy esik meg, hogy meghatároz-

zák a' részvényes summát, és azt egyszerre beteszik, vagy pedig annak részenként való befizetését is megengedik. Erről a' tárgyról szóló jobb könyvek Krittertől: „*Auflösung der wichtigsten Fragen über die Errichtung dauerhafter Wittwencassen*“ (Göttinga 1768, 8), Tetentől: „*Einleitung zur Berechnung der Leibrenten*“ (Leipzig 1785, 1786 2 r. 2.).

Kállay.

ÖZVEGYI JOG, az özvegy nőt illető olyan szabadság, mellynél fogva neki, — férje örökségi-, 's őt sajátssággal épen nem illető jószágából, illendő lakás, tartás, 's ha újonan férjhez akarna menni, kiházasítási költség is adatik. Nem csupán az tartatik özvegynek, ki a' megkívántató innépélyü házasság által köttetvén férjéhez, azzal haláláig együtt élt: hanem azon nő is, ki férjének bűne miatt, a' bíróságtól, ágy és asztalra nézve való elválasztatást nyert. — Az özvegynek azon ház adatik lakásul, mellyben férjével együtt élt, hanemha az a' nemzetségnek egyetlenegy vára volna. Az özvegyi jog az özvegyi örökléstől abban különbözik, hogy az csak használatot, emez pedig sajátsságot szerez és tulajdonit; továbbá, hogy ez csak a' zálogokra, ingóságokra, szerzeményekre és együtt-szerzetiekre, — amaz pedig a' férj ősi örökségeire is kiterjed. Továbbá különbözik az özvegyi öröklés a' hitvesi örökléstől; mert abban az özvegy a' megholt férj gyermekeivel összetűződésbe jön, ebben pedig csak egyedül örököl; 's végre az özvegyi öröklés csak magát az özvegyet illeti férjének javaiban, a' hitvesi pedig mindenikkel kölcsönös. — Ha az özvegy jogaitól megfosztatik, egy év lefolyta előtt visszahelyeztetheti magát; mit az alispánynak, egyszeri kérelemlevélben való felzólításra is, meg kell tenni. — Az özvegy, jogainak megszerzésére, az öröklési bíróság előtt támaszt pert, 's bebizonyítja, hogy a' meghaltnak törvényes özvegye; az erőszakos hábor, gattatást, erőszakoskodási (*violentialis*) perrel boszulhatja meg. — Ha pedig netalán az özvegy, illetőségénél többet birna a' meghaltnak javaiból: ekkor az örökös indit pert az öröklési bíróság előtt, az özvegy illetményének igazságos mérséklésére.

Kunoss.

F O G L A L A T.

M.

	lap.		lap.
Mahagoni vagy Mahoni	1	Manilius (Marcus)	16
Mahmud (II.)	—	Manilla, I. Philippinák	—
Mahomet, I. Mohammed	6	Manipulus, I. Legio	—
Mailand, hercegség	—	Manno Kapak	—
Mailand, város	—	Manlius (Marcus)	—
Main vagy Mayn, folyó	—	Manlius (Titus)	17
Mainottak	—	Manna	—
Maintenon (Françoise d'Aubi- gné, marquise de)	—	Mannus	18
Mainz	8	Manoeuvre, I. Harczmozgások	—
Mainz (Moguntia)	—	Mantica	—
Máj	—	Mantineia	—
Maja	9	Mantua	—
Majom	—	Marat (Jean Paul)	—
Majorána	—	Marathon	—
Majorka (Mallorka)	—	Marattok	—
Mák	—	Marburg	21
Makosság, (contumacia)	10	Marcus Aurelius, I. Antonius Philosophus	—
Mákonny	—	Marcellus (M. Claudius)	—
Makrele, I. Skomber	11	March mezeje	—
Malabar vagy Malebar	—	Marczal	22
Malachit	—	Marczaltó	—
Malachowsky	—	Maremnek	—
Malaga	12	Marengo	23
Malajok	—	Maret (Hugo Bernát)	—
Malakka	13	Márga	24
Malherbe	—	Margit	—
Malosaszőlő, I. Szőlő	—	Margit	—
Malplaqueti ütközet	—	Margit	—
Malta (Melite)	—	Margit (anjoul)	25
Maltai vitézek, I. Szent János lovagjai	14	Margit (austriai)	26
Mamelukkok	—	Margit (francziaországi)	—
Mancando (rövidítve mane)	—	Margit (valois)	27
Manchester	—	Mária (I.)	—
Mandola	—	Mária	28
Mandolina (olaszul Mandola, Mandora)	15	Mária Theresia	—
Mandsu, Mandsurok	—	Mária Ludovica (Leopoldina Carolina)	32
Manes	16	Mária Luiza	33
Manheim	—	Mária, Jezus anyja	—
		Mária (I.) angoly királyné	—

	lap.		lap.
Mária (Stuart), I. Stuart Mária	34	Materia	53
Mária (Medici)	—	Materialismus	—
Mária Antoinette I. Antoinette Mária	35	Materia medica, I. Gyógytudomány	—
Máriaüveg, I. Gipsz	—	Mathesis	—
Marino (San)	—	Mathilde	55
Marius (Cajus)	36	Matra	56
Márka (marca)	38	Matthisson (Fridrik)	—
Márk evangelista	39	Mátyás (I.)	—
Mark, porosz grófság	—	Mátyás (II.)	64
Márk	—	Matyus földje	65
Mark, mérték	—	Maurokordatos	—
Markgróf (marchio)	40	Maurusok	66
Markomannok	—	Mausolium, I. Artemisia	—
Marlborough	—	Maximilian (I.)	67
Marmont (Auguste Frédéric Louis Vieusse de)	42	Maximilian (II.)	68
Marmontel (Jean Francois)	43	Maximilian (nagy)	—
Marokko	—	Maximilian (Emanuel)	69
Maros	44	Maximilian (József III.)	—
Maros Ujvár	—	Maximilian József	—
Maros Vasárhely	—	Maximilian (Ferencz Xav. Jós.)	70
Marquis (olaszul Marchese)	—	Mazarin	—
Mars, Mavors	—	Mazeppa	71
Marsch (Maria, Marche)	45	Mechanica	72
Marschall	—	Mechanikai	73
Marseille	46	M. cheln (Malines)	—
Marsusok	—	Mecklenburg	—
Marsmező, I. Martiusmező és Roma	—	Mecset	74
Marsyas	—	Medaillok	—
Martialis (Marcus Valerius)	47	Medea	75
Martinusius avagy György barát, I. Utissenich	—	Medence	—
Marton	—	Medicinalisálás	76
Martinique	—	Medina	—
Martfok	48	Medusa	—
Martius- vagy Majusmező	—	Megara	77
Márvány, I. Mész	—	Megaera, a Furiák egyike, I. Eumenidák	—
Márványkrónika (másképp arundeli v. parosi krónika)	—	Megczafolás	—
Masaniello, sajátképen Tommaso Aniello	—	Megelégedés	—
Masinissa	49	Megelőzés (Praeventio)	—
Másodrangú egyenlítések	—	Megengesztelődés	—
Másolat	—	Megesmerés	—
Másoló erőmű	—	Megfázás	78
Massa	51	Megfogás	—
Massageták	—	Meghatalmazott (Plenipotentiarius)	79
Mássalérthető (melléknév, névszéd)	—	Megítélés	—
Mássalhangzó, társhangú	—	Megjelenés	80
Masséna (André)	—	Megkerülés (Tournirung)	—
Mastix	52	Megmutatás	—
Mastricht	—	Megszálni	81
Matador	—	Megtámadás	—
Maté	—	Mehádia	—
		Méhbe fogadás	82
		Méhben hagyott, holtutáni	—
		Méhek	—
		Mehemed Ali, I. Mohammed Ali	—

	lap.		lap.
Méhjus	83	Merovingek, I. Franciaország	99
Meissen	—	Mersch (Van der)	—
Mekka	—	Merseburg	100
Mela (Pomponius)	84	Mérték (mensura)	—
M-lampus	—	Mértékes ének	—
Melanchton (Filep)	—	Mértőld	101
Melchthál	85	Mese	—
Meleager	—	Mesmer (Antal)	—
Melēda	—	Mesopotamia	103
Melicertes	—	Messa di voce	—
Melismaticus (melismai)	86	Messalina	—
Melissus	—	Messenia	—
Melikes adók	—	Messina	—
Melikknev	—	Messzelátócső	104
Meltekronok	—	Mestizek (spany. Mestizos, a' latin mixtus tól)	—
Melodia	—	Mész (Mészföld)	105
Melos	87	Metaphora (általvitel)	107
Melos most Milo	—	Metaphrase	—
Melpomene	—	Metaphysica	—
Meltóság	—	Metastasio (Pietro Antonio Do- menico Bonaventura)	108
Mely	—	Metellus	109
Melykép	—	Metempsychosis és Metemso- matosis, I. Lelekvándorlás	—
Melyvas (Cuirasse)	—	Meteorokövek, I. Levegői tü- nények	—
Melyvéd (Brustwehr)	—	Meteorvas, I. Levegői tüne- mények	—
Memel	—	Methodus	—
Memnon	—	Methodologia	110
Memoire	89	Metis vagy Maetes	—
Memphis	—	Metonymia	—
Menander	—	Metre, I. Francia decimalis rendszer	—
Mendelssohn (Mózes)	90	Metrum, I. Vermérték	—
Mendoza (Don Diego Hurta- do de)	—	Metropolita	—
Menedékhely	91	Metternich	112
Menedemus	—	Metz	—
Menelaus	—	Mexico	—
Ménes (kis és nagy)	92	Mexico, város	115
Menstrelek, Menestrielek, I. Provençalok és Troubadour	—	Mézfestés, I. Email	—
Mengs (Ant. Rafael)	—	Mezei jus (Landrecht)	—
Menologium	93	Mezőhegyes	—
Mentor	—	Meztelen	—
Mennet	94	Mzzotinto	116
Menyasszonyi ajándék	—	Miasma	—
Menydörgés	—	Michel Angelo, I. Buona-Rotti	—
Menyegzői vers	—	Microcosmus	—
Menzikoff (Sándor)	—	Micrometer	—
Mephiticus (életoltó)	95	Microscop	—
Mercator (Gerard)	—	Midas	117
Mercuria, I. Kénéső és Kén- ésős szerek	96	Middelburg	—
Mercurius	—	Migraene	—
Mérések	97	Mikó (Ferencz)	—
Mérey	99	Mikola (László. szamosfalvai)	118
Meroe	—	Mileagh, Mile, Mileadh 'sat.	—
Merope	—		

	lap.		lap.
Miletum	118	Mnemonic	141
Millot (Claude François Xavier)	—	Mnemosine	—
Milo	—	Moallakat	—
Miltiades	—	Modalitas	—
Milton (John)	120	Modell, minta	142
Mimák	121	Modena	—
Mimica	—	Módi (Divat)	—
Mimicai ábrázolat	122	Módias	143
Mimnermus	—	Modor	—
Minden	123	Mólosság	—
Mindenüttiség (ubiquitas)	—	Modulatio	144
Mindnyáján egyért 's egy mindnyájáért	—	Mogyoród	—
Minerák, ásványok	—	Mohács	—
Miaeralogia, Ásványtudomány	—	Mohammed (Mahomed, Mu- hammed, török proféta)	—
Mnerva	125	Mohammed (II.)	147
Miniaturfestés	126	Mohammed (IV.)	148
Minister, ministerium	127	Mohammed Ali	149
Ministeri part	—	Mokka v. Moka	150
Minorka	—	Molay (Jakab)	—
Minoriták, I. Franciscanusok	128	Moldva	—
Minos	—	Molière (de Poquelin Ker. Ján.)	151
Minőség és Mennyiség	—	Molinos, I. Quetismus	152
Minotaurus	—	Moll (lány)	—
Minuta	—	Molla, Mollah	—
Miqueletek	—	Möllendorf (Richard Joachim Henrik)	—
Mirabeau (Honoré Gabr. Vi- ctor Riquetti, gróf)	—	Molnár Albert	153
Miranda	130	Molo	—
Mirkhoud vagy Mirchoud, I. Persa literatura	131	Moloch	—
Miserere	—	Molossus, I. Rhythmus	154
Misericordia	—	Moluckák, I. Fűszerszigetek	—
Miskolcz	—	Molin Péter, I. Tempesta	—
Missale	—	Momentum	—
Missiók	—	Momus	—
Mississippi	133	Monaco	—
Missolunghi (Missolonghi)	—	Monas	—
Mitau	135	Monaldeschi, I. Kristina svéd	155
Mithra	—	Monarchia	—
Mithridates	—	Mongolok	—
Mitra	—	Monochord	157
Mitylenae, I. Lesbos	—	Monochromok	—
Mivarany	—	Monodrama, I. Melodrama	—
Mivár	138	Monocratia annyi mint Mo- narchia	—
Mivészek az újabb időben, I. képfaragók és képirók az újabb időben	—	Monogramma	—
Mivészi academia	—	Monographia	158
Mivészi iskolák	—	Monolog	—
Mivészi ösztönök	—	Monopolium	—
Mivészi ügyesség	139	Monothetismus	—
Mivészi utazások	—	Monotonia	159
Mivészképzés	—	Monroe (James)	—
Mivészesség	—	Mons vagy Bergen	—
Mivmutatás	140	Monsieur	—
Mivszó, (terminus technicus)	—	Monsoons	160
		Montague (Marie Worthley)	—
		Montblanc	161

	lap.		lap.
Montecuculi (Raimund)	161	Moses	177
Montenegrok	162	Moses törvénye	181
Monte Rose, l. Rosa	—	Moskau	—
Monte santo, l. Athos	—	Mosonyvármegye	182
Montespan, l. Rochechouart	—	Messóczy (Zakariás)	—
Montesquieu (Charles de Se-	—	Mozzatok (algae)	—
condat, baron de la Brede	—	Motenebbi	—
et de)	—	Motivum	—
Monte-Video	164	Motto	—
Montezuma	—	Mozambik	—
Montgolfier (József Mihály)	164	Mózarabok vagy Mostarabok	183
Monti (Vincenzo)	—	Mozart (Chrysost. János Far-	—
Montmartre	165	kas Amade)	—
Montmirahli ütközet 1814, l.	—	Mozsarágyuk	—
Chatilloni Congressus	—	Mucius Scaevola	184
Montmorency (Anne de)	—	Mufti vagy nagymufti	—
Montmorency (Henri II. duc de)	166	Muhammed, Muhammedanu-	—
Montmorency (Mathieu, La-	—	sok, l. Mohammed	185
val-Montmorency herczeg	—	Mühlbergi ütközet	—
Montpellier	167	Mulattok	—
Montrosz vagy Montrose (Ja-	—	Müller (Johannes)	—
mesGraham, gróf és herczeg)	—	Müllner (Adolf)	188
Montserrat	—	Mumiák	—
Monumentum, l. Emlékjel	—	München	189
Moore (Tamás)	—	Municipalis, l. Városi	190
Morabiták	168	Munitio, l. Hadi tár	—
Morajáték	—	Munkabér	—
Moral	—	Munkács	—
Moralis	169	Munoz (Juan Baptist.)	—
Moralis erősség	170	Münster	191
Moral-okfő	—	Münsteri béke, l. Westphaliai	—
Moratorium (mandatum)	—	béke	—
Mordant vagy Mordent	—	Mura	—
Morrelli (Giacomo)	171	Muraköz	—
Moreskek, l. Grotteskek	172	Murány	—
Morgana, l. Déli báb	—	Murat (Joachim)	—
Morgan házasság (matrim. ad	—	Muretus (Marc Antoine)	193
ilegem Salicam)	—	Murey	—
Morgarten	173	Murrhini vagy Murrheni edé-	—
Morillo (Don Pablo)	—	nyek	—
Móricz	—	Murten (Muratum)	—
Móricz	—	Müsagetes, Musavezető	—
Móricz (nassau)	175	Musák (Musae)	—
Morlachok, l. Dalmátország	—	Müszer	195
Morpheus (az utánazó)	—	Müszeresek	—
Morphographia	—	Muszkasország, l. Oroszország	—
Morphologia	—	Muzsika-igazgató	196
Morphonomia	—	Muzsika-oktatás	—
Morphotomia	—	Mylitta	—
Mortier (Eduard Adolf Kazi-	—	Myologia, izomtudomány, l.	—
mir József)	—	Boncztudomány	197
Morus Tamás)	176	Myops, l. Rövidlátó	—
Mosaik, musiv munka	—	Mygriamme, Myrialitre, My-	—
Mosambique, l. Mozambik	177	riametre, l. Francia decimalis	—
Moscheles (Ignác)	—	rendszer	—
Moschus	—	Myriade	—
Mosel	—	Myrioramma (ezernézet)	—

	Jap.		Jap.
Myrmidonok	197	Mystagogus	198
Myron	—	Mysterium, Mysteriumok	—
Myrrha	—	Mysticismus	—
Myrtus	—	Mystificálni	199
Mysore	—	Mythologia, hitrege-tudomány	—

N.

N.	199	Napfogyatkozás	208
Nabis	—	Napfoltok	209
Nabob (eredetiekép Nawaab az az kiküldött)	200	Naphta	—
Nabonassar	—	Napirányszeglet (Parallaxis Solis)	—
Nadály	—	Napi rend	210
Nádasdi	—	Napkelet, l. Kelet	—
Nadir (arab szó)	201	Napkeleti császárság, l. Byzantium	—
Nadir schah, l. Kulichán	—	Napkeleti literatura, napkeleti nyelvek	—
Nádor (Palatinus)	—	Napkerekszám, napkör, l. kerekszám	—
Naenia	202	Napközele és Naptávola (Perihelium és Aphelium)	—
Naevius (Cnejus)	—	Napközépi (Heliocentricus)	—
Nagybánya (Rivulus Dominarum)	—	Napmérő cső	—
Nagybritannia, l. Angolország és Scotia	—	Napmutató cső, l. Helioscop	—
Nagyfejedelem, l. Herceg	—	Napoli di Romania	—
Nagygörögország	—	Napoly	212
Nagyítás (Auxesis, hyperbole)	203	Nápolyi királyság, l. Sicilia (két) Királysága	214
Nagyító tükrő, nagyító üveg, l. Microscop	—	Napóra	—
Nagykerekszám, l. Kerekszám	—	Nappali jegyek	215
Nagymester	—	Nappali világ (világosság)	—
Nagymise	—	Naprendszer	—
Nagypéntek	—	Naptáblák	216
Nagy Sándor, l. Sándor Macedo	—	Naptávola, l. Napközele	217
Nagyszombat (Tyrnavia)	—	Naptérítő esztendő (annus solstitialis)	—
Nahum	—	Naptérítő körök, l. Térítő körök	—
Najadok	—	Naptérítő pontok, l. Térítő pontok	—
Namur	204	Naptérítő pontok félköre, l. Térítő pontok félköre	—
Nancy	—	Nap útja, l. Ecliptica	—
Nándorfejérvár	—	Narcissus	—
Nangasaki	205	Narcoticus	—
Nanking	—	Narcziss	—
Nannini (Agnolo)	—	Narses	—
Nantes	—	Naruszevicz (Ádám Szaniszló)	218
Nap	209	Naso, l. Ovidius	—
Nap	207	Nassau	—
Napaeak, l. Nymphák	—	Naturalismus	219
Napállás (solstitium)	—	Naturell	—
Napégetés	208	Naumachia	—
Nap elleni fény	—		
Nap és földirányi fény (Syzygien)	—		
Napér, l. Esztendő	—		

	lap.		lap.
Naumburg	220	Német tenger, l. Éjszaki tenger	269
Nautica, l. Hajózás mestersége	—	Németújvár (Güssing)	—
Navarin (Neocastro)	—	Németújvári grófok	270
Navarra	224	Német vitézek	271
Naxos	221	Nemvezetők, l. Vezetők	272
Nazarenusok	—	Nemizés	—
Nazareth	222	Nemzet	273
Nebukadnezar	—	Nemzetek jussa (jus gentium)	274
Neckar	—	Nemzetesíteni	275
Necker (Jakab)	—	Nemzeti adósság	—
Necrolog, Necrologia	224	Nemzeti felfegyverkezés, l. Honvéd	276
Necromantia	—	Nemzeti gadaság, l. Nemzeti	
Nectar	—	tőke és nemzeti vagyon	—
Nedvmérő, l. Hygrometer	—	Nemzeti gazdálkodás	—
Negativ	—	Nemzeti gyűlés, l. Francia-	
Neger	225	ország	278
Negroponte	226	Nemzeti intézet, l. Intézet	
Négyes szövetség	—	nemzeti	—
Négyezeg	227	Nemzeti innep	—
Nehemiah	—	Nemzeti játékszin	—
Nehézség	228	Nemzeti javak	279
Neith, Neitha	—	Nemzeti jelzálogos bank	—
Nelson (Horatio)	—	Nemzeti literatura	280
Nem	230	Nemzeti művelődés	—
Néma, l. Siketnémák	231	Nemzeti őrség	—
Nemesi játékok	—	Nemzeti pénz	281
Nemesi felkelés	—	Nemzeti szabadság	—
Nemesis	—	Nemzeti tőke	282
Nemeslevél	232	Nemzeti vagyon	—
Nemesség	—	Nemzeti jogszá	—
Nemességbizonyítás	233	Nemzeti törzsek	—
Németalföld	234	Neologia (görögből) Nyelvu-	
Németalföldi nyelv és litera-		jitás	—
tura	237	Neoplatonicusok, l. Ujplaton-	
Németalföld történetei	238	cusok	283
Németalföldi iskola	244	Neorama	—
Németbirodalom	246	Nepaul vagy Nepal	—
Német császárok, l. Németor-		Népdalok	284
szág története	247	Nepenthe	—
Német critica	—	Népesítés	285
Német építésmód, l. Építés-		Népesség	—
mód törvényei	248	Népfelvilágosodás, Népoktatás	—
Német játékszin	—	Nephela, l. Athamas	287
Német jog	250	Nephthys	—
Német képirás	251	Népszószóló	289
Német kereskedés	253	Néptanítás	—
Német kézmű- és gyárszor-		Neptun	—
galom	—	Neptunisták	290
Német literatura és tudomány	254	Népvándorlás	—
Német művészet	256	Nereidák	291
Német nyelv	258	Nereus	—
Németország (Geogr. és sta-		Nero (Lutius Domitius Ahe-	
tiszt. tekintetben)	260	nobarbus sat.)	—
Németország történetei	261	Nerva	294
Német philosophia	264	Nesselrode (Károly Robert,	
Német rend, l. Német vitézek	268	gróf)	—
Német szövetség	—		

	lap.		lap.
Nestor	294	Nominalis Definitio	318
Nestoriusok, Nestorianusok, 1. Syriai keresztények és Ta- más ker.	295	Nona	—
Neszmély	—	Nonae, 1. Kalendárium	—
Netto (olasz szó)	—	Nonconformisták	—
Neufchatel	—	Nonjurorok	—
Neutralisatio, közepítés	296	Nonpareille (hasonlíthatatlan)	—
Neutralitas	—	Nördlingen	—
Newyork	297	Noricum	319
Név	—	Normalis esztendő	—
Névbecs	299	Normalis iskolák	—
Nevelés	—	Normannok (azaz éjszaki férj- fiak)	—
Nevelés mestersége és tudo- mánya, 1. Paedagogica	—	Normann-ehrenfels (Károly Fridrik Lebrecht, gróf)	320
Nevetséges	—	North (lord Federic, guilfor- di gróf)	321
Névmás	300	Norvegia (svédül: Norige, dá- nul Norge, magyarul Nor- mannhon)	324
Névszó	—	Norwich	325
Neurologia, Idegstudomány, 1. Anatomia	—	Nosairiusok vagy Nossariusok	326
Newa	—	Nosologia	—
Newcastle	—	Notabilisek	—
Newton (Izsák)	301	Notariusok	327
Ney (Mihály)	303	Nötelesség	328
Nézet	304	Notre Dame	—
Nézőjáték	305	Nottingham	329
Niagara	307	Notturmo, 1. Serenade	—
Nibelung-dal	—	Novaja Semlja	—
Nicaea (Isnik)	—	Novatianusok	—
Nicomedes	308	Növényalkali, 1. Alkali	—
Nicopolis (győződelem-város)	—	Növények	—
Niebuhr (Carstens)	—	Növénybunczolat	330
Niebuhr (Barthold György)	309	Növényvaj	332
Niellomivék (lavoro di niello, fekete zománcz, email noir)	—	Noverre (Jean Georges)	—
Niemcevicz (Julian Ursinus)	—	Novitatus, 1. Próbaév	—
Niemeyer (August, Hermann)	310	Nowgorod	—
Niger	—	Nox	—
Nikol (tünany)	311	Nubia	—
Nilus	312	Nugent (gróf)	333
Nimes, Nismes	313	Nukahiva	—
Nimbus	314	Numa Pompilins	334
Nimród	—	Numantia	—
Nimwegen	—	Numerus a' beszédben, 1. Prosa	335
Nipus	—	Numidia	—
Niobe	315	Numismatica, 1. Pénztudomány	—
Nixek	—	Nunciussok vagy legatusok	—
Nizam-Usseid	—	Nürnberg, Norimberga	336
Nizsider	316	Nukasund	337
Nizza (Nice)	—	Nyakkötő per	—
Nő	—	Nyár (aestas)	—
Noe	317	Nyárad	338
Noe bárkája, 1. Noe	—	Nyárjegyek	—
Noetianusok, 1. Secták	—	Nyárpont	—
Nógrád	—	Nyavalya (kór, betegség)	—
Nógrádvármegye	—	Nyelv	339
Nomenclator	318	Nyelv	—

	lap.		lap.
Nyelvtudomány, l. Grammatica	343	Nystaedti béke, l. Éjszaki há-	
Nyevváltság	—	boru	345
Nyelvvizsgálat, l. Philologia	—	Nyugot	—
Nyilas jegy	—	Nyugoti burkusország	—
Nyilvánosság	—	Nyugoti vagy Nyugotromai	
Nyitra	—	császárság	346
Nyitravármegye	344	Nyugoti Gothusok	350
Nympha (a természeti histori-		Nyugotindia	352
ában), l. Bogarak	—	Nyugoti pont	355
Nymphák	—	Nyugpénz	—
Nyolczlapu	345	Nyugvás	—
Nyomó szerszám	—	Nyulak szigete	—
Nyomon büntető törvényszék	—		

O.

O	350	Odyssea, l. Homer	365
Oase (koptus)	—	Odszens, l. Ulisses	—
Obductio	—	Offertorium	—
Obdientia	—	Officialis	—
Obelisz	—	Officinalis (orvosi)	366
Objectum	357	Og	—
Objectum-üveg, l. Tárgyüveg	358	Oginski (Mihály Kazimir)	—
Obligo	—	Oginski (Mihály Kleofás)	—
Oboe (Hoboe, Hautbois)	—	Ogyez	367
Öböl	—	Ohio	—
Obulus	—	Oileus	—
Obrotiták	—	Ó kalendárium, l. Kalendárium	—
Obscurantismus	—	Oken (Lajos)	—
Obsequium	359	Oklevelek	368
Observansok	—	Gkleveltudomány, l. Diplo-	
Observantia	—	matica	—
Ó-buda	—	Öklözés	—
Occasionalismus	—	Okoskodás	—
Oceanidák	360	Oktató írásmód	369
Oceanus (Okeanos)	—	Oktató költemény	—
Ochlocratia, póruraság	—	Oláh (Miklós)	370
Ochra, ockra, okra	—	Oláhország	371
Octave (Octava)	—	Olajbogyók	373
Octavia	—	Olajak	—
Octavius v. Octavianus, l. Au-		Olasz ének, l. Olasz muzsika	374
gustus	361	Olasz literatura és tudomány	—
Octroi v. Octroy	—	Olasz művészet	378
Oczakow (Otschakow, török		Olasz műzsika	382
neve Dzain Krimenda)	—	Olasz nyelv	383
Öceán	—	Olaszország	384
Odaitelés	—	Olasz oskola, l. Olasz művészet	390
Odalikák	—	Olasz poesis	—
Odeon, Odeum	362	Öldalkép (profil)	392
Odera (Viadrus)	—	Öldozás	—
Odessa	363	Oldozó levél	—
Odin, l. Éjszaki mythologia	364	Oligarchia	—
Oeconomia, l. Gazdaság	—	Oliva	393
Oedipus	—	Olivetanusok, l. Benedictinusok	—

	lap.		lap.
Olla potrida	393	Orchestra	406
Olt (Aluta)	—	Orcus	—
Oltani	—	Ordalia i. Istenitéletek	—
Oltár	—	Ordinatio	—
Oltás, i. Himlőoltás	394	Ördög	407
Olymp	—	Ördögfal (Teufelsmauer)	408
Olympia	—	Ördöghid	—
Olympiai játékok	—	Ördög ügyvédje (advocatus	
Olympias	395	diaboli)	409
Olympias	396	Ördögös	—
Olvasó	—	Oreadok, i. Nymphák	—
Olvasztás	—	Öreg gordon (bőgő, Violono,	
Omar (I.)	—	Contrabasso Contreviolon)	—
Omniadák v. Ommajadák, i.		Orestes	—
Kalifa	397	Organicus maradyányok, i.	
Omnium	—	Geognosia	410
Omphale	—	Organisatio (művészetben)	—
On	—	Organon, Organismus, i. Mű-	
Ónacs	398	szer, Műszerzet	—
Őncukor	—	Orgiák	—
Önfüggő	—	Orgona	—
Öngyilkosság (suicidium, auto-		Orgonás (organista)	411
chiria)	—	Orgonapont	—
Önkény	399	Original, i. Eredeti	—
Önmozgóvány, i. automat	—	Ori láng (auri-arany láng)	—
Onod	—	Óriások	—
Onomatopoeia (görög szó)	400	Óriási gát	412
Önszeretet, önkórság	—	Óriáshegyek (csehillKrkonossy)	—
Ontologia	—	Orion	—
Ontológiai erősség	401	Orkadi szigetek (Orkneyk)	—
Onyx	—	Orleana	413
Opál	—	Orleansi herczegek	—
Opera (Dalljáték)	—	Orleansi szüz	415
Operatio-tanítás (mivelettani-		Örmény Literatura	419
tás)	402	Örményország	420
Ophthalmiatrix	—	Ormuzd	421
Ophthalmia	—	Ornithologia, Madarak természet-	
Ophthalmologia, i. Szemtudo-		szethistoriája. i. Madarak	—
mány	—	Orographia, hegyleírás	—
Opium, i. Mákony	—	Örökbe fogadás	—
Oporto vagy Porto	—	Örök béke	—
Oppositio (az astronomiában),		Örökhevallás	—
i. Aspectus	—	Örökös haszonbér	424
Ops, i. Cybele	403	Örökös jobbágyak	—
Optica (sugártan)	—	Örökös jószág	—
Optimates	—	Örökös nemesség	—
Optimismus	404	Örökösödés (rendes)	—
Óra	—	Örökösödés rendje	—
Oraculum	405	Örökös tisztségek	427
Orama diorama, i. Panorama	—	Örökség	—
Orange-Men	—	Örökségből kitagadás	—
Orangután	—	Oronoco	—
Orania, Orange	—	Orosz-német háboru	429
Oratorium	406	Orosz kürtmuzsika	—
Oravicza	—	Oroszlán Henrik, i. Henrik az	
Orbilius Papillus	—	Oroszlán	—
Orchestica, i. Táncművészet	—	Oroszlánkő	—

	lap.		lap.
Oroszország	429	Oszlopszék (postament, piede-	
Orosz nyelv és Literatura	436	atal)	456
Orpheus	438	Osztály	457
Orr, I. Szaglász	—	Osztály	—
Orsola-apácák	—	Osztályadó	—
Orsoya (ó)	439	Osztályigazítás	—
Ország	—	Osztályujítás	458
Országgyűlés	—	Osztás	—
Országkarok és rendek	—	Osztás	459
Országlási jusok	—	Oszthatóság	—
Országos béke	—	Oszatlan javak	—
Orthodoxus	—	Ösztön	—
Orthoëpia	440	Osztószerszám	—
Orthographia, I. Helyesírás	—	Öszveadás	460
Orthopaedicus Intézet	—	Öszveesküvés	—
Oryktognosia	—	Öszvehangzat	—
Oryktologia	—	Öszveházasítás (a' fáknál)	—
Orvos	—	Öszveillesztő mérték	—
Orvosi alkotmány, I. Gyógy-		Öszveírás	—
alkotmány	441	Öszvekötés	—
Orvosi földleírás	—	Öszvenyomhatóság	—
Orvosi helyleírás	442	Öszvenyomó machina	461
Orvosi tudomány, I. Gyógy-		Öszvér	—
tudomány	—	Öszveség	—
Orvosi tudomány (törvényes), I.		Öta	—
Gyógytudomány (törvényes)	—	Otahaiti	—
Óai	—	Otho (Marc. Salvius)	463
Ósiris	—	Ötödhang	—
Oskolák	443	Otto (Magy. kir.)	—
Oskola	448	Otto (I.)	—
Oskolai fenyték	—	Otto (II.)	465
Oskolai könyvek	—	Otto, wittelbachi nádorgróf	—
Oskolai osztályok	—	Otto (freisingeni)	—
Osman birodalom, I. Török-		Ottokár cseh király	—
ország	450	Oudinot	466
Osnabrück	—	Ourcqi csatorna	—
Ösök	—	Ouverture	—
Öspróba	—	Öv	—
Ossian (Osian)	—	Óvár	467
Ostende	453	Ovidius (Publius)	—
Osteolith, Csontok kővé válá-		Qwaihi	469
sa, I. Geognosia	—	Oxenstierna	—
Osteologia	—	Oxford	471
Ostia	—	Oxydatio	—
Ostracismus	454	Oxygenium	—
Ostromkos	—	Özönviz	—
Ostya	—	Özön viz előtti	—
Ösz	455	Özvegyi cassák	—
Oszlop	—	Özvegyi jog	472
Oszloprend	—		

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

